

AETAS

Székely Melinda
Calamitas atrocissima

Csikány Tamás
Végzetes győzelem

Zachar József
Huszárhadak helytállása a Dunai Monarchia szülőföldjén

Nagy István
Az austerlitz-i csata

Hermann Róbert
Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet

Raáb Renáta
Szabadságharcunk és a dán közvélemény

Bemutatjuk Gabor S. Boritt történészt

Következő számunk tartalmából

CSÁKY MÓRIC

A közép-európai modernség kritériumai

SOMOGYI ÉVA

Magyarok a Monarchia vezetésében

KÖVÉR GYÖRGY

A bécsi Rothschildok és az 5%-os magyar papíráradék (1881–1893)

ANDREAS GOTTMANN

A Lombard-Velencei Királyság

MÜLLER ILDIKÓ

A nőoktatás helyzete Ausztriában az Osztrák–Magyar Monarchia idején

DEÁK ESZTER

A tudományos kapcsolatok Cseh-Morvaország és Magyarország között a felvilágosodás korában

LIPTÁK DÓRA

Politikai, kulturális gyakorlat és nemzeti jelleg a közép-európai sajtóban

SZEKERES ANDRÁS

Mikrotörténészek és az antropológia

ANGELO TORRE

Társadalmi antropológia és történeti kutatás

Beszélgetés Peter Laslettel

PETER LASLETT

A nyugdíj társadalomtörténete

2001/2

AETAS

Történettudományi folyóirat

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány
Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft.,
Fund for Central and East European Book Projects,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Soros Alapítvány,
Szegedért Alapítvány,
József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány,
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

GALAMB GYÖRGY
KOSZTA LÁSZLÓ
PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
TOMKA BÉLA
TÓTH SZERGEJ
VAJDA ZOLTÁN

BENKES RÉKA
(olvasószerkesztő)

TARTALOM

Tanulmányok

SZÉKELY MELINDA Calamitas atrocissima (Teutoburgi-erdő, Kr. u. 9)	5
CSIKÁNY TAMÁS Végzetes győzelem (Lützen, 1632. november 16.)	15
ZACHAR JÓZSEF Huszárhadak helytállása a Dunai Monarchia szülőföldjén (Kolín, 1757. június 18.)	29
NAGY ISTVÁN Az austerlitz csata (1805. december 2.)	50
HERMANN RÓBERT Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet (1848. december 30.)	80
DÉR DEZSŐ Az északi mozgó hadtest létrejötte (Szervezési problémák és katonai kudarcok 1848–1849 fordulóján)	104

Műhely

GEBEI SÁNDOR Az orosz–török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápoly- ban (1699–1700)	134
RAÁB RENÁTA Szabadságharcunk és a dán közvélemény	155

Vita

HOMOKI-NAGY MÁRIA Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére) című tanulmányára	189

Határainkon túl

Az amerikai polgárháború magyar származású szakértője – Bemutatjuk Gabor S. Boritt történészt, a gettysburgi Polgárháborús Intézet igazgatóját. (Az interjút készítette: CSILLAG ANDRÁS)	194
Gabor S. Boritt könyveinek bibliográfiája	198

GABOR S. BORITT „És elérkezett a háború”? (Abraham Lincoln és az egyéni felelősség kérdése)	199

Figyelő

„Elfeledett” háborúk? (B. Szabó János – Somogyi Győző: <i>Elfeledett háborúk. Magyarbízanci harcok a X–XIII. században</i> . Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 120 old.) SZABADOS GYÖRGY	216

Fél évezred magyar történelme – új szemmel (1. Kristó Gyula: <i>A tizenegyedik század története</i> 182 old.; 2. Makk Ferenc: <i>A tizenkettedik század története</i> 223 old.; 3. Almási Tibor: <i>A tizenharmadik század története</i> 221 old.; 4. Bertényi Iván: <i>A tizennegyedik század története</i> 213 old.; 5. Draskóczy István: <i>A tizenötödik század története</i> 246 old. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.) KÖFALVI TAMÁS	220

Huszáros integráció (Magyar emigránsok a 18. századi Franciaországban) (Ferenc Tóth: <i>Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l’immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815)</i> . Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 2000. 362 old.) SZÁSZ GÉZA	224

„A sebesült ellenség megdicsérte őket...” (Csikány Tamás: <i>Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához</i> . Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2000. 189 old.) PAP JÓZSEF	230

Egy patrióta zsidó hitvallása 1850-ből (Einhorn Ignác [Horn Ede]: <i>A forradalom és a zsidók Magyarországon</i> . Budapest, 2000. 258 old.) ZAKAR PÉTER	235

<i>Számunk szerzői</i>	239

Calamitas atrocissima¹

Teutoburgi-erdő, Kr. u. 9.

Németország Teutoburgi-erdő² nevű hegységének egyik dombján egy hatalmas, ötven méternél is magasabb emlékmű áll. A Hermannsdenkmal a germánoknak a római légiók felett Kr. u. 9-ben aratott nagy győzelmét örökíti meg. Hermann óriási, huszonöt méteres alakja romantikus ábrázolásban, a Vilmos császár kori elvárásoknak megfelelően hőiesen, erőt sugárzóan magasodik a vidék fölé.³

Az antik írók a germánok győztes vezérét Arminius vagy Armenius⁴ néven emlegetik, eredeti germán nevét azonban nem ismerjük. A 16. században Luther „németesítette” a római Arminiust Hermannra, s a germánoknak ezt a régi, nagy győzelmét jó érzékkel használta fel a római pápával való konfliktusában. A 17-18. században számtalan regény, színdarab és opera született,⁵ melyeknek főhőse Arminius/Hermann lett, aki a germán törzseket egyesíteni tudta a rómaiak ellen, s akinek győzelme lelkesítően hatott az utókorra. Heinrich von Kleist, a német romantikus dráma legnagyobb alakja a Napóleon-ellenes nemzeti összefogás érdekében használta fel Hermann személyét az 1808-ban *Hermanns-schlacht* címen írt hazafias drámájában.⁶ Az Arminius iránti lelkesedés Németországban egészen az 1930-as évekig tartott, amikor is a nemzetiszocialista vezetés számára Arminius barbár alakja és a római birodalommal szembeni hitszegése már alkalmatlan volt propagandacélokra,⁷ s mivel Hitler nem „járatta le” a germán vezért, a mai Németországban Arminius újrafelfedezését tapasztalhatjuk, a csata színhelye is turisztikai látványosság.⁸

¹ A szörnyűséges vereség. Velleius Paterculus: *Historia Romana* 2,119,1 (a továbbiakban: Vell.)

² A ma Teutoburger Wald néven ismert hegység minden bizonnyal nem azonos az ókori szövegekben mindössze egy helyen fennmaradt (*Tac.ann.*1,60,3) *Teutoburgiensis saltus* nevű hellyel. Az ezzel kapcsolatos bőséges szakirodalom összefoglalását lásd: Franke, A.: *Teutoburgiensis saltus*. RE V. A 1934. (a továbbiakban: Franke) 1166-1171.

³ Az emlékművet 1838-ban kezdték építeni, több évtizedes munkálatok után, 1875-ben avatták fel a szobrot Vilmos császár jelenlétében. Hermannnt szárnyas sisakban, kivont karddal, nyugatra néző tekintettel ábrázolták.

⁴ Hohl feltételezése szerint az egyes kéziratokban szereplő Armenius névváltozat a germán vezér egy korábbi, római kötelékben végrehajtott keleti útjára utalhat. Hohl, Ernst: *Zur Lebensgeschichte des Siegers im Teutoburger Wald*. HZ 167. 1943. 469. Arminius névéhez lásd még: Schmidt, Ludwig: *Die Westgermanen*. München, 1938-40. (a továbbiakban: Schmidt) 99-100.; John, W.: *P. Quintilius Varus*. RE XXIV. 1963. (a továbbiakban: John) 945-947. Wolfram, Herwig: *Die Germanen*. München, 1997. (a továbbiakban: Wolfram) 35.; Arminiushoz: Wiekert L.: *Arminius*. (Kölner Univ.-Rede) Köln, 1943.; Timpe, Dieter: *Arminius-Studien*. Heidelberg, 1970. (a továbbiakban: Timpe); Wiegels, R. – Woesler, W.: *Arminius und die Varusschlacht*. Paderborn, 1995.

⁵ Például Lohenstein: *Großmütiger Feldherr Arminius*. 1689.; Johann Adolf Hasse *Arminio* operája a 18. századból; Klopstock: *Hermann-Bardieten*. 1769-1787.

⁶ Ez a színdarab ma is szerepel német színházak repertoárjában, bár – érthetően – nem az eredeti patetikus előadásmódot követve. A színdarabot Budapesten, a Vígyszínházban is játszották a nyolcvanas években egy emlékeztető német vendégszereplés alkalmával.

⁷ Wolfram 34.

⁸ Museum und Park Kalkriese

Ki is volt valójában a teutoburgi csata győztes vezére, Arminius? Hogyan zajlott a csata? Milyen hatással volt a római politikára Varus súlyos veresége?

Az első két kérdésre csak egyoldalú választ tudunk adni, ugyanis a germán írásbeliség hiánya miatt⁹ a korabeli eseményekről és személyekről kizárólag a görög-római szerzők tollából maradtak ránk feljegyzések.¹⁰ Tacitus *Annales* című művében említi ugyan, hogy Arminius tetteit még ma is éneklék a barbár népeknél,¹¹ de további utalást ezen énekekre és tartalmukra sem Tacitus művében, sem más forrásokban nem találunk.

A kortárs történetírók közül Velleius Paterculus¹² tájékoztat arról, hogy Arminius az egyik jelentős germán törzs, a cheruscusok¹³ vezetőjének, Sigimernek a fia.¹⁴ Születésének időpontját sem tudjuk pontosan, csak Tacitus egyik megjegyzése alapján következtethetünk a dátumra.¹⁵ Ha halálakor, Kr. u. 21-ben harminchét éves volt, akkor születése Kr. e. 16-ra tehető. Gyermekkoráról, neveltetéséről sem tudunk semmit. Ifjúként a rómaiaknál teljesített hadiszolgálatot, latinul tanult,¹⁶ és (valószínűleg Kr. u. 4-ben) megkapta a római polgárjogot és a lovagi rangot is.¹⁷ Velleius Paterculus röviden, elismerően jellemzi őt: „*Tum iuvenis genere nobilis, manu fortis, censu celer, ultra barbarum promptus ingenio*”.¹⁸ Bengtson feltételezi, hogy Arminius személyesen is ismerhette a történetírót,¹⁹ aki Kr. u. 4-től *praefectus equitum*ként Germaniába kísérte Tiberiust,²⁰ majd Pannoniában is éveket töltött a hadvezér kíséretében, s mivel Arminius a pannoniai felkelés idején – valószínűleg Kr. u. 7-8-ban – egy cheruscus segédcsapatot vezetett a rómaiak oldalán, valóban elképzelhető a személyes ismeretség. A források azonban nem igazolják egyértelműen ezt a feltételezést. Hiányolhatjuk Velleius Paterculus művében a képzett katona szakszerű leírását a hadmozdulatokról, különösen a csatáról,²¹ bár a szerző ígéretet tesz, hogy *iustis voluminibus*, igazi kötetekben, vagyis egy részletesebb munkában fog beszámolni Varus vereségéről.²² Sajnos az ígéret, talán az író korai halála miatt, nem teljesülhetett.²³

Arminiust tehát Kr. u. 9-ben Varus, a római hadvezér kíséretében találjuk. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy ekkor már hosszú évek óta római szolgálatban állt, együttműködött velük, így személye tökéletesen megbízhatónak tűnt, lojalitását sohasem

⁹ „*celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est*” (Tac. germ. 2)

¹⁰ A csatáról: Vell. 2, 117-120, Tacitus (ann. 1, 59-62), Cassius Dio (56, 18-23), Florus (2, 30, 21-39), Strabo (7, 1, 4), Ovidius (trist. 3, 12, 45-48).

¹¹ „*caniturque adhuc barbaras apud gentes*” (Tac. ann. 2, 88, 3) Tacitus műve 115-117 között jelent meg. Magyarul: Tacitus összes művei I-II. Fordította Borzák István. Budapest, 1980.

¹² Velleius Paterculus római történetíró (Kr. e. 20-?) Magyarul: Velleius Paterculus Róma történetéről írt két könyve. Fordította Szölgényi Ferenc. Budapest, 1896. Velleius Paterculus: Róma története. Fordította Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 1996.

¹³ A cheruscusok (lat. *Cherusci*) nyugati germán törzs, a Weser és az Elba közötti területen éltek. Törzsüket Drusus és Tiberius korábban többször is római uralom alá vetette. (Kr. e. 12-ben, 9-ben, Kr. u. 4-ben)

¹⁴ „*Sigimeri principis gentis eius filius*” (Vell. 2, 118, 2)

¹⁵ „*Septem et triginta annos vitae, duodecim potentiae explevit*” (Tac. ann. 2, 88, 3)

¹⁶ „*nam pleraque Latino sermone intericiebat, ut qui Romanis in castris ductor popularium meruisset*.” (Tac. ann. 2, 10, 3)

¹⁷ „*adsiduus militiae nostrae prioris comes, iure etiam civitatis Romanae ius equestris consequens gradus*” (Vell. 2, 118, 2)

¹⁸ Vell. 2, 118, 2 („Volt ekkor a germánok között egy nemes származású, vitéz, gyors észjárású s a barbároknál szokatlan eleven eszű ifjú.”)

¹⁹ Bengtson: Kaiser Augustus. München, 1981. (a továbbiakban: Bengtson 1981.) 90.

²⁰ Vell. 2, 104, 3

²¹ Szölgényi Bevezetés XV.

²² Vell. 2, 119, 1

²³ Adamik Tamás: Római irodalom az ezüstkorban. Budapest, 1994. 42.

vonták kétségbe.²⁴ Éppen ezért volt megdöbbenő a kortársak számára, hogy több germán törzset felláztatva felkelést szervezett a rómaiak ellen, csapdába csalta Varust és lemészároltatta légióit. Strabón – az egyetlen auctor, aki még Arminius életében alkotta meg munkáját²⁵ – így ír erről: „éppen azok ártottak a legtöbbet, akikben megbíztak, mint a cheruscusok és alattvalóik”.²⁶ A források nem írnak Arminius pálfordulásának okáról, meg sem próbálják indokolni, hogy mi lehetett az a tényező, amelynek hatására megváltoztatta korábbi Róma-barát politikáját, és római lovagból a rómaiak kérelhetetlen ellensége lett.²⁷

Strabón név szerint említi Arminius feleségét, Thusneldát is, aki egy cheruscus előkelő, Segestes leánya volt.²⁸ E házasság a történetírók tanúsága szerint Segestes akarata ellenére jött létre.²⁹ Azonban nemcsak személyes ellentét feszítette Arminius és Segestes kapcsolatát, hanem a rómaiakhoz fűződő viszony megítélésében is eltérő állásponton voltak. Segestes ugyanis a teutoburgi csata előtti éjszaka „feltárta a zendülés előkészületeit, és azt tanácsolta Varusnak, hogy kötöztesse meg őt, Arminiust és az előkelőket, mert a főemberek félreállítása után a nép semmit sem mer majd tenni”.³⁰ Varus azonban nem adott hitelt szavainak, második figyelmeztetésre pedig már nem volt lehetőség.³¹ Segestes meggyőződéssel vallotta, hogy a rómaiak és germánok közös érdeke a béke megtartása, következetesen ragaszkodott a kiegyezés politikájához a csata utáni években is, mint például a 15-ben indított Germanicus hadjárat idején.³² Így Germanicus győzelme után tiszteletben álló férfiúként, emelt fővel nézhette végig szerettei, leánya és unokája³³ felvonulását a győztes hadvezér diadalmenetében.³⁴

A germán vezetőréteg nem volt egységes a rómaiakkal szembeni politikában. Évszázados gyakorlatuknak megfelelően a rómaiak mindenütt kialakítottak egy hozzájuk hű vezetőréteget, akiknek érdekükben állt az idegen fennhatóság, élvezték a római uralom által biztosított előnyöket.³⁵ Ez a társadalmi réteg római módon élt, latinul tanult, római ruhákban járt, római bútorral rendezte be házát, előfordult, hogy némelyikük római nőt vett feleségül, sőt olyan is akadt, aki a birodalom szívében telepedett le.³⁶ A római terjeszkedő politika érdekében állt konfliktust gerjeszteni a germán előkelők között, ami megnehezítette az egységes fellépést. A cheruscus vezetőréteg megosztottságára utal Arminius és Segestes viszonya és eltérő politikája, de Flavius³⁷ példáját is említhetjük, aki Arminius fivére volt. Flavius a teutoburgi csata után a birodalmi erőknél ajánlotta fel szolgálatát és

²⁴ Bengtson 1981. 91.

²⁵ Strab.7,1,4 Magyarul: Strabón: Geógraphika. Fordította Földy József. Budapest, 1977.

²⁶ Strab.7,1,4

²⁷ Elképzelhető, hogy a cheruscus törzsön belüli hatalmi harcokban érdekelt Arminius számára az ekkorra kialakult helyzetben a rómaiakkal való szembefordulás jelentett esélyt a hatalom megragadására.

²⁸ Strab.7,1,4

²⁹ Tac.ann.1,55,1,58

³⁰ Tac.ann.1,55,2; vö.: Vell.2,118,4

³¹ Vell.2,118,5 A Varus kíséretében tartózkodó Arminius ügyesen eltitkolta a készülő felkelés szervezését, a látszat kedvéért az utolsó pillanatig a rómaiak között maradt, úgyhogy Varus semmit sem sejtett. Segestes jelentését a két előkelő viszályának jeleként értelmezhetette a római vezér. (Cass. Dio 56,19,2,3)

³² Tac.ann.1,58

³³ Arminius és Thusnelda fia, Thymelicus fogságban született, majd Ravennában nevelkedett. Későbbi sorsáról nem tudunk. (Tac.ann.1,55,3; 1,58,6) Lásd: Tacitus: Annales I-III. Budapest, 1970. (Auct. Lat. XIII.) 104, 107. A szöveget kiadta és a jegyzeteket írta: Borzsák István.

³⁴ Strab.7,1,4

³⁵ Thompson, E. A.: The Early Germans. Oxford, 1965. 74. (a továbbiakban: Thompson)

³⁶ Thompson 74.

³⁷ Flavius (lat. szöke) germán nevét nem ismerjük.

hűségét, s hat évvel később, Kr. u. 16-ban, Germanicus hadjárata idején még mindig római szolgálatban harcolt törzse és testvére ellen.³⁸ Nemcsak a cheruscus előkelők egy része, hanem más germán törzsek vezetői is támogatták a római uralmat. Így Kr. u. 9-ben, a rómaiak elleni felkelés ideje alatt Arminiusnak láncra kellett veretnie az ampsivariusok egyik vezetőjét, Boiocalust, aki hűséges kívánt maradni a birodalomhoz. Boiocalus ezután a római seregben harcolt Tiberius és Germanicus vezérlete alatt. Ötven esztendőn át engedelmeskedett, és ez idő alatt népét római fennhatóság alá vetette.³⁹

Kr. u. 9-ben, a teutoburgi csata időpontjában a római légiók vezére Publius Quinctilius Varus⁴⁰ volt. Az előkelő származású, tapasztalt, jelentős politikai karriert befutó 55 év körüli férfi Kr. u. 6 vagy Kr. u. 7 tavaszán váltotta fel elődjét, C. Sentius Saturninust a rajnai főparancsnoki poszton. Varus Augustus legszűkebb bizalmi köréhez tartozott, valószínűleg már Kr. e. 22-19. között is elkísérte keleti utazására a princepsset. Az uralkodóhoz való közelségét bizonyítja, hogy Kr. e. 13-ban Tiberiussal, Augustus mostohafiával, a későbbi császárral közösen viselte a consulságot, ami csakis a princeps beleegyezésével történhetett.⁴¹ Varus harmadik házassága révén a császári családba is bekerült, Augustus egyik unokahúgának a leányát, Claudia Pulchrát vette feleségül.⁴² Politikai karrierjéről az általa vert pénzérmék tanúskodnak. A gazdag Africa provincia irányítása után, Kr. e. 7-6-tól 4-ig Syria provincia helytartója lett,⁴³ amelyhez a Herodes vezette Iudaea is tartozott. Kr. e. 4-ben, a Herodes halála után kirobbant felkelésnél erőteljesen avatkozott be, a lázadást leverte, és szigorú büntetésként kétezer felkelőt keresztre feszítettett.⁴⁴

Varus helytartósága idején Germania még nem volt megszervezett római provincia, de a római igazgatás már kialakulóban volt. A germánok elleni hadjáratokat Augustus uralkodása alatt indították meg. A birodalmat ekkor nem fenyegette ugyan nagyobb veszély, de a germán törzsek rablóhadjáratokkal pusztították a határvidéket.⁴⁵ Kr. e. 12-ben Augustus mostohafia, Drusus vezetésével indultak a germánellenes hadjáratok, és két évvel később a római légiók már az Elba folyót is elérték. Augustus ekkor már valószínűleg az Elba vonalában látta a birodalom új északi határát.⁴⁶ Drusus halála után a germán hadszíntéren testvére, Tiberius lett a hadvezér, aki diplomáciai eszközökkel igyekezett erősíteni a fivére által kivívott sikereket.⁴⁷ A Rajnán-túli Germaniába a rómaiak ekkor még csak nyári hadjáratokat vezettek, télire visszavonultak a Rajnánál kiépített táboraikba.⁴⁸ Kr. e. 7-ben Tiberius rhodoszi önkéntes száműzetése miatt megállt a germán hódítási folyamat, csak Kr. u. 4-ben folytatódott, amikor a fiatal utódjelöltek halála miatt Tiberius visszatért a száműzetésből. Kr. u. 4-5 telén a római hadsereg első ízben maradt germán földön, majd a követ-

³⁸ Tac.ann.2,9; 2,10. Tacitus a két fivér vitájában a Róma-barát, illetve a Róma-ellenes politika alappozícióit foglalta össze. Ugyanúgy, mint Segestes és Arminius vitájában (Tac.ann.1,58).

³⁹ Tac.ann.13,55,2

⁴⁰ Varusról John 907-984.

⁴¹ Res Gestae Divi Augusti 12.

⁴² Claudia Pulchra Agrippa és az idősebb Claudia Marcella leánya volt. CAH X. 1996. 527.

⁴³ Vell.2,117,2

⁴⁴ Ioseph.ant.17,206; Ioseph.bell.Iud.2,1; Tac.hist.5,9

⁴⁵ Bengtson: Grundriss der Römische Geschichte. München, 1967. (a továbbiakban: Bengtson 1967.) 270.

⁴⁶ Augustus korában a folyók határszerepéről lásd: Mócsy András: Plus est provinciám retinere quam facere. AT 9. 1962. (a továbbiakban: Mócsy 1962.) 192. valamint Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején. Budapest, 1974. 38-39.

⁴⁷ Vell.2,97,4

⁴⁸ Castra Vetera volt az a hely (a mai Xanten közelében, a Lippe torkolatával szemben), amelyet a rómaiaknak mindenképpen tartaniuk kellett. Ez volt a hadseregek gyűjtőpontja, innen ágaztak szét az utak. (Schmidt 106.)

kező nyáron elérte az Elba vonalát, a flotta pedig Jütlandig nyomult előre.⁴⁹ Kr. u. 5-ben a Rajna és az Elba közötti területet Germania provinciának nevezték el. A Kr. u. 6-ban ki-robbant pannon-dalmata felkelés azonban megakasztotta a provincia megszervezését.⁵⁰ A pannon-dalmata felkeléssel szembeni katonai fellépésben a római szolgálatban álló Ar-minius is részt vett, és így személyesen tapasztalta a Róma-ellenes felkelés lehetőségét. Ez a lázadás mintául szolgálhatott Arminius számára.⁵¹

A teutoburgi csata lefolyásáról a történetírók közül Cassius Dio ír a legrészletesebben. Schmidt hiteles forrásként értékeli, mivel szerinte Dio a háborúban részt vett túlélők be-számolóit is felhasználta művében.⁵² Kornemann is nagyra értékeli Dio művét, Bengtson viszont úgy gondolja, hogy nem szabad túlértékelni, mivel a mű forrásértéke vitatható.⁵³ Legújabban Wolters Dio művének a csatára vonatkozó részét alapvételeiben megbízhatónak tartja.⁵⁴

Varus Kr. u. 9 nyarán hadserege egy részével a Weser bal partján állomásozott Porta Westfalica közelében,⁵⁵ talán Mindennél, egy nyári táborban.⁵⁶ Ősz végén vissza akart térni a Rajnánál lévő téli táborba. Hadserege a XVII., a XVIII. és a XIX. légiókból állt. Mindegyik légio segédszolgálatokkal (*auxiliares*) volt megerősítve. Az *auxiliares*t három lovas *alaba* és hat gyalogos *cohors*-ba szervezték.⁵⁷ A menetet hosszú poggyászkocsisor lassította. Írnokok, földmérők, orvosok, szakácsok, kézművesek vonultak velük, talán nők és gyer-mekek is.⁵⁸ A vonuló sereg létszáma körülbelül huszonezezer fő lehetett, pontos számot nem tudunk megadni.⁵⁹ A napi menetelés után⁶⁰ a katonák minden szakaszhelyen ideigle-nes megerősített tábort építettek fel, hogy éjszakára védve legyenek. Útközben a Varus kí-séretében lévő Arminius jelentéseket juttatott el a helytartóhoz néhány távolabbi germán törzs felkeléséről.⁶¹ A nyugtalanító hírek hatására Varus valószínűleg kerülő útvonalat vá-lasztott. A germán kísérők közül többen – köztük Arminius is – különváltak Varustól azzal az ürüggyel, hogy összegyűjtik szövetségeseiket.⁶² A római csapatok a számukra ismeretlen, úttalan vidéken haladtak. Fákat kellett kivágniuk, utakat létesíteniük, a mélységek felett hidakat verniük, hogy járhatóvá tegyék a terepet a menet számára.⁶³ Ilyen szorongatott helyzetben támadtak a germánok a rómaiakra. A megrakott málhaszekerekkel, hosszan el-húzódnó, laza menetelési rendben haladó sereg nem volt kellően felkészülve ellenséges tá-madásra. Az első heves védekező harcok után egy erdős dombvidéken vertek tábort a ró-maiak.⁶⁴ Szekereik nagy részét és minden olyan felszerelést, amire nem volt feltétlenül

⁴⁹ Bengtson 1967. 271.

⁵⁰ Három évvel később a felkelés leverésében Tiberius döntő érdemeket szerzett. (Vell.2,115)

⁵¹ „*opprimi posse Romanos et dicit et persuadet*” (Vell.2,118,3)

⁵² Schmidt 105. Nem tudjuk azonban, ezek a beszámolók milyen módon jutottak a Severus-kora-beli történetíró tudomására.

⁵³ Bengtson 1981. 91.

⁵⁴ Wolters, Reinhard: *Die Römer in Germanien*. München, 2000. (a továbbiakban: Wolters) 51. A többi szerző hitelességéről lásd: John 922-945.

⁵⁵ Bengtson 1967. 271.

⁵⁶ CAH X. 1934. 375.

⁵⁷ Vell.2,117,1

⁵⁸ Cass.Dio 56,20,2 Magyarul: A hadművészet ókori klasszikusai. Szerkesztette: Hahn István. Budapest, 1963. 606-610. Fordította Hahn István.

⁵⁹ Bengtson 1981. 91.

⁶⁰ Mintegy 25 km-t haladhatott a sereg egy nap alatt.

⁶¹ Cass.Dio 56,19,3

⁶² Cass.Dio 56,19,4 (A mellékük rendelt római katonákat lemészárolták.)

⁶³ Cass.Dio 56,20,1

⁶⁴ Cass.Dio 56,21,1

szükségük, elégették.⁶⁵ A következő napon rendezettebb, zártabb, védekezésre alkalmasabb rendben vonultak tovább.⁶⁶ Amíg nyílt terepen haladtak, kedvezőbbek voltak a viszonyok a védekezéshez, de amikor újra erdős vidékre értek, azonnal folytatódott a germán támadások.⁶⁷ A légiók súlyos veszteségeket szenvedtek ezen a napon. Éjszaka táborépítés nélkül próbáltak meg továbbjutni.⁶⁸ Hatalmas vihar tört ki, erős szél fújt.⁶⁹ A zuhogó eső a talajt nehezen járhatóvá tette, a római fegyverek bevethetőségét és működtetését pedig nagymértékben korlátozta.⁷⁰ A könnyűfegyverzetű germánok ezalatt megszakítás nélkül folytatták támadásaikat a vonuló had ellen.⁷¹ A római sereg valószínűleg a Wiehengebirge északi peremén át haladt nyugati irányba.⁷² Ezen a szakaszon egy szűk átkelő volt a 169 m magas Kalkrieser Berg és az attól északra fekvő nagy mocsár között. A szoros körülbelül 1 km hosszú volt, és elég szélesnek tűnhetett a sereg számára, de valójában a talaj mocsaras, ingoványos volt, kis vízfolyások szabdalták át, és a területet cserjés nőtte be. Ezen a helyen várta a több germán törzs csapataival megerősített cheruscus sereg Arminius vezetésével a rómaiakat.⁷³ A germán vezérnek sikerült megnyernie a bructerek, angriariusok, marsusok és chattusok vezetőit a felkelésben való részvételhez.⁷⁴ Ez volt az első eset, hogy különböző germán törzsek összefogtak a rómaiak ellen. Maroboduust, a legerősebb és ebben a korban legszervezettebb germán törzs, a markomannok vezetőjét viszont Arminius nem tudta maga mellé állítani. Arminius naprakészen ismerte a római sereg állapotát, helyzetét, hadmozdulatait, kitűnően felhasználta a római hadművészetben és fegyvertechnikában való jártasságát. A pontos helyismeret alapján a germán harcmódot alkalmazva alapos előkészítés után intézett meglepetésszerű támadást. Egy olyan szűk helyre kényszerítette a rómaiakat, ahol nem tudtak a jól bevált csatarendjükbe felfejlődni. A germánok ügyesen csapdát állítottak, ők diktálták a küzdelem idejét és helyét is. Előre elkészítettek egy 400 m hosszú földfalat, amely védelmet nyújtott számukra, és amely mögött csatarendbe álltak. Lejtőn lefelé harcolva rontottak a rómaiakra. Az addigi sikerek ha-

⁶⁵ Cass.Dio 56,20,2

⁶⁶ Wolters 52.

⁶⁷ Cass.Dio 56,21

⁶⁸ Wolters 52.

⁶⁹ Arminius gondosan előkészítve a csatát az időjárási viszonyokat is számba vette. Vihar ugyan nyáron is előfordulhatott, de az esős időjárás ősszel igen gyakori ezen a vidéken. Schmidt 107-108. Ezért Varust valószínűleg hosszabb ideig a nyári táborban tartóztatták. (Vell.2,117,4)

⁷⁰ Cass.Dio 56,21 (Íjaik, nyilaik, pajzsaik átáztak.)

⁷¹ Cass.Dio 56,21

⁷² A csata pontos helyszínéről a mai napig tart a vita. 1987-ben W. Schlüter archeológus és J. A. S. Clunn angol tiszt – Th. Mommsen elméletét figyelembe véve – Kalkriese közelében folytatott ásásokat korszerű fémkereső felszerelést használva. Rövid idő alatt jelentős éremleletet találtak, amelyek közül egyik sem későbbi Kr. u. 9-nél. Ezután csatára utaló leletekre, katonai felszerelésre és ruhatartozékokra bukkantak. Megállapították, hogy az ásások során feltárt régészeti leletek és a történetírók által leírt csatahelyszín mind elhelyezkedését, mind nagyságát, mind jellegét, mind pedig korát tekintve megfelel a teutoburgi katasztrófa színhelyének. Lásd: Schlüter, W.: *Archäologische Zeugnisse zur Varusschlacht?* Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke bei Osnabrück. *Germania* (70) 1992. 307-402.; Schlüter, W. – Wiegels, W.: *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese*. Osnabrück 1999. Wolters viszont azt állítja, hogy bár vitathatatlan, hogy a helyszínen egy korabeli germán-római csata nyomait találták meg, de minden kétséget kizáró lelet nincs, ami azt bizonyítaná, hogy valóban a teutoburgi csata, és nem egy másik összecsapás helyére bukkantak. Wolters 53-54.

⁷³ „*inclusus silvis, paludibus, insidiis*” (Vell.2,119,2) Tímpe feltételezi, hogy Arminius azt a római iskolázottságú cheruscus segédcsapatot vezette Varus ellen, amely Kr. u. 7-8-ban a pannon területen kialakult felkelés leverésében részt vett Arminius vezetésével. (Tímpe 38, 49.)

⁷⁴ Bengtson 1981. 90.

tására és a zsákmány reményében újabb germán csapatok is csatlakoztak a támadókhoz.⁷⁵ A Kalkrieser Berg melletti csata volt a csúcspontja és a befejezése a három- vagy négynapos küzdelemnek. A germánok bekerítették a római sereget, és szörnyű mészárlás kezdődött.⁷⁶ A huszonötezer ember közül csak kevesen tudták az életüket vagy a szabadságukat megmenteni.⁷⁷ A legtöbben meghaltak vagy fogságba estek. A lovasság a Rajnához akarta magát átvágni, de nem járt sikerrel, beérték és nagyrészt felmorzsozták az egységet. A parancsnok, Vala Numonius, Varus legatusa Velleius Paterculus szerint szökevényként halt meg.⁷⁸ Az egyik táborparancsnok, Ceionius megadásra határozta el magát, amikor a rómaiak nagyobb része már elesett. Őt kivégezték.⁷⁹ A germánok tüstént elfoglalták a szövetségeseik területén lévő valamennyi római táborerődítményt, egy kivételével.⁸⁰ L. Caedicus táborfőnök Alisóban körülzárva tartani tudta magát.⁸¹ Később egyes fogságba esetteket kiválasztottak római családtagjaik, de a súlyos vereség szégyene miatt nem térhettek vissza Itáliába.⁸²

A csata során, amikor a már sebesült Varus felismerte, hogy helyzete kilátástalan, önkézzel vetett véget életének.⁸³ Tisztjei közül többen is követték példáját, hogy elkerüljék a fogságot.⁸⁴ Varus holttestét lefejezték, és a levágott fejet Arminius elküldte Maroboduusnak. A markomann király Rómába küldte Augustusnak, aki eltemettette.⁸⁵ Hogy a történetekben mi volt Varus személyes szerepe, azt máig sem tisztázták teljességgel. Az általunk ismert ókori források mind őt tartják a katasztrofális vereség fő bűnösének.⁸⁶ Szemére vetik, hogy hiányzott belőle a megértés a germánokkal szemben, különösen a római törvénykezés és adórendszer bevezetése kapcsán. Úgy tűnik azonban, hogy ez nem az ő személyes hibája lehetett, hanem általában a római rendszeré, hiszen Varus helytartóként lényegében a feladatát teljesítette az akkori római elvárásoknak megfelelően. Hibás lehetett viszont a törvények kíméletlen végrehajtásában.⁸⁷ Kornemann szerint a rómaiak vereségét nem Varus, hanem Augustus okozta azzal, hogy takarékoskodás miatt túl gyenge sereget küldött Germaniába, amely semmiképpen sem érhetett el átütő sikert a germánok ellen.⁸⁸ Bengtson elveti Kornemann véleményét, mivel szerinte a rómaiak a Rajna és az Elba közötti területet lényegében megbékélt jellegűnek tekintették, hiszen itt még sohasem volt nagyobb felkelés rómaiak ellen. Így szerinte a római sereg sem volt alulméretezett Germaniában.⁸⁹

Augustus hosszú, sikeres uralkodásának legsúlyosabb vereségét szenvedte el a Teutoburgi-erdőben. Az idős, hetvenkét éves császárt mélységesen megrázták a történetek. A ve-

⁷⁵ Cass.Dio 56,21

⁷⁶ Cass.Dio 56,22

⁷⁷ „*Et cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi*” (Tac.1,61,4); vö. Cass.Dio 56,24

⁷⁸ Vell.2,119,5

⁷⁹ Vell.2,119,4

⁸⁰ Cass.Dio 56,22,2

⁸¹ Vell. 2,120,2 Aliso elhelyezkedése vitatott kérdés. Csak annyi bizonyos, hogy Aliso egy olyan római erőd, amely a Lippénél található. Lásd: Franke 1167-1168.

⁸² Cass.Dio 56,22,4

⁸³ „*se ipse transfixit*” (Vell.2,119,3); vö. Cass.Dio 56,21,5

⁸⁴ Cass.Dio 56,21,5; Vell.2,119,3

⁸⁵ Vell.2,119,6

⁸⁶ „*marcore ducis*” (Vell.2,119,2); „*magis imperatoris defectum consilio quam virtute destitutum militum se magnificentissimumque perdidisse exercitum*” (Vell.2,120,3,4); „*Cum animadverteret Varianam cladem temeritate et negligentia ducis accidisse*” (Suet.Tib.18,1); „*segnitia ducis*” (Vell.2,118,2) = (Tac.ann. 1,58,2).

⁸⁷ Vell.2,118,1; 2,119,2

⁸⁸ Augustus takarékoságáról a katonai kiadásokat illetően lásd: Mócsy 1962. 192.

⁸⁹ Bengtson 1981. 91.

reség hírére ruháit megszaggatta, és meggyászolta az elesetteket.⁹⁰ Germán testőrségét azonnal feloszlatta és kiutasította a városból.⁹¹ Hónapokon keresztül nem vágta haját és szakállát, fejét az ajtófélfához verdeste, s ezt kiáltozta: „*Quintili Vare, legiones redde.*”⁹² Rettegett a germániai és galliai provinciák sorsa miatt is, attól félt, hogy már magát Itáliát és Rómát is megtámadhatja az ellenség.⁹³ Sorozást rendelt el, hogy a hadsereg létszámát feltöltse. De mivel nem jelentkezett elég hadköteles korú férfi, a húzódozók között sorsot vett, és a katonai szolgálatot megtagadók egy részét vagyonelkobzással és polgárjoguk elvételével sújtotta, sőt néhány embert ki is végeztetett. Végül kénytelen volt veteránokat, sőt felszabadított rabszolgákat is besorozni, és ezeket azonnal Germaniába irányította.⁹⁴ A vereség napján minden évben komor gyászünnepet ült.⁹⁵

Am a cheruscus felkelés nem vált nagyobb arányú germán megmozdulássá,⁹⁶ és sikeres volt a következő évben Tiberius vezetése alatt indított megtorló hadjárat is. A teutoburgi vereség azonban Augustus egész germán politikájának a megghiúsulását jelentette. Fel kellett adnia azt a tervet, hogy a birodalom része legyen a Rajna és az Elba közötti hatalmas terület.⁹⁷ Húsz évnyi fáradságos küzdelem és számos hadjárat vált ezzel hiábavalóvá.⁹⁸ A csata jelentőségét is abban láthatjuk, hogy Augustus kénytelen volt megkérdőjelezni az addigi töretlen római expanziós politika létjogosultságát, és újragondolni a római birodalomról alkotott mélyen gyökerező elképzeléseket.⁹⁹ Be kellett látnia, hogy Róma területi igényeinek határát kell szabni. Politikai végrendeletében megfogalmazza keserű tapasztalatát, hogy utódai ériék be a birodalom fennálló határaival, vagyis mondjanak le az újabb hódításokról.¹⁰⁰

Az óriási embervesztéssel és szegénnyel járó vereséget azonban meg kellett magyarázni, felelőst kellett találni a római közvélemény számára. Augustus és környezete – elhárítva a felelősséget – a hadvezér személyében találta meg a bűnbakot, egyedül őt okolta a történekeért. Így Varus, a vesztes hadvezér mint a teutoburgi csata fő bűnöse került be a történelmi köztudatba. Az ellenség vezérééről, Arminiusról kialakult képet pedig éppen egy római történétíró, Tacitus határozta meg az utókor számára. *Annales* című művében, melynek egyik másolatát 1507-ben Corvey kolostorában találták meg, Arminius jellemzése így hangzik: „*liberator haud dubie Germaniae*”.¹⁰¹ A mű felfedezése után a korabeli német humanista közvélemény e leírás hatására alapozta meg az Arminius/Hermann nevéhez fűződő mítoszt, amely évszázadokon át hatott, és amely szerint Arminius a „német” szabad-

⁹⁰ Cass.Dio 56,23,1

⁹¹ Cass.Dio 56,23,4

⁹² Suet.Aug.23,2 („Quintilius Varus, add vissza légioimat!”)

⁹³ Cass.Dio 56,23,1

⁹⁴ Cass.Dio 56,23,2,3

⁹⁵ Suet.Aug.23,2

⁹⁶ Maróti E. – Horváth I. K. – Castiglione L.: A régi Róma aranykora. Budapest, 1967. 157. Ennek az volt a legfőbb oka, hogy Maroboduus továbbra is elutasította Arminius szövetségi ajánlatát (Vell.2,119,6), valamint az Északi-tenger partján élő germán népek is híűségesek maradtak a rómaiakhoz. (Schmidt 109.)

⁹⁷ A vereség hatásához hozzájárult az is, hogy a Kr. u. 6-9 között lezajlott pannoniai hadjárat teljesen legyengítette az államot. (Maskin, N. A.: Augustus principatusa. Budapest, 1953. 421.) Augustus megghiúsult tervét nem említi önéletrajzi munkájában, sőt a Varus-katasztrófáról sem ejt egyetlen szót sem. (Jones, A. H. M.: Augustus. Budapest, 1976. 248. 249.)

⁹⁸ Bengtson 1981. 90.

⁹⁹ Iuppiter szavai: „*His ego nec metas rerum nec tempora pono: imperium sine fine dedi*” (Verg.Aen.1,278-279)

¹⁰⁰ „*addideratque consilium coercendi intra terminos imperii*” (Tac.ann.1,11,4)

¹⁰¹ Tac.ann.2,88,2 („kétségtelenül Germania szabadsághőse”)

sághősök mintaképe lett. Azonban mindig akadtak, akik ezt a hősi szemléletet kritizálták. Heinrich Heine például így írt *Deutschland. Ein Wintermärchen* című versében 1844-ben:

„Das ist der Teutoburger Wald,
Den Tacitus beschrieben,
Das ist der klassische Morast,
Wo Varus steckengeblieben.

Hier schlug ihn der Cheruscerfürst,
Der Hermann, der edle Recke;
Die deutsche Nationalität,
Die siegte in diesem Drecke.

Wenn Hermann nicht die Schlacht gewann
Mit seinen blonden Horden,
So gäb' es die deutsche Freiheit nicht mehr,
Wir wären römisch geworden!”¹⁰²

¹⁰² Eörsi István fordításában:

„Ez itt a teutoburgi vadon,
ahogy Tacitusban láttam.
Varus rekedt meg egykor itt
e klasszikus ingoványban.

Itt verte le Hermann, a hős cheruszk
vezér meg a többi hősök:
a német nemzeti gondolat
e bűdös pocsoltyában győzött.

Ha nem nyeri itt meg az ütközetet
Hermann s a szöke horda –
német szabadság nincs sehol:
népünk ma római volna.”

SZÉKELY, MELINDA*Calamitas atrocissima (Teutoburg Forest, A. D. 9)*

In step with the traditions of the Roman Empire Augustus conducted an expansionist foreign policy. Julius Caesar having started campaigns against the Germans along the northern borders, Augustus wished to continue this expansionism, indeed, he wanted to outdo the military successes of his adopter. This process began with the establishment of trading relations that were advantageous for the Germans as well. Some Germanic aristocrats were also persuaded to cooperate with the Romans. However, the increased military presence of the Romans, the introduction of Roman jurisdiction, which ignored Germanic traditions, and the considerable increase in taxes resulted in discontent among the Germans. In A. D. 9, Arminius, a young, ambitious Germanic chieftain started an uprising against the Romans. He set a trap for Roman proconsul Varus and his three legions. More than twenty thousand Roman troops fell in the Battle of the Teutoburg Forest, which was the worst defeat inflicted on Augustus during his long and successful reign.

The article analyses the historical situation before the battle, and the battle itself on the basis of Greek and Roman authors. It describes the lives of the commanders, Varus and Arminius, and scrutinizes their respective roles in the course of battle. It analyses the effect this serious defeat had on Augustus and on Roman policy, and discusses the effect that the figure of Arminius and the myth surrounding him have had on the cultural and intellectual life of Germany.

CSIKÁNY TAMÁS

Végzetes győzelem

Lützen, 1632. november 16.

A harmincéves háború kétségkívül egyik legfontosabb csatáját 1632. november 16-án Lützen mellett vívta meg a svéd és a császári hadsereg. A csatából a svédek kerültek ki győztesen, annak ellenére, hogy királyukat, egyben hadvezérüket már az első órákban elvesztették. Az uralkodó halála azonban az ilyenkor megszokott demoralizáló hatás helyett a katonákban egy új motiváló tényezőt váltott ki: a bosszút. A svéd katonák valóban el-esett királyukhoz, II. Gusztáv Adolfhoz méltóan harcoltak, akit nem véletlenül neveztek ellenfelei az „Észak Oroszlánjá”-nak.

A csata előzményei

A harmincéves háború második időszaka a Habsburgok teljes győzelmével végződött. A császári ház jelentős térfoglalása, illetve annak réme, hogy vezetésükkel a német területek egyesülhetnek, a vele szemben álló nagyhatalmak, különösen Franciaország aggodalmát váltotta ki. Ennek köszönhetően Richelieu bíboros sajátos fordulatot idézett elő a háború menetében, hisz a katolikus Franciaország szövetségre lépett protestáns államokkal a Katolikus Liga és a Habsburg Birodalommal szemben. Richelieu, ügyének legnagyobb támaszát az egyre sikeresebb és Európa északi térségében hegemoniára törekvő Svédországban látta. Közvetítésével az északi állam békét kötött Lengyelországgal, majd megszületett azon egyezmény, melyben a svéd király kötelezettséget vállalt, hogy 30 000 gyalogost és 6 000 lovas tart német területeken. Franciaországnak ez évi 1 millió livre-be került.

II. Gusztáv Adolf 12 500 gyalogossal és 2000 lovassal 1630. július 4-én szállt partra Usedom szigetén.¹ A katolikus hadsereg e lépést nem tudta megakadályozni, ehhez nem volt elég katonája, és azok is szétforgácsolva helyezkedtek el a német államok területén. Mindez elegendő időt adott Gusztáv Adolf számára. A svéd király először is egy biztonságos, ellátását, utánpótlását és kiegészítését lehetővé tevő hadászati bázist kívánt kiépíteni. Fokozatosan kibővítette a hídfőt, megszállt olyan területeket, melynek legelője biztosította újabb lovas csapatok átszállítását. Elfoglalta az egész szigetet, majd a környező területeket és városokat. Az elő-pomerániai fejedelemségre törekedett, ennek ellenére kénytelen volt fővárosát, Stettint is átadni a svéd királynak. Ez óriási előnyökkel járt, hisz birtokába jutott az Odera torkolatának, ellenőrizve és kihasználva e rendkívül fontos folyó szállítási lehetőségeit.

Gusztáv Adolf 1630. évi óvatos hadviselésének egyik oka a protestáns német államok semlegességre törekvő politikája volt. Lassan azonban növelte a megszállt területek nagyságát, elfoglalta mind a két pomerániai fejedelemséget. Ezt követően az egyre növekvő létszámú haderejének zömével a császári kézen lévő Landsberg ostromához fogott. 1631 elején a svéd király itt állomásozott, és legtöbb gondot annak eldöntése jelentette számára, hogy a fellázadt és a császáriak által ostromolt Magdeburg számára nyújtson-e közvetlen

¹ A hadjárat legfontosabb eseményeit lásd Razin: A hadművészet története. III. kötet. A háború kézműipari korszakának hadművészete. Fordította Dr. Auer Kálmán. Budapest, 1964. (a továbbiakban: Razin); továbbá Rónai Horváth Jenő: Az egyetemes hadtörténelem vázlata. Budapest, 1889. (a továbbiakban: Rónai Horváth) 123-124.

segítséget vagy sem. Végül lemondott e kockázatos, bizonytalan hovatartozású területeken átvethető hadjáratról.

Gusztáv Adolf Odera-menti terjeszkedése azonban aggodalommal töltötte el a császári csapatok fővezérét, Johann Tserclaes Tillyt, hisz a svéd király egyre közelebb került Sziléziához, mely a császárság fontos gazdasági bázisa volt. A császári had ezért téli szállásáról kimozdulva, a Tillyre jellemző lendülettel, tíz nap alatt több mint háromszáz kilométert megtéve Frankfurthoz sietett azzal a céllal, hogy megütközzön a svédekkel. Gusztáv Adolf azonban, a császári hadsereg közeledéséről értesülve, visszavonult az Odera bal partjára. A svéd sereg itt sem állt meg, hanem a kezdeményezést ismét átvéve Demmin városa irányába tört előre, melyet el is foglalt.

Tilly minderről értesült és azonnal visszafordult, de csak hatalmas kerülővel fordulhatott a svédek ellen. Ki kellett kerülnie a megszállt területeket és Berlint is, ezután indulhatott észak felé, ahonnan azonban Gusztáv Adolf már visszafordult az Odera irányába. Tilly, mivel ismét nem találta meg ellenfelét, a svéd kézen lévő Neubrandenburg ellen vonult. A várost gyors, véres ostrommal elfoglalta, majd Magdeburghoz sietett.

Gusztáv Adolf ezen új fordulatról értesülve arra törekedett, hogy Magdeburg védelmének megkönnyítése érdekében megpróbálja onnan Tillyt elcsalogatni. Ezt egy az Odera menti Frankfurt elleni erőteljes támadással kívánta elérni. A császári fővezér március 31-én értesült a svéd király mozdulatairól és Magdeburgot otthagyva Frankfurthoz sietett. A svéd hadsereg azonban váratlanul gyorsan, már április 4-én elfoglalta a várost, lemészárolta az őrséget és kifosztotta az egyébként protestáns várost. A város korai elfoglalása Gusztáv Adolf igazi tervének kudarcát jelentette, ugyanis Tilly értesülve Frankfurt sorsáról, azonnal visszafordult Magdeburghoz és fokozott erővel újította fel annak ostromát.

A svédek királya ezt követően elhatározta, hogy mindenképpen segít Magdeburg egyre nehezebb helyzetben lévő védőinek. Késedelem nélkül megkezdte ennek politikai előkészítését. Zajlottak e tárgyalások miközben hírt kapott arról, hogy április 20-án a császári csapatok elfoglalták a lázadónak bélyegzett várost. A Magdeburgba betörő zsoldosok iszonyú kegyetlenkedések közepette lemészároltak 20 000 polgárt, a lakosság kétharmadát, a várost teljesen kifosztották és felgyújtották. E rémtett az ingadozó protestáns fejedelmeket végképp meggyőzte arról, hogy egyetlen lehetőségük Gusztáv Adolf támogatása.

A császáriak számára a hosszú ostrom szintén kemény megpróbáltatásokkal járt, hisz a több tízezres sereget hosszú hónapokon keresztül egy viszonylag szűk térség nem tudta eltartani. Tilly ezért nem maradt a város, illetve a svéd hadsereg közelében, hanem délre vonult csapatai ellátásának javítása és annak reményében, hogy újabb erősítéseket kap.

A svédek királya ezt a fordulatot ismét igyekezett kihasználni és összevont seregével déli irányba fordult, hogy ellenőrzése alá vonja az Elbáig terjedő területeket. Ez azonban Tilly számára azt is jelentette, hogy a svédek egyesülhetnek a szászokkal, illetve ezen újabb, immár közép-német térszerzés növelheti befolyási, ellátási területüket. 1631. július második felét írták már a kalendáriumok, amikor a császári sereg északnak indult a protestáns tábor legfőbb haderejének feltartóztatására. Ehhez Tilly 26 000 katonával rendelkezett.

A svéd király értesülve a császáriak közeledéséről úgy döntött, hogy 12 000 emberével most nem tér ki a csata elől, viszont egy számára kedvező helyen, megerősített táborban fogadja a támadást. Az Elba egyik kanyarulatában, Werbennél építette ki állásait. Tilly július 30-án erős tűzérzési előkészítés után megpróbálkozott egy svédek elleni rohammal, de kudarcot vallott.

A császári fővezér reménytelennek látva a helyzetet lemondott a további támadásról és Szászországba vonult, az ottani uralkodó esetleges megnyerésére. Mivel ez nem járt sikerrel, Lipcse környékére menetelt, és egy számára kedvező állásban kívánta bevárni a svéd és esetleg a szász hadsereget. Ezt az állást Breitenfeldnél találta meg.

Közben a szász hadsereg Torgauhoz vonult, majd Gusztáv Adolf seregével Dübennél egyesült. A szövetséges hadsereg azonnal megindult, hogy megvívja a már nagyon várt csatáját a császári sereggel.

Breitenfeldnél szeptember 17-én vívott csata jelentős svéd győzelmet hozott. A csata után Tilly nyugatra vonult, a Weser folyón átkelve remélt nyugalmat csapatainak újjászervezéséhez, feltöltéséhez. Ezt követően ismét hadjáratot kezdeményezett, először is Bajorország megvédésére. Tilly a Lech folyó jobbpartjára tette át táborát.

Gusztáv Adolf a csata után megváltoztatta eddigi hadászataát és aktív, a katolikus országok ellen irányuló műveleteket kezdett. Ettől remélte azt is, hogy Tilly ezt nem nézi tétlenül és kimozdul a Weser-menti állásából. A svéd hadsereg megindult a Majnához, majd az attól délre fekvő területeket foglalta el a Rajnáig és a Lech folyóig. A szász hadsereg ugyanakkor bevonult Csehországba és elfoglalta Prágát is. A telet a választófejedelem serege itt töltötte.

A protestáns tábor hadserege az 1631. év végére tehát már hatalmas területeket ellenőrzött, használhatott hadászati bázisul. Mindez olyan politikai lehetőséget is előrevetített, hogy a liga fejedelemségei svéd vezetéssel egy szorosabb szövetséget hozhatnak létre, mely az európai hatalmi viszonyokat megváltoztathatja. E gondolatától megrettent francia politika ezért felhagyott a további támogatással.

A kialakult helyzet katonai szempontból sem volt teljesen egyértelmű. A császárságnak jelentős ereje állt fegyverben. Tilly hadserege mellett, az észak-nyugati területeket Gottfried Heinrich, Pappenheim grófja, császári hadvezér serege ellenőrizte. Az uralkodó segítségül hívta ugyanakkor a háború korábbi időszakában már kiválóan működő Wallenstein, aki 1632 elején Csehországban megkezdte hadseregének toborzását.

A tél elmúltával Gusztáv Adolf ismét megindította csapatait következő célja, a gazdag és a háborútól még érintetlen Bajorország felé. Ehhez azonban először át kellett kelnie a Tilly serege által védett Lech folyón. Mindez Gusztáv Adolf seregének nem okozott gondot. A harcok során Tilly életét veszítette. A svéd sereg ezt követően bevonult Bajorországba, ahol újabb hadisarcot vethetett ki és gazdag rekvirálási lehetőségekre számíthatott.

Bajorország elfoglalása zajlott, miközben a teljhatalommal rendelkező generalissimus, Wallenstein 40 000 fős seregével kiszorította a szászokat Csehországból, majd megindult Szászország felé, hogy a választófejedelem saját oldalára állítsa. Ezzel azt is el kívánta érni, hogy szövetségeseinek megtartása érdekében Gusztáv Adolf felhagyjon Bajorország prédálásával és északra vonuljon. Terve remekül sikerült, a svéd király seregének felével valóban a szászokkal való egyesülésre sietett.

A svéd sereg Nürnberg környékén járt, amikor Gusztáv Adolf hírt kapott arról, hogy Wallenstein nála jóval nagyobb serege felé vonul. A király azonnal küldöncöket küldött kiküldönített csapataihoz, hogy küldjenek számára erősítést, és elrendelte a sereg „beásását”. Ezt követően egy hosszú „állás háború” alakult ki, mely a svédeket jelentősen meggyöngyítette. A túlerőben lévő császáriak ugyanis mindent felprédáltak a protestánsok elől.

A kudarc után a svéd király tarthatatlannak ítélve helyzetét, szeptember 18-án elrendelte a visszavonulást Bajorország felé. Célja az ország teljes megszállása, majd egy Bécsset fenyegető hadjárat megindítása volt. Míg a király a fősereggel Ingolstadt ostromához vonult, addig alvezére, Weimari Bernát seregének egy részével Wallenstein seregét figyelte.

Wallenstein a svédek elvonulása után szintén úgy döntött, hogy elhagyja a teljesen kifosztott Nürnberg környékét. Felső-Pfalz végigpusztítása után elfoglalta Coburgot, majd Szászországba indult, hogy itt töltsen a telet. Ide rendelte Pappenheimet is csapatainak megerősítésére. November első napjaiban elfoglalta Lipcsét, majd Lützent, ahol táborba szállt. Wallenstein célja ismét az volt, hogy a svéd hadsereg figyelmét elterelje a katolikus Bajorországról, fenyegetse szövetségét és észak-német bázisterületét. Wallenstein ehhez

kedvező helyzetben volt, ezt Gusztáv Adolf is hamar belátta. Az ingadozó szász választó bármikor átállhatott, ugyanez a bajorok esetében elképzelhetetlen volt.

Mindezt a svéd király felmérte és seregével erőltetett menetben megindult Szászország felé. Sietnie kellett, nehogy a császáriak lezárják a hegyi átjárókat. Katonái tizenhét nap alatt ötszázötven kilométert tettek meg. Útközben Erfurtnál egyesült Weimari Bernát seregével. A svéd hadsereg október végén érkezett meg a Saale folyó melletti Naumburgba, ahol a király ismét elrendelte megerősített tábor kiépítését. Sem a szászok, sem Wallenstein hollétéről nem rendelkezett biztos információval.

Miután Wallenstein értesítéseket szerzett a svéd tábor kiépítéséről, szemrevételezte a sáncokat és úgy döntött, hogy lemond a támadásról. Megítélése szerint a svédek itt kívánják a telet eltölteni, nem tartotta lehetségesnek, hogy Gusztáv Adolf támadjon. Ahhoz a hadászati szintű megoldáshoz folyamodott, hogy megakadályozza a svéd hadsereg ellátását, mindent begyűjtsön előtte. Ezért csapatait széttagolta, Pappenheimet például Halleba rendelte. Pedig a császári sereg Lipcse és Lützen birtoklásával rendkívül kedvező helyzetben volt, hisz éppen a Torgauban állomásozó szászok és Gusztáv Adolf serege között helyezkedett el.

Amikor a svéd király Wallenstein lépéseiről tudomást szerzett, seregét azonnal megindította, hogy vagy egyesüljön a szászokkal, vagy a császári seregre támadjon és újabb összevonása előtt csatára készítse.

Mielőtt megkezdénénk a csata eseményeinek tárgyalását, vizsgáljuk meg a szemben álló felek erejét, felkészültségét és ismerkedjünk meg vezéreikkel.

A Habsburg Birodalom hadereje

A háború előtt és alatt a császári hadsereget döntően önkéntes toborzás útján állították fel. Az uralkodó seregszervezőkor tapasztalt hadvezéreit bízta meg ezredek felállításával.² Az ezredek hadseregbe egyesítették, melynek tulajdonosa az uralkodó volt. A hadsereg vonatkozó minden intézkedés tőle indult ki, általában az Udvari Haditanácson keresztül. A haditanács hatásköre kiterjedt a hadsereg ellátására is, a hadbiztosi és élelmezési hivatalok intézkedései szerint működtek, természetesen egyeztetve az Udvari Kamarával.

Háborúban a hadsereg a fővezér irányítása alatt állt. Ebben a tevékenységében csupán egy kisebb kíséret segítette, melynek tagjai a táborok megszervezéséért és az ellátás biztosításáért feleltek.

A hadsereg főfegyverneme a gyalogság volt. Ennek fő fegyvere a pika, illetve a muskéta volt. A védőfelszerelés meglete már esetleges volt, de rendszerint a zsoldosok rendelkeztek sisakkal és legalább mellvérttel. A pikások és muskétások aránya a századfordulón már nagyjából egyenlő volt. A fegyvernem harctevékenysége jellemzően védelmi jellegű volt, ezt jelzik azon hatalmas négyszögek, melyek csak lassú mozgásra voltak képesek. A gyalogezred századokból állt, melyek állománya 150-200 fő volt, egy ezredbe 10-12 század tartozott. A több ezredből létrehozott négyszög (spanyol négyszög, bataglia, tercio) rendszerint 3000 főből állt. E létszám zömét a pikások tették ki, akik négy-öt méter hosszú fegyvereiket több sorból is az arcvonalba szegezheték. A négyszög oldalainak hosszát a rendelkezésre álló pikások száma adta. E számból a vezér egy kis táblázat segítségével gyököt vont, ami megadta, hogy egy oldal hány emberből álljon. A felsorakozott pikás tömeg elé rendszerint több sorba muskétások álltak, miként a négyszög sarkaira is, négyes oszlopban tíz fő mélységben. A muskétások ezen alakzatban soronként tüzeltek, majd hátravonultak újra tölteni. Így biztosították a folyamatos tüzelést, míg az ellenség közvetlen közelébe

² A birodalom hadseregének szervezetéről lásd Ujhelyi Péter: Az állandó hadsereg története. Budapest, 1914.; Wrede, Alphonse: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. I. Band. Wien, 1898.; Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. II. kötet. Budapest, 1895.

nem értek. Ekkor egy nagy utolsó összűz után a muskétások a négyszögbe menekültek, vagy a pikások lábaihoz feküdtek, és megkezdődött a pikások harca.

A négyszögek helyének kiválasztásánál nagy gondot fordítottak a terep adta lehetőségek kihasználására. Bár a négyszög mindenirányú támadás kivédésére, illetve mindenirányú mozgásra alkalmas volt, lehetőség szerint igyekeztek valamilyen terepakadályra támaszkodva felállítani. Nyílt terepen a négyszögek különböző formációkat vettek fel (kereszt, gyémánt, ék, lépcső), így támogatták egymást.

A fegyvernemhez könnyű gyalogosok is tartoztak, akiket rendszerint a muskétánál könnyebb tűzfegyverrel láttak el. Feladatuk, nyitott harcrendben vagy harcrenden kívül, az ellenség zavarása, meglepése, felderítése, kifosztása volt.

A lovasság nehéz és könnyű lovas csapatnemre oszlott. E fegyvernemnél 80-100 fő alkotott egy századot, és nyolc század egy ezredet. A nehézlovasság átmeneti időszakot élt meg. Azzal már tisztában voltak, hogy a lovagok ideje lejárt, a nehéz páncélzat már csak akadály a harcnak. Kérdéses volt, hogy mennyi páncélzat maradjon, és milyen fegyverekkel rendelkezzenek a lovasok. Végül is a sisak mellett a mell- és a hátvért hordása vált általánossá, fegyverzetként pedig a rövidcsövű kanócos karabély és a pisztoly pár terjedt el. Az alkalmazásukat alárendelték a gyalogságnak, harcászataukra jellemző volt az ún. „caracole”. Ez azt jelentette, hogy a több (rendszerint öt) sorban felsorakozott lovasság, miután megközelítette az ellenség harcrendjét, soronként pisztolyaival sortűzet lőtt, majd hátralogagolt tölteni. Így egy nagyszabású, de nem túl eredményes körforgás jött létre. A lovasok rendelkeztek karddal is, de ennek alkalmazása háttérben maradt. Csatában a lovasság általában a harcrend szárnyain állt fel.

A könnyű lovasságot lehetőség szerint szintén felszerelték tűzfegyverekkel, feladatuk a meglepés, a váratlanság előidézése volt. Lendületes támadásaikkal zavarniuk kellett az ellenség harcrendjét, menetét, táborát. Őket alkalmazták felderítésre, hírvivő szolgálatra és üldözésre. A császári hadseregben e csapatnemnél horvátok és magyarok szolgáltak. A harcrendben a helyüket nem határozták meg, vagy a legszélső szárnyra kerültek.

Ebben az időszakban kialakult egy sajátos csapatnem is, a dragonyosok. Ez tulajdonképpen gyalogság volt, amelyet könnyű muskétával láttak el és lóra ültettek. Így tudták viszonylag gyorsan elérni a számukra kijelölt területet, ahol a lóról leszálltak és sorakozva, sortűzzel igyekeztek megbontani az ellenség harcrendjét.

A tüzéség ebben a korban még nem volt fegyverneme a császári hadseregnek, céh jelleggel működött. A tüzéreket, akik iparosok, mesteremberek voltak, lövegeikkel, lőszerkészletükkel együtt fogadták fel. A hadseregben különleges jogállásuk volt, több zsoldot kaptak, ők kapták meg az elfoglalt várak, városok lövegeit és harangjait, a törvény elől hozzájuk menekülőket segéd munkásként alkalmazhatták. Amennyire tiszteletben álló foglalatosság volt a lövegek kezelése, az ellenség annyira haragudott rájuk, így az első megtorlások áldozatai is ők voltak.

A lövegfajták széles skálán mozogtak, bár már korábban próbálkoztak egységesíteni a sokféle űrméretű, nagyságú löveget, nehéz volt egységes kötelékké kovácsolni. Előnyben részesítették a nehéz, nagy űrméretű lövegeket, amelyek azonban lassúak, harcközben állásváltásra szinte teljesen alkalmatlanok voltak. A tüzéségi eszközöket rendszerint egy tömegben a harcrend előtt vagy annak valamelyik szárnyán alkalmazták.

A lützeni csatában a császári sereget Albrecht von Wallenstein vezette. Wallenstein 1583-ban egy cseh kismemesi családban született, katonai szolgálatát Magyarországon kezdte, Esztergom ostromakor lett kapitány. Később egy dragonyos ezredet szervezett, ennek élén harcolt. Egy jól sikerült házasság közben dúsgazdaggá tette, így a képzett és rendkívül tehetséges katona ezután vállalkozóként és bankárként szolgált a császárt. 1626-ban vállalta, hogy egy hadsereget állít fel saját költségén és fedezi annak kiadásait. A császártól ezért különleges jogokat kapott a tisztek kinevezése terén, valamint a hadisarcok kivétele és felhasználása vonatkozásában is. Erre alapozva alakította ki új logisztikai rendszerét.

Wallenstein megemelte a zsoldot, illetve javított az élelmezésen, amit a rendkívül magas hadisarcok kivetésével és az erőszakos, kíméletlen, de intézményesített begyűjtéssel érhetett el. Mivel rendszeresen fizetett, katonái egyéni rekvirálási kísérleteit, rablásait megtorolta. Ha hadserege már lepusztított területen járt, saját birtokairól szállíttatott gabonát, kenyeret süttetett, innen hajtatott állatokat.

Wallenstein hadseregszervezői és fenntartói tevékenységével szinte nélkülözhetlenné vált, ehhez járult még az is, hogy kiváló hadvezérnek bizonyult. Mindezek elismeréseként kapta meg a Friedland hercege címet.

A svéd hadsereg

Az északi állam hadserege részben toborzott volt, részben katonáskodási kötelezettség alapján egészítették ki.³ Az egyes helységekből a katonának alkalmas férfi lakosok neveit már tizenöt éves korukban jegyzékbe vették, és szükség esetén közülük kellett – általában sorshúzással – kiválasztani azokat, akik számára kötelezővé tették a katonáskodást. A rendszer ugyanakkor széles körű kivételt tett társadalmi állás, illetve szociális szempontok alapján. E rendszer működtetése eredményezte, hogy Svédországnak mindig volt megfelelő nagyságú hadserege. Mindez nem jelentette azt, hogy a zsoldosok toborzása háttérbe szorult, éppen ellenkezőleg, rendszerint külföldiekből szervezett haderő magjaként, illetve kiegészítéseként használták a kötelezettségen alapuló rendszert.

A bevezetett rendszabályoknak köszönhetően a nem egészen egy millió lakosú Svédországnak 1611-ben, amikor II. Gusztáv Adolf tizenhét évesen trónra lépett, 70 000 katonája volt. A hadsereg nagyobb részét németek, franciák, angolok és skótok adták, kisebb részét svédek, illetve az általuk megszállt területek lakosaiból toborzott vagy állított katonák. A hadsereg vezetői azonban a svéd nemesség soraiból kerültek ki, akiknek kiválogatására és felkészítésére az uralkodó nagy gondot fordított. A hadsereg legnagyobb értéke azonban feltétlenül annak fővezére, a király, II. Gusztáv Adolf volt.

A svédek uralkodója rendkívül alapos és sokrétű képzést kapott, már gyermekként kitűnt ügyességével, bátorságával és rendkívüli szellemi képességeivel. Megtanult latinul, dánul, németül, franciául és olaszul, így olvashatta és megismerhette az általános műveltséget adó könyvek mellett a legfontosabb hadtörténeti és hadművészettel foglalkozó munkákat. Tanulmányai mellett tizenkét éves korában már közkatonaként szolgált a svéd hadseregben, tizenhat évesen már egy kisebb kötelék parancsnoka volt. Ugyanebben az évben vesztette el apját és foglalta el Svédország trónját. Uralkodásának első éveiben már több háborút vezetett a dánok, oroszok és a lengyelek ellen, melyekben megismerhette a hadvezetés gyakorlatát. A balsikereken okulva alakította ki azon új szemléletét, mely a harmincéves háborúban legyőzhetetlenné tette, és gyökeresen megváltoztatta a hadművészet addigi elméletét és gyakorlatát.

Gusztáv Adolf nézeteinek alapjait az 1568 óta tartó németalföldi szabadságharc vezetői fektették le, Orániai Móric és Vilmos, valamint Nassaui János. Különösen a spanyolok ellen sikeres harcászattal győzte őt meg arról, hogy ezen az úton kell továbbhaladni. Svédországba holland kiképzőket hívott, akik a szervezés terén is nagy segítséget nyújtottak számára.

A holland hadművészet egy új, bár mégis régi harcászatra épült, mely legjobban a római cohorsok alkalmazására hasonlít. Abból indult ki, hogy a spanyol harcrend legnagyobb hátránya, hogy a gyalogság tömege – a négyszög belsejében és a nem harcoló oldalakon – csupán a fizikai nyomás eszköze. Ezt a megoldást a németalföldiek nem választhatták, lé-

³ A svéd hadsereg szervezetéről: Segédlet a hadművészet fejlődésének tanulmányozásához a marathon-i csatától a leuthen-i csatáig. Összeállította vitéz Magyarosy Sándor. Budapest, 1930. 87-88., továbbá a fent említett könyvek.

vén sokkal kevesebb katonájuk volt. Ugyanakkor a gazdag németalföldi kereskedővárosok alaposan felfegyverezhették seregüket. Orániai Móric a nagy négyszög helyett egy tagolt, több harcvonalas harcrendet alkalmazott. Ez lehetővé tette a tűzfegyverek hatékonyabb alkalmazását, a súlyképzést, a tartalékok alkalmazását. Kezdetben általánosan tíz fős mélységű alakzatokat alkalmazott, később a pikásokat csupán öt sor mélyen állította fel, az arcvonalban ötven emberrel. E központi harcrendi elem mellé muskétás alakzatokat alkalmazott. Ezeket figyelembe véve alakította ki hadseregének szervezetét, hadrendjét és alkalmazásának módját Gusztáv Adolf.

A gyalogság harcászati alapegysége a zászlóalj volt, mely hat sor mélyen állt fel. A pikások arcvonalát harminckét fő alkotta, tőlük jobbra és balra három-három osztagban muskétások álltak. Egy osztag huszonnégy főből állt, vagyis négyes oszlopban sorakoztak. A zászlóalj egyes elemei között százhusz centiméter volt. A zászlóalj felállhatott úgy is, hogy a muskétások a pikások előtt vagy mögött álltak, ez a feladattól függött. A svéd zászlóalj tehát előírás szerint 336 embert számlált.

A gyalogzászlóaljakat hármassával dandárrá egyesítették. A dandár két harcvonal alakítására volt képes. Általában az első vonal zászlóaljának muskétásai a pikások mögött álltak fel, a két hátsó zászlóalj esetében a szárnyakon. Védelemben mind a kilenc muskétásosztag a pikások előtt sorakozott egy vonalban és három sort alakítva. Ez akkor volt lehetséges, ha a fegyverek már töltve voltak. A páros sorok fegyveresei beléptek az előttük lévő sor térközeibe, így egy falanxszerű alakzat jött létre. Amikor az ellenség a legkedvezőbb távolságba ért, a muskétások ösztüzet adtak le oly módon, hogy az első sor térdelt, a második előrehajolt, a harmadik pedig állt. Ezt követően üres fegyvereikkel a muskétások a pikások mögé vonultak vissza. A két hátsó zászlóalj pikásai pedig az elsővel egy vonalba léptek előre.

Támadásnál a muskétásosztagok szintén az első vonalba álltak fel, de a hatsoros felállást követve. Az első sor sortüze után a hátsó sor előrefutott és lőtt, közben az első megkezdte a töltést. Ebben az ütemben haladt előre az alakzat. Az ellenséghez közel érve még leadtak egy ösztüzet, majd az előző módon átadták helyüket a pikásoknak.

Ez a módszer jelentősen megnövelte a gyalogság tűzerejét, ugyanakkor megőrizte a pikák által nyújtott védelmet. A mozgás gyorsabbá tétele érdekében módosított fegyvereket is bevezettek. A muskétákat könnyebbre tervezték, így el lehetett hagyni a támasztóvillát, illetve bevezették a papírtöltéseket, a tölténytáska használatát. A pikák is lerövidültek három és fél méterre.

Gusztáv Adolf megreformálta a lovasság harcászataát is. Értelmetlennek találta a karakolírozást, véleménye szerint ezzel a lovas csapatok elvesztik legértékesebb tulajdonságukat, a lendületes támadás képességét. A lovasságnak csupán egy pisztoly egyszeri használatát engedélyezte, majd a karddal végrehajtott rohamnak kellett következnie. A tüzerőt a lovassághoz beosztott muskétás alakulatok biztosították.

A változások nem kerültek el a tűzértséget sem. A svéd király nagy gondot fordított arra, hogy valóban hasznos, a gyalogságot támogatni képes tűzértséget alakítson ki. Az eddigieknél könnyebb, kisebb ürméretű lövegeket gyártatott, melyeket a zászlóaljak, dandárok harcrendjei közé helyeztetett el. E lövegek együtt mozogtak a gyalogsággal és tűzükkel érdekükben tevékenykedtek. A két lóval vontatható négy fontos lövegeket harc közben katonák tolták előre vagy szükség esetén hátra. A gyalogságot közvetlenül támogató tűzértség mellett szervezett egy ún. üteg-tűzértséget is, mely nagyobb ürméretű lövegek összevonásából alakult meg. E harcrendi elemet lehetőleg magaslatra, a szárnyakra vagy valamely fontos hely közelébe állították fel.

Gusztáv Adolf harcászataának bonyolultsága komoly kiképzést igényelt, amire a király nagy gondot fordított. A mozgások, manőverek, arcvonalváltások mellett nagy figyelmet fordított a tábori erősítések gyors, szakszerű elkészítésére is. Ezzel igyekezett a harcrend védőképességét tovább növelni.

A csata

Amikor Wallensteinnek jelentették a svéd sereg mozdulatait, azonnal parancsot küldött elővédje vezérének, Rudolf von Colloredonak, hogy késleltesse az ellenség előrenyomulását. Egy híressé vált levelet küldött Pappenheimnek is a mielőbbi beérkezést sürgetve.⁴ Ezzel egy időben hintóba szállt – lovagolni köszvénye miatt nem tudott – és szemrevételezte a környező terepet. Úgy döntött, hogy a csatát elvállalja, a terep adta lehetőségeket kihasználva erős védelmi állást alakít ki, melyben bevárja Pappenheim seregét. Az erősítés beérkezése után elég erősnek gondolta magát a győzelem kivívására. Kijelölte az egyes harcrendi elemek helyét és parancsot adott a szükséges erődítési munkák elvégzésére. Állását úgy választotta meg, hogy a svédeknek egy megkerülő mozdulatot kelljen tenni, ha szembe akarnak kerülni arcvonalaival. Erre az időnyereségre szükség volt a munkálatok elvégzésére és a visszarendelt csapatok beérkezése miatt.

Gusztáv Adolf már közeledett Lützenhez, amikor Wallenstein húsz horvát lovasszázadot küldött Isoláni, a könnyűlovasság parancsnokának vezetésével, hogy késleltessék a svéd sereg felvonulását a csatatérrel hat kilométerre lévő Rippach folyónál. A svédek azonban az átjárókat szemből azonnal megtámadták, illetve a horvát jobbszárnyat is megkerülték, így azok rövid harc után visszavonultak. A folyón átkelve Gusztáv Adolf elrendelte a pihenőt, a táborhelyeket a várható harcrendnek megfelelően kijelölte. Az este tartott haditanácson Gusztáv Adolf úgy döntött, hogy másnap a lehető leghamarabb megtámadja a császáriakat és a döntést Pappenheim beérkezése előtt megkísérli elérni. Ezt csapatainak erő és minőségi fölényére alapozta.⁵

Mielőtt a harcrendeket bemutatnánk, ismerkedjünk meg a csata helyszínével. Lützen tizennyolc kilométerre délnyugatra fekszik Lipcsétől. A terület csatára rendkívül alkalmas, nyílt, viszonylag sík terület. A kis város, mely a Saale és az Elster folyó között fekszik, háromszáz házát tornyokkal erősített kőfal vette körül. A lápos területen fekvő városon vezet keresztül a lipce-erővárosi országút. Lützentől északra húzódik a Galgenberg nevű magaslat, melynek a város alatti nyúlánya a Windmühlenberg. A várostól délre és Meuchen-től keletre kisebb dombok találhatók, melyek közül az utóbbihoz közel eső a Schölsinger-Holz erdő borítja. Lützentől délkeleti irányba Meuchenig a Muhlgraben mocsaras ere található. Ugyancsak Meuchen településen folyik keresztül észak-déli irányban a Flossgraben, mely öt-tíz méter széles és kettő-öt méter magas partokkal rendelkezett. E csatornát faúsztatásra használták a Saale és az Elster között.⁶ A folyókon kívül terepakadály lehetett még az országutat két oldalról kísérő árok, melynek eredeti mélységét Wallenstein több mint másfél méteresre ásatta.

Az időjárás kevésbé volt alkalmas egy csata megvívására. Már reggel sűrű köd borította a tájat, mely csak rövidebb időre szakadozott fel. Az ég szinte felhőtlen volt, a napot azonban a ködtől, majd a hatalmas füsttől nem lehetett látni.

November 16-án kora reggel mindkét sereg harcrendben állott, egymással párhuzamosan.

A császári had jobbszárnya a megerősített Lützenre támaszkodott, és Wallenstein itt helyezte el – a Windmühlbergen – tüzérségének egy részét, tizennégy löveget. A szárny, melyet Colloredo irányított, öt nagy lovasescadronból állt, térközeibe muskétásokkal, illetve a tüzérség mögött egy tizenhat századból álló tercióval. A szárny közép felé eső két escadronja egymás mögött sorakozott.⁷ Muskétások álltak fel a város falai mentén is.

⁴ A levelet, Pappenheim vérértől áztatva, a bécsi Heeresgeschichtliches Museum őrzi.

⁵ Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. III. Teil. Neuzett. Berlin, 1920. (a továbbiakban: Delbrück) 242.

⁶ Rónai Horváth 129.

⁷ Winter, Georg: Geschichte des Dreißigjährigen Krieges. Berlin, 1893. 422-423.; Gottfried, J. L.: Inventarium Sueciae; 1632. metszetének ábrázolása és annak magyarázata alapján. Hasonlót

A közép fő ereje négy nagy spanyol négyszög volt, melyek gyémánt alakzatban álltak fel. Az első huszonöt, a másik három huszonkét századból állt.⁸ A terciók előtt a kimélyített árkokat muskétások szállták meg. Az ellenség felőli árok mellvédje a kilapátolt föld volt. A másik árokból a földet a saját arcvonala elé termelték, így létrejött egy újabb sánc, amely mögött védetten és az első árokban lévőknél magasabban álltak a muskétások. Mögöttük hét löveg foglalt tüzelőállást.

A balszárny irányítója Ottavio Piccolomini-Pieri herceg volt, aki hat nagy escadron lovassággal rendelkezett, illetve a külső balszárnyon horvát könnyűlovasokkal és dragonyosokkal, Isolani és Holk parancsnoksága alatt.⁹ Mivel ez a szárny rendkívül gyenge volt, a hadsereget követő kíséret személyzetből többeket sorba állítottak, növelve a létszámot, az erő látszatát keltve. Wallenstein ide várta Pappenheim beérkezését.

A reggel felsorakozott császári sereg összlétszáma a csata kezdetén 12 000 fő volt, köztük 4000 lovas. A délelőtti órákban ehhez további 1400 lovas, majd kora délután 1500 gyalogos érkezett.¹⁰

A svéd hadseregnek 10 600 gyalogosa, 6250 lovasa és 60 lövege volt. A csata reggelén ezen erő több, mint két kilométer szélesen bontakozott szét az országúttól délre, a Mühlgraben és a Flossgraben között. A harcrend két vonalból épült fel. A közép mindkét vonala négy dandárból állt, mögötte egy nagy escadron volt. Az első vonalat Niels Brahe, a másodikat Dodo tábornok, Immerhausen és Knypphausen bárója parancsnokolta. A jobb- és a balszárny mindkét vonalában hat-hat escadron sorakozott, a szárnyak első vonalainak térközeiben ötszáz muskétás, előttük négy-négy löveg állt. A jobbszárnyat a király, a balszárnyat Weimari Bernát vezényelte. A gyalogdandárokat öt-öt nehéz löveg támogatta, a lovassági szárnyakat pedig negyven könnyű löveg.¹¹

A svéd király már reggel támadni kívánt, ezért november 16-án fél ötkor megszólaltak a dobok, melyek a svéd táborat ébresztették. A harcrend szerint táborozó csapatok gyorsan elérték a készenlétet, de a nagy köd egyelőre megakadályozott minden támadást. A király reggeli imája után alparancsnokaival folytatott társalgással múlatta az időt. Közben készült a csatához, felvette bőrmellényét, melyen kívül mással nem védte méretes testét. Környezetének azon kérését, hogy öltösn magára megfelelő védőfelszerelést, „az Úr az én páncélom” felelettel hárította el.¹² Közben a svéd hadsereg harcrendben, lassan nyomult előre, a portyázó, az ellenséget akadályozó császári lovasság pedig feladva pozícióit elfoglalta a helyét a megfelelő szárnyakon. Komolyabb támadásról az átláthatatlan ködben egyelőre szó sem lehetett.

Csak tíz órakor alakultak úgy a látási viszonyok, hogy megkezdődhetett a tüzérségi előkészítés, majd tizenegy óra után megindult a svéd első vonal támadása. A jobbszárny

mutat Matthaus Merian ábrázolása: *Delination der schwedischen und keiserischen Schlachordnung den 6. November 1632. Bei Lützen gehalten.* Közli DiPalma, Matthew: *Victory and Death for Gustavus Adolphus. Military History*, 1998. October. 47. (a továbbiakban: DiPalma) A terciók nagyságára Razin 397. szerint, az escadronokban Razin véleménye szerint 87, Rónai Horváth szerint 60 kornéta volt. A kornéta szakaszt jelentett, hozzávetőleg harminc lovast.

⁸ Delbrück szerint Wallenstein tíz sor mélyen állította fel a gyalogságát, de az ábrázolások egyértelműen terciók alkalmazását mutatják. Elképzelhető, hogy a terciók téglalap alakúak lehettek. Delbrück 241. Delbrück szerint egyébként a terciókban 79 század volt.

⁹ Rónai Horváth és Razin szerint is közel 100 kornétából állt ez a szárny.

¹⁰ Delbrück 241.

¹¹ Egyes adatok szerint a közép második vonala mögött Johann Bernhard von Ölm vezetésével még tartalék lovasság is állt. DiPalma 50. Ugyanezt erősíti meg Denison György: *A lovasság történelme.* Budapest, 1884., sőt szerinte a két gyalogsági harcvonal között is állt egy lovastartalék Henderson ezredes vezénylete alatt.

¹² E beszélgetésről Huch, Ricarda: *A harmincéves háború.* Budapest, 1979. II. kötet 82. oldalon ad regényes leírást. (a továbbiakban: Huch)

lovasságának előrenyomulása az országútig tartott, amelyen a király személyes buzdítása után ugyan átkelt, de a harcrendje meglehetősen felbomlott. Ezt a császári lovasság kihasználta és visszavetette a svédek, sőt a horvátok támadásba mentek át, melyet csak a svéd jobbszárny második lépcsőjének alkalmazásával háríthattak el.

A balszárny egyelőre nem léphetett harcba az erős tűzérési tűz miatt. Wallenstein a harc elején felgyújtatta Lützent, így ez is áthághatatlan akadályt jelentett.

Középen először a gyalogság első vonalában álló jobboldali dandár verekedte át magát az árkokon, elűzte a muskétásokat, majd balra fordulva elfoglalta a hét löveget. Ezután megtámadta a császári közép élen álló négyszöget – a megszerzett lövegek tüzeinek támogatásával –, amely ennek következtében felbomlott. Eközben egy másik svéd dandár a második terciót futamította meg. Közös erővel, a már árkokon átkelt két további dandár támogatásával már a harmadik ellen fordultak, amikor a császári lovasság és a negyedik terció – Wallenstein személyes vezetésével – sikeres ellenlökést hajtott végre. A svéd gyalogság a támadásnak nem tudott ellenállni és az útig előre vonult tűzérés fedezete mellett visszavonult eredeti állásába. A zsákmányolt lövegeket helyükön hagyták, így azokat a császáriak visszaszerezték.

Az ellentámadás indulásakor Gusztáv Adolf a jobbszárny parancsnokságát átadta Hornnak és Steenbok-vertesezreddel középre vágatott. Egy korábban szerzett karsebe nem akadályozta abban, hogy megpróbálja rendezni gyalogságát. Az újra erősödő ködben azonban elvétette az irányt. A két gyalogsági vonal közé akart lovagolni, ehelyett saját és ellenséges csapatok közé került. Kísérete és az ezred nem tudta követni, így egyedül került a támadó császári lovasság tömegébe. Gusztáv Adolf halálának körülményeit a források többféleképpen írják le. Az bizonyos, hogy több sebet kapott. Utolsó perceiben apródja, August von Leubelfing próbált rajta segíteni, de a testes, egyre magatehetetlenebb svéd királyt már nem menthette meg. Az apród nem sokkal később szintén belehalt itt szerzett sebesüléseibe. A király holttestét a vélhetően horvát könnyűlovasok meztelenre vetkőztették, ruháit, értékeit zsákmányul megszerezték.¹³

A király véresen és gazdája nélkül visszatérő lovát először Brahe látta meg, aki azonnal elveszettnek hitte a csatát. Másként gondolkodott azonban Bernát herceg. Brahe javaslatával szemben nem eltitkolta, hanem mindenhol kihirdette Gusztáv Adolf halálát. A svéd hadsereget gyorsan bejárta a hír, de ez nem elkeserítette, hanem dühössé tette a katonákat, különösen a veteránokat. Weimari Bernát a parancsnokságot átvette és újabb támadásra készült. Elszántan buzdította katonáit a harcra, és amikor a már említett Steenbok-vertes ezred parancsnoka vonakodott engedelmeskedni, egyszerűen keresztül döfte, majd személyesen állt a lovasok élére.

Délután két óra körül a svéd hadsereg ismét megindította a támadását, mely kezdetben sikeresen bontakozott ki. A legnagyobb aktivitást ismét a császári balszárny fejtette ki, ahol a Piccolomini vezette lovasság többször az út mögé szorította a svédek. A helyzetet Bernát herceg személyes vezetésével ellentámadásra induló lovasezredek mentették meg, akik visszaszorították a császáriakat. Piccolomini több sebből vérezve a felbomlástól azért megmentette csapatait.

A svéd lovasság a balszárnyon is egyre eredményesebb volt, miközben középen a gyalogság első vonala – a második még mindig nem került harcba – ismét sikeresen tört előre. Az árok mentén álló üteg újra a támadók kezére került, sőt a Windmühlenbergen álló lövegek is. Ez azért következhetett be, mert a szemből támadó és jobboldali átkarolásra törekvő svédek előtt a császári gyalogság a Galgenberg mögé vonult vissza. A tűzérésnek nem maradt ideje állásváltásra, sőt a löszert ért találat és hatalmas robbanás következtében teljes fejetlenség alakult ki.

¹³ Huch 84-85.; DiPalma 52.; továbbá Livesey, Antony: Nagy hadvezérek, nagy csaták. Budapest, 2000., a Lützeni csatáról szóló fejezetében 52-59.

Az események alakulása már teljes svéd sikerrel kecsegtetett, amikor három óra körül megérkezett Pappenheim és azonnal megtámadta az ellenség jobbszárnyát. A svéd támadás lendülete ezzel megtört, ami időt adott Wallenstein számára gyalogságának és lovasságának rendezésére és ellentámadás megindítására. Pappenheim és a hozzácsatlakozó Piccolomini lendületes rohama nehéz helyzetbe hozta a svéd jobbszárnyat, az itt védekező híres „kék ezredet” szinte egy szálig lemészárolták.¹⁴ A helyzetet ismét Weimari Bernát személyes megjelenése mentette meg, aki a balszárny néhány escadronjával sietett segítségére. Az ellenlökés megállította a császári lovasokat, akik időközben elvesztették vezérüket is. Pappenheim vállalt egy könnyűlőveg lövedéke ütötte át. A kiváló császári vezér kocsjában halt meg a Lipcse felé vezető úton.

Az árok déli oldalára visszavetett svéd hadsereg ezzel egy időben – négy órakor – ismét rendezte sorait, és erejét középen összpontosítva, most már mindkét harcvonallal, a balszárnyal egy időben újfent támadásba ment át. Az árkon átkelve újra elfoglalta a már többször említett üteget és a császári hadsereget most már megállíthatatlan menekülésre készítette. Wallenstein lemondott az újabb ellenállás megszervezéséről. Pappenheim gyalogsága már későn érkezett, Wallenstein serege egész tűzérését hátrahagyva Lipcse felé menekült.

A csata alatt a császáriak 6000, a svédek 3000 embert vesztek. A svéd király halála azonban pótolhatatlan veszteségnek bizonyult, a hadtörténelem egyik legkiválóbb alakja veszítette életét.

A csata a svéd hadsereg sikerét hozta, mely Breitenfeld után ismét fényesen bebizonyította, hogy harcászati téren előtte jár a császári seregnek. A két vezér elhatározása feltétlenül helyes volt. Wallensteint nem kárhoztathatjuk azért, mert elvállalta a csatát, hisz az erősítés beérkezése várható volt, az elvonulás pedig a svéd hadsereg közelsége miatt már túl sok veszéllyel járt volna. A harcrend kijelölése, az erősítési munkálatok elvégzése mind azt jelezte, hogy erős védelemmel kívánta elhárítani a svédek támadását. Biztonságos állás kialakítására törekedett, amelynek csupán egy gyenge pontja volt, a balszárny. Kockáztatott, amikor az ide várható Pappenheim beérkezéséig nem állított ide elég erőt.

Gusztáv Adolf szintén az egyetlen lehetséges jó megoldást választotta, az első adandó alkalommal megtámadta az ellenségét, és addig erőltette a rohamokat, amíg azok sikerre nem vezettek. Különösen igaz ez a jobbszárnyra, ahol kedvezőbbek voltak a terepviszonyok és legalábbis kezdetben az erőviszonyok is.

A harc hevességét és a felek elszántságát jól mutatja, hogy a két fél szinte mindent megtett a sikerért. Vezérek, alvezérek személyes vezetésével indultak a támadások és az ellentámadások, hullámozott a harc, hatalmas áldozatok árán születtek a sikerek.

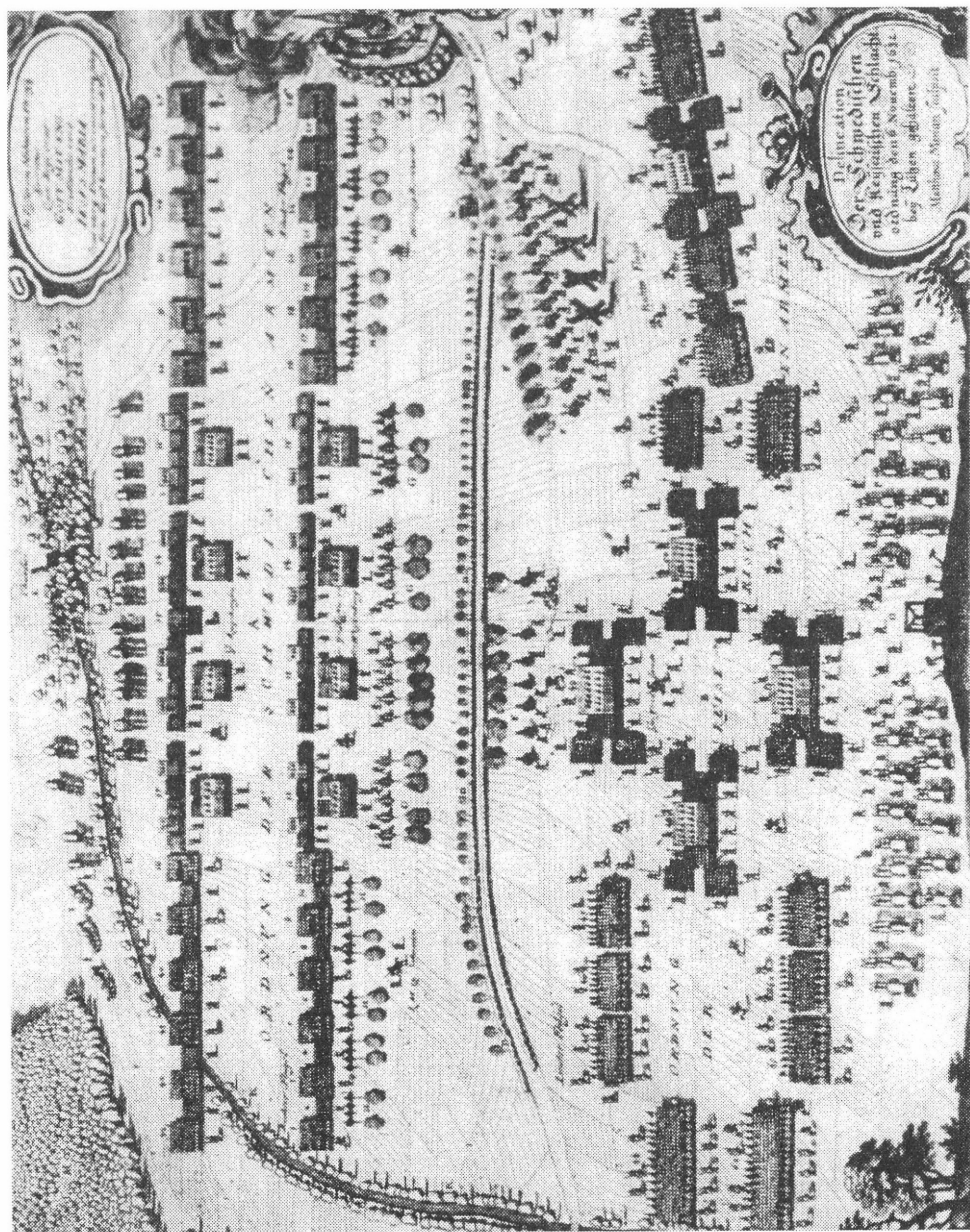
A csatát végül a tudatosabb, jobban kiképzett és jól vezetett svéd sereg morális tartásával nyerte meg. Ez a tényező jelentette a siker döntő elemét. Mondhatjuk ezt akkor is, ha a harcászati fölény már a csata alatt megmutatkozott. A svéd harcrend első vonala foglalkoztatta az egész császári sereget szinte az egész csata alatt, a gyalogsági közép második vonala csak a küzdelem utolsó, döntő szakaszában avatkozott be. A mozgékony, jól manőverező svéd dandárok szinte minden alkalommal eredményesebbek voltak a tercióknál.

A császáriak részéről csupán a lovasság mutatott fel jelentősebb eredményeket. Wallenstein a csata alatt folyamatosan erősítette balszárnyát, amely Pappenheim haláláig valóban egyre határozottabb lett. Különösen kiemelkedett az irányításban Piccolomini, aki tevékenységéért hercegi címet nyert. Hasznosan tevékenykedtek a könnyűlovasok is, akik a csatát több pontján is megjelentek és nagy elánnal harcoltak. Amikor Wallenstein befejezte a harcot, talán még lett volna remény, különösen Pappenheim beérkező gyalogosainak köszönhetően. A fővezér azonban belefáradt a küzdelembe.

¹⁴ Denison 219.

A lützeni csata döntő fordulatot hozott a harmincéves háború menetében, de nem az-
zal, hogy a svédek nyertek, hanem a nagy király halála miatt. Gusztáv Adolf a történelem
kiemelkedő alakja, akinek tevékenysége révén felcsillant a háború befejezésének reménye.
Halála után azonban még másfél évtizedig dúlt ez az értelmetlen, öldöklő háború.

A csata azonban más szempontból is jelentős volt. Bebizonyosodott a svéd mintájú
hadseregszervezés és alkalmazás felsőbbbsége. Az a hadművészet, melyet Gusztáv Adolf
képviselt, végérvényesen kiszorította a korábbi gyakorlatot, és a harcművészet az általa le-
rakott alapokon fejlődött még másfél évszázadon keresztül.

A CSATA KORABELI ÁBRÁZOLÁSA

CSIKÁNY, TAMÁS

Fatal victory (Lützen, November 16, 1632)

The Thirty Years' War was one of the darkest periods in the history of mankind. This long period saw lootings, pillagings, cruelties, murders, massacres that decimated the population of the German states. And all that on a scale that is rarely characteristic of war-time conditions. How could this happen, what were the direct causes? The answer might be given through the examination of the art of war of the age, and the discovery of the contradictions between the quality of the opposing military forces and the political goals envisaged.

Maintaining an army of mercenaries for a lengthened period of time was an impossible task for the European states of those days. It caused problems of logistics and supplies in the protracted wars, which, in turn, significantly affected discipline and the solutions of problems. In tactics the simplest possible solutions had to be attempted, first of all to increase the moral cohesion of masses. It was impossible to maintain discipline among hungry and unprovided troops. This caused all the tragedies that characterised that war.

Looking for solutions already started during the hostilities, of course. Various ideas, solutions were put forward to maintain provisions, to develop discipline and more effective warfare. Sweden's Gustavus II Adolphus was certainly the most successful of these innovators. The Swedish army under his command appeared in the theatre of war in a novel organization, and it was also complemented according to partially different principles. The preparedness, discipline and morale of the soldiers made possible strategies and tactics that brought significant successes for the Protestant alliance. Their efficiency appeared most obviously in the battles of Breitenfeld and Lützen.

The essay analyses the Swedish army and its leadership through the battle of Lützen, attempting to sum up the most important strategic innovations that would be formulated into decisive principles a few decades later. Not wishing to introduce new results concerning the course of the battle, the author merely wanted to point out certain aspects that made this battle one of utmost importance in military history even if it did not affect the course of the war in a decisive way.

ZACHAR JÓZSEF

Huszárhadak helytállása a Dunai Monarchia szülőföldjén

Kolín, 1757. június 18.

A Habsburg-dinasztia örökségéért vívott 18. századi háborúk közül kiemelkedik az 1756 és 1763 közt vívott hétéves vagy más néven: harmadik sziléziai háború. Ebben a koalíciókkal vívott, dinasztikus háborúban számos jelentős, nagy erővel végrehajtott és véres összecsapásra került sor. Az utókor tudatában mégis leginkább az 1757. június 18-án lezajlott, a csehországi Kolín városának nevével összekapcsolt él tovább. A gazdag, főleg német nyelvű irodalom nem mulasztja el kiemelni, hogy a győzelem hírére Mária Terézia a következő szavakkal fogadta a bécsi udvarban: „Ez a győzelem a Monarchia születésnapját jelenti.” Ebben a felfogásban mégis elsődlegesen a politikai előzményeket és következményeket emelik ki a csatával kapcsolatosan is. Jól jellemzi ezt, hogy az egyik legnevesebb osztrák hadtörténész még legutóbbi monográfiájában is, amelyet ennek a történelmi eseménynek szentelt, a csatával kapcsolatos mondanivalója – képanyagával együtt! – a teljes szövegnek alig egyötöde.¹ Még meglepőbb, hogy a jelentős magyar csatarészvétel ellenére a máig közkezen forgó hazai hadtörténelmi szintézis alig két rövid bekezdéssel sommásan elintézi a kérdést úgy, hogy a csata lefolyásáról egy szót sem szól.² Ehhez képest jelentős előrelépést jelent, hogy a legutolsó magyar hadtörténeti összefoglalásban jelen sorok szerzője kétszeres terjedelemben szólhatott a magyar részvétel jelentőségéről, de a csata eseményei ezúttal is kimaradtak.³

Ilyen körülmények között a már jó évtizeddel ezelőtt megkísérelt rövid csataleírás⁴ továbbfejlesztéséről, kiegészítéséről, pontosításáról és egyértelműbbé tételéről van szó, amelyben elsődlegesen a hadtörténelmi vonatkozások dominálnak, és a hadtudományos jelentőség megismertetése áll a középpontban. Mindez magyar szerző tollából kerül papírra, ezért természetesen a magyar vonatkozások mindenütt hangsúlyosan kerülnek leírásra. A szerző egyúttal abban a reményben adja át az érdeklődő olvasóknak elsődlegesen mindeddig feldolgozatlan levéltári források⁵ alapján elkészített csatatörténetét, hogy ezzel a magyar hadtörténelmi irodalom régi adósságát törleszti. Természetesen épít

¹ Broucek, Peter: Der Geburtstag der Monarchie. Die Schlacht bei Kolín 1757, Bundesverlag, Wien, 1982. (a továbbiakban: Broucek) Nála az idézet helye: 7.

² Borus József In: Magyarország hadtörténete. Szerkesztette: Liptai Ervin. I. kötet, Budapest, 1984. 420. E rövid szöveg még adatbeli tévedést is tartalmaz, nem veszi tekintetbe, hogy a csata idején 1 lovasszadron = 2 lovasszáhad, az 1 divízió = 2 szadron megnevezésbeli változtatás a lovasságnál ezt követően következett be!

³ In: Nagy képes milleniumi hadtörténet. Kiadja: Rácz Árpád. Budapest, 2000. 242-243. A szöveg rövidítés a szerkesztő részéről szerzői megbeszélés nélkül következett be.

⁴ Zachar József: A kolini csata, 1757. június 18. In: Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Budapest, 1990. 193-201.

⁵ Österreichisches Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA): Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA), Siebenjähriger Krieg, Hauptarmee, 1757-VI-1 skk. alatti napi utasítások, parancsok, jelentések és levelezés, illetve 1757-XIII-1 skk. alatti korabeli összegzések, hadinaplók. Az ezekre történő aprólkos további hivatkozásoktól a gördülékeny előadásmód és a szétszórt adatok egybechordásából fakadó nagyszámú ismétlődés elkerülése érdekében ezúttal eltekintünk.

a dolgozat az eddigi más szempontú, fontosabb feldolgozásokra⁶ is, elsődlegesen a forrásokkal való egybevetés szempontjából.

1756 késő őszi váratlan támadását és győzelmeit követően II. Frigyes hadait szász és cseh területeken hagyta téli szálláson. 1757 tavaszán csatlakozott azután haderejéhez az angol király, a hannoveri választófejedelem, a braunschweigi uralkodóherceg és a hesseni tartománygróf által kiállított segélyhad. Ez elegendőnek látszott egy esetleges francia támadás felfogására. Ugyanakkor II. Frigyes úgy döntött, hogy Szászországban és Csehországban hátrahagyott hadaival, valamint ezúttal a sziléziai csoportosítással is, a fő ellenségnek tekintett Habsburg Birodalom ellen újabb megelőző támadást intéz. Áprilisban megindított összpontosított támadása eredményeként Prágánál legyőzte a továbbra is Lotharingiai Károly herceg tábornagy főparancsnoksága alatt álló császári-királyi hadsereget. Az 1757. május 6-i vesztes prágai csata a csehországi főszeregnek a cseh fővárosba való beszorulásával és körülzárásával járt együtt.

Miután a bécsi udvarhoz olyan hírek érkeztek, hogy küszöbön áll a jelentős erőd kapitulációja, a csehországi hadszíntéren a maradék hadakkal operáló Leopold Daun gróf tábornagy június 7-én Mária Terézia királynőtől azt az utasítást, majd június 15-én a Habsburg Birodalomban társuralkodóként maga mellé vett és a hadügyeket legfelsőbb szinten irányító I. Ferenc császártól azt a parancsot kapta, hogy döntő csata megvívásával változtasson a hadi helyzeten. Ehhez már maga Daun is korábban Kolín térségében gyülekeztette a kelet-csehországi területeken operáló kikülönített erőket, így a nemes Hadik András vezérőrnagy⁷ alárendeltségében álló könnyűcsapatokat, sőt magához rendelte a Morvaországban elhelyezett magyar huszár és katonai határőrvidékbeli alakulatokból álló csoportosítást, amely Nádasdy Ferenc gróf lovassági tábornok, egyébként horvát bán⁸ alárendeltségében állt. Ugyancsak magához vonta a lengyel felségterületről a szövetséges szász vétes- és ulánusegységeket. Az egyesülés meggyorsítására ezzel egyidőben Kolíntól délkeletre húzódott Czaslau (Časlav)⁹ magasságáig. Szándékának leplezésére és főerői menetének biztosítására könnyűcsapatok, a magyar és katonai határőrvidékbeli huszárszadronok kisháborús műveleteivel állandóan nyugtalanította a Prága környéki porosz erőket. Június 12-én azután óvatos menettel megindította csapatait nyugatra, Prága irányában, keresve a csatavívás kedvező lehetőségét.

Ebben az időben döntő csata megvívása mellett határozott a Prágát körülzáró porosz hadak élén álló II. Frigyes is, mivel elhúzódtott Prága körülzárása, másrészt hírért vette az ellenséges felmentő hadsereg közeledtét, harmadjára pedig, mert egyre nehezebbé vált csehországi csapatainak megfelelő ellátása, s mivel a Moldva (Vltava), Elba (Labe) és Sazawa (Sázava) folyó közti szűk terepszakaszon nem érezte biztonságban csapatait. Ter-

⁶ Uhlig von Uhlenau, Gottfried: Erinnerungen an die Schlacht von Kolín und die damalige Zeit. Nach authentischen Quellen bearbeitet und zur Säcularfeier am 18. Juni 1857 herausgegeben, Wien, 1857.; Der grosse Generalstab (kiad.): Die Kriege Friedrichs des Großen. Der Siebenjährige Krieg 1756-1763, III. k.: Kolín. Berlin, 1901. (a továbbiakban: Der Siebenjährige Krieg); Harbauer, Karl (kiad.): Kolín-Berlin-Breslau. Gedenkbücher zur 150jährigen Wiederkehr der ruhmvollen Tage von 1757. Wien, 1908.; Goslich, Dietrich: Die Schlacht bei Kolín, 18. Juni 1757. Berlin, 1911.; Hoen, Max: Die Schlacht bei Kolín am 18. Juni 1757. Streifflurs Militärische Zeitschrift, Wien, 1911. 11-44., 369-404., 581-612., 773-796., 939-958.; Jezkova, Stepanka: Bitva u Kolína, 18. června 1757 a události před ní. Kolín, 1937. Valamint a részt vett egységek ezredtörténetei.

⁷ KA, Archiv des Hofkriegsrates, Sonderreihe Bestellungen (a továbbiakban: BSt), Nr. 8224, 9131

⁸ KA, BSt, Nr. 8346, 9371

⁹ Első előfordulás alkalmával eltérés esetén megadjuk az akkori hivatalos cseh elnevezést is, de a továbbiakban csak a forrásokban előforduló német nyelvű változatot használjuk a földrajzi megnevezéseket illetően.

mészeteresen ismét uralkodói személyében maga kívánt a csatát vállaló csoportosítás élére állni, ezért a cseh fővárost körülzáró erőket Móricra, Anhalt-Dessau fejedelmére bízta, maga pedig június 13-án a körülzárásból kivont kötelékekkel Kutenberghez (Kutná Hora) sietett, hogy a körülzárásban részt vett csapatok közül már korábban kikülönített erők élén álló Károlyt, Braunschweig-Wolfenbüttel-Bevern uralkodóhercegét felváltsa az ottani parancsnoki beosztásban. Együttal minden nélkülözhető csehországi erőt ehhez a csoportosításhoz rendelt. Eközben Daun hadserege elől, aki pedig támadástól tartva igyekezett őt kikerülni, a röviden Bevern hercegének nevezett hadvezér visszavonult nyugatabbra, Böhmischem-Brod (Český Brod) térségébe. A császári-királyi hadak nem zavarták menetét, pusztán huszárok kísérték figyelemmel a mozgást. Ugyanígy nem zavarták az erősítésként érkezőket a Malotitz (Malotice) és Kaurzim (Kaučim) közti táborban június 14-én fogadó porosz királyt, illetve két vonalban letáborozott csapatait sem, itt is csupán megfigyelés történt. II. Frigyes a két vonuló hadsereg elővédjeinek másnapi, Zasmuk térségében bekövetkezett találkozóját követően, a Kierzowitzhez (Křečovice) érkező ellenséges hadseregről kapott felderítő jelentések alapján, újabb erőket vont el, és ezek élén magához rendelte Móric anhalt-dessaui fejedelmet is, míg az ő beosztását a körülzáró csapatok élén Ferdinánd Albert braunschweigi herceggel vetette át. A Habsburg-hadvezetés is értesült arról, hogy a porosz hadsereg Kaurzim magasságában gyülekezik, ezért a saját hadakat június 16-án Krynnowhoz (Křihno) vonta előre. Világossá vált, hogy mindkét hadviselő fél célja a Prágától kelet felé vezető legfontosabb postaútvonal birtoklása, hogy biztosíthassa a csatavíváshoz szükséges utánpótlás szállításának lehetőségét.

A porosz király főparancsnokként június 17-én indult meg Tauschitzon (Taušice) és Swojschitzon (Svojšice) át, hogy a csatavívás szempontjából kedvezőnek talált Suchdol, Kutenberg, Kolín határolta térségbe vonuljon. Menete közben meglepetéssel tapasztalta, hogy az ellenség megelőzte, ugyanazt a térséget választotta menetcélként, és két vonalban elhelyezett csapatai, arccal nyugatnak, a Tauschitztól keletre fekvő magaslatokon, Kaurzim felé, a jobbszárnnyal északkeletre Hradeninra, a balszárnnyal délkeletre Krynnowra támaszkodva, hátában keleten a Beczwarka (Bečvarká) patakkal fedezve, már ott táborozik, és ezzel elzárja a keleti irányú porosz továbbvonulás útját. Mivel menetvonaláról terepnehézségek miatt nem tudta volna megtámadni az ellenséget, ugyanis mocsaras mező választotta el a császári-királyi csapatoktól, a porosz hadseregnek balra kitérve, Kaurzimtól keletre, a málhát gránátosfedezettel e városban hagyva, biztosítóerőket Zasmuk és Swojschitz felé kiküldve kellett folytatnia menetét, hogy az ellenséges ágyuk lőtávolságán kívül maradjon. A Planianból (Plaňan) kiküldött horvát báni határőrvidékbeli gyalogosok mindenestre megzavarták a menetet a porosz oszlopok éle ellen intézett rajtaütésükkel, a Kálnoky-huszárezred harcosai pedig a málhát szállító kocsioszlopon kíséreltek meg rajtaütni. Amikor a kettős rövid tűzpárbajt követően este 7 óra tájban a Kaurzimtól Wrbschan (Vrbsán) felé vezető úton a porosz hadak a császári-királyi erőkől alig öt kilométernyi távolságban táborba vonultak, már egy óra elteltével azt kellett tapasztalniuk, hogy az esti szürkület beálltával az ellenséges seregek éppen felszedik a sátorfájukat, és éjszakai menettel ismeretlen céllal és útvonalon távoznak. II. Frigyes hiába igyekezett, hogy azonnal személyesen fűrkéssze ki az ellenséges szándékot, a sötétség beállta megakadályozta ebben.

Daun tábornagy azonban nem vonult el, csupán jobbszárnját veszélyeztetve látta egy másnapi megkerülő porosz támadás esetén, így előzetes terepfelderítése alapján új állást foglaltatott el hadseregével Kolíntól nyugatra, arccal immár észak felé. Ezúttal nem a jobb-, hanem a balszárnnyal támaszkodott Hradeninra, illetve az ettől délkeletre lévő Poborzra (Poborž), míg a jobbszárnnyal most Krzeczchorzra (Křečhoř), a zöm ugyanakkor a kettő közt a Kamhaieker Berg nevű magaslat két kiemelkedésén, illetve ezek közt foglalt állást, vagyis a főerők és a tartalék helyet cserélt. Ezúttal a tartalék nyert elhelyezést a Przeboz (Přebož) és Swojschitz közti területen, Boschitz (Bošice) falutól délre, arccal nyugat felé. Nádasdy lovassági tábornok csoportosításának zöme a balszárnnyal délre fekvő Zasmuk falutól ke-

letre küldve, Krzeczhorztól délre, a jobbszárny magasságában nyert elhelyezést. Ezzel a Habsburg-hadsereg nyilvánvalóan a Prágából kelet felé haladó elsőszámú postaút Planian és Kolín közti szakaszát tartotta megfigyelés alatt, vagyis a porosz hadsereg csatavíváshoz történő felvonulását azon várta, mivel a Wrbschanig tartó menet is azon történt. Az egyes kötelekek szempontjából mintegy három órán át tartó mozgás a holdfényes éjszakában teljesen zajtalanul folyt, tűzgyújtási tilalom volt, új táborverés sem történt, mivel a sátrakat az előző táborhelyen állva hagyták.

A nehéz éjjeli menetet követően az újonnan kijelölt táborhelyen, csatarendben, de a fegyvert letéve, az öltözéken könnyítve, a lovak nyergét megoldva, a pusztta földön szenderegve várták Daun csapatai a napfelkeltét és a másnapra biztosra vett porosz támadást, másként megfogalmazva: a feltételezett túlerővel szembeni kényszerű védelmi csatavívást. Ehhez már hajnali háromkor csendes riasztást rendelt el a hadvezetés. Ha zajt nem is keltek, a keletkezett porfelhő alapján a porosz felderítés észlelte az ellenséges csapatmozgást, de nem tudta értelmezni, valójában mi is történik. Fogalma sem lehetett, hogy június 18-i továbbvonulásuk megkezdésének idejére már csatarendben, teljes harc készségben készen álló ellenséggel kell számolniuk. A három vonalban a poroszokra várakozó császári-királyi katonákat előbb tábori lelkészeik általános bűnbocsánat kihirdetésével záruló tábori istentisztelet keretében készítették fel a várható véres összecsapásra, majd tisztjeik egyrészt a csatával kapcsolatos kioktatásban részesítették őket, másrészt harci kedvüket korábbi harci cselekmények felidézésével tüelték.

Az egymással szemben felvonult erőket tekintve Daun tábornagy 51 zászlóaljban és 43 kikülönített gránátos században 35 160 fő gyalogossal, 171 svadronban 18 630 lovassal, továbbá 61 tábori és 93 ezredágyúval rendelkezett.

Az összesen 51 zászlóaljnyi gyalogoserők közt volt a Károly József főherceg- (a későbbi 2.) és a Haller- (a későbbi 31.) gyalogezred 2-2 zászlóaljnyi és 1-1 gránátos századnyi, összesen 2980 magyarja, az előbbieket Siskovics József¹⁰ ezredes, az utóbbiakat Deseő Ferenc¹¹ ezredes vezényelte. A gyalogosok közé beosztották továbbá a Mikassinovich Mihály¹² báró ezredes vezényelte varasd-körösi, a Ljubibratich Hieronymus¹³ ezredes alárendeltségében állt gradiskai, az Orsich Kristóf báró¹⁴ ezredes vezényelte horvát báni, a Vukassovich Péter¹⁵ ezredesnek alárendelt szluini és az ussiczki Prodassovich Mihály¹⁶ ezredessége alatti bródi határőr-gyalogezred összesen 9 zászlóalját, 6210 harcost a birodalom magyar feléből. Egyébként még egy német gyalogezredet is magyar ezredes, nemes Alemann Szilveszter vezényelt, a későbbi 24. hadrendi számút.¹⁷ A lovaserők közt szerepelt 56 vértess-, 50 dragonyos- és 4 lovaskarabélyos-svadron mellett a zsadányi és törökszentmiklósi Almásy Ignác¹⁸ ezredes alárendeltségében állt I. Ferenc császár- (későbbi 1.), az Orczy Lőrinc báró¹⁹ ezredes vezényelte Batthyány Lajos nádor- (másként jász-kun-, később feloszlott), a Jósika József báró²⁰ ezredesnek alárendelt Kálnoky- (későbbi 2.), a Bar-

¹⁰ KA, BSt, Nr. 8476

¹¹ KA, Personalakten, (a továbbiakban: PA) Gefallenc, Nr. 44

¹² KA, PA, Offizierskartei

¹³ KA, Archiv des Hofkriegsrates, Sonderreihe Armeeschemata (a továbbiakban: ASch), Nr. 97a, vö.: Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, Wien, 1856. (a továbbiakban: Wurzbach) XV. k. 299.

¹⁴ KA, BSt, Nr. 8694, 9721

¹⁵ KA, BSt, Nr. 8804, 9301

¹⁶ KA, PA, Offizierskartei

¹⁷ KA, PA, Offizierskartei

¹⁸ KA, BSt, Nr. 9105

¹⁹ KA, Bst, Nr. 9108

²⁰ KA, Bst, Nr. 8710, 9232

kóczy Mihály báró²¹ ezredes vezényelte (később felosztatott) Esterházy-, a német Philipp Karl Sinzendorf gróf²² ezredesnek alárendelt Nádasdy- (későbbi 9.), a pallini Inkey Gáspár²³ ezredes vezényelte Dessöffy- (későbbi 4.), az Újházy Ferenc Ferdinánd²⁴ ezredesnek alárendelt Baranyay- (későbbi 8.), a Luzsénszky György Gábor báró²⁵ ezredes vezényelte Festetics- (későbbi 3.), az ezredtulajdonos Splényi Gábor Antal báró²⁶ altábornagy jelenléte ellenére vásárosnaményi Eötvös Miklós²⁷ ezredes által vezényelt (később felosztatott) Splényi-, a Czóbel József²⁸ ezredesnek alárendelt Mórocz- (későbbi 10.) és a Komáromy József²⁹ ezredes alárendeltségében állt (később felosztatott) Hadik-, valamint a katonai határőrvidékbeli, Knesevich Márton³⁰ alezredes vezényelte károlyvárosi, a Kukez Antal³¹ alezredesnek alárendelt varasdi és a Skerlecz Gábor³² alezredes vezényletére adott horvát báni huszárezred összesen 49 svadronja, azaz 8124 katonája is. A létszámot tekintve tehát, a Habsburg-hadsereg gyalogságának egynegyede, lovasságának erős háromötöde magyarokból állt. Már csak ezért is különösen figyelemre méltó e történelmi jelentőségű csata lefolyása. Miután pedig a lovas fegyvernemen belül a huszár csapatnem volt a meghatározó, és ez a csata folyamán oly annyira érvényesülhetett is, hogy ez meghatározóvá vált a győzelem kivívásában, indokolt a huszárok címbéli kiemelése is.

Ha a csatavívásra küldött császári-királyi hadsereg élére beosztott 46 tábornok közt a magyarok részesedése nem is lehetett ilyen jelentős, mégis kiemelendő, hogy minden ötödik szintén magyar volt, a kikülönített elővéd parancsnoka Nádasdy Ferenc gróf lovassági tábornok, míg az elővéd bal-, illetve jobbszárnyát a neki beosztott nemes Hadik András vezérőrnagy és Mórocz Imre gróf³³ vezérőrnagy vezényelte, továbbá az ő alárendeltségükben oszlopparancsnok volt öt magyar vezérőrnagy: Babocsay Farkas báró,³⁴ Pálffy Rudolf gróf,³⁵ Széchényi Antal gróf,³⁶ Beck Fülöp³⁷ és Erdődy Antal gróf,³⁸ valamint az ezrednél küzdő, már említett Splényi Gábor Antal altábornagy. A főerők közt az első vonalban soproni Gemmingen Reinhard³⁹ vezérőrnagy, a másodikban Esterházy Imre gróf⁴⁰ vezérőrnagy nyert még beosztást.

A szembenálló porosz hadseregben 32 zászlóaljban 17 422 gyalogos és 116 svadronban 13 818 lovas volt, ezeket 28 tábori és 43 ezredágyú támogatta. A lovaserők közt szerepelt 6, egyenként 682 fős huszárezred, ezekben jelentős számú magyar szolgált, kettő élén magyar ezredes is állt: nemes Székely Mihály⁴¹ és Werner Pál⁴².

²¹ KA, BSt, Nr. 8711, 9591

²² KA, PA, Offizierskartei

²³ KA, BSt, Nr. 8530, 9308

²⁴ KA, BSt, Nr. 8808, 9308

²⁵ KA, BSt, Nr. 8815, 9232

²⁶ KA, AFA, Römisches Reich, 1733-XIII-16, BSt, Nr. 6039, 6110, 6112, 6529, 8346

²⁷ KA, BSt, Nr. 8784, 9800

²⁸ KA, BSt, Nr. 8718, ASch, Nr. 70b

²⁹ KA, PA, Offizierskartei

³⁰ KA, BSt, Nr. 9304, vö.: Wurzbach, XII. k. 145.

³¹ KA, PA, Offizierskartei

³² KA, BSt, Nr. 8909

³³ KA, BSt, Nr. 7686, 8691

³⁴ KA, BSt, Nr. 8783

³⁵ KA, BSt, Nr. 8519

³⁶ KA, BSt, Nr. 8574

³⁷ KA, PA, Offizierskartei, vö.: Wurzbach, I. k. 214. vö.: Rettich, Stephanie von: Filipp Beck, Philosophische Dissertation, Universität, Wien, 1939.

³⁸ KA, BSt, Nr. 8264

³⁹ KA, PA, Offizierskartei

⁴⁰ KA, BSt, Nr. 9299

⁴¹ Zachar József: Idegen hadakban. Budapest, 1984. 293. skk. (a továbbiakban: Zachar 1984.)

A kikülönített Habsburg-kötélékektől eltekintve megközelítőleg azonos nagyságú két hadsereg készülődött csatavívásra, a poroszoknál összesen 31 240 fő, míg a császári-királyiaknál 28 870 fő.

Június 18-án, szombaton, kora reggel 5 órakor, amikor a porosz hadak megindultak a postaúton Planian felé, vastag köd akadályozta meg II. Frigyeset abban, hogy képet kapjon a szembenálló hadsereg éjjeli mozgásáról. Mivel Planianban még a Beck vezérőrnagy vezényelte, kikülönített katonai határőrvidékbeli, a Beczwarka (Bečvarká) és a Zabonos (Žabonos) patak parti magaslatokon pedig Nádasdy-csoportosításbeli, ugyancsak kikülönített huszárok voltak megfigyelhetők, a porosz uralkodó úgy határozott, hogy hadserege továbbvonulásával tisztázza a helyzetet. Planianból, ahonnan már reggel 6 órakor elűzte a császári-királyi erőket, a templomtoronyból a köd felszálltával is hiába fürkészte az ellenséget. A postaúton továbbhaladva, a Kolínig tartó szakasz harmadán fekvő Neustadton (Novoměsto) is túlmenve, a „Zur goldenen Sonne” („Slati Slunce”) nevű vendégfogadó második emeletéről azután 8 órakor nagy meglepetésére megpillantotta a postaúttal párhuzamos új ellenséges állást. Ezt követően, tisztjeivel a tetőre felkapaszkodva, immár jól látta, hogy a postaúttól délre párhuzamosan elterülő Boschitz- (Bošice-) és Przerzowsky- (Přešovský-) dombon ellenséges tüzérségi állásokat helyeztek el, az előbbi kiugró magaslatát, illetve az utóbbi északi meredek lejtője alatti Poborz és Chosenitz (Chočence) falut ugyanúgy, mint a két domb közti völgyet ellenséges katonákkal rakták meg.

Ezt teljesen logikusan úgy értékelte, hogy Daun tábornagy védelmi csatára készül, tehát neki kell támadnia. Erre a maga részéről még aznap készséggel készen állt. Miközben tovább fürkészte az ellenséget, annak gyenge pontját keresve, elsőként felzárkóztatta hadseregét, majd pihenőt rendelt el. Ennek fedezésére délelőtt 10 óra felé valamennyi huszárszvadronját kiküldte a postaúton még egyszer olyan távol fekvő Braditz (Břdice) irányában Ziethen vezérőrnagy, a híres porosz huszártábornok alárendeltségében. Ez a hadmozdulat arra kényszerítette a Babócsay vezérőrnagy alárendeltségében a Nádasdy-csoportosításból kikülönített 12 huszárszvadront, hogy Blinky falutól visszahúzódnak keletnek, Kolín irányában. Brzistwi (Břiství) magasságában azután felvette őket a Nádasdy lovassági tábornok közvetlen irányítása alatt álló, ezer válogatott német vértessel is megerősített, e csoportosításbeli zöm, amely onnan egészében délkeleti irányban Krzeczhorz felé kitért az ellenség elől úgy, hogy hátát az Elba fedezte, maga pedig a saját jobbszárnyának oldalbiztosítást nyújthatott.

II. Frigyes terepszemléje idején mód nyílt a porosz csapatok szükségesnek tűnő pihentetésére is, rövid éjszakai nyugalom után ugyanis már mintegy 15 kilométernyi menetet tettek meg, továbbá a Novoměsto keleti kijáratánál történő felzárkóztatásra, mivel a Beirawka (Bejrvarká) patakon való lassú átkelési lehetőség nagyon szétszaggatta II. Frigyes vonuló oszlopát. Mindez szükségesnek tűnt a porosz uralkodó számára, az ellenségtől ugyanis nehéz terep választotta el őket: egyrészt szántóföldek még lábon álló gabonával, másrészt az észak-déli irányban erősen szegedt, mélyutakban gazdag terep. Támadó félként, vonalba felfejlődve, a tűző nyári napsütésben ezeken át nekik kellett megtenniük a további utat. Egy aznapi támadás előtt így feltétlenül indokolt volt a lovak lenyergelése, a harcosok fegyverének és felszerelésének letétele. Míg hadai pihentek, II. Frigyes harcfelderítést hajtott végre, és aprólékosan kifürkészte az ellenséges állást is. A terepviszonyokra és az ellenséges tüzérség elhelyezkedésére tekintettel, továbbá az ellenség gyenge pontjának tartva, úgy döntött, támadása csak a Krzeczhorz és Radowestnitz (Radovestnice) közti térségben az ellenséges jobbszárny ellen lehet sikeres. Mégpedig a vonalharcászat általa továbbfejlesztett egyetlen lehetséges módja szerint, a ferde csatarend alkalmazásával, vagyis a főerőkkel balra elvonuló lépcsőzetes vonalakban támadva, majd saját balszárnyával Krzeczhorztól délre Braditz és a tölgyes vonalában jobbra bekanyarodva. Ennek sikere érdeké-

⁴² Zachar 1984. 301. skk.

ben a Ziethen tábornok vezénylete alatt kikülönített elővédből az 55 svadronnyi lovasságnak a Nádasdy-csoportosítás távoltartásával kellett fedeznie a saját balszárnynon a támadókat, míg az elővéd gyalogságának, 3 gránátoszászlóaljnak, csatlakozva a balszárnny első vonalához, Hülsen altábornagy irányításával kellett bevezetnie a támadást a Krzeczhorz magasságában álló ellenséges kötelékek ellen. Ennek megfelelően adta ki hadparancsát déli 12 órakor generálisainak. Ezt követően buzdító beszédet intézett katonáihoz, amelyben őket eleve „győzteseknek” szólította meg, és „döntő csatáról” szólt, „hogya leszakítsák az utolsó babérkoszorút”, „hiszen gyenge ellenségünk már félelemmel várja a végététet”.⁴³

II. Frigyes azonban ezúttal erősen elszámította magát. Daun tábornagy az állásának nyugati támaszát jelentő és a Kamhaieker Berg részét lépező Przerzowsky-magaslatról már reggel 6 óra óta jól meg tudta figyelni a porosz hadsereg menetét, felzárkóztatását és pihentetését. Amint látta, hogy az ellenséges erők már az ő csatarendje közepéig vonultak, tudta, hogy elmúlt a balszárnnyat fenyegető veszély, ezért már 11 óra körül a Przerzowsky-magaslat déli lejtőjéről a tartalékot a jobbszárnnyon elhelyezett gyalogság második vonala mögé vezényelte harmadiknak. Mire déli ½ 1 órakor a porosz hadsereg a kiadott csatarendnek megfelelő két vonal szerinti két oszlophban menetét kelet felé a postaúton, illetve azzal párhuzamosan folytatta, ez az erőátcsoportosítás a császári-királyi állásvonalon, az ellenség előtt rejtetten, már be is fejeződött. A porosz továbbvonulást tapasztalva, Daun tábornagy mindenesetre jobbszárnnya további megerősítését vélte szükségesnek, mivel immár egyedül csak azt látta fenyegetettnek. Újabb erőátcsoportosításként Wied altábornaggal az élén a balszárnny gyalogságát is átirányította a jobbszárnnyra, a Krzeczhorz-magaslat nyugati lejtőjére, a tölgyes és a Przerzowsky-magaslat közé. További intézkedéseként a Habsburg-főparancsnok katonai határőrvidékbelleikkel rakatta meg Krzeczhorz falut a hasonló nevű keletebbre fekvő magaslaton, továbbá a szomszédos tölgyest, a falutól délnyugatra pedig 12 ágyút helyeztetett el. A tartalék lovasságának, 2 vértés- és 1 dragonyos-ezrednek, egyúttal csatlakoznia kellett a jobbszárnnyon elhelyeztetthez. Nádasdy lovassági tábornok arra kapott utasítást, hogy az ellenséges elővédnek a tölgyes és az attól délkeletre fekvő Radowesnitz falu közötti, a postaútról történő letérést követően kelet felől végrehajtott támadó menete elől térjen ki, ugyanakkor a korábban csoportosításához vezényelt német vértés- és szász könnyűlovas-svadronjait további erősítésként irányítsa át a jobbszárnnyra. Ezt a Krzeczhorz-magaslat északkeleti lejtőjén állíttatta fel, és jobbszárnnyával a tölgyesre támasztatta. Ezzel egyidőben Daun tábornagy az egész gyalogságot jobbra elmozdított, így egyetlen ívelt vonalat hozott létre keletől nyugatig, a tölgyestől a két magaslaton át Hradeninig, amelyhez a balszárnny húzódtott előre. Az első vonal előtt, amely mindenütt az északi lejtőn állt, helyeztette el a tábori ágyúkat. A porosz menet folytatásának idejére végül parancsot adott a nagyarányú csapatmozgatást személyesen irányító császári-királyi főparancsnok a lovasság felültetésére, a gyalogság harcállásba helyezésére.

Hasonlóan gondosan jártak el a magyar ezredparancsnokok. A Károly József-gyalog-ezrednél, amelynek gránátoszázadai kezdettől Hradenin és Poborz biztosítására kerültek kikülönítésre, két zászlóalja pedig az első vonal jobbszárnnyának legszélén nyert beosztást vetési Kőkenyesdy József⁴⁴ alezredes és nemes Szalloghy Ignác⁴⁵ őrnagy közvetlen alárendeltségében, jól látta Siskovics József ezredes, hogy a teljes menetfelszerelésben már hetedik órája az ellenség támadására várakozó bakák a nyári nap hevében eleve a kimerültség határára jutottak. Ezért parancsot adott a borjú lerakására és a kabát levételére, ezeknek

⁴³ Közli Kirchthaler, Ludwig: Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 2. Wien, 1895. (a továbbiakban: Kirchthaler) 58. Az egyes kifejezések: „Sieger” és „Entscheidungsschlacht”, végül „den letzten Lorbeerkranz abzuholen”, „denn es erwartet unser schwacher Feind schon mit Schrecken sein End Urtheil”.

⁴⁴ KA, PA, Gefallene, Nr. 321

⁴⁵ KA, BSt, Nr. 9276

a vonal mögé vitelére és az ezredácsok részéről történő őrzésére. Példáját a balszomszéd-ként csatlakozó Haller-gyalogezred parancsnoka, Deseő Ferenc ezredes hasonló parancs kiadásával követte. Mivel a Habsburg-hadak főparancsnoka, Daun tábornagy éppen Siskovics egységénél tartózkodott tábornokarával, amely nem tudta eldönteni, sor kerül-e aznap csatára, bevonta a tanácskozásba Kőkényesdy alezredést, aki határozottan elkerülhetnek tartotta azt, ahogyan Daun maga őrizte meg feljegyzésében. Sőt Kőkényesdy előre látta, hogy először Nádasdy kikülönített csoportosítását fogja a porosz támadás érni, majd a jobbszárnyat kíséri meg megrendíteni a porosz uralkodó. A tapasztalt csapattiszt véleménynyilvánítása is hozzájárult a fentebb részletezett átcsoportosítás elrendeléséhez és ezzel később a diadal kivívásához.

A déli $\frac{1}{2}$ 1 órakor folytatott, már jelzett porosz menet élén továbbra is a huszárszvadronok haladtak, ezeket a 4 gyalog-, 3 gránátoszászlóaljából, 5 dragonyosszázadból és 6 táborigyűből álló elővéd követte. A két vonal két párhuzamos oszlopban haladt, az első a postaúton, a másik attól balra. A tartalék egy harmadik hadoszlopot alkotott. Az első vonalat 20 vértesszvadron, 14 gyalogzászlóalj és további 11 vértesszvadron alkotta. A második vonalat az előhöz képest elmaradtan menetetelte a hadvezetés, a gyalogság élének magasságában 3 gránátoszászlóalj, majd 10 dragonyosszázad, 8 gyalogzászlóalj, azután ismét 5 dragonyosszázad vonult. A tartalék a második vonal lovasságának magasságáig elmaradva további baltávval haladt, ezt 15 lovasszvadron alkotta. Az első vonalat maga II. Frigyes vezette, kihúzott szabályával harcosai élén lovagolva.

Amikor a porosz hadoszlopok a postaúttól a délre vezető dűlőúton Brzistwi falu magasságáig értek, a Krzeczhorztól délnyugatra elhelyezett császári-királyi ágyúk tüzet nyitottak rájuk, de ez a távolság miatt nem lehetett hatásos. Az elővéd azonnal hadrendbe bontakozott, a 3 gránátoszászlóalj alkotta az első vonalat, a 4 gyalogoszászlóalj a másodikikat. A 6 nehézágyút az első vonal jobbszárnyán vitték tüzelőállásba, és ezek Krzeczhorz irányába célozva, azonnal viszonozni kezdték a tüzet. Az 5 dragonyosszázad a gyalogosok mögött helyezkedett el. Mivel Nádasdy lovassági csoportosítása a kapott parancs értelmében Krzeczhorztól keletre harc nélkül visszavonult Radowesnithez, hogy ott foglaljon el megfigyelő állást, ahonnan szükség esetén a jobbszárny segítségére siethet, Ziethen szintén lovassági csoportosításának a fele visszamaradt az elővéd két szárnyának a fedezésére, és csak a porosz huszárok egy része, 25 szvadron vonult tovább Kutlirz (Kutlíř) felé a magyar huszárok megfigyelésére.

A megerősített porosz elővéd, felvonulását befejezve, délután $\frac{1}{2}$ 2 órakor zeneszóval támadásra indult Krzeczhorz ellen. Kezdetben mélyúton haladtak, ami egyrészt fedezést, másrészt nehéz terepen való mozgást jelentett. Amint ebből kiléptek, heves kartács- és puskatűz fogadta az előrenyomulókat, majd hullani kezdtek rájuk az ágyúgolyók is. Ennek ellenére tovább mentek előre. A zöm 4 ezrednyi lovassága ekkor ért ki Brzistwihez, színlelt támadást hajtott végre a Habsburg-balszárny ellen, majd részben a postaúthoz tért vissza, részben Kutlirztól keletre a Nádasdyt követő huszárok mögé vonult. Ziethen az elővéd szárnyairól is odavezényeltette a röviddel korábban kikülönített huszárokat. Ezzel egy időben Nádasdy csoportosítása is elmozdult addigi állásából, közelebb vonult Kutlirzhoz, hogy gyorsabban tudjon támaszt nyújtani a jobbszárnyon veszélyeztetett katonai határ-örvidékbelieknek. Ugyanakkor II. Frigyes rövid időre megállíttatta főerőit, hogy előbb személyesen tájékozódjon a további teendőkről.

Ezzel egy időben a Prerzowsky-magaslaton Daun és a hozzá sietett Nádasdy hadimegbeszélést tartott. Ennek során a magyar tábornok figyelmeztette a főparancsnokot, hogy a Krzeczhorz melletti tölgyest még a poroszok odaérkezete előtt célszerű lenne gyalogsággal megrakatni. Erre Daun a közép második vonalának gyalogságából több köteléket, köztük a Haller-gyalogezred magyar bakáit odairányította, ezzel egy időben viszont balszárnyának második vonalából a gyalogságot ennek helyére, jobbra a közép mögé vezényelte. A balszárnyon maradt gyalogosokat a Poborz falu mögötti magaslatra küldte erősítésként, míg

a lovasezreket, 3 vértess- és 1 dragonyosezredet innen a tölgyes mögötti területre, ugyancsak a Krzeczhorz-magaslat védelmére küldte. Végül még a Prerzowsky-magaslatról is ugyan-csak jobb felé eltolva, új állást foglaltatott el a közép második vonalának gyalogságával is. A dombhát fedezésében mindez a porosz elővéd sikerének megakadályozását célzó mozgás rendben meg is történt.

Ezzel szinte egy időben a poroszok a támadást ismét folytatták. Ehhez II. Frigyes az elővéd megerősítése érdekében a balszárnyról átirányított 3 gránátoszászlóalj. A folytatózó élénk tűzharcban a porosz elővéd betört a faluba, kiverte a katonai határőrvidékbeli-eket, elfoglalta Krzeczhorzt, amelyben tűz keletkezett. A győzelmében biztos porosz uralkodó a csatát ámulva bámuló helybélieknek gúnyosan odakiáltott: „Nézzétek, nézzétek csak, parasztok, hogyan győz királynőtök!”⁴⁶ Miközben a kiszorult Habsburg-hadbeli-ek a tölgyesben gyülekeztek, az őket üldöző porosz gránátosokra pedig a Prerzowsky-magaslatról hatásos tüzéségi tűz zúdult, a magyar Károly József-gyalogezred vezénylője, Siskovics ezredes – egy osztrák vértesszt naplója szerint – magyar nyelvű szózáttal buzdította kitarásra bakáit, akik ugyanúgy helyt is álltak, mint a velük együtt harcba vetett Haller-ezredbeli-ek. A gyilkos tűzharcban első-ek közt sebesült meg a legényei élén hadakozó Deseő ezredes, aki ennek ellenére még tartotta magát. Ezalatt a porosz elővédnek sikerült bir- tokba vennie a falu túlsó oldala mellett elhelyezett 7 ellenséges ágyút is. Ziethen, huszárai és a zöm lovassága élén Kutlirztól keletre rátámadt a Nádasdy-csoportosításra, de az pa- rancsa értelmében Radowestnitz felé hátrahúzódott a huszárérintkezés elől. Amint a po- rozszok utána nyomultak, heves kartácstűz érte őket a tölgyes felől, így kénytelenek voltak visszatérni Kutlirzhoz. Eközben a porosz elővéd gyalogsága fel tudott kapaszkodni a Krze- czhorz-dombra, és délután $\frac{3}{4}$ 3 óra tájban a tölgyes megtisztítására indult, míg ettől délre erősítésként 24 lovassvadron helyezkedett el. Addigra azonban a Wied altábornagy aláren- deltségében állt császári-királyi tartalékgyalogság is kiért a tölgyes peremvonalára. A po- rozszokat itt vezénylő Hülsen vezérőrnagy ellentámadási szándékot tételezett fel, ezért csa- patait védelemre csoportosította, erősítést vont előre, és tüzéségi támogatásért küldött.

II. Frigyes erről még nem tudván, úgy döntött, hogy vonalának balszárnya ne Kutlirz magasságába érve, hanem már Braditz magasságából kanyarodjon dél felé, hogy mielőbb csatlakozzon a feltételezése szerint a tölgyesen már átjutott elővédhez. A zöm balszárnya a kapott parancsnak megfelelően cselekedett. Közben azonban mégis a porosz uralkodó tu- domására jutott, hogy elővédjét megállították a Habsburg-csapatok. Erre elrendelte, hogy egész vonala kanyarodjon jobbra, balszárnját Brzistwi elleni támadásra küldte, míg a kö- zép és a jobbszárn azt a feladatot kapta, hogy visszafogottan bal felé húzódva, archból fogja le a Prerzowsky-magaslaton elhelyezett ellenséges erőket.

Ezzel Daun tábornagy számára egyértelművé tette szándékát, miként kívánja a ferde csatarend alkalmazásával kicsikarni a győzelmet. Válaszul a Habsburg-hadvezér heves ágyútűzet zúdítottatott császári-királyi részről, hogy megakadályozza a porosz zöm előre- haladását. Bár a sorozatos kartácslövések erős pusztítást végeztek a poroszok soraiban, en- nek ellenére kibontakozott a csatarend. Ennek érvényesítését egyébként a lábon álló, em- bermagasságú gabonában való szükségyszerű mozgás és az újabb és újabb mélyutakba való ütközés is nehezítette. A Brzistwi mellett balra húzódó és Krzeczhorz ellen nyomuló po- rozsz hadak olyan veszteségeket szenvedtek, hogy Móric anhalt-dessaui fejedelem kérésére II. Frigyes a porosz támadó vonal helyreállítására, a hézagok szükséges feltöltésére, a tar- talékokat is átengedni kényszerült. Még így is délután $\frac{1}{2}$ 4 óráig eltartott, míg a zöm fel tudott zárkózni az elővédhez, és a Habsburg-állás elérésével a tényleges porosz támadás megkezdődhetett.

A vonalat a porosz király az ellenséges jobbszárn felé kívánta behajlítani, ám a közép egyes részei az ennek megfelelő mozgás helyett önféjűen Chozenitzhez vettek irányt, és az

⁴⁶ Idézi Kirchthaler a 60. oldalon lábjegyzetben: „Gukai, gukai, sedlaci, jak kralowna wyhrawa!”

ottani szluini katonai határőrvidékbeliekre támadtak, ezáltal pedig megtévesztették a porosz balszárny egységeit. Ez utóbbiak Brzistwitol nyugatra, oldal fele való elmenetelés helyett gyakorlatilag az ellenséges vonal felé kezdtek haladni. Így szakadás következett be az első vonalban, a hézagot a második vonal gyalogzászlóaljainak kellett kitölteniük, miközben állandó heves tüzéségi tűz zúdult rájuk. Eredeti hadielképzelése megvalósítása érdekében II. Frigyes személyesen maga állt a balszárny élére. Addigra már általánossá vált a csatavívás, sorra kapcsolódtak be a harcba a csapatok mindkét oldalon. Az oszlopban előrenyomuló porosz középbe a gabonaföldön fekvő tüzelő katonai határőrvidékbeli zúdítottak két oldalról folyamatos ösztűzet, míg velük szemben a Károly József-gyalogezredbeli bakák néztek farkasszemet, és tüzeltek rendületlenül. Egy osztrák szemtanú beszámolója szerint ez az ezred „olyan higgadtan és teljesen a szabályzat szerint tüzelt, miként a gyakorlóteren”, továbbá a tisztek „annyira aprólékosan látták el szolgálatukat, hogy a légények puskájának irányzásában és rátartásában is segítettek, nehogy azok elhibázzák az ellenséget”.⁴⁷

Erre az időre ért fel a megerősített porosz elővéd a tölgyerdőhöz, ahol heves tűzharc bontakozott ki, amelybe bekapcsolódtak a magyar huszárok is. A porosz rohamokat végül is a huszárok két oldalán elhelyezett gyalogsági ezredlővegek erős tüzelése állította meg, sőt ¼ 5 óra tájban itt ellenlökést végrehajtva, a császári-királyiak a Krzeczhorz-dombról kiszorították az ellenséget, visszafoglalták ágyúikat, és Wied altábornagy helyreállította korábban több helyen átszakított vonalát. A porosz rohamok azonban ismétlődtek, a vonalbeli ösztűzekhez tüzéségi tűz csatlakozott, végül délután 5 órára ismét megrendült a Habsburg-vonal ebben a térségben. A helyreállításra oda kellett húzódnia a közép második vonalának, ami sikerült is. A menekülő poroszokra folyamatos ösztűz zúdult, majd rájuk rontott a császári-királyi lovasság is, így ½ 6-ra sikerült őket e térségben visszaszorítani egészen a postaútig, miközben ágyúikat hátrahagyni kényszerültek.

Eközben a Nádasdy és a Ziethen vezényelte huszárcsoportosítás külön csatát vívott. Nádasdy lovassági tábornoknak ugyanis az volt a feladata, hogy a porosz lovastartalékot sakkban tartsa, nehogy az be tudjon kapcsolódni a csatavívásba. A magyar hadvezér kikülönytett csoportosítása ötször rontott rá Ziethen vezérőrnagy porosz huszáraira, de ezt mindannyiszor elhárították, sőt hatodjára porosz ellenroham indult a magyar huszárok ellen, ennek végül is a tölgyesből leadott császári-királyi tüzéségi tűz vetett véget. Az együtt bevetett magyar huszárszvadronokat közvetlenül vezénylő Schröger vezérőrnagy már az első heves összecsapás során súlyosan megsebesült, így a dandárnai erő élére Almásy ezredes, az I. Ferenc császár-huszárezred vezénylője állt, míg az ő helyére alezredese, nemes Furár László⁴⁸ lépett.

Ugyanekkor a Prerzowsky-magaslaton levő Habsburg-csapatok erősen meggyengített balszárnyának „jobbra át” műveletet kellett végrehajtaniuk, hogy elkerüljék a porosz oldal-támadást. Ugyanis már 4 óra tájban sikerült a Chozemitz ellen megindult, Manstein vezérőrnagy vezényelte porosz vérteskötélékeknek nemcsak a helységet elfoglalniuk, hanem onnan tudtak nyomulni a Prerzowsky-magaslat felé. Ezáltal új arcvonal alakult ki, de a poroszokat sikerült Chozemitzhez visszaszorítani, sőt a Beck vezérőrnagy alárendeltségében állt katonai határóralakulatok ellentámadásra indultak. Az akcióba bekapcsolódtak a határőrvidékbeli segítségére siető szász svalizsérok, valamint az Esterházy tábornok vezényelte gyalogerok is, akik visszafoglalták a poroszoktól Chozemitz falut. Közben a megtámadott poroszok visszahúzódtak tartalékuk mögé, amely éppen abban az időben kapott

⁴⁷ Idézi Kirchthaler 60. „Das Regiment Erzherzog Carl feuerte mit so vieler Contenance und völlig nach dem Reglement, wie auf dem Exerzierplatze”, továbbá „die Pedanterie des Dienstes so weit getrieben, dass sie im Anschlag aushalten liessen und die Gewehre der Burschen richteten, um den Feind ja nicht verfehlen”.

⁴⁸ KA, PA, Offizierskartei

parancsot II. Frigyesről, hogy a támadásba Brzistwi magasságában kapcsolódjon be. Így a katonai határőrvidékbeliek a porosz tartalékba ütköztek bele, ez pedig megállította a sikeres műveletet. Ezáltal újabb porosz rohamokra nyílt lehetőség e térségben, az első két kísérletet követően II. Frigyes maga állt katonái élére, hogy birtokba vegye a Prerowsky-magaslatot, de az ő két rohamja is sikertelen maradt.

Ugyanakkor a ½ 6 óta a postaútnál gyülekeztetett porosz balszárny végül is újra kiért a császári-királyi jobbszárny elé, ám a Habsburg-hadseregbeli gyalogosok folyamatos össz-tűzet zúdítottak a poroszokra. Ezt kezdetben tűzérségi tűz is támogatta, azonban a Hülsen vezérőrnagy által vezényelt elővédnek sikerült hatalmába kerítenie a Krzeczhorz-magaslatról addig tüzelő ágyúkat. Ezeket megfordították, és a császári-királyi vonalra kezdtek velük tüzelni. Ezáltal sikerült zavart kelteni a jobbszárnyon, és onnan kiindulva, a középen is. A hadihelyzet hamarosan mégis változott, a császári-királyi kötelékek, mindenekelőtt a Károly József főherceg-gyalogezred magyar bakái, erős ellenlökést hajtottak végre. Előrenyomulva, folyamatos össz-tűzet adtak le, majd szablyát rántottak. A császári-királyi vonal közepén is sikerült kiküszöbölni a zavart, sőt át lehetett irányítani egyes kötelékeket a jobban megrendült jobbszárnyra. Ezáltal a porosz támadás elakadt, sőt a tűzérségi támogató tűz a porosz vonalnak a magaslat peremére történő visszaszorítását is lehetővé tette. Hasonlóképpen kudarcot szenvedett az a porosz kísérlet is, hogy megtisztítsák a tölgyest. A katonai határőrvidékbeli kötelékek vereséget mértek a porosz gránátosokra, sőt visszaszorították őket Krzeczhorzba. Ezáltal a császári-királyi jobbszárny újra szilárdan állt, a rohamozó porosz balszárnyat pedig a bekerítés veszélye kezdte fenyegetni.

A Serbelloni lovassági tábornok által vezényelt, a tölgyestől délre korábban elhelyezett Habsburg-lovascsoporthoz első rohamát azonban sikerült Ziethen vezérőrnagy lovascsoporthozátának elhárítania. Ám a heves tűzérségi tűz megint megakadályozta, hogy a poroszok kiaknázzák kezdeti sikerüket, sőt rendezetlen visszavonulásra kényszerítette őket az a tény, hogy sikerült a porosz lovasságot beleszorítani saját gyalogságába. Támogatásukra II. Frigyes bevetette a lovastartalékot, amely a császári-királyi jobbszárny ellen fordult, de az erősen szegedt terepen csak nehezen tudott előrenyomulni. Az ellenség első vonalát még így is több helyen sikerült átszakítaniuk, de a második vonalban elhelyezett Haller-gyalogezred bakái előbb puskatűzzel fogadták őket, majd követték Deseő ezredesnek a harc közben kiadott, teret ölelő, öblös hangú, új parancsát: „Vitéz magyarok! Puskát hátra! Szablyát ragadj! Előre!”⁴⁹ Erre löfegyverüket hátravetve, előrántották szablyájukat, és így igyekeztek feltartóztatni a porosz véteseket. Az egyenlőtlen küzdelemben nagy veszteségeket szenvedtek, mire dragonyos és más lovaskötelékek siettek segítségükre. A heves harcban elesett a porosz tartalék parancsnoka, Kossigk vezérőrnagy is, mellette pedig sok kőzharcos. Végül, számos lökés és ellenlökés hullámozó végrehajtása után, amelyben a két magyar gyalogezred mindvégig aktív részt vett, sikerült a porosz lovasrohamot elhárítani, sőt visszaverni, este 6 órára pedig a támadó poroszok zömét jelentő gyalogos kötelékek fejesztett menekülését kikényszeríteni.

Addigra mindkét harcoló fél már erősen kimerült, sőt erős lőszerhiány is mutatkozott. A már több sebből vérző, de katonáit rendületlenül harcra vezénylő Siskovics ezredes utasítására a magyar gyalogkötelékek dobosai erre beszakították dobjaikat, és ezekbe gyűjtötték az elesettek és sebesültek történeteit. Mégsem ért még véget a küzdelem, a császári-királyi lovasság a porosz balszárny gyalogsága ellen fordult, és a jobbszárnyhoz hasonló, súlyos vereséget mért rá. Miután a balszárnyat sikerült bekeríteni, a Habsburg-hadak megkezdheték a több helyen átszakadt porosz vonal felgöngyölítését. Ez ellen ¾ 7 óra tájban a magashát mögé visszahúzódtott és az elővéd által felszedett porosz gyalogság négyoszlopatba szerveződéssel kísérletezett, ám hiába, a túlerő ellen ez sem segített. Daun tábornagy

⁴⁹ Közli Pössl, Julius: Chronik des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 31. Hermannstadt, 1909. (a továbbiakban: Pössl) 61.

ugyanis immár az addig Poborz és Hradenin magasságában elhelyezett erőit, így a magyar gyalogezredek kikülönített gránátosait is előre vonta. Kegyetlen további kézitusa után a porosz menekülés tömegessé vált, az ezt megállítani igyekvő Treschow altábornagy megsebesült és fogságba esett. Penovaire altábornagy közben gyülekeztette a szétszórta porosz lovasokat, és este 7 órakor megkísérelte még egyszer megállítani a teljes felbomlást, ám ő is fogságba esett, katonái pedig szétfutottak. Ezalatt a Prerowsky-dombról a Krzeczhorz-dombra érkezett Károly József főherceg-gyalogezred magyar kötelékei betöltötték a császári-királyi vonalban keletkezett rést. Akkor II. Frigyes személyesen állt egy maréknyi vitéz, alig negyven harcos, élére, és Chozenitztól délre a császári-királyi ágyúkra rontott, miközben dühödten ordított hátramaradó megrettent harcosaira: „Sintérek, örökké akartok élni?”⁵⁰ Egy közéjük hulló ágyúgolyó azonban szétugrasztotta az uralkodó kíséretét, II. Frigyes hamarosan egyedül maradt, alig tudták kimenteni az ellenséges tűzből. Segédtsíztje szavai térítették vissza a győzelmet hajszólo katonakirályt a valóságba: „Sire! Egyedül akarja elfoglalni az ütegállást?”⁵¹

A Siskovics ezredes magyar nyelvű parancsaival és buzdító szavaival harcra tüzelt bakák és az őket szinte önkívületben követő német dragonyos újoncok ismét csodát tettek. Akkor a porosz uralkodó végre elrendelte az általános visszavonulást, átadta a főparancsnokságot Móric anhalt-dessau-i fejedelemnek, és elhagyta a csatateret. Elkeseredettségét jól tükrözi az az odavetett válasz, amelyet egyik tábornokának arra vonatkozó kérdésére adott, hogy merre vonuljanak vissza: „Spandauba!”⁵², vagyis az államfogylokat őrző leghírhedtebb porosz erődbe. Győzelmük biztos tudatában a császári-királyi jobbszárny valamelyik alakulatának katonái „Vivát Mária Terézia!” kiáltással vad lövöldözésbe kezdtek, ezzel több, éppen szemlélő saját tábornoki tiszt sebesülését okozták.

A vert csapatok gyülekeztetésére a magukra hagyott porosz hadvezérek Brzistwi és Krzeczhorz között tettek kísérletet, ennek fedezésére Ziethen lovassági elővédkötelékei is oda igyekeztek, de beérkezésüket a császári-királyi ösztűz megakadályozta. Akkor a második Habsburg-vonal lovassága oldalba kapta őket, a Nádasdy-csoportosítás pedig arcból rájuk rontott. Eközben nemes Petrovsky Ferenc őrnagy a Kálnoky-huszárok egy kis osztagával két porosz tábori ágyút is birtokba vett. Ugyanakkor a porosz jobbszárnyon az egyetlen elhúzódot alkotó, mindaddig bevetésére váró 8 gyalogászólóaljra tűzérségi ösztűz és gyalogsági keresztűz zúdult a Prezrowsky-magaslatról, illetve Poborz és Hradenin irányból. Ebből derekasan kivették részüket a katonai határőrvidékbeliak is. A poroszok viszonzták a tüzet, majd közelharcba bocsátkoztak az ellenséges gyalogsággal, de akkor rajtuk ütött a császári-királyi balszárny lovassága, köztük a határőr-huszárkötelékek. Így e terepszakaszon is a harc félbeszakítása mellett kellett döntenie a poroszoknak, utoljára Brzezan (Břežan) magasságából menekültek, a harcot félbeszakítva, a továbbélést jelenthető postaútra.

A rendezetlen porosz hadak este 8 órakor végül eltűntek a csatateréről. Kezdetben a postaúton várakoztak, milyen intézkedést tesz uralkodó-főparancsnokuk. Ő azonban akkor már messze távol úton volt a porosz hadseregbeli magyar huszárok egy különítményének kíséretében Prága irányában. Uralkodójuk távozását tapasztalva, az egyes kötelékmaradványok önelhatározásból ugyancsak nyugat felé vették útjukat. Gyülekeztetésük éjjeli 11 órára fejeződött be Planian térségében, majd éjjeli menetben Nimburchoz (Nymburk) vonultatta őket a hadvezetés. A Habsburg-hadsereg nem üldözte az elvonulókat, hanem a sorokat rendezve, állásában maradt. Kivételt csak a Krzeczhorz faluhoz visszahúzódot porosz elővéd jelentette, ennek nyomába eredt a magyar huszárcsoportosítás, de az üldözést a beállt sötétség és az aznapi kimerültség miatt mégis félbe kellett szakítani.

⁵⁰ Közli Kirchthaler 61. „Rackers, wollt ihr ewig leben?”

⁵¹ Közli Der Siebenjährige Krieg III. k. 85. „Sire! Wollen Sie denn allein die Batterie nehmen?”

⁵² Idézi Kirchthaler a 60. oldalon lábjegyzetben: „Nach Spandau!”

A magyar huszárok zöme a lángokban álló Kutlirz térségében várta a további intézkedéseket. Csak egy kisebb osztag üldözte az ellenséget Planianig, ahol megtudták, hogy a porosz hadipénztárt szállító kocsai a városon túl tengelytöréssel visszamaradt az országúton. Azonnal tovább siettek a huszárok, és sikeresen birtokba vették zsákmányukat, amellyel azután gyorsan visszatértek a zömhöz. Egyébként a császári-királyi erők a poroszoktól zsákmányoltak 45 ágyút és 22 zászlót is.

A győztes Habsburg-hadak a következő két napon át még a csata térségében, az első éjszaka a halottakkal és sebesültekkel borított csatatéren maradtak, rendezték soraikat, majd Krychnow térségébe vonultak. A győzelmet ott, díszelgésre felsorakozva, a tábornoki kar a templomban, míg a legénység a szomszédos juhlegelőn, hálaadó tábori istentisztelettel ünnepelte meg, amelyet kürtszó, sípzengés, üstdob-döngetés és dobpergés közepette a 142 ágyú és valamennyi kézi lőfegyver háromszoros dízsorsütése, végül a legénység lelkes, szűnni nem akaró „Vivát Mária Terézia!” kiáltása zárt le. Ezalatt a poroszok kiürítették Prága előtti állásaikat, felhagyva a körülzárással, és keresve a Csehországból történő tisztes kivonulás útját.

A vereséget szenvedett porosz hadsereg vesztesége nagy volt, halottakban 1 generális, 69 tiszt, 2980 altiszt és legény, sebesültekben 4 generális, 192 tiszt, 5402 altiszt és legény, foglyokban 2 generális, 118 tiszt, 5283 altiszt és legény. Arra vonatkozóan, hogy köztük mennyi volt a huszárezredbeli magyar, nincsenek adataink. A császári-királyi hadsereg halottakban 2 generálist, 43 tisztet, 957 altisztet és legényt, sebesültekben 4 generálist, 291 tisztet, 5105 altisztet és legényt, foglyokban, eltűntekben, dezertőrökben 18 tisztet, 1582 altisztet és legényt veszített.

A Habsburg-hadakbeli magyar gyalogosok, huszárok és katonai határőrvidékbeli veszteségeiről ismereteink hiányosak. A Károly József-főherceg gyalogezeréből elesett két kapitány: Draskovics Imre gróf és nemes Hörcsöky Sámuel, továbbá Rudnay zászlós és 87 altiszt és baka, megsebesült a vezénylőezredes Siskovics József, valamint további 13 tiszt, valamint 196 altiszt és közlegény. A Haller-gyalogezred hősi halottja Diószeghy Zsigmond hadnagy, valamint 85 altiszt és legény volt, Deseő Ferenc ezredesen kívül megsebesült még 27 tiszt, valamint 481 altiszt és baka, eltűnt 191 altiszt és legény. A kiküldönített magyar huszárok veszteségei csak részben ismertek. Az I. Ferenc császár-ezred közhuszárai közül hősi halált halt Durazó Mihály, Hortobágyi Gáspár, Moór Márton, Somogyi Pál, Szakmáry István, Vigh Ferenc. A Kálnoky-ezredből elesett 5 közhusár, megsebesült Seeberg kapitány és további 23 fő. A Festetics-ezredbeli hősi halottak között Mészáros Ferenc tizedes és 5 huszár, a sebesültek közt a vezénylő Luzsénszky György Gábor ezredesen kívül Farkas András tizedes és 16 huszár, a foglyok között Kerczer János patkolókovács és 5 huszár, az eltűntek közt 14 huszár volt. A Baranyay- és Dessöffy-ezred vesztesége meglepően nagy pontossággal azonosan feltüntetett, talán tévedésből fakadóan, 1-1 halott, 9-9 sebesült, 4-4 fogoly és 3-3 eltűnt huszár volt, míg a Mórocz-ezredből elesett 1, megsebesült 16, eltűnt 14 huszár, a Nádasdy-, Splényi-, Esterházy-, Hadik- és Batthyány nádor- (jász-kun) huszárok vesztesége máig ugyanúgy ismeretlen, mint a katonai határőrvidékbeli 5 gyalog- és 3 huszárezredbelié.

A győzelem híret, amelyet húsfőis kísérettel a csatatéren ezredessé előléptetett, már említett magyar vetési Kókényesdy József alezredes vihetett a csataterrről a birodalmi székesfővárosba, a bécsi udvarban nagy megkönnyebbüléssel és örömmámmal fogadták. A magyar királynő június 20-án Daun tábornagnak írt köszönő levelét így kezdte: „Ez az áldott nap először világított rá, hogy Poroszország királya és hadserege nem legyőzhetően.”⁵³

⁵³ Précis de la lettre émanée du cabinet de S. M. I. et R. au Feld-Maréchal Comte de Daun en date du 22. Juin 1757. Németül idézi Broucek 124.

Valóban ezt tanúsította 1757. június 18. Az egész kortárs világ meggyőződhetett arról, hogy a vonalharcászat továbbfejlesztője, a ferde csatarend zseniális alkalmazója sem tudja mindenkor sikerre vinni elképzeléseit. Mindenáron való csatavívási szándéka, a szembenálló ellenség lebecsülése, a császári-királyi hadvezér kiváló terepkiválasztása, csapatainak bölcs elhelyezése, a porosz felvonulásra való azonnali sorozatos reagálása, az ellenséges szándék felismerése és csapatainak ennek megfelelő rugalmas alkalmazása, különösen a magyar huszárkötelékek kikülönített csoportosításának a kulcspozícióba helyezése és annak helytállása, valamint a könnyebb felszerelésű és így mozgékonyabb katonai határőr- és magyar gyalogegeknek sorozatos átdobása a legveszélyeztetettebb pontra – mindez máig ható tanulságokat tartalmaz. II. Frigyes nyílt csatában elszenvedett első veresége, pontosabban Daun tábornagy és hadvezér társainak vele szemben kivívott győzelme már csak ezért is hadtörténelmi jelentőségű. További jelentősége Csehország Habsburg-uralom alatti megtartásában és a harmadik sziléziai háború sikeres folytatásának lehetőségében rejlett.

A kolíni diadal emlékére alapította meg a magyar királynő a már korábban fontolgatott, önmagáról elnevezett Katonai Mária Terézia Rendet. Ennek már első három kitüntettje közé bekerült egy magyar. A Habsburg-hadsereg főparancsnoka, Lotharingiai Károly herceg tábornagy, a csehországi hadsereg főparancsnoka, Daun tábornagy mellett a csehországi könnyűcsapatok parancsnoka, Nádasdy lovassági tábornok vehette át az új rend nagykeresztjét. A kolíni csatában azonban más magyar parancsnokok is kitűntek helytállással. Későbbi időpontban e csatában játszott szerepe alapján (is) nyerte el a nagykeresztet még az évben Hadik András már altábornagyként és 1760-ban Beck Fülöp is, akkor már lovassági tábornokként. Az akkor még csak kétfokozatú kitüntetés kiskeresztjét elsőik közt elnyertek közt volt három további magyar: az első alkalommal kitüntettek közt Esterházy Miklós gróf vezérőrnagy, aki egyúttal altábornagyi rangba is előlépett, valamint a kitüntetésüket később átvettek között 1758-ban a vezérőrnagyi kinevezést is elnyert Siskovics József vezénylőezredes és 1760-ban Kerekes Zsigmond őrnagy.⁵⁴ Ugyancsak altábornagyi méltóságra emelésben részesült három további magyar vezérőrnagy: Mórocz Imre báró,⁵⁵ Kálnoky Antal gróf⁵⁶ és Pálffy Rudolf gróf,⁵⁷ vezérőrnagyi kinevezésben még a résztvevő magyarok közül Luzsénszky György Gábor⁵⁸ ezredes és Kálnoky Antal gróf⁵⁹ ezredes. Megkülönböztetett dicséretben részesült a sebesülésébe belehalt és így elismerést átvenni már nem tudó nemes Deseő Ferenc⁶⁰ ezredes és nemes Alemann Szilveszter⁶¹, továbbá a később ugyancsak tábornokká kinevezett több magyar vezénylőezredes: Széchényi Antal, aki elnyerte az addigi Festetics-huszárezred tulajdonjogát is,⁶² valamint Inkey Gáspár⁶³, Újházy Ferenc⁶⁴, Almásy Ignác⁶⁵, Czóbel József⁶⁶.

További dicséretetek sem maradtak el. Már a csatatéren levett főveggel és a következő szavakkal fejezte ki elismerését Daun tábornagy a Károly József-főherceg gyalogezred ma-

⁵⁴ KA, Archiv des Militärischen Maria Theresien Ordens, az egyes személyügyi iratgyűjtemények tanúsítványai.

⁵⁵ KA, BSt, Nr. 8691, 8932

⁵⁶ KA, ASch, Nr. 63a

⁵⁷ KA, BSt, Nr. 9523

⁵⁸ KA, BSt, Nr. 9232

⁵⁹ KA, BSt, Nr. 8380

⁶⁰ KA, PA, Gefallene, Nr. 44

⁶¹ KA, PA, Offizierskartei

⁶² KA, BSt, Nr. 9220

⁶³ KA, BSt, Nr. 9308

⁶⁴ KA, BSt, Nr. 9308

⁶⁵ KA, BSt, Nr. 9816

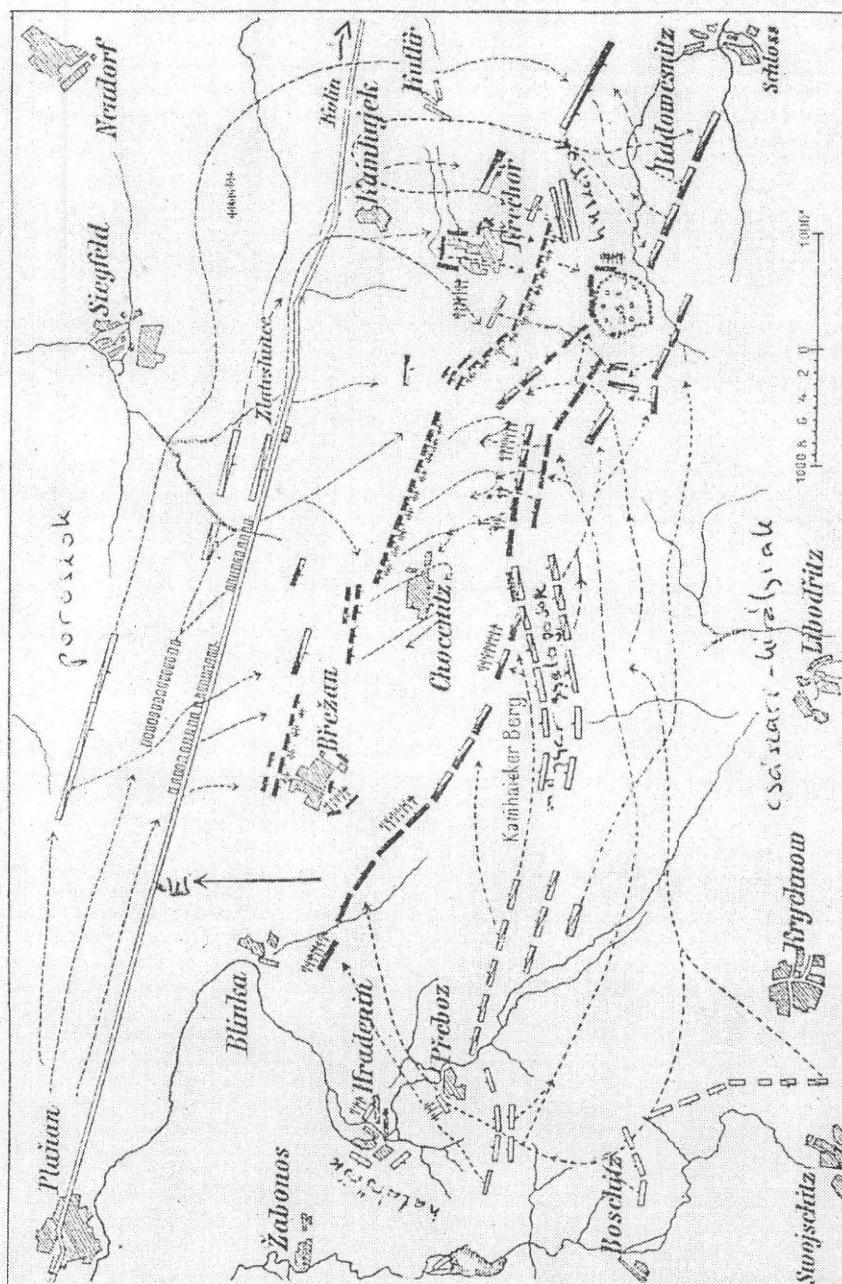
⁶⁶ KA, ASch, 70b

gyar bakáinak: „Ezt az ezredet Károly főherceg acélos főezrednek kellene nevezni!”⁶⁷ A hadinapló a magyar Haller-gyalogezredről e szavakkal emlékezik meg: „az ezred nagyon kitüntette magát”⁶⁸. Név szerint kiemelésre került a már említett Kerekes Zsigmond őrnagy, továbbá Kemény Mihály kapitány, Csintalan Ferenc kapitány, Kiss Mátyás kapitány, Klempay Antal hadnagy, Désy András hadnagy, Gyarmati Sándor zászlós és Kántor István tizedes helytállása, legutóbbit azonnal strázsamesterré léptették elő. Közösségi elismerésként ennél az egységnél ugyanúgy, mint valamennyi csatarésztvevőnél, jelentős pénzjutalmak kiosztására került sor, a sebesültek júniusra kéthavi zsoldot kaptak, a tisztek elvesztett lovát a kincstár pótolta.

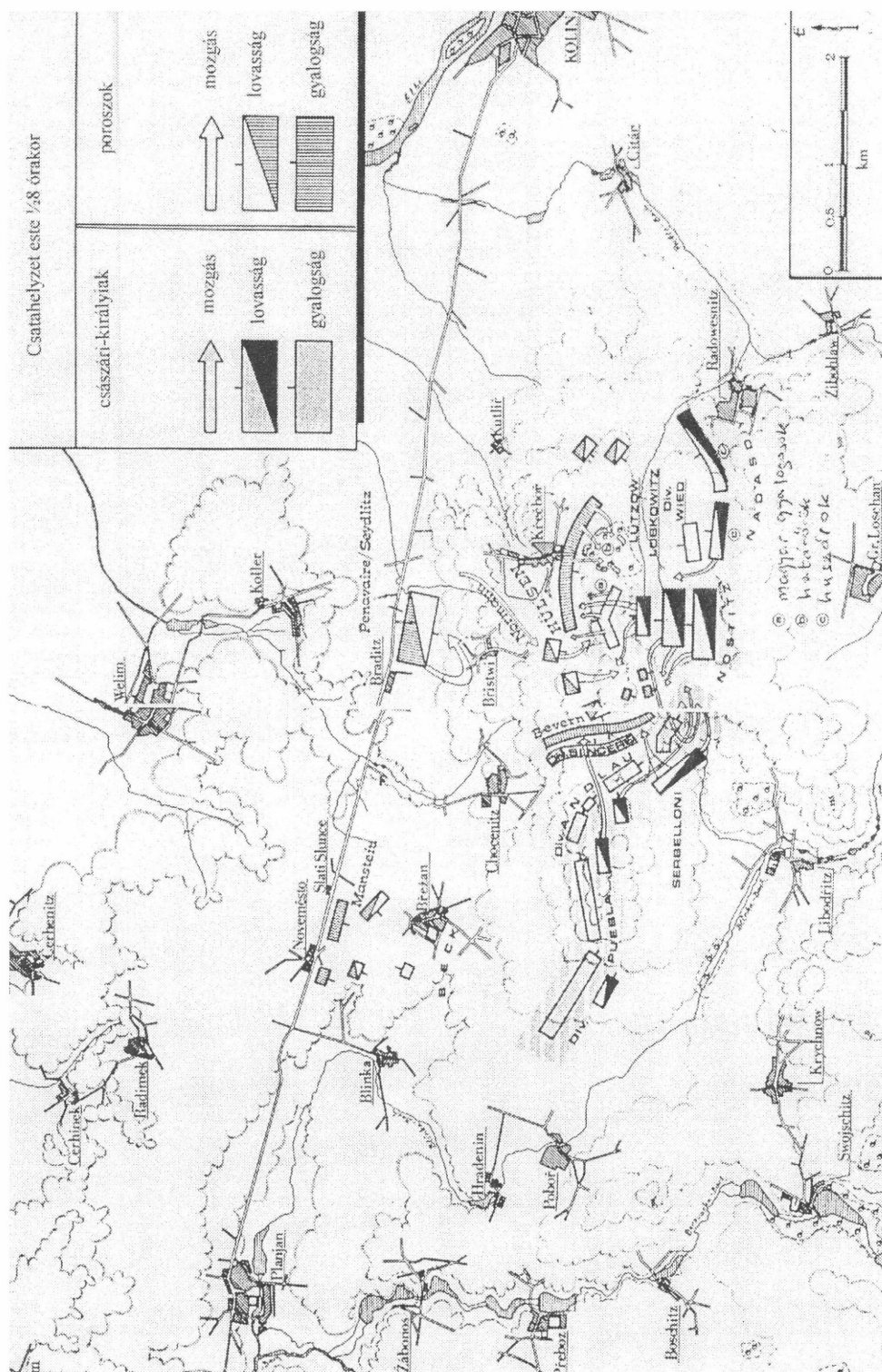
Mindez az elismerés azonban messze nem tükrözi a kolíni csatában részt vett, a császári-királyi állandó hadseregbe már betagolt két sor- és öt határőr-gyalogezredbeli, főleg azonban a tizenegy sor- és három határőr-huszárezredbeli magyarok hősi helytállását. Az igazi tükör e tekintetben az, hogy a még 1763-ig elhúzódó koalíciós háború további folyamán egyre gyakrabban alkalmazták döntő időben és helyen a magyar könnyűcsapatokat, továbbá az, milyen tömegesen részesültek a katonai tudásukat, művészetüket már e csatában megcsillantóak előléptetésben, kitüntetésben. A magyar huszárok e hősie helytállása döntő lökést adott azután ahhoz, hogy Mária Terézia Magyarország apostoli királyaként felállíttassa a legszebben öltözött huszárokként udvarában állandóan jelenlevő Magyar Királyi Nemes Testőrséget. Reájuk nézve uralkodása végéig egybekötötte a Dunai Monarchia születésnapjának tekintett kolíni győzelmet a magyar huszárok kimagasló hozzájárulásával. Tegyük ezt mi is, megkésve ugyan, a késői utókorból, emlékezve hős magyar katonaelődeinkre.

⁶⁷ Idézi Kirchthaler 63. „Dieses Regiment sollte Erz-Erz-Erzherzog Carl Regiment heissen.”

⁶⁸ Idézi Pössl 63. „Das Regiment Haller hat sich sehr distiguiert.”

A szembenálló felek csatafelvonulása

A kolini csata korabeli ábrázolása, Osztrák Haditevéltár, Bécs.

ZACHAR, JÓZSEF

*Hussar armies holding their ground
in the birthplace of the Danube Monarchy (Kolín, June 18, 1757)*

The Third Silesian War or Seven Years' War (1756-63) stands out among the dynastic wars fought in the eighteenth century for the succession of the Hapsburg House. The most memorable of the many significant battles of that long armed conflict is associated with the name of the town of Kolín in Bohemia. The relatively few battle histories have emphasized the political aspects, celebrating the victory of the Austrian forces over the Prussians as the birth of the Danube Monarchy. At the same time, however, this battle was of utmost significance in the history of warfare since it was the first time that Frederick II, who developed linear tactics and ingeniously used the slanted battle array, and who personally led his forces in battle, was defeated. The general's rule of thumb of his opponent, Field Marshal Count Leopold Daun was the first condition of victory. Recognizing the intention of the enemy to give battle, and himself being ready for it, he arranged his troops in an advantageous defensive position, personally continuously observing the Prussian deployment from a perfect observation post. With the movement of the enemy's movements constantly in view, he redirected the Austrian troops as needed, especially to firmly reinforce his right wing threatened by the slanted battle array, which became obvious after a time. With this he prevented the enemy from breaking through, thwarting its attempt at turning and rolling up his defensive line. Indeed, he managed, after repelling the assault, with forceful counterthrusts to break through Frederick's line, which was suffering increasing losses and attacking with growing desperation. Hungarian units played a significant role in the Hapsburg triumph. Most significant of these was the detached contingent under the command of Cavalry General Count Ferenc Nádasdy, consisting of the 49 squadrons of eleven cavalry regiments of the permanent army and three cavalry regiments from the military frontiers. This unit from the beginning constantly tied down the advance guard of the enemy on the threatened right flank, and then intervening in every critical situation made the execution of the Prussian slanted battle array impossible. In close combat, the thirteen battalions and two grenadier companies from two Hungarian infantry regiments of the permanent army and five regiments of the military frontiers stood their ground as well as the hussars, always deployed by the Hapsburg leadership in the most dangerous sectors. Thus, it was a feat outstanding in Hungarian military history as well, demonstrating the decisive role light troops played in regular battle. It was to commemorate that triumph that Marie Theresie founded the military order named after herself (*Der Maria-Theresia-Orden*). The first decorated with this order for their outstanding military performance, and for their significant exploits undertaken voluntarily in that battle included a number of Hungarians, such as Cavalry General Count Ferenc Nádasdy, Major General András Hadik, nobleman, Major General Fülöp Beck, gentleman, who received the great cross, and Major General Count Miklós Esterházy, Colonel József Sinkovics, gentleman, and Major Zsigmond Kerekes, nobleman, awarded the small cross.

NAGY ISTVÁN

Az austerlitzi csata

Ezt a csatát akkor is megnyertem volna, ha huszonötezerrel kevesebb katonám van.

Napoleon¹

Előzmények

Az 1805-ös hadjáratot a hadtörténészek Napoleon egyik legmerészebb hadjárataként tartják számon. Három európai nagyhatalom szorításában képes volt az ellenség területére vinni a háborút, s az egyik legmakacsabb ellenfél, az osztrák császár birodalmának szívében mutatta meg fegyvereinek erejét.

A háború kirobbanásának alapvető oka Franciaország és Anglia évszázadok óta húzóódó ellentétének legújabb felerősödése volt. Az 1801-ben megkötött Luneville-i és az 1802-ben megkötött Amiens-i béke véget vetett ugyan a második koalíciós háborúnak, és egész Európában békét teremtett,² ez azonban nem tartott soká, hiszen alig egy év múlva (1803 májusának végén) az angol követ, Lord Whitworth elhagyta Párizst, s ezzel újból beállt a hadiállapot Anglia és Franciaország között.³ A hadiállapot beállta előtt a felek megpróbálkoztak ugyan a helyzet békés úton történő megoldásával, de a kölcsönös követeléseknek egyik fél sem volt hajlandó eleget tenni.⁴ A háború kitört, de a hadiesemények nem indultak meg, amolyan „furcsa háború” volt ez. Anglia lezárta a francia kikötőket, Napoleon pedig Boulogne-ba és környékére gyűjtötte össze legjobb csapatait, és megkezdte az angliai partraszállás előkészítését. Napjainkig vita folyik arról, hogy Napoleon komolyan gondolta-e a partraszállást. Az előkészületek és a mindenre kiterjedő figyelem arra mutat, hogy valóban tervezte a támadást, de a hatalmas propaganda – melynek része a „három nap között a csatornán” – ellentmond ennek, hiszen egyetlen hadjáratot sem előzött meg ekkora hírverés.⁵ Nem e munka tárgya a vitát eldönteni, de meggyőződésünk, hogy az angol flotta megsemmisítése nélkül Napoleon nem kísérletezett volna a partraszállással.

Az angolok azonban komolyan vették a fenyegetést, a kormányfői tisztséget újra ifjabb William Pitt vette át. Két szálon indult meg a szervezkedés, de érdekes módon ezek között nem szerepelt a szárazföldi hadsereg létszámának radikális emelése. A toborzás siralmas eredménnyel járt, a nép sem lelkesedett a háborúért. Pitt ezért hasonló módon akart elbánni Napoleonnal is, mint annak idején Pál cárral,⁶ aki barátságban „merészelt” lenni az első konzullal. Természetesen Pál cár esetében nem lehet bizonyítani az angol részvételt, de a korban nyílt titokként mindenki erről beszélt. A Napoleon elleni merénylet egyértelműbbnek látszik, hiszen az azt tervező Georges Cadoudalt angol hajók tették partra Normandiában. A merénylet azonban nem sikerült, Fouché rendőrsége felgöngyölítette az

¹ Napoleon nevének írásánál nem a magyarított Napóleon formát használom, nem is a franciásított Napoléont, hanem az eredeti olasz Napoleone névből Napoleonra rövidült formát, mivel a róla szóló kortárs- és szakirodalom is döntő többségben ezt használja.

² Lefebvre, Georges: Napoleon. Budapest, 1975. (a továbbiakban: Lefebvre) 113., 125.

³ Lefebvre 191-4.

⁴ A franciák Málta, az angolok Hollandia kiürítését kérték a másik féltől.

⁵ Feleki László: Napoleon, a „csodálatos kaland”. Budapest, 1976. 2. köt. 23.

⁶ A cárt saját udvarának tagjai fojtották meg feltehetően angol bátorításra 1801. március 11-éről 12-ére virradó éjjel.

ügyet, és egymás után fogták el a résztvevőket. Cadoudalt néhány hét múlva kivégezték, Pichegru-t a börtönben találták megfojtva, Moreau-t száműzték Amerikába.⁷

Pitt másik vezérfonala egy franciaellenes szárazföldi koalíció szervezése volt. A három nagyhatalom közül a Habsburg Birodalom és Oroszország hajlandónak mutatkozott a harcra, Poroszország viszont vonakodott abban részt venni. Az ürügyet Napoleon „szorgáltatta”. A merénylet kapcsán felmerült, hogy a Bourbon-házból származó enghieni herceg angol pénzen bekapcsolódott a szervezkedésbe, ezért Napoleon katonái elrabolták, majd bírói ítéletről kivégezték. Ez volt a háború gyújtópontja, az osztrák-orosz ultimátumot Napoleon elutasította, kitört a valódi háború.

A szárazföldi háborút egyetlen névvel fémjelezhetjük, Napoleon nevével. A szövetségesek tervét, mely szerint öt oldalról kellett volna megtámadni a francia területeket, könnyedén áthúzta. A Grande Armée névre „keresztelt” hadseregét a csatorna partjáról egyenesen a délnémet területek szívébe vezette, zseniális manőverrel, mindössze két kisebb ütközet megvívásával bekerítette és Ulmnál október 19-én megadásra kényszerítette Mack tábornok osztrák seregét.⁸ A megmaradt osztrák csapatok egy része Jellechich alatt Tirol felé, másik része Kienmayer alatt a Duna mentén, egy kis csapat pedig Ferdinánd főherceg vezetésével Csehország felé hátrált. Ebben a hadjáratban Napoleon kétezer főnyi veszteség árán hatvanezer főnyi ellenséget ejtett fogságba, kétszáz ágyút és nyolcvan zászlót zsákmányolt.⁹

A következő hadjáratot a Kutuzov gyalogsági tábornok alatt felvonuló orosz csapatok ellen kellett megvívnia. Az erőltetett menetben visszavonuló orosz csapatokat csak Murat marsall érte el, és néhány kisebb ütközetben sok foglyot ejtett, de a főerőknek mindig sikerült kibújni a francia szorításból, sőt a Dunán átkelt francia hadtestnek november 11-én Dürnstein mellett jelentős veszteségeket okoztak.¹⁰ Ennek ellenére Napoleon 13-án elfoglalta Bécsset.

Kutuzov Olmütz felé vonult vissza, hogy egyesüljön a Buxhövdén tábornok alatt érkező hadsereggel. Miután Murat a Tolsztoj nyomán elhíresült csellel¹¹ elfoglalta a Duna hídját, azonnal átkelt azon. Kutuzov azonban újból ki tudott bújni a bekerítésből, mert Bagration tábornok november 16-án Hollabrunn és Schönggraben¹² mellett meg tudta állítani az üldöző franciákat. A két orosz hadsereg és a megmaradt osztrák csapatok november 19-24-én egyesültek Wischau környékén.¹³ Néhány napos pihenés után november 27-én indultak támadásra az egyesült seregek. Céljuk Napoleon csatára kényszerítése és seregeinek szétverése volt.

November végére Napoleon is felvonultatta csapatait Brünn környékére, és további erősítésként Davout marsall hadtestét is magához rendelte Bécsből.¹⁴ A hadtest december első napjaira volt várható. Napoleon a Morvaországban lévő csapatait Brünn előtt vonta össze, és december 1-jén állást foglalt a Goldbach-patak mentén.

⁷ Tarle, Evgenyij: Napóleon. Budapest, 1957. 138. (a továbbiakban: Tarle)

⁸ A hadjáratához lásd: Krauss, Alfred: 1805. Der Feldzug von Ulm. Wien, 1912.; Alombert-Colin: La campagne de 1805 en Allemagne. Paris, 1902.

⁹ Duffy, Christopher J.: Austerlitz 1805. London, 1977. (a továbbiakban: Duffy) 51.

¹⁰ Duffy 61-62.

¹¹ Tolsztoj, Lev: Háború és béke. Budapest, 1997. 1. köt. 196-7.

¹² Egger, Rainer: Das Gefecht bei Hollabrunn und Schönggraben. Militärhistorische Schriftenreihe, Nr. 27. Wien, 1974. 15-18.

¹³ Stocklaska, Walther: Die Schlacht bei Austerlitz. Brünn, 1905. (a továbbiakban: Stocklaska) 153-158.; Rüstow, Wilhelm Friedrich: Der Krieg von 1805 in Deutschland und Italien. Zürich, 1859. (a továbbiakban: Rüstow) 351-353., 356-364.

¹⁴ Duffy 80.; [Stutterheim, Carl von]: Materialien zu der Geschichte der Schlacht bei Austerlitz. Wien, 1806. (a továbbiakban: Materialien) 39-42.

A csata: a körülmények és a tervek

Az 1805. december 2-i csata földrajzi tere a Brünntől néhány kilométerre, keletre fekvő nagyrészt nyílt tér. A csatatér északi szegélyét a Morva-hegyvidék erdős lankái jelölték ki, ez a Kowalowitz-Siwitz-Welatitz vonalat jelentette. Az erdő szegélyétől 1-2 kilométerre délre haladt a Brunn-Olmütz út. Az út Brunn felől Bellowitznél lép a csatatérre, itt egyből át is lépi a Goldbachot, majd egy kilométer után a Zuran dombra (287 m) ér. Újabb egy kilométer után áthalad a Bosenitz-patakon. A patak és az út szegletében egy 15 méter magas mesterséges domb áll, a Santon (275 m), ahonnan az egész környéket ellenőrizni lehet. Az út egyenesen kelet felé, egy kisebb dombon keresztül haladva 4,5 kilométer után kettéválik. Az egyik része északkelet felé kanyarodva Olmütz felé, a másik délkeletnek Austerlitzten keresztül Magyarország felé veszi irányát. Az útkereszteződés mögött áll a posoritz postaház, még hátrább Welleschowitz falucska. Az austerlitz utat a kereszteződés után egy kilométerre halad át a Raussnitz-patakon. Az úttól délre nem messze a pataktól fekszik Krug és Holubitz falva egy kisebb domb tövében.

A csatateret észak-déli irányban a Goldbach uralja, amely Bellowitz felől Schlapanitzen keresztül éri el Puntowitzet, ahol egyesül a Boschenitz-patakkal. Ez a kis patak Siwitzlől Boschenitzen keresztül éri el Puntowitzet. Az egyesült patak délre folyik tovább 1,5 kilométer hosszan Kobelnitzig. Ez a falu a patak keleti partján fekszik, míg a nyugati parton egy sekély mesterséges tó áll két kilométer hosszan nyújtózva Kobelnitzcel szemközt. A tavat vékony, olvadó jégpáncél borította, amely nem bírta el az embert. Újabb egy kilométer után a patak egy fácánoshoz ér. Ezt a nagy kiterjedésű vadasparkot, amelyben a környék urai töltötték vadászattal szabadidejüket egy „hitvány”, vékony és alacsony téglafal veszi körül némileg kedvezve a védelemnek.¹⁵ Ennek közvetlen déli szomszédságában áll egy rendkívül erős épületegyüttes, a sokolnizi kastély csúrókkal, magtárakkal és más gazdasági épületekkel nagyon jól védhető pontot képezve. Ehhez kapcsolódik Sokolnitz falva a patak nyugati partján, majd egy kilométerre délre Tellnitz a keleti parton. A két falu akkor egy-szintes, zsúptetős házakból állt, széles, rosszul járható utcákkal. Tellnitzet keletről egy szőlővel és gyümölcsösrel borított kisebb domb védi. Ez azért adott kedvező védelmi lehetőségeket, mert túl azon, hogy lefékezte a támadás lendületét, fedetté tette a terepet egy tűzérési támadás ellen. Ebben a térségben a Goldbach partjai eléggé mocsarasak voltak, és csak a falvaknál lehetett biztonságosan átkelni. A patak tovább folyva délnek Menitz falvánál hagyja el a csatatert. A déli rész érdekességei a kobelnitziehez hasonló halastavak. A Satschan-tó északkelet-délnyugati fekvésű, déli partján Satschannal, a Menitz-tó pedig észak-déli. A Satschan-tó északkeleti csücskénél áll Augezd falva (más olvasatban Aujezd). Itt folyik bele a halastóba a Littawa-patak. A halastavak sekélyek voltak, és vastag jégpáncél fedte őket, ami alakzatban elbírta még a lovasságot is. Az egyedüli veszélyt a halászok által vágott lékek jelentették.

A Littawa képezi a csatatér délkeleti határát. A folyásiránnyal ellenkező, tehát északkeleti irányba haladva Augezdtől két kilométer távolságra fekszik Hostieradek, attól újabb két kilométerre Zbeischow, ahol a patak keletre fordul, és Birnbaumon át halad. Itt torkollik bele a már említett Raussnitz-patak. Ennek a partján fekszik Zbeischowtól és Birnbaumtól egyaránt másfél kilométerre Krzenowitz. A patak majdnem egyenesen északra haladva éri el a főutat, majd ott keletre fordulva Welleschowitz felé veszi irányát.

Az egész csatatér kulcspontját egy dombvonulat képezi, amely párhuzamos a Littawával. A két kiemelkedő pontja (a Pratzenberg és a Staré Vinohrady) egymástól 2,5 kilométerre fekszik. A déli csúcs, a Pratzenberg, a maga 325 méteres magasságával a csatatér legmagasabb pontja. Lejtői csak a Littawa irányában meredek, a többi irányban szelídek,

¹⁵ Duffy 86.; Mayerhofer von Vedropolje, Eberhard: Die Schlacht bei Austerlitz am 2. Dezember 1805. Wien, 1912. (a továbbiakban: Mayerhofer 1912.) 27.

minden fegyvernem számára könnyen járhatók. A Staré Vinohrady („öreg szőlőhegyek”) legmagasabb pontja 290 méter. Oldalai minden irányban szelídek és nyíltak, csupán északra áll egy kisebb szőlős. A két csúcsponttal egyenlőszárú háromszöget képezve egy kisebb patak partján fekszik Pratze falva. A kisebb patak a domboldalban ered, és a falunál nyugatra fordulva Kobelnitz felett éri el a Goldbachot. A Staré Vinohradytól Krug-Holubitzig terjedő mintegy három kilométeres teljesen nyílt, szabad terület lovassági harcra rendkívül alkalmas volt. Ez mindkét hadvezetés figyelmét felkeltette. Egyedül egy kis ér zavarta meg a közlekedést, ami Blaschowitzon keresztül Girzikowitznál folyik bele a Boschenitzbe. Blaschowitz fontosságát az adja, hogy onnan ellenőrizni lehetett a nyílt terepet, tehát a falut kézben tartó fél nagyobb eséllyel vehette fel a lovasküzdelmet.

A szembenálló hadseregek december 1-jén érkeztek az eljövendő csataterre, a hadvezérek ezen a napon döntöttek a csata megvívása mellett. Mindkét fél táborban helyezte el csapatait. A szövetségesek táborai zömében a pratzeni magaslatok és a Littawa között álltak. Az első oszlop Dohturov parancsnoksága alatt a Pratzenberg déli lejtőjén Augezd és Hostieradek között, a második oszlop Langeron alatt a Pratzenberg keleti lejtőin Dohturovtól jobbra, a harmadik oszlop Przbysewsky alatt Zbeischowtól nyugatra táborozott. E három oszlop alkotta a balszárnát, melynek parancsnokságát Buxhövdnre ruházták. A negyedik oszlop Kollowrath osztrák tábornok parancsnoksága alatt a harmadik oszlop mögött második vonalban helyezkedett el. A csata során ennél az oszlopnál tartózkodott Kutuzov is, és személyesen irányította a csapatokat. Az ötödik oszlop, a lovasság Liechtenstein alatt a negyedik oszloptól balra helyezkedett el. Ennek az oszlopnak a pontos tartózkodási helyét a források nem tisztázzák egyértelműen, ezért szükségképpen a csatában betöltött szerepe alapján, valamint homályos utalások alapján becsülhetjük meg helyzetét. A tartalék szerepét betöltő orosz Gárda az Austerlitztól nyugatra fekvő hegyeken töltötte az éjszakát. A sereg jobbszárnát Bagration elővédje alkotta.¹⁶ Oszlopszámozást nem kapott, de semmilyen elővéd szerepet nem töltött be a csata alatt, nevét egyszerűen onnan kapta, hogy az előrenyomulás során legelől haladt. Kienmayer tábornok osztrák csapata a balszárnához nyert beosztást szintén elővéd megnevezéssel, és Dohturovtól nyugatra táborozott. Ez esetben helyes az elővéd megnevezés, hiszen feladata, mint később látni fogjuk, a balszárná átkelésének biztosítása lett a Goldbachon. Fontos egy megjegyzést tenni a csapatok feletti parancsnoklás kérdéséről. A hivatalos főparancsnokok a császárok (Ferenc és Sándor) voltak, vezénylő tábornoknak Kutuzovot nevezték ki, a tábornoki főnök tisztét Weyrother töltötte be.¹⁷ Nagyon fontos szerepet játszottak még azok a tisztek, akik a császárok – elsősorban Sándor – környezetében voltak, és nagyban befolyásolták a döntéseket. Az osztrák és orosz csapatok elvileg egységes irányítás alatt álltak, de azokban az oszlopokban, ahol szerepeltek mindkét hadsereg katonái, külön főparancsnokokat is kineveztek. Az osztrák csapatoknak külön főparancsnoka volt a hadsereg szintjén is Liechtenstein herceg személyében (aki egyben az 5. oszlop parancsnoka is volt). Láthatjuk tehát azokat a kaotikus állapotokat, melyek a főparancsnokságon uralkodtak. A csapatok több helyről kaphattak egyforma hatályú parancsokat, ezek legtöbbször egymásnak ellentmondottak. Nem csoda hát, hogy a csata során nem valósult meg egy egységes hadvezetés, ami oly fontos része a siker kivívásának, és ami a francia csapatok vezetését olyannyira jellemezte.

Napoleon is táborba vonultatta seregét. Lannes csapatai a Santon környékét szállták meg, mögöttük állt a lovasság, Bernadotte, Oudinot és a Gárda. Soult szállta meg a Gold-

¹⁶ Stocklaska 18.; Janetschek, Clemens: Die Schlacht bei Austerlitz. Brünn, 1898. (a továbbiakban: Janetschek) 56.; Mayerhofer 1912. 28.; Rüstow 352.

¹⁷ Lachouque, Henry: Napoleon à Austerlitz. Paris, 1961. (a továbbiakban: Lachouque) 238., 282-4.; Duffy 92-93.

bach vonalát Girzikowitztól Kobelnitzig.¹⁸ Davout még felvonulás alatt volt Bécs felől, és éjszaka érkezett meg Groß-Raigernbe, ahonnan csupán néhány óra pihenés után folytatta menetét a csataterre. Ha szemügyre vesszük Napoleon csapatainak erőelosztását, egyből szembeölik annak ésszerű volta. Nem szórta szét egységeit, hanem a Santon mögött a főút vonalában összevonta őket azzal a céllal, hogy a legmegfelelőbb helyen csapjanak le. Feladata az lett, hogy kiválassza a csapás irányát és idejét. A felelősség nagy volt, hiszen egy sikertelen próbálkozás az egész hadsereget romlásba dönthette, mivel az arcvonal többi részére csak elenyésző erejű csapatok maradtak.

Következő feladatunk a felek terveinek ismertetése és azok értékelése. A szövetségeseknél nagy kérdés volt az, hogy ki szerkeszti meg a csatatervet. Erre több személy is hivatott lett volna, de végül Weyrother ügybuzgalmának köszönhetően keresztülvitte akaratát,¹⁹ és a csapatok az ő tervei alapján kezdtek a csatához. Weyrother abból a feltételezésből indult ki, hogy Napoleon fél az összecsapástól, és elég egyetlen erőteljes csapást mérni rá, s máris feladja a küzdelmet. Erre az elhatározásra főként Dolgorukij herceg beszámolója alapján jutott.²⁰ Weyrother bebizonyította, hogy középserű vagy még annál is szerényebb képességű katoná, akinek fogalma sincs a modern hadviselésről (ilyen szempontból méltó társa volt a már leszerepelt Macknak). Nem gondolta végig kellően a helyzetet. Napoleon könnyen megtehetette volna, hogy kiüríti a megszállt területeket, és kibújik a túlerejű ellenség csapása elől. Mivel csatára kényszerítésről szó sem volt, önként vállalta a harcot. Vajon vállalta volna-e akkor is, ha fél? Ezekre az érvekre valószínűleg zavarba jött volna a tábornok.

Weyrother figyelmét felkeltette az Alsó-Goldbach vonala. Felismerte, ha ott át tud törni, hátba támadhatja Napoleont. Mivel az első támadás lendületét a maximumig akarta fokozni, a balszárny négy oszlopát (Dohturov, Langeron, Przbysewsky és Kienmayer) az Alsó-Goldbach elfoglalására utasította. Ennek a következőképpen kellett volna kinéznie: Kienmayer hajnalban elfoglalja Tellnitzet, biztosítja az ide megérkező Dohturov átkelését. Langeron feladata lett a patak vonalát elfoglalni a két falu között Sokolnitzal, Przbysewskynek pedig a sokolnitzi kastélyt. A csapatok átkelése után Kienmayer lovasságának egy részét délre akarta kikülöníteni a franciák szemmel tartására, a többivel Sokolnitz tengellyel északra készült fordulni, és belerontani a franciák hátába. Az első oszloptól négy zászlóaljat a turasi erdő felé kikülönítve, fedezve északi szárnyát minden erővel a franciák felmorzsolására törekedett. Ezt a nagy támadást a negyedik oszlopnak egy Kobelnitzre mért csapással kellett támogatni, majd szintén átkelve a patakon a támadás jobbszárnyát alkotni, magát Schlapanitz felé kikülönítet három zászlóaljjal fedezve. A terv szerint Liechtenstein lovasságának észak felé vonulva egyrészt a negyedik oszlop támadását kellett fedezni, másrészt Bagrationt támogatni. Bagrationnak mindössze annyi feladatot szabott a terv, hogy csapatait készenlétben tartva visszaverve az esetleges francia támadásokat védekezni kellett. Abban a pillanatban, amikor az átkaroló erők Turas és a Goldbach között megindítják megsemmisítő csapásukat, Bagrationnak is előre kellett nyomulni. Az orosz Gárda képezte a csataterv szerinti egyetlen tartalékot. A Staré Vinohrady és Krug-Holubitz között fekvő térség felé kellett haladnia. Felhasználásáról az adott pillanatban döntöttek volna.²¹

¹⁸ Lachouque 258-279.; Schönhals, Carl von: Der Krieg 1805 in Deutschland. Wien, 1877. (a továbbiakban: Schönhals) 158.

¹⁹ Materialien 39-42.; Duffy 93-98.

²⁰ Tarle 162. (a herceg neve Dolgorukov formában); Lefebvre 260.

²¹ Stutterheim, Carl von: Az auszterlitzi ütközet. H. n., 1806. (a továbbiakban: Stutterheim) 25-28.; Schönhals 156-158.; Mayerhofer 1912. 30-36.; Lachouque 283-284.; Janetschek 69.; Schönhals 156-157.

A híres-hírhedt Weyrother-féle tervről, vagy ahogyan nevezik, a Diszpozíciókról a szakirodalom éles vitákat folytatott. Érveket hoztak fel ellene és mellette is. Csupán egy szempontot nem találunk meg a szakirodalomban, nevezetesen azt, hogy a terv az ekkori hibás hadművészeti felfogás tipikusan naiv megnyilvánulása volt. Lehet nagyon részletesen elemezni a támadások esélyeit, lehetőséget, de észre kell venni a háttérben megbúvó, de gondos odafigyelés során előbúvó kiváltó okokat, a háború egészére vonatkozó elveket. Ezen kívül fontos szerepet játszottak a hadjárat eseményei is. A dürnsteini ütközet hatása nagyban érezhető volt a haditervben. Ott ugyanis a többszörös erőfölényben lévő szövetséges csapatok képtelenek voltak megsemmisíteni a magára maradt egyetlen francia hadosztályt. Ennek következményeként Weyrother olyan hatalmas túlerőt akart létrehozni, hogy annak a franciák ne tudjanak ellenállni. A másik nyilvánvaló hatást a schönggrabeni ütközet gyakorolta. Ott viszont a franciák nem tudták megtörni Bagration seregét. Ezért gondolhatta Weyrother úgy, hogy az egyedüli Bagration képes lehet felfogni a franciák esetleges csapását. De ez a feltételezés meglehetősen csalókéjának bizonyult. Schönggrabennél ugyanis a terep rendkívül alkalmas volt a védekezésre a sűrű erdővel borított, meredek hegyek miatt. Austerlitznél erről szó sem volt. Amint a terep leírásánál említettük, az egész csatatér nyílt és védekezésre (a Goldbach vonalát kivéve) kevésbé alkalmas. Ha mégis értékelni akarjuk a tervet, elégendő a csata végkimenetelére gondolnunk. Felesleges „mi lett volna, ha...” típusú fejtegetésekbe belemenni, hiszen a csatát a szövetségesek csúnyán elvesztették. Ebben benne van minden: a helytelen haditerv, a csapatok rossz vezetése, a katonák harchoz való hozzáállása, az orosz tábornokok – köztük Kutuzov és Bagration – szinte szabotázsig fokozódó érdektelensége, és még sorolhatnánk.

Napoleon szintén alkotott magának terveket. Ezek korántsem voltak olyan dogmatikusan precíz, minden részletre kiterjedő, írásba foglalt parancssorozatok, hanem általános irányelvek. Írásbeli parancsot ugyan adott ki a császár 1-én este, de azt éjjel teljesen megváltoztatta, és a végleges parancsokat szóban, éppen a csata megkezdése előtt adta ki. Érdekes megvizsgálni, hogy az idő múlásával, egyre több információ birtokában hogyan változtak elképzelései. Ezzel képet kaphatunk az akkori legmodernebb hadművészeti felfogásról.

Napoleon eredetileg azt tervezte, hogy ráveszi az ellenséget jobbközepe elleni támadásra. Ezt Kobelnitz környékére gondolta. A becsalogatott ellenséget aztán a főút mentén csoportosított főerők és Davout Bécs felől érkező csapatainak kétoldali csapásával kívánta megsemmisíteni.²² Ezt az elképzelést tükrözi a sereg eredeti, már bemutatott csoportosítása. December 1-je folyamán, főleg a késő délutáni órákban bebizonyosodott, hogy Davout nem tud akkora erőket a csatatérre vezetni, hogy a főcsapás egyik részét mérni tudja. Ezért Napoleon megalkotta második tervét.²³ Ezt foglalta írásba este nyolc óra körül. Az első tervhez képest Davout parancsot kapott Turas felé közelíteni, és a támadásban részt nem venni. Csupán a védekező erőket kellett támogatnia. Az északi csapás vette át a döntő szerepet. A kétoldali átkaroló támadást Napoleon egy rézsútos irányú csapással váltotta fel. Miután az írásbeli parancsokat a haditanácson szóban kiegészítette, megvacso rázott, végül nyugodni tért. Parancsörtisztjeinek meghagyta, ha valamilyen fontos jelentés érkezik, keltsék fel.

Éjfél tájban a déli szárnyról lövöldözés hallatszott. A kobelnitzi tótól délre kikülönbített Pő-lövészszázalóaljat megtámadták Kienmayer lovasai. A zászlóalj visszavonult, az O'Reilly-svalizsérevezred lovasai megszállták Tellnitzet. Savary tábornok felkeltette az alvó császárt, aki személyesen indult felderítésre. Sokolnitz és Tellnitz között a kis csapatot kozákok támadták meg. A császár elvesztette a lovát, és kénytelen volt gyalog visszaindulni. A Gárda táborához érve egy gránátos felismerte a sötétben magányosan bandukoló csá-

²² Duffy 38.; Stocklaska 38.

²³ Duffy 88-89.; Lachouque 271-274.; Rüstow 370-371.

szárt, és szalmakötegből csavart rögtönzött fáklyával világította meg az utat.²⁴ Erre minden gárdista észrevette Napoleont. Végül óriási fénytengerben tért vissza a Zuranra. Ezt a szövetségesek táborából is jól lehetett látni. Több visszaemlékezés szól arról, hogy az orosz katonák megrettentek ettől a fenséges látványtól, és rossz előjelnek tekintették. Visszatérve Napoleonhoz, a közbéla az Alsó-Goldbachnál elegendőnek bizonyult tervei megváltoztatásához.²⁵ A felderítők jelentései szerint tehát az ellenség támadásának főiránya nem a jobbközép, hanem a szélsőjobb ellen várható. Ez azt vonta maga után, hogy Soultnak meg kellett nyújtania jobb szárnyát, hogy elfoglalja a kedvező védelmi pozíciókat az Alsó-Goldbach mentén. Legrand hadosztályából a 3. sorgyalogezred Tellnitz, a 26. könnyűgyalogezred pedig Sokolnitz elfoglalására kapott parancsot. A Pő-zászlóalj a fácánost szállta meg. A 3. sorgyalogezred sikeresen bevette Tellnitzet, és berendezkedett védelemre. A könnyűgyalogezred késlekedett, de végül időben beérkezett. A hadosztály többi egysége Kobelnitz térségében állt, a Corses- (korzikai-) zászlóalj közvetlenül a faluban foglalt állást.

Így a főerőket is délebbre kellett átcsoportosítani. A főcsapást ezek szerint nem Lannes mérte, hanem Soult. Bernadotte szintén délebbre vonult Soult mögé. Lannes ezek szerint csak Bernadotte könnyűlovasságára számíthatott Kellermann tábornok vezetésével. Az új terv szerint nagyon fontos szerepet kapott Murat lovassága. Mivel Soult és Lannes erői között a közvetlen összeköttetés megszakadt, Murat-nak be kellett nyomulni a keletkezett résbe. Ez a lovasharcra alkalmas tereppel éppen szemben volt. Davout-nak tartania kellett magát az eddig kapott parancshoz. Ez az új terv írásban nem látott napvilágot, hanem a hajnalban tartott haditanácson szóban hangzott el. Minden marsallnak Napoleon külön elmagyarázta feladatát. Legtovább Soulttal időzött, neki szánta a legfontosabb feladatot.²⁶ Reggel át kellett kelnie a Goldbachon, majd a szövetségesek által elhagyott Pratzen-dombvonulaton akkora teret kellett nyernie, amekkorát lehetséges. Ha sikerrel jár, a tartalék be tud nyomulni a keletkezett résbe, és bekerítheti a szövetséges balszárnyat.

A két terv ismeretében láthatjuk a köztük lévő minőségi különbséget. A szövetségesek aprólékosan részletező, a váratlan eseményeket figyelembe nem vevő, a tábornoki kreativitást elnyomó tervével szemben Napoleon egy általános, rugalmasan változtatható gondolatot fogalmazott meg, és éppen kiváló tábornokai tehetségére épített. Lehet, sőt biztos, hogy Weyrother terve egy hasonló kaliberű ellenség ellen sikerrel kecsegtetett volna, de a francia forradalmi hagyományokat tápláló, sőt azokon túllépő napoleoni sereggel szemben a siker reményének egyetlen szikrájával sem bíztatott.

Küzdelem az Alsó-Goldbachnál

A csata első összecsapása Tellnitz előtt zajlott, az éjszaka kiűzött lovasok felderítést végeztek. Nyomukban Kienmayer előrerendelte a többi csapatát is. Az élen a 2. székely határőrök egyik zászlóalja haladt, mögötte a többi székely, hátul a brodiak. Balról a székelyhuszárok, jobbról a Hessen-Homburg-huszárok biztosítottak. A svalszérek²⁷ hátul a tavak vonalát figyelték meg.²⁸ A huszárok először hét óra előtt csaptak össze a francia előőrsekkel, nyomukban a székelyek megtámadták a szőlőst. A franciák visszaverték a támadást, lassanként mindkét fél összes csapata belekeveredett a harcba. A túlerőben lévő osztrákok nem tudták megtörni a szívós ellenállást. Legalább ötször rohantak előre, majd véres fejjel vissza. Állományuk felét veszítették el. Egy órán keresztül zajlott ez a véres összecsapás, melynek az orosz 7. vadászrezred egyik zászlóaljának megérkezése vetett véget. Az oroszok

²⁴ Duffy 90.

²⁵ Duffy 91.; Rüstow 367.

²⁶ Mayerhofer 1912. 33.

²⁷ Geschichte des k. k. achten Uhlanen-Regimentes. Wien, 1860. 92.

²⁸ Rüstow 378.

visszaűzték a franciákat a falun túlra.²⁹ A zászlóalj Dohturov oszlopának elővédjét képezte, és Buxhövden személyes parancsára avatkozott a harcokba. A csapatok megkezdték az átkelést a Goldbachon, majd megálltak, várták, hogy a többi oszlop is teljesítse parancsát.

A szövetséges csapatok meglehetősen vontatottan ébredtek fel. Az egységek egymásba keveredtek, zűrzavar keletkezett. Egyedül Dohturov tudott majdnem időben elindulni. Csapatai ezredenként szakaszoszlopokban egymás mögött haladtak. Az élen a már említett vadászzászlóalj menetelt, mögötte az új-ingermannföldiek, majd lemaradva a többiek.

Davout csapatai a késő esti órákban érték el Groß-Raigern, majd hajnali négy órakor indultak tovább. Davout-t futár útján értesítette Napoleon a feladatáról, a Sokolnitz védelmét ellátó csapatok támogatásáról. Davout a következő rendben haladt: élen az 1. dragonyoshadosztálytól kikülönített 1. dragonyosezred, majd a Heudelet-dandár (108. sorgyalogezred, két század voltigeur a 15. könnyűgyalogezredből és két darab 4 fontos löveg). Őket követte fél órával a zöm: a Lochet-dandár (48., 111. sorgyalogezred) és a Kisterdandár (33. sorgyalogezred és a 15. könnyűgyalogezred).³⁰ A 4. dragonyoshadosztály haladt leghátul. A Heudelet-dandár fél kilenckor ért Menitzhez. Az elől haladó dragonyosezred és Margaron lovasvadászai (a 4. hadtestből) jelentették Davout-nak a helyzetet. Margaron arra kérte a marsallt, hogy mivel Sokolnitzet közvetlen veszély még nem fenyegeti, Tellnitz viszont az ellenség kezén van, élcsapatait vesse be Tellnitz ellen. Davout belátta ennek helyességét, és utasította Heudelet-t a támadásra.³¹

A tábornok csapatai élén negyed tízkor rohant be a faluba. Erre az időre Kienmayer csapatain kívül már átkeltek a vadászok és az új-ingermannföldiek is. A lovasság által biztosított támadás olyannyira meglepte a szövetségeseket, hogy meg sem próbáltak ellenállni, fegyvereiket eldobálva futottak vissza a patakon túlra, egyedül a vadászok vették fel a harcot. Mohr ezredes két század Hessen-Homburg-huszárral szintén nem vesztette el a fejét. A gyors előrenyomulás során felbomlott sorokban harcoló franciákra rontott, és több foglyot ejtett. Mindezek ellenére a 108. sorgyalogezred állást foglalt a faluban, a voltigeurök pedig a szőlősben.³² Az egész összecsapás nem tartott tovább egy negyed óránál. Éppen erre az időre érkezett be Dohturov oszlopának zöme is. A tábornok két vonalban bontakoztatta ki csapatait, és haladéknélkül megtámadta az állást. A sokszoros túlerőnek a franciák alig álltak ellent, és visszavonultak a Tellnitz mögötti dombokra, ahol a 3. sorgyalogezreddel, a lovassággal és tűzérségi fedezettel erős állást foglaltak.³³

A szövetségesek tehát újból birtokba vették Tellnitzet. A lovasság egyből átkelt, és csatarendbe állt a túlsó parton. Az erős francia állást nem merték megtámadni, de a fedező lovassággal többször összecsaptak váltakozó sikerrel. A gyalogság egy része megszállta Tellnitzet, a többi átkelése folyamatban volt. Dohturov és Kienmayer várakozó helyzetbe helyezkedett, és várta a többi oszlop eredményét. Mivel ezek nem jöttek, nem is történt semmi egészen a délutáni nagy francia támadásig. Ahelyett, hogy harcoló bajtársaik segítségére siettek volna, nem tettek semmit. A parancsnokokat nem is lehet hibáztatni ezért, mert a haditervben előírt parancsot teljesítették, és nem várták el tőlük az önálló kezdeményezést. Ellenben ha egy francia parancsnok tett volna így, biztosan leváltotta volna a császár.

²⁹ Beiträge zum Studium des Feldzuges 1805. Wien, 1885. 51. (a továbbiakban: Beiträge); Mayerhofer von Vedropolje, Eberhard: 1805. Der Krieg der 3. Koalition gegen Frankreich in Süddeutschland, Österreich und Oberitalien. Wien, 1905. 38. (a továbbiakban: Mayerhofer 1905.)

³⁰ Duffy 109.

³¹ Duffy 109-110.; Lachouque 285.

³² Précis de la Campagne de 1805. Bruxelles, 1886. 226. (a továbbiakban: Précis)

³³ Stutterheim 25.

A szövetséges 2. és 3. oszlop fél nyolc körül hagyta el táborhelyét, a 4. kicsit később.³⁴ A táborhelyek elhagyása lassan ment, ami köszönhető egyrészt a gyenge tábornoki munkának (nem fordították le időben a haditervet, így nem kaphatta időben kézhez minden tábornok), másrészt a katonák közönyös hozzáállásának. Aztán amikor végre sikerült volna mozgásba lendülni, újabb kavarodás következett. Liechtenstein lovassága, amely az éjszakát a Littawa partján töltötte, keresztezte a gyalogosok útját. A tábornok későn kapta meg a parancsot, és csak reggel döbrent rá, hogy teljesen máshol kell harcolnia, ezért gyorsan felkeltette csapatait, és elindult Blaschowitz irányába észak felé. A 2. oszlopot éppen derékba kapta a lovasság átvonulása. A Langeron által személyesen vezetett elől haladó csapatok folytatták útjukat, de a Kamenszkij vezette hátsó két ezred (fanagorai és rjaznyi) megállt, és előreengedte a lovasokat.³⁵ A 2. oszlop tehát szétszakadt, így nem tudott teljes számban megérkezni Sokolnitz elé. Amint Langeron kiért Sokolnitz elé, a következő kép tárult szeme elé: balra láthatta Kienmayer és Dohturov küzdelmét Tellnitz birtoklásáért, jobbra Przbysewsky oszlopát jóval elmaradva. Szemközt Sokolnitz hemzsegett a franciáktól. Langeron nem támadott azonnal. Azzal az üriaggal, hogy a harcrendet igazgatja, várta a 3. oszlop megérkezését is. Tüzérségét felállította a faluval szemben, majd hevesen löni kezdte a franciákat. Balján egyik vadászászlóalj kiért a patakhoz, és harcolni kezdett a francia csatárokkal. A 8. vadászezred 2. zászlóalját jobbra védelmére különítette ki. A zászlóalj harcfelderítést végzet a fácános felé, de a Pő-zászlóalj visszaverte.³⁶ Ez idő alatt Przbysewsky is kiért a 3. oszloppal. Neki szerencséje volt, mert menetét nem zavarta meg a lovasság, azonban olyan lassan haladt, hogy Langeron előbb kiért a számára kijelölt helyre, mint ő, pedig ugyanakkora utat kellett megtenniük. A 8. vadászezred 3. oszlopban lévő zászlóalját a tábornok Kobelnitz felé különítette ki szárnya védelmére. Langeron alkotta a Sokolnitz elleni támadás bal szárnyár. Első vonala balról a következőképpen festett: a patak partján a 8. vadászezred két zászlóalja, majd tovább jobbra az egész viborgi és permi ezred, majd a kurszki ezred két zászlóalja. A jobbon Przbysewsky bontakoztatta ki erejét. Langeron mellett a 7. vadászezred két zászlóalja, mellette a butirszki és a galíciai ezred, oldalvédben a 8. vadászezred már említett zászlóalja.³⁷ A második vonalat kizárólag Przbysewsky csapatai alkották: a narvai, azovi és podóliai ezred. Langerontól a kurszki ezred harmadik zászlóalja csak felvonulóban volt, és később csatlakozott a második vonalhoz.

Francia oldalon Napoleon parancsa értelmében Legrand tábornok hajnalban parancsot adott a 26. könnyűgyalogezrednek, hogy szállja meg Sokolnitzot. Pouget ezredes hét óra után indulva nyolcra ért a faluba egységével. Merle tábornok szintén vele tartott a védelem személyes felügyelete céljából. Az ezred a faluban és a kastélyban vett állást, a Pő-zászlóalj pedig a fácánosban helyezkedett el. Sokolnitz védőinek kemény tüzérségi tüzet kellett kiállni. Pouget írja: „... bosszankodtam lovam nyugtalansága miatt, mert megijedt a golyóktól, amelyek a füle körül és a lábai között füttyültek el, és ez megakadályozott abban, hogy oda menjek, ahol tudtam, hogy szükség van rám ...”³⁸ Kilenc órakor indult meg a roham. Az óriási túlerőben lévő oroszok kiszorították a faluból a franciákat. A kastélynál nehezebb dolguk akadt, de a galíciai ezred erőyes fellépése végül győzelmet hozott, habár parancsnokuk, Müller tábornok elesett. A fácánosból a Pő-zászlóalj lassan hátrált, megakadályozva az üldözést. Az oroszokat akadályozta a Kobelnitz térségéből eredményesen tüzelő francia tüzérség is. A Sokolnitzból kiszorított csapatok egy határozatlan kísérletet tettek a kastély visszafoglalására – sikertelenül. A megmaradt védők a falu mögött foglaltak állást

³⁴ Stocklaska 42.

³⁵ Janetschek 75.

³⁶ Stocklaska 43.

³⁷ Mayerhofer 1912. 39.

³⁸ Duffy 111.

néhány löveg fedezete alatt. Przbysewsky és Langeron ekkor homályos értesítést kapott a Pratzenbergen történekről (lásd a következő fejezet). Bár nem adtak túl nagy hitelt a hírnök, azért elővigyázatosságból Wimpffen osztrák tábornoknak parancsot adtak, hogy a második vonallal ne keljen át a patakon, hanem figyeljen a Pratzenberg felé. A kurszki két zászlóalj késlekedése miatt szintén még nem érkezett be. Az első vonal csapatai megkezdtek az átkelést Sokolnitznál.³⁹

Davout csapatait ott hagytuk el, amint az éldandár Tellnitz környékén harcba bocsátkozott. A többi csapat folytatta menetét Turas felé. Az úton magukat vonszoló sebesültektől értesült a marsall a Sokolnitznál történt harcokról, és egyből parancsot adott Friant tábornoknak a falu visszafoglalására. A marsall azért döntött így, mert belátta: Tellnitz végleg elesett. Remélte, hogy Higonet és Mouton-Douvenet (3. és 108. sorgyalogezred) Margaron lovasságával és az 1. dragonyosezreddel kitartanak, amíg ő Sokolnitzért harcol. A Sokolnitz elleni támadás harcászati kivitelezését a marsall Friant tábornokra bízta.

Friant egy kis pihenőt engedélyezett csapatainak, mielőtt harcba vetette őket, ezalatt a hátul lévő egységek is fel tudtak zárkózni. Tíz órákor csapott le a falura. Az oroszok előrehozták tüzéségük egy részét, és Sokolnitz déli felében állították fel. Friant parancsot adott Lochet tábornoknak, hogy a 48. sorgyalogezreddel támadja meg az úteget közvetlenül a patak partján haladva. Őt északról a 111. sorgyalogezred támogatta. A Kister-dandár észak felé kanyarodva készült lecsapni a falura, ha Lochet-t szorongatná. A 48. sorgyalogezred parancsnokuk, a hősies Barbanégre ezredes vezetésével olyan lendülettel csapott le a falura, hogy az első vonalban álló oroszok megfutottak hátrahagyva hat löveget és két zászlót. A hátrább álló viborgi és permi ezredek azonnal ellentámadást intéztek, és elvágták a 48. sorgyalogezredet. A 111. sorgyalogezred sietett szorult helyzetben lévő bajtársaik megsegítésére.⁴⁰ Sikeresen viaszorították az oroszokat, de azok megint előrenyomultak. A rendkívül heves harcban mindkét fél katonái elismerésre méltó hősiességgel harcoltak. Többször ide-oda hullámozott a harc. Davout észrevette, hogy a kastély térségében átkelt erők a Sokolnitznál harcolókat oldalba akarják kapni, ezért parancsot adott a 33. sorgyalogezrednek, hogy rohanja meg a kastélyt. A 15. könnyűgyalogezrednek északról kellett támogatni. Itt szintén nagyon heves helység-harc bontakozott ki. A hely szűk volta miatt a szövetségesek nem tudták érvényesíteni számbeli fölényüket, így a franciák sikeresen tartották fel őket. A heves harcok egészen délig eltartottak, majd alábbhagytak. A katonák kimerültek, patthelyzet alakult ki.⁴¹ Ezalatt Tellnitz előtt néhány kisebb lovas összecsapáson kívül jelentős esemény nem történt. A patthelyzet megoldásának egyetlen módja friss csapatok bevetése lehetett. A szövetségesek oldalán csak Kamenskij lehetett volna ez a friss erő, de ő bekapcsolódott a Pratzenbergért vívott harcokba, és nem állt rendelkezésre. Francia oldalon csak Levasseur dandára állt Kobelnitznél harcra készen, de bevetésére nem volt szükség. A franciáknak a patthelyzet pontosan megfelelt. A végeredmény biztos eléréséhez Napoleonnak éppen erre volt szüksége. A szövetséges balszárnya a Goldbach vonalán állt, nem volt képes semerre sem mozdulni. Dohurov és Kienmayer tipikusan reagáltak az eseményekre. Minden lehetőségük adott volt a Tellnitzből való kitörésre, velük szemben csupán két leharcolt gyalogezred és kisebb lovasság állt. Ezeket erőben többszörösen felülmúlták, mégsem indítottak támadást. Hibáztatni nem lehet őket, mert Weyrother nem várta el a kreativitást. Velük szemben Davout-t csak dicsérni lehet. Összesen hatezer emberrel feltartotta az egész szövetséges balszárnya támadását.

³⁹ Materialien 48.; Rüstow 378.; Gold, Carl von: Feldzug 1805 in Deutschland und Italien. Wien, 1877. (a továbbiakban: Gold) 192.

⁴⁰ Duffy 112., Précis 228.

⁴¹ Lachouque 297.

Az áttörés

A szövetséges 4. oszlop reggel nyolc órakor hagyta el táborhelyét.⁴² Feladata a Kobelnitz elleni támadás volt, majd onnan kibontakozva kellett a déli nagy támadás jobb szárnyát képezni. Mivel kisebb távot kellett megtennie, mint a 3. oszlopnak, megállt, hogy előreengedje. Fél óra várakozás után szerettek volna megindulni, de akkor arcvonaluk előtt Liechtenstein lovassága haladt el, újabb várakozásra kényszerültek. Kilenc óra körül indultak tehát el. A csapatokat a Monaktin ezredes által irányított elővéd (egy kozákszázad, a novgorodi muskétások kettő, az apseroni muskétások egy zászlóalja és az osztrák 1. János főherceg dragonyosezred egy osztálya) vezette.⁴³ Őket követte az osztrák Jurczik-dandár, majd az orosz gyalogság, végül a Rottermund-dandár. Az oszlopnál tartózkodott Kutuzov, valamint a cár is a táborkar zömével. Az elővéd élén haladó Toll orosz őrnagy Pratze falva felé közeledve francia golyózáporban találta magát. Egyből jelentette is az eseményt Monaktinnak, valamint a főparancsnokságnak. Monaktin belátta, hogy lehetőségeihez képest minél jobban fel kell tartania az ellenséget, időt adva a zömnek a felfejlődéshez. Csapatait ezért futásban rendelte Pratzebe. Szerencsésen meg is érkeztek a franciák előtt, mivel Toll csak az előőrsökbe botlott bele, akik visszahúzódtak a túlerő elől a még hátrébb menetelő csapataikhoz.

A főparancsnokság egyből felfogta az eset jelentőségét. Wimpffen táborkari alezredes rámutatott a dombvonulat fontosságára, miszerint a Goldbachnál harcoló oszlopokat a bekerítés veszélye fenyegeti. Kiadták a parancsot a negyedik oszlop csapatainak a dombok megszállására.⁴⁴ Miloradovics az elővéd ezredeinek fennmaradó részét Monaktin támogatására küldte. Ezek közül egy-egy zászlóalj apseroni a magaslatokat szállta meg, a novgorodiak pedig a falu felett foglaltak állást, bajtársaikat támogatandó. Az élen haladó Jurcziknak feladatul szabták a Pratzenberg elfoglalását és megtartását. Miloradovicsnak a fennmaradó orosz ezredekkel a két magaslat között kellett vonalba bontakoznia, a sereghajtó Rottermundnak pedig a Staré Vinohradyt kellett elfoglalnia. Érthető a parancs koncepciója, hogy minden fontos pontot meg kell szállni, de erre az oszlop ereje kevés volt. A franciák külön-külön minden csapatrészt meg tudtak verni. Duffy így értékeli a parancsot: „Így a 4. oszlopot szétszórták egy ritkás vonalba.”⁴⁵ Ezzel rátapint a lényegre. A szövetséges csapatokat megfosztották egységüktől és elaprózták egy vékony vonal mentén.

Napoleon kulcsfontosságot tulajdonított a 4. hadtest támadásának, ezért különös gonddal ügyelt a pontos időzítésre. Terve csak akkor ölthetett alakot, ha a Saint-Hilaire-hadosztály pontosan abban a pillanatban ér a Pratzenbergre, amikor a szövetséges csapatok egy része már elhagyta, másik része pedig még nem érte el a hegyet. A Zuranon tartott utolsó eligazítás nyolc órakor véget ért, de Soultot Napoleon egy negyed óráig még visszatartotta. Negyed kilenckor indultak meg a csapatok. Az elindulás Legrand hadosztályát nem érintette, neki egyelőre csak Kobelnitz környékét kellett tartani.

A főcsapás jobbszárnyát a Saint-Hilaire-hadosztály képezte. A hadosztály három dandárból állt. Az élen az egyetlen ezredből álló Morand-dandár haladt (10. könnyűgyalogezred). Érdekesképpen a francia szervezési tendenciákhoz fontos hozzátenni, hogy a könnyűgyalogezredek 1805-ben rendszerint önálló dandárt képeztek. A két zászlóalj csatláncba bontakozva fedezte a menetet. Valószínűleg ezek csatáinak tüzébe botolhatott bele Toll. A könnyűgyalogezred mögött haladt jobbra Thiébault dandára (43., 55. sorgyalopezred), balra Varé (14., 36. sorgyalopezred). A hadosztály Puntowitz előteréből indult meg. Morand jelentésére a hadosztályparancsnok a legnagyobb sebességre ösztökélte a katonákat. Thiébault-nak csapatai zömével minél gyorsabban el kellett foglalnia a Pratzen-

⁴² Duffy 103.

⁴³ Janetschek 80., Schönhals 161.

⁴⁴ Materialien 55.

⁴⁵ Duffy 114.

berget, csak a 14. sorgyalogezred 1. zászlóalját kellett kikülöníteni Pratze elfoglalására Mazas ezredes parancsnoksága alatt. Varé a Pratzenberget északról igyekezett megkerülni.⁴⁶

Mazas nem gondolta túlságosan nehéznek feladatát. Nem tudta, hogy a novgorodi ezred 1. zászlóalja már állást foglalt a faluban. Amint a franciák átkeltek a patakon és betörni készültek a faluba, heves tűz alá vette őket az ellenség. A túlerőben lévő oroszokat nem tudták áttörni a terep nehézségei miatt, de próbálkozásaik alatt súlyos tüzet kaptak, így menekülésre fogták a dolgot. A patakon túl Mazas ezredes megállította, majd rendezte a zászlóaljat. Thiébault észlelte a dandárát ért fenyegetést. Pratze birtoklása nélkül nem támadhatott a Pratzenberg ellen sem, mert hátát fenyegették volna az oroszok. Ezért megmaradt három zászlóaljának parancsot adott a falu megszerzésére, miközben Morand állást foglalt a Pratzenbergen. A falu elleni támadást a 14. sorgyalogezred 2. zászlóalja vezette. Olyan ellenállhatatlan lendülettel törtek a faluba, hogy az oroszoknak nem maradt idejük a védekezésre. Az időközben felvonult kisorosz gránátosezredet is meghátrálásra kényszerítették. Az orosz tartalékok megtörésében támogatást nyújtott a Varé-dandár 43. sorgyalogezrede is. A támadás eredményeképpen Berg tábornok súlyosan megsebesült, Kutuzovot pedig arcán súrolta egy golyó. Láttá, hogy ezek a csapatok komoly harcra már nem alkalmasak, és Kollowrathhoz indult.

Mialatt a falu körül ezek a fontos harcok dúltak, Morand felhatolt a hegyre. Az orosz erők itt sem tudtak komoly ellenállást kifejteni, így a 10. könnyűgyalogezred megszállhatta a hegyet. Az oroszok ellentámadást indítottak, amely alaposan megszorongatta a franciákat, ezért a dandárparancsnok utasítására a 14. sorgyalogezred 1. zászlóalja futólépésben indult bajtársai segítségére. Eközben a 10. könnyűgyalogezred délnek fordult, és közös erővel visszanyomták az oroszokat. Erről a pontról jól be lehetett látni a Littawa völgyét, és észlelni lehetett Kollowrath mozgását is. Thiébault a 36. sorgyalogezredet küldte a Pratzenbergre.⁴⁷ Az ezred derékszögben állt fel, az egyik zászlóalja délnek, a másik keletnek nézett. A délre felállított zászlóaljra azért volt szükség, mert látni lehetett Kamenszkij csapatait a hegy felé menetelni. Kelet felől azonban nagy tömegek voltak kibontakozóban, ezért a Pratze megszállására visszamaradt 2./14. s⁴⁸ zászlóaljat a 36. sorgyalogezred bal oldalának megtámasztására a hegyre küldte Thiébault.⁴⁹ A 43. sorgyalogezred szintén parancsot kapott a pratzenbergi erők támogatására.

Kollowrath erői eközben a csúcs felé haladtak. Thiébault nem volt biztos a közeledő csapatok hovatartozása felől, ezért felderítőket küldött ki. Thiébault memoárjában a következőképp emlékezik meg az esetről: „... Saint-Hilaire tábornok ismét csatlakozott hozzám ... Semmi sem indokolta, hogy ellenségek legyenek. Hamarosan meghallhattuk zenéjüket is, és egy kicsivel később egyik tisztjük a hallótávolság határáig jött, és a következőket mondta: Ne lőjete! Bajorok vagyunk! Amikor meghallottuk szavait, egyből visszatért ezredéhez.”⁵⁰ A francia parancsnokokat azonban nem lehetett becsapni, jelentették, hogy osztrákok közelednek. Egy szemtanú írja az osztrákokról: „Az emberanyag a katonai hasznavehetetlenség két végpontjához tartozott: az invalidusokhoz és a nagyon fiatal újoncokhoz.” A gyenge osztrák 6. zászlóaljak⁵¹ támadásától a reális szemlélő semmi jót sem várha-

⁴⁶ Mayerhofer 1912. 43.; Gold 192.

⁴⁷ Thiébault, Paul Charles: *Memoiren aus der Zeit der Franz. Revolution und des Kaiserreichs*. Stuttgart, 1902. 1. köt. (a továbbiakban: Thiébault) 311.

⁴⁸ A rövidítés a 14. sorgyalogezred 2. zászlóalját jelenti. Ha a betű helyén „k” van, az könnyűgyalogezredre utal.

⁴⁹ Thiébault 313.

⁵⁰ Thiébault 314.

⁵¹ Az osztrák gyalogságot Mack az 1805-ös háború előtt szervezte át. Minden gyalogezred négy sorzászlóaljból és egy gránátoszászlóaljból állt. A háború folyamán azonban a nagy veszteségekre való tekintettel minden ezred kiállított egy hatodik zászlóaljat is, amely zömében nagyon

tott. A kisszámú és gyenge emberanyagból álló csapatok a kortársak szerint alkalmatlanok voltak a harcra. Mégis rossz híréket megcáfolva hatalmas lelkesedéssel vetették magukat harcba a csapatok.⁵² Az első rohamban sikerült megingatni a franciákat, de a francia tisztek példamutatása meghiúsította a támadást.⁵³ Mialatt az osztrákok az újabb támadást készítették elő, a francia védelem jelentős mértékben megerősödött. Fontenay őrnagy a 4. hadtest tartalék tüzérségével megérkezett, és a 36. sorgyalogezred szárnyain foglalt állást. Az újabb rohamot a tüzérséggel verték vissza. A hét osztrák zászlóalj irtózatos szenvedésen ment keresztül, de ismét támadásba lendült.⁵⁴ A harc súlypontja a 36. sorgyalogezred 2. zászlóaljának (az ezred kelet felé néző zászlóalja) zászlója körül alakult ki. Végül az osztrákok meghátráltak,⁵⁵ és sikerült stabilizálni a francia frontot. Az osztrákok kissé hátrébb húzódtak, hogy felkészüljenek a végső összecsapásra.

Ezalatt a déli oldalon Morand sem unatkozott. Neki oroszokkal kellett szembenéznie. A 2. oszlop leszakadt két ezrede Kamenszkij alatt észlelte a franciákat a hegyen, és heves támadást indított ellenük. Háromnegyed tizenegykor indult meg a támadás. A hat orosz zászlóaljjal négy francia nézett szembe. A terep előnyeit jól kihasználó franciák sikeresen szálltak szembe a hősiés orosz próbálkozásokkal. Csupán egyetlen alkalommal sikerült némi zavart okozni a francia vonalakban. Ekkor Saint-Hilaire indítványozta a visszavonulást, de Pouset ezredes, a 10. könnyűgyalogezred parancsnoka erélyes fellépésével elhárította a veszélyt.⁵⁶ A francia siker jelentőségét növeli az a tény, hogy az oroszokat a cári udvar több jelentős embere vezette, Wolkonsky herceggel az élen.

Délebbre Langeron tábornok értesült a harcokról, és a kurszki ezred hátramaradt zászlóalját küldte Kamenszkij segítségére. Kissé hátrább a kurszki ezred másik zászlóalja és a podóliai ezred követte.

A szövetségeseket sikeresen verték vissza mindkét oldalon, de újabb megpróbáltatás következett. Wolkonsky és Jurczik összeköttetésbe helyezkedett, és összehangolt támadást indítottak a hegy ellen. A francia katonáknak minden erőtartálékukat és tudásukat mozgósítaniuk kellett. Nagy lendülettel törtek előre a szövetségesek mindkét oldalon. A déli részen alakult ki veszélyesebb helyzet. Már közvetlen közélről folyt a harc. Ekkor mutatkozott meg a két vezetés közötti összehasonlíthatatlan különbség. Levasseur Kobelnitz előtt észlelte a bajtársait fenyegető megsemmisítő veszélyt, és saját kezdeményezésére támadást indított a szövetségesek nyitott balszárnya ellen. Frenetikus sikert ért el. Wolkonsky elesett, az oroszok fejvesztve menekültek. A keleti oldalon egyértelműbben bontakozott ki a francia győzelem. A vezető Jurczik már a roham kezdetén elesett,⁵⁷ és a vezetés nélkül maradt csapatok támadása eleve kudarcra volt ítélve.⁵⁸ A szövetséges vezetésre szintén jellemző, hogy nem akadt senki sem, aki érdemben tudta volna helyettesíteni a hősi halált halt parancsnokot. A franciák itt is egyértelmű sikert értek el. Ezek a szövetséges csapatok már alkalmatlanok voltak a harcra, és Saint-Hilaire-rel szemben nem állt semmiféle más szövetséges erő.

fiatal vagy nagyon idős legénységből állt, gyenge kiképzéssel. Az Austerlitznél harcoló osztrák sorgyalogság 15 zászlóaljából hat ilyen „póttartalék” zászlóalj volt.

⁵² Geschichte des K. u. K. Infanterie-Regiments Ludwig Salvator Nr. 58. Wien, 1904. 91-92.

⁵³ Auspitz, Leopold: Das Infanterie-Regiment Freiherr von Hells Nr. 49. Telchen, 1889. 17.

⁵⁴ Hödl, Rudolf von: Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Nr. 29. Temesvár, 1906. 348-349.

⁵⁵ Pizzighelli, Cajetan: Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Kaiser Franz Joseph No. I. 1716-1881. Troppau, 1881. 345-347.

⁵⁶ Duffy 119.

⁵⁷ Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regimentes Freiherr von Mollinár Nr. 38. Budapest, 1892. 162-165.

⁵⁸ Spyniewski, Alfred Ritter von: Geschichte des K. u. K. Infanterie-Regimentes Feldmarschall Carl Joseph Graf Clerfayt de Croix. Jaroslau, 1894. 197-199.

A Napoleon által tervezett áttörést sikeresen végrehajtották a csapatok. Az egyedüli, alig hét és fél ezer főt számláló hadosztály magánál kétszer nagyobb ellenséget tört át. Önkéntelenül felmerült a kérdés: Hogyan lehetséges ez? A válasz egy részére már kitértünk. A negyedik oszlopot nem egységesen vetették be, hanem részenként. Az események megmutatták, hogy akkor álltak a szövetségesek a legközelebb a győzelemhez, amikor összehangolták csapásukat. Ez azonban csak egyetlen alkalommal és túl későn történt meg. Ekkor még nem létezett a csapás mélységből történő fokozásának ismerete, ezért a részenként, alkalmasszerűen harcba vetett csapatok, bár túlerejüknek köszönhetően nem álltak messze a sikertől, de alapjában véve kudarcra voltak ítélve. Saint-Hilaire csapatai viszont jó vezetésüknek, kiváló harci szellemüknek köszönhetően képesek voltak kitartani a legnagyobb veszélyben is, amiért az elismerés legmagasabb fokán kell szólnunk róluk.

Az északi küzdelem

A csatátér északi részén álló erőkkel egyik hadvezetés sem tervezett döntő fontosságú hadműveleteket, de ennek ellenére parázs összecsapás alakult ki. Weyrother terve szerint Bagrationnak csak a déli szárny sikeres támadását követően kellett akcióba lépnie egy Santon elleni rohammal. Mivel a déli siker nem következett be, a terv értelmében Bagrationt nem lehetne elítélni, ha nem vett volna részt a csatában. A szövetségesek szerencséjére azonban Bagration volt annyira önfejű, hogy nem elégedett meg a rá kirótt szereppel. Mivel nem vett részt a haditanácsban (amiért Napoleon rögtön le is váltotta volna), nem tekintette kötelező érvényűnek a parancsot. Magatartásáért hadbíróság elé állították volna minden hadseregben, csak abban nem, amelyben szolgált. Mindezek mellett szerencséje volt, mert közbelépése megakadályozta Lannes-t a csata általános menetébe való beavatkozásban. Bagrationnak nem volt tudomása a déli szárny tevékenységéről, csak 8-9 óra körül hallotta a csatazajt.⁵⁹ Fülébe jutottak különböző kóssa hírek a kudarcról, de ezeknek nem tulajdonított különösebb jelentőséget, mert minden csatátéren felroppenhetnek minden alapot nélkülöző hírek. Bagration tíz óra körül kezdte meg az előrenyomulást.

Napoleon első terve szerint Lannes-nak kellett volna a főcsapást mérnie, azonban a helyzet módosulásával a későbbi tervek szerint neki csupán kisegítő csapást kellett indítania a vele szemben álló erők ellen. Nem érthetők egyet Duffy azon kijelentésével, hogy Lannes támadása Napoleon tervei szerint főcsapás lett volna.⁶⁰ Ennek legjobb bizonyítéka, hogy Lannes Soult indulása után indította meg saját erőit, és akkor is csak lassan. Az úttól északra Suchet haladt első vonalában a 40. és 34. sorygálogezreddel, második vonalában a 88. és 64. sorygálogezreddel. A hadosztály könnyűgálogezrede a vonal mögött Bosenitzet és a Santont szállta meg. A hadosztály mellé balról könnyűlovasság csatlakozott a második vonal magasságában (Milhaud és Treillard csapatai). Caffarelli hadosztálya szintén két vonalban helyezkedett. Elöl a 34. sorygálogezredhez kapcsolódva haladt a 30. sorygálogezred, mellette a 17. sorygálogezred és a 13. könnyűgálogezred. A második vonalat a 61. és 51. sorygálogezred adták.⁶¹ Lannes felderítőitől értesült a szövetségesek erős lovasságáról ebben a szektorban, ezért különös óvintézkedésként Bernadotte hadtestéből Kellermann lovasait az arcvonál előtt állította fel. Ez azért volt hasznos, mert az ellenséges kozákoktól megóvta a gyalogságot, a többi lovasságot pedig le tudta lassítani, hogy könnyű prédája legyen a gyalogság tüzének. Kellermannnak nem kellett felvennie a harcot túlerejű lovassággal, hanem a gyalogság közei hátra kellett vonulnia, majd a megvert ellenséget üldözni. Lannes fennhatósága alól kikerült Murat lovassága. Murat a harmadik terv szerint új feladatot kapott. Mivel a két fő gyalogostömeg (Soult és Lannes) között a főcsapás dé-

⁵⁹ Mayerhofer 1912. 45.

⁶⁰ Duffy 107.

⁶¹ Lachouque 302.

lebbre helyezését megszakadt az összeköttetés, neki kellett azt helyreállítani. A korai órákban a lovasok Lannes hadteste mögött helyezkedtek el. Az első vonalban Walther dragonyosai álltak, a második vonalban balra d'Hautpoul vértesei, jobbra Nansouty vértesei. Az új parancsok kiadásakor Murat-nak csapatait át kellett helyeznie Caffarelli déli oldalához csatlakozva.

Liechtenstein szövetséges lovassága a legnagyobb sebességgel haladt kijelölt célja felé. A menetet meggyorsítandó a tábornok két oszlopba tagolta csapatait. Az orosz lovasság négyezres tömege haladt az élen, a három osztrák vérteszred mögöttük.⁶² A hátsó oszlop nem lovagolt el a célig, mivel Liechtenstein fontosnak látta erőinek egy részét a Staré Vinohradyval szemben felállítani, hogy fedezze hátát. Amint megérkeztek a nekik kijelölt helyre az orosz lovasok, egyből támadást indítottak. Az elizabetgrádi huszárokat Uvarovval az élen Liechtenstein Krug elé különítette ki, a többi pedig támadott. Az élen a Konstantin-ulánusok nem tudták megvárni, míg az oszlop többi része is beérkezik, hanem önállóan mentek neki a franciáknak. Kellermann kisebb veszteségek árán a gyalogság közein vissza tudott húzódni, a gyalogosok pedig tüzet nyitottak. Az ulánusok súlyos veszteségeket szenvedve anélkül rohantak át a vonal közein, hogy megtámadták volna, és tovább üldözték a lovasokat. A második vonal tudta csak megállítani őket. Az összetört orosz lovasság nagy veszteségeket szenvedve tudott csak hátrálni. Végül az elizabetgrádiak mögött gyűltek össze.⁶³ A veszteségek szörnyűek voltak. Az ezred parancsnoka, Müller-Zakomelski és 16 tiszt fogságba esett, Essen tábornok, a dandárparancsnok elesett, az ezred 400 főt veszített. Az első orosz kudarc után következett a többi: az orosz lovasság minden egysége bekapcsolódott a küzdelembe, de mindannyian vereséget szenvedtek. Többszöri támadásuk mind megtört a francia gyalogság szívósságán. Végül a parancsnokok belátták, hogy tűzérési és gyalogsági támogatás nélkül lehetetlen áttörni a francia vonalakat, így visszavonták a megmaradt katonákat, és hátul újra rendbe szedték őket. A folyamatos lovas harcok egészen fél tizenegyig eltartottak.

Lannes megszabadulva a lovasrohamok terhétől, gondolhatott a támadásra. Jobboldalt az 51. sorgyalogezredet és a 13. könnyűgyalogezredet az orosz Gárda vadászszázlójára által megszállt Blaschowitz elfoglalására küldte. Az első, elhamarkodott támadást sikeresen visszaverték az oroszok. A 13. könnyűgyalogezred 2. zászlóaljának élen haladó négy vadászszázad meggondolatlanul önálló akcióba kezdett, vesztére. A felújított támadás során a beérkezett könnyűgyalogezred és az 1./51. s. zászlóalj szemből mért csapást, a 2./51. s. zászlóalj pedig megkerülve a falut hátulról nyomult be.⁶⁴ A nyomasztó túlerővel támadó franciáknak az orosz vadászok nem tudtak ellenállni, és feladták a falut. Szerencséjükre parancsnokuk felismerte a helyzet tarthatatlanságát, és nem erőltette a védelmet, mert akkor az egész zászlóalj fogságba esett volna. Blaschowitz elfoglalásával viszont a franciák olyan kedvező helyzetbe kerültek, hogy nyugodtan támadást indíthattak a főút mentén.

Lannes bizakodása kissé korainak bizonyult. Miután Liechtenstein lovassága kissé kipihente magát, újból támadást indított.⁶⁵ Csatlakoztak hozzá Bagration dragonyosai is. Az óriási lovasöteg rávette magát Kellermann sokat szenvedett lovasaira és visszanyomta őket. Ismét bebizonyosodott a francia hadsereg morális fölénye. A gyalogság hidegvérrel megnyitotta sorait és átengedte a lovasokat, majd ellenállhatatlan tűzzel borította el az ellenséget. A következő támadás során a francia lovasokat megszorongatták az oroszok, de ismét sikerült visszahúzódnia. Mialatt az orosz lovasok a francia gyalogsággal csatáztak, újabb meglepetés érte őket. Nansouty vértesei két oszlopban ellenállhatatlan erővel zúdultak rájuk. Baloldalt a karabélyosok érték el a legnagyobb sikert, de az oroszok körülfogták

⁶² Stocklaska 50.; Gold 193.

⁶³ Duffy 123-124.

⁶⁴ Précis 232.; Rüstow 382.

⁶⁵ Janetschek 87.; Stocklaska 51.

őket.⁶⁶ A 3. vértesezred sietett a helyszínre és visszaűzte az elizabetgrádi huszárokat. A sikeres támadás után Nansouty visszavonta lovasságát, és a gyalogság mögött újrendezte. A makacs orosz lovasság ismét támadott. Caffarelli emberei a gyors roham miatt nem tudtak négyyszögbe fejlődni, de oszlopból is győzni tudtak.⁶⁷ A kegyelemdőfést Nansouty és Kellermann rohamozó csapatai adták meg. Ezután az 5. oszlop katonái már nem tudtak lényegesen beavatkozni a harcba. A lovastámadások csak Caffarellit kötötték le, Suchet nyomulhatott előre.

Bagratió nem elégedett meg a neki szánt szereppel, elkezdett előre mozogni. Mivel nem volt összeköttetése a hadsereg zömével, önállóan szervezte meg a támadást. Baljára Krug-Holubitz környékére Ulanius tábornok alatt egy harccsoportot különített ki, ami a 6. vadászezredből és kozákokból állt. Jobboldalt az 5. vadászezredet és a maripoli huszárokat szintén kikülönítette és utasította, hogy támadják meg Bosenitzet és a francia vonalak mögött a Santont, és vonják el a franciák figyelmét a főútról. Nagyszerű húzás lett volna, ha Napoleon nem annyira előrelátó. A 17. könnyűgyalogezredet ugyanis Suchet hadosztályából visszatartotta, és védelemre rendezette be Bosenitzben és a Santonon. Az orosz vadászok lendületes támadása, de főleg a lovassági fedezet kezdetben meg tudta zavarni a védelmet, de Vedel ezredes (később hadosztálytábornokságig vitte) Treillard-ral és Milhaud-val együttműködve sikeresen hátrította el a kecsgetősen indult támadást.⁶⁸

Bagratió többi erejét három vonalban állította fel a főtt tengelyében. Elöl a kozákok tömegei álltak. A második vonal balszárnya, az óingermannföldi gyalogosok a főúttól délre, a jobbszárnny (pszkovi muskétások) attól északra. A pszkoviakhoz csatlakozott a pavlográdi huszárezred. A harmadik vonalban a pszkoviak mögött álltak az arhangelszkiek, a lovasok mögött a tveri és a pétervári dragonyosok és a Császárnő-vértesezred.⁶⁹ A lovascsaták során a dragonyosok a harmadik vonalból bajtársaik segítségére siettek, és velük együtt hátráltak meg.

Caffarelli miután végleg megszabadult a lovasoktól, egyből támadásra indult. A Blaszowiczot meg szállva tartó ezredét kivéve minden csapatát az Ulanius által védett Krug és Holubitz ellen küldte. Gyorsan elfoglalták a falvakat, és megkezdtek a felfejlődést Bagratió déli szárnya ellen.⁷⁰ A falvak elvesztésével Bagratió kétségbeesett helyzetbe jutott, mivel elvágták a főszeregtől. Csak szerencséjének köszönheti, hogy nem esett fogságba egész hadtestével együtt. Mialatt Caffarelli ezeket a mozgásokat végezte, Suchet sem tétlenkedett. Megtámadta a vele szembenálló csapatokat, és visszanyomta. Ekkor (délután két órakor) lovagolt előre d'Hautpoul egyik dandára (Saint-Sulpice alatt az 1. és 5. vértesezred), és megtámadta az oroszokat. Olyan lendülettel nyomultak előre, hogy nem lehetett nekik ellenállni. Az arhangelszkiek nagy része fogságba esett. Suchet-nek egyedül csak a lovassággal volt némi gondja, no nem a kozákokkal, mert azok jó előre hősiesen elfutottak, hanem a huszárokkal és a vértesekkel. Mindkét oldalon heves harc alakult ki, de a franciák első sorban a jó összmunkájukkal győzelmet arattak. Az oroszok rendetlenül hátráltak.⁷¹ Caffarelli tette teljessé a győzelmet azzal, hogy elfoglalta a posoritzi postaházat.

Bagratió egy hátrább fekvő dombon szedte össze csapatait. Szerencséjére pont ebben a pillanatban érkezett meg Frierenberger őrnagy tüzérsége Olmützéből (12 darab 12 fontos löveg két ütegben). Az őrnagy a magaslaton állította fel ütegeit, és mindaddig feltartotta a francia üldözést, amíg Bagratió nagy kerülővel rá nem tért az austerlitz-i útra. Egészen fél ótig kitartottak a hős osztrák bombászkarai tüzerek, és csak akkor vonultak vissza,

⁶⁶ Lachouque 311.

⁶⁷ Beiträge 62.; Schönals 165.

⁶⁸ Duffy 128.

⁶⁹ Rüstow 385.

⁷⁰ Materialien 53.

⁷¹ Lachouque 314.

amikor már majdnem megsemmisültek. Bátor magatartásáért az őrnagy megkapta a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét.⁷²

Láthattuk tehát Bagration kudarcát. Különös jelentősége az eseménynek nem volt. A csata végső kimenetele szempontjából az északi szárny eseményei csupán annyi szerepet játszottak, hogy az itt harcoló csapatokat nem lehetett máshol alkalmazni. Ebből pedig egyik hadvezetésnek sem származott kára, mert ők ezeket a csapatokat erre szánták. Egy külön csata alakult itt ki, mintegy az egész csatának leképezése, ami a franciák egyértelmű fölényét hozta. A szövetségesek mintegy ötezer embert vesztek, amiből kétezer fogoly volt. Elvesztett még 27 löveg is. A franciák a hivatalos kimutatás szerint (amit a kutatások teljes mértékben megerősítenek) 315 halottat és 1677 sebesültet vesztek (az esetlegesen fogságba esetteket sikerült kiszabadítani).

A döntés

Az egész csata legfontosabb összecsapása a Staré Vinohrady körül történt. Vandamme hadosztálya Soult hadtestéből Saint-Hilaire-rel együtt indult a szövetséges centrum szétzúzására. Harcrendje hasonlított Saint-Hilaire-éhez, a sorgyalogezredek egymás mellett felállva zászlóaljanként két vonalat képezve haladtak, míg előttük a 24. könnyűgyalogezred csapatai csatáláncba bontakoztak. Girzikowitz mellett lépték át a patakot, és egyenesen Staré Vinohrady felé vették irányukat. Pratze mellett északról haladtak el, a jobbszárnnyandár Férey tábornok vezetésével segítséget nyújtott a 4. oszlop elővédjének szétzúzásában Saint-Hilaire-nek.⁷³ A másik két dandár Miloradovics oroszaival került szembe, nevezetesen a szmolenszki muskétás és a kisorosz gránátosozreddel.

Vandamme személyesen vezette a csapatokat. Csapatait egyetlen vonalba bontakoztatta, mégpedig a könnyűgyalogezreddel középen, a 4. sorgyalogezreddel balra, a 28. sorgyalogezreddel jobbra. Férey még mindig az elővéd üldözésével volt elfoglalva. A kisszámú orosz erők nem tudtak ellenállni a francia gyalogság rohamának, és kisebb veszteségeket szenvedve elfutottak.⁷⁴ Berg és Repninsky tábornokok itt veszítették életüket. Vandamme ekkor felvonult a hegyre, ahol újabb ellenséggel kellett szembenéznie. Rottermund lemaradt dandára kísérletet tett a fontos hegy visszaszerzésére. A dandár zömét kitevő Salzburg-ezred,⁷⁵ amelynek mind a hat zászlóalja itt harcolt, és az egyetlen ütőképes osztrák sorgyalogságnak tekinthető az egész csatatéren, rátámadt a francia gyalogság bal szárnyára, míg a másik két zászlóalj délről biztosított.⁷⁶ Rendkívül heves harc bontakozott ki, melyben mindkét fél komoly veszteségeket szenvedett, de végül a franciák érvényesíteni tudták számbeli fölényüket. Rottermund kénytelen volt visszavonulni, miután csapatainak felét elvesztette.⁷⁷ Az osztrák dandár kudarcával az egész 4. oszlop felbomlott. Kollowrath és Kamenszkij sikertelenül próbálta megszerezni a Pratzenberget, Rottermund pedig a Staré Vinohradyt. A felmorzsolódott és nagy veszteségeket szenvedett csapatok a Littawa felé vették irányukat, és messze Austerlitzig futottak. A szövetséges sereg centruma nyitva állt, és csak egyetlen csapat volt bevethető állapotban, az orosz Cári Gárda.

A csata során a szövetséges hadseregben semmiféle egységes központi akarat nem érvényesült. Konstantin nagyherceg, a Gárda parancsnoka semmit sem tudott a csatatéren tör-

⁷² Duffy 130-131.

⁷³ Rüstow 381.

⁷⁴ Schönhals 85.

⁷⁵ Geschichte der k. und k. Infanterieregiments Markgraf von Baden No. 23. Budapest, 1911. 1. kötet, 717-720.

⁷⁶ Amon von Trauenfels, Gustav Ritter: Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 20. Wien, 1878. 329-330.

⁷⁷ Procházka, Wilhelm: Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes FML Wilhelm Freiherr von Reinländer Nr. 24. Wien, 1886. 348-349.

téntekről, ezért csapatait szinte vakon vezette a tervben meghatározott pont, Blaschowitz felé.⁷⁸ A falut nem találta megszállva, csupán néhány, Liechtenstein oszlopához tartozó lovas- és tüzéregység állt itt, ezért vadászait előreküldte a falu megszállására. Mint tudjuk, kiverték onnan őket. Ekkor a csapatok három vonalban haladtak. Elöl a Szemjonov- és a Preobrazsenszkij-, mögöttük az Izmail-gyalogezred. A lovasság tömege a harmadik vonalban haladt. Fél tizenegy körül, tehát a vadászok visszavonulásával egy időben a cár kétségbeesett hangú levélben kérte testvérét, hogy küldjön csapatokat a 4. oszlop segítségére. Az Izmail-ezred egyik zászlóalja Krapowitzki ezredessel azonnal elindult. Később követte az ezred többi egysége is, de már túl későn érkeztek ahhoz, hogy befolyásolni tudták volna a harcok menetét, és a megvert csapatokkal együtt vonultak vissza. Fél tizenkettő körül szánta rá magát a nagyherceg a Staré Vinohrady elleni támadásra.⁷⁹

Ellentétben a szövetségesek csődöt mondott vezetésével, Napoleon jelentésekből értesült a csata minden részletéről. Átlátta a helyzetet, és ennek megfelelően tudta kiadni parancsait. Láta, hogy Saint-Hilaire sikeresen verte vissza az ellenséges támadásokat, a tartalékból számára Boyé dragonyosait küldte. Felismerte, hogy a döntő összecsapás a Staré Vinohrady környékén lesz, mert Vandamme jelentette az orosz Gárdát a magaslat felé mozogni. Időközben ugyanis Vandamme-ot megtámadta az osztrák lovasság, a Nassau-, a Lotharingia- és a Császárvértesezred.⁸⁰ A támadást már a szőlőkben elhelyezett gyalogosok visszaverték, de ez – a Gárda vadászainak harca Blaschowitzban – felkeltette a tábornok figyelmét, és felderítőket küldött ki. Kapta a jelentést, hogy a Gárda vonul ellene. Egyből parancsot adott a tüzérségének, hogy vonuljon a hegyre és vegye tűz alá a visszavonuló vadászokat, a tüzérséget, valamint az osztrák lovasságot. Napoleon számára ebből csak a Gárda támadása volt érdekes. Tudta, hogy ebben a csapattestben tömörül az orosz gyalogság színe-java, ezenkívül jelentős lovasság is tartozik ide. Parancsot adott tehát saját Gárdájának és Bernadotte-nak, hogy azonnal induljanak a Staré Vinohrady irányába. A menetet Bessiéres vezette a Gárda lovasságával, őt követte a Gárda gyalogsága a tüzérséggel. Bernadotte két hadosztálya közül Rivaud a hegy és Blaschowitz közé indult, Drouet a két hegy közé. Közvetlenül a Staré Vinohrady irányába csak a Gárda haladt.⁸¹

Az orosz Gárda első rohamát a gyalogság intézte. A vadászok a gárdahuszárok fedezete alatt északról támadták meg a szőlőkben elhelyezett francia 4. sorgyalogezredet. Habár a rohamot az osztrák Zocchi kapitány tüzérsége támogatta északkeleti irányból, nem sikerült megtörni az ellenállást. Keletről a többi gyalogos egység futásban haladt a hegy felé. Mintegy 500 méteres futás után a roham nélkülözte az átütőerőt, és a franciák véresen visszaverték a támadást. Még egy tétova próbálkozás után az orosz gyalogosok lemondtak a hegy csúcsának elfoglalásáról. A Preobrazsenszkij-ezred nekilátott a hegy oldalában lévő szőlős megtisztításának a francia gránátosoktól. A Szemjonov-ezred állást foglalt a hegygel szemben, hogy a lovasság támadását segítse.⁸²

A harmadik lovassági vonalból először a Garde du Corps vértesezred támadott. Lerohanták a 4. sorgyalogezredet, zászlójukat elvették, majd a 24. könnyűgyalogezred ellen fordultak. Rövid kézitusa után az új ellenséget is sikerült megfutamítani.⁸³ A két támadás eltérő módon ment végbe. A 4. sorgyalogezred esetében az orosz lovasság egy puskalövésnyi távolságban megállt, és egy lovasüteg kartácstűzzel árasztotta el a francia gyalogosokat. A gyalogsági támogatás ellenére is csak második rohammal tudtak behatolni a sokat szenvedett négyszögbe. A 24. könnyűgyalogezred nem állt négyszögbe, okulva a 4. sorgyalog-

⁷⁸ Janetschek 89.

⁷⁹ Mayerhofer 1912. 49.

⁸⁰ Materialien 62.

⁸¹ Précis 234.

⁸² Stocklaska 51.

⁸³ Duffy 135-136.

ezred esetéből. Kudarcuk azért következett be, mert az orosz lovasság túlszárnyalta a gyalogságot, és hátulról támadott.

Napoleon ekkor már elhagyta a Zurant, és a Staré Vinohrady irányában haladt. A hegy felől menekülők a császár mellett futottak el. Napoleon ekkor, mivel nem ismerte a helyzetet (Vandamme nem tudott jelentést küldeni, mert életveszélyben volt), parancsot adott a Gárda lovasságának, hogy nyomuljon előre, és tisztázza a helyzetet. Az élen Bessiéres haladt három svadron gránátossal és két svadron vadással, valamint a gárdatüzérség egyik 8 fontos ütegevel. Ordener a gránátosokkal jobbra fordult az orosz vétesek ellen, mialatt Borghese áttörte a Szemjonov-ezredet.⁸⁴ Nem sokáig örülhettek a francia lovasok, mert bekapcsolódtak a harcba a Chevalier-gárdaezred és a gárdakozákezred katonái. A Chevalier-ezredbe tömörült az orosz főnemesség színe-java. Eléggé pókhendien viselkedtek ezek a lovasok a franciákkal szemben, lenézték őket nemtelenségük miatt. A friss orosz lovasok lerohanták a gyalogosokkal küzdő franciákat és üldözték. Ekkor avatkozott be a francia lovasság második vonala, két svadron vadász és egy svadron gránátos. Őket támogatták a Gárda mamelukjai Rapp tábornok vezetésével. A legnagyobb vágtaival rontottak bele a rohamban összekeveredett orosz lovasok tömegébe, és ellenállhatatlanul szétszórták őket.⁸⁵ Elfoglalták a tüzérséget, és a 28. sorgyaloezred támogatásával visszanyomták a gyalogság déli szárnyát. A gránátosok kissé északabbra vették fel a harcot, és hasonló sikerrel jártak. A Preobrazsenszkij-ezredet beűzték a szőlőbe. Rivaud északról támadta meg az orosz Gárdát, és véglegessé tette kudarcát. Konstantin nem tehetett mást, mivel minden tartaléka elfogyott, elkezdte a hátrálást, és a körülményekhez képest meglehetősen rendben vontatott vissza csapatait. A leharcolt orosz gárdalovasság nem volt alkalmas a visszavonulás fedezésére, ezért az osztrák vétesdandárt utasította az orosz nagyherceg Zocchi ütegevel, hogy állja útját a franciáknak.⁸⁶ Szerencséje volt, mert Napoleon nem üldözte őket, hanem figyelme a csatatér déli irányába fordult. Új tervet alkotott a szövetséges déli szárny felmorzsolására, ezért a Littawa felé csak annyi erőt állított, hogy könnyedén vissza tudják venni az esetleges orosz próbálkozásokat. Rivaud-nak folytatni kellett menetét és összekötetésbe helyezkedni Lannes-nal, Drouet-nak kellett szállni a hegyeket, a 24. könnyűgyaloezred a Littawához vonult csatárláncban. Vandamme rendbe szedett csapatai a Gárdával dél felé indultak a szövetséges balszárny bekerítésére.

Az orosz Cári Gárda kudarcával a csata a szövetségesek számára visszavonhatatlanul elveszett. Egyetlen tartalékcsoport sem volt, nem lehetett a franciák nagy bekerítő hadmozdulatát megakadályozni. A csata valóságban már a Pratzenberg körül eldőlt, az orosz Gárda eleve esélytelenül szállt harcba, mivel többszörös nagyságú ellenséges erővel kellett szembenéznie. A csata során Oudinot és Drouet csapatai, valamint a Császári Gárda gyalogsága egyetlen puskalövést sem adtak le. Ezekből a csapatokból kettő a francia hadsereg elit részét alkotta. A Staré Vinohrady környékén történt harcok csupán véglegessé tették a francia győzelmet, ahogy a déli szárnyon történtek pedig teljessé.

A győzelem kiaknázása

A csata tulajdonképpen eldőlt. Miért volt akkor szükség újabb harcokat kezdeményezni, újabb katonákat küldeni a halálba? A kor felfogása szerint a háború a politika folytatása – más eszközökkel (Clausewitz). Napoleon politikai célja a csatával az volt, hogy szétzúzza a szövetséges hadsereget, és ebből az előnyös pozícióból békét diktáljon. Ehhez pedig sok fogolyra volt szüksége, amit a Goldbach mentén könnyen megszerezhetett. A tá-

⁸⁴ Lachouque 317.

⁸⁵ Goldt 194.

⁸⁶ Materialien 66.

madáshoz rendelkezésére állt Soult egész hadteste, a Gárda, Oudinot hadosztálya, Boyé és Bourcier dragonyosai.

A heves harcok után a csapatok kicsit pihentek. Ezalatt a parancsnokok összegyűltek, és kidolgozták a terv részleteit. Levasseur-nek Kobelnitz térségéből déli irányban kellett előrenyomulni a fácános északi oldala ellen. A kobelnitzi tó nyugati partján Oudinot egyik dandárának kellett megakadályozni a szövetséges kitörést, de végül nem volt szükség a beavatkozásra. Saint-Hilaire hadosztályából Morand-nak szintén a fácános ellen kellett indulni, de kelet felől. A kastély és a fácános közötti részbe Thiébault dandárának kellett be nyomulni és elszigetelni egymástól a fácánost és a kastélyt. A terv szerint a kastély elleni rohamot Varé hajtja végre.⁸⁷ A kiváló időzítést bizonyítja, hogy Merle a 26. könnyűgyalogezreddel és a 3. sorogyalogezreddel ugyanabban a pillanatban rohant előre. Nekik Sokolnitzból kellett kiverni az ellenséget. Ezt a rohamot délnyugati irányból Friant támogatta. Tellnitzzel szemben Bourcier csak lekötési feladatokat látott el, és csak az üldözésre mozdult előre. Margaronnak nem szabtak konkrét feladatot, tartalékban maradt. Tellnitz ellen Férey támadott Boyé dragonyosainak támogatásával. A legfontosabb feladat Schinnernek és Candrasnak jutott. Nekik el kellett zárniuk az ellenség visszavonulásának útját Augezd elfoglalásával. A Gárda a Szent Antal-kápolnánál (a Pratzenberg déli lejtőjén) tartalékban maradt.⁸⁸

A nagy átkaroló mozdulat két órakor kezdődött meg. Sokolnitz környékén minden jól ment. Saint-Hilaire és Legrand támadásai három részre vágták a 2. és a 3. oszlopot. Langeiron a 8. vadászezreddel és a viborgi muskétásokkal déli irányba ki tudott törni Sokolnitzból, és csatlakozni tudott Buxhövdén csapataihoz. Sokolnitzba és a kastély épületeibe a 7. vadászezred és a permi ezred szorult be.⁸⁹ Nagyon hősiiesen védekeztek, minden házat külön meg kellett ostromolni a franciáknak, de a védőknek elfogyott a lőszer, és végül kénytelenek voltak letenni a fegyvert. A legnagyobb csoportot Przbysewsky vezette (butirszki, podóliai, azovi és a narvai ezred) a fácánosban. A tábornok nem értesült a csatátér más részén történtekekről, főleg nem a bekerítő mozdulatról. Bár sejtette, hogy nem megy minden rendben, mégis támadással próbálkozott az északnyugati irányban.⁹⁰ Ekkor bukkantak fel minden irányból a franciák. Przbysewsky megértette, hogy bekerítették. Valószínű, hogy nem jutott el hozzá Kutuzov visszavonulási parancsa, de magától is megpróbált kitörni. Hiábavaló próbálkozás volt.⁹¹ A franciák vasmarokkal tartották bezárva a kivezető utakat. A tábornok nem akarta feláldozni katonái életét egy elveszett csatában, inkább vállalva a felelősséget, letette a fegyvert. Később ezért hadbíróság elé állították és lefokozták.

A szövetséges csapatok másik nagy koncentrációját Tellnitz és Augezd között találták a franciák. Ez Kienmayer elővédjéből, Dohturov teljes oszlopából, Kamenszkij csapataiból, a kurszki muskétásokból és a Sokolnitzból menekültekből állt.⁹² Buxhövdent már visszavonulás közben érte el Kutuzov visszavonulási parancsa. Lövegeit összeszedve a tábornok parancsot adott csapatainak, hogy álljanak fel Augezdtől nyugatra, és tartsák fel a franciákat. Csapatait menetoszlopba rendezve Augezden keresztül kívánt csatlakozni a fősereghez.

Napoleon a kápolnához érve bosszankodva látta, hogy csapatai még mindig nem támadták meg Augezdet. A 25 orosz lövegből álló üteg ugyanis tüzzel árasztotta el Augezd

⁸⁷ Lachouque 324.

⁸⁸ Duffy 142.

⁸⁹ Mayerhofer 1920. 52.

⁹⁰ Stocklaska 58.

⁹¹ Rüstow 392.

⁹² Janetschek 95.; Schönhals 168.

megközelítési útjait. Ezt tetézte, hogy Vandamme csapatai részenként érkeztek be.⁹³ Napoleon felállította a Gárda lovastüzérségét és a 4. hadtest közelben lévő ütegeit, hogy biztosítsa a rohamot. A 28. sorgyalogezred egyik zászlóalját Augezdtől keletre küldte elvágni a visszavonulási utat, a másik zászlóalj pedig északkeletről a 4. sorgyalogezreddel megrohanta a falut. Az első roham nem hozott sikert, a védők makacsul kitartottak. Napoleon ekkor előszólitotta a Gárda lovasságát, hogy támogassa a rohamot. A falut végre sikerült bevenni.

Buxhövden néhány egysége már túljutott a veszélyen, és menetben volt kelet felé. A csapatok nagy része azonban még mindig egyhelyben állt. Mivel a közvetlen visszavonulási utat elvágták, nem volt más hátra, a befagyott tavakon kellett keresztülvonulni. A francia hivatalos jelentés azt írja, hogy Napoleon a tüzérséggel felszaggatta a jeget, és 12 ezer katonára fulladt bele a tóba. Ez azonban nem igaz. A tavat olyan vastag jégpáncél borította, hogy lehetetlen volt áttörni. Ezenkívül a tavak csupán egy méter mélyek voltak, de még fontosabb, hogy a francia tüzérség olyan messze állt a tótól, hogy nem is tudtak odáig előlőni.⁹⁴ A szövetségesek csakugyan veszítettek néhány (nagyon kevés) embert, de azok a halászok által vágott lékekbe estek bele. A felnagyított veszteség csupán Napoleon propagandafogása volt, amelyek alapján sok gondatlan történész vakvágányra tévedt. Buxhövden a visszavonulás során lemaradózott és fogságba esett katonán kívül a maradék, mintegy négyezer katonát épségben vezette a főserceghez. A franciák itt hatvan löveget zsákmányoltak.

Kienmayer csapata Tellnitzben állt a francia támadás kibontakozásakor, szintén megkapta az általános visszavonulási parancsot. Az osztrák tábornok menetét gondosan szervezte meg, és pontosan hajtotta végre. A Hessen-Homburg-huszárokat már előzőleg átküldte a tavon, és csatarendbe állította a szemközti magaslatokon. Tüzérségét utasította a fedezésre, az O'Reilly-svalízséreket pedig hátrvédbe küldte a székely huszárokkal. Napoleon Kienmayer ellen Boyé dragonyosait küldte, illetve egy lovasüteget a Gárdából. A dragonyosok háromszor rohmozták meg az osztrák lovasságot, de minden alkalommal visszaverték őket.⁹⁵ Napoleon tájékozva vette tudomásul a kudarcot. Boyé tábornokot azonnali hatállyal leváltotta, és kíséretéből Gardanne tábornokot küldte helyére. Időközben beérkezett a tüzérség is, de hasztalan erőlködtek. Kienmayer már behozhatatlan előnyre tett szert.

Lassan sötétedni kezdett, elültek a harcok a csatatéren. A francia csapatok császáruk egyik legnagyobb győzelme után nyugodni tértek. Üldözésre Napoleon csak kevésé gondolhatott, mert csapatai fáradtak voltak az egész napos harctól. Csak Gardanne és Margaron lovasságát küldte ki Napoleon Junot parancsnoksága alatt üldözni. Napoleon az éjszakát a poszoritz postaházban töltötte. A csapatok ott tértek nyugovóra, ahol éppen befejezték a harcot.

A megmaradt szövetséges csapatok a csatatértől messze töltötték az éjszakát. Keveset aludtak, mert rettegtek a francia lovasok megjelenésétől. Miután Kutuzov összeszedte a csapatokat, Magyarország felé vette útját.⁹⁶ Az osztrák császárnak elég volt a „lecke”, békét kért. A fegyverszünetet december 4-én írták alá, amit december 25-én a Pozsonyban aláírt béke követett.⁹⁷ Az oroszok visszavonták csapataikat, az osztrák császár pedig elvesztette Velence, Isztria, Dalmácia és Tirol tartományokkal négymillió alattvalóját. Ha volt a hadtörténelemben döntő csata, akkor Austerlitz az volt.

⁹³ Lachouque 325.

⁹⁴ Duffy 148.

⁹⁵ Materialen 73.

⁹⁶ Rüstow 394.

⁹⁷ Lefebvre 260-261.

Eredmények

A csata bemutatása során az egyes mozdulatok értékelésére már kitértem. Láttuk a két hadvezetés közti felfogásbeli és végrehajtásbeli különbségeket, ezért itt most ezzel nem foglalkozom. Már csak a veszteségek megállapítása maradt hátra.

A francia veszteségekről készült hivatalos felmérés 1305 halottat, 6940 sebesültet és 94 foglyot említ.⁹⁸ Az adatok hitelessége a hadtörténészek körében általánosan elfogadott. Érdekes azonban kisebb megjegyzéseket fűzni hozzá. A legnagyobb veszteségeket természetesen Soult hadteste szenvedte, három alkalommal mérték össze fegyvereiket a szövetségesekkel. Feltűnő azonban a foglyok kis száma. Ez részben magyarázható azzal, hogy sikerült kiszabadítani a foglyokat, de még így is kicsinek tűnik. Bár arról nincsen adat, hogy pontosan mikor készült a felmérés, és mihez viszonyították a veszteségeket, de valószínű, hogy ennél azért kevéssel több hadifoglyot vesztek a franciák. Oudinot és a Gárda gyalogsága nem vett részt a harcban, veszteségeket sem szenvedtek. Az egyetlen elveszett zászló a 4. sorgyalgezred 2. zászlóaljé volt.

A szövetséges veszteségekről viszont nem készült ilyen jól használható kimutatás. A hivatalos jelentés adatai nem megbízhatóak, csak tendenciákat lehet leszűrni belőlük. Mégis érdemes tanulmányozni ezeket, mert bár ugyan pontatlanok, de nagyságrendeket mégsem tévednek. Ez az adatsor a hadrendben a csapatok létszáma után zárójelben található. Egyedül az osztrák 5922 fős veszteséget fogadhatjuk el, de ezt sem minden fenntartás nélkül, mert az ezredtörténetek más, de nagyságrendileg nem eltérő adatokat közölnek.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szövetségesek mind halottban, sebesültben, mind fogolyban sokat vesztek. A legkevesebbet vesztek a 4. oszlop, mert ők a dombok elleni támadások után nem vettek részt a harcokban. Arányait tekintve meglepően kicsi a lovasság vesztesége, főleg az osztrákoknál. A Konstantin-ulánusokon és a tveri dragonyosokon kívül egyik ezred sem szenvedett komolyabb veszteséget, ami a meglehetősen kicsi harcérték bizonyítja. Különösen így van ez a kozákoknál. Egyes ezredek nevésségesen kicsi, mindössze egy-két fős veszteségei mutatják, hogy nem voltak alkalmasak szabályos mezei ütközetekre. A gyalogság viszont, különösen az orosz oldalon óriási veszteséget szenvedett. A 3. oszlop teljesen megsemmisült, mindössze pár száz fő menekült meg, főleg azok, akik a csata elején megsebesült bajtársaikat kísérték hátra. A 2. oszlopból például a kurszki ezred majdnem teljesen megsemmisült, míg a 8. vadászvezred keveset szenvedett. Ugyanígy keveset szenvedett az 1. oszlop is, mert a csata egész ideje alatt vagy menetben volt, vagy védett helyen tartózkodott, és csak az idejekorán elrendelt visszavonulás alatt lettek veszteségei. Kienmayer gyalogsága korai harca után szintén „megúsza” az összecsapásokat. A lovasság kis vesztesége ebben az esetben nem a kis harcértékre utal, hanem a kevés bevetésre, mert mint láthattuk, sikerrel vették az akadályokat. Bagration csapatai szintén sokat szenvedtek. Minden szempontból téves az a több helyen hangoztatott megállapítás, hogy északról kis veszteségek árán tudtak visszavonulni a csapatok. Bagration gyalogságának majdnem felét, lovasságának pedig ötödét veszttette el, valamint az egész málhát.⁹⁹

Az orosz-osztrák egyesült sereg összesen mintegy 25-27 ezer embert veszttet el, amiből több mint tízezer fogságba esett, ezenkívül elveszett még 186 löveg, 45 zászló és a málhát nagy része.¹⁰⁰

⁹⁸ Lachouque 344-345.

⁹⁹ Stocklaska 60-62.

¹⁰⁰ Lachouque 345.; Janetschek 133.; Schönhals 169-170.; Gold 195.; Rüstow 393-394.

A francia hadsereg hadrendje az austerlitz csatában¹⁰¹

Főparancsnok: I. Napoleon császár

Tábornoki főnök: Berthier marsall

1. hadtest: Bernadotte marsall, 12 000 fő, 24 löveg

1. *hadosztály* (ho): Rivaud hadosztálytábornok (hotbk), 5200 fő (54/226),¹⁰² 12 löveg

1. dandár (dd): Dumoulin dandártábornok (ddtbk): 54. sorgyalogezred 3 zászlóalj (zlj) (Philippon ezredes – ezds)

2. dd: Pacthod ddtbk: 8. sorgyalogezred 3 zlj (Autie ezds), 45. sorgyalogezred 3 zlj (Barré ezds)

2. *ho*: Drouet d'Erlon hotbk, 5600 fő (3/11), 12 löveg

1. dd: Verlé ddtbk: 27. könnyűgyalogezred 3 zlj (Charnotet ezds)

2. dd: Frére ddtbk: 94. sorgyalogezred 3 zlj (Razout ezds), 95. sorgyalogezred 3 zlj (Pécheux ezds)

Lovashadosztály: Kellermann hotbk, 1200 fő (29/123)

1. dd: Picard ddtbk: 2. huszárezred (hue) (Barbier ezds), 5. hue (Schwarz ezds)

2. dd: Marisy ddtbk: 4. hue (Burthe ezds), 5. lovasvadászezred (lve) (Corbineau ezds)

3. hadtest: Davout marsall, 3800 fő, 9 löveg

2. *ho*: Friant hotbk, 3800 fő (325/1165), 9 löveg

1. dd: Heudelet ddtbk: 108. sorgyalogezred 2 zlj (Higonet ezds)

2. dd: Kister ddtbk: 15. könnyűgyalogezred 2 zlj (Desailly ezds), 33. sorgyalogezred 2 zlj (Saint-Raymond ezds)

3. dd: Locht ddtbk: 48. sorgyalogezred 2 zlj (Barbanégre ezds), 111. sorgyalogezred 2 zlj (Gaye ezds)

4. hadtest: Soult marsall, 23 600 fő, 35 löveg

1. *ho*: Saint-Hilaire hotbk, 7500 fő (178/1598), 12 löveg

1. dd: Morand ddtbk: 10. könnyűgyalogezred 2 zlj (Pouzet ezds)

2. dd: Thiébault ddtbk: 14. sorgyalogezred 2 zlj (Mazas ezds), 36. sorgyalogezred 2 zlj (Lamotte ezds)

3. dd: Varé ddtbk: 43. sorgyalogezred 2 zlj (Lemarrois ezds), 55. sorgyalogezred 2 zlj (Silbermann ezds)

2. *ho*: Vandamme hotbk, 7800 fő (178/991), 12 löveg

1. dd: Schinner ddtbk: 24. könnyűgyalogezred 2 zlj (Pourailly ezds)

2. dd: Férey ddtbk: 46. sorgyalogezred 2 zlj (Lorencez ezds), 57. sorgyalogezred 2 zlj (Rey ezds)

3. dd: Candras ddtbk: 4. sorgyalogezred 2 zlj (Bigarré őrnagy – őgy), 28. sorgyalogezred 2 zlj (Edighoffen ezds)

3. *ho*: Legrand hotbk, 7500 fő (213/1187), 11 löveg

1. dd: Merle ddtbk: 26. könnyűgyalogezred 2 zlj (Pouget ezds), Pő-lövészszászlóalj (Hulot ezds), Corses-lövészszászlóalj (Ornano ezds)

2. dd: Brouard ddtbk: 3. sorgyalogezred 3 zlj (Schobert ezds)

3. dd: Levasseur ddtbk: 18. sorgyalogezred 2 zlj (Ravier ezds), 75. sorgyalogezred 2 zlj (l'Huillier ezds)

Lovasdandár: Margaron ddtbk, 800 fő (13/78): 11. lve (Bessiéres ezds), 26. lve (?), 8. hue (Francheschi ezds)

¹⁰¹ A hadrendben a teljesség kedvéért feltüntetett csapatok közül biztosan nem vett részt a csatában a 25. dre. Kérdéses még a 19. és a 21. dre szereplése.

¹⁰² A hadosztály vesztesége a hivatalos adatok szerint (halott/sebesült/fogoly).

5. hadtest: Lannes marsall, 13 600 fő, 22 löveg*1. hō:* Suchet hotbk, 6900 fő (120/670), 10 löveg

1. dd: Claparède ddtbk: 17. könnyűgyalogezred 2 zlj (Vedel ezds)
2. dd: Becker ddtbk: 34. sorgyalogezred 2 zlj (Dumoustier ezds), 40. sorgyalogezred 2 zlj (Michel ezds)
3. dd: Valhubert ddtbk: 64. sorgyalogezred 2 zlj (Chauvel ezds), 88. sorgyalogezred 2 zlj (Curial ezds)

2. hō: Caffarelli hotbk, 6200 fő (99/670), 12 löveg

1. dd: Demont ddtbk: 13. könnyűgyalogezred 2 zlj (Castex ezds), 17. sorgyalogezred 2 zlj (Lanusse ezds), 30. sorgyalogezred 2 zlj (Valterre ezds)
2. dd: Debilly ddtbk: 51. sorgyalogezred 2 zlj (Bonnet ezds), 61. sorgyalogezred 2 zlj (Nicolas ezds)

Lovasdandár: Treillard ddtbk, 500 fő (1): 9. hue (Guyot ezds), 10. hue (Oullemburg ögy)**Gránátoshadosztály:** Oudinot hotbk, 5600 (nem harcolt), 10 löveg

1. dd: Lapalanche-Mothiéres ddtbk: 1. gránátosezred (gre) (13., 58. sorgyalogezred elitászlóaljai), 2. gre (9., 81. sorgyalogezred)
2. dd: Dupas ddtbk: 3. gre (2., 3. könnyűgyalogezred), 4. gre (28., 31. könnyűgyalogezred)
3. dd: Ruffin ddtbk: 5. gre (12., 15. könnyűgyalogezred)

Császári Gárda: Bessiéres marsall, 5500 fő, (21/88 – csak a lovasságtól), 24 löveg

vadászvezred 2 zlj (Soulés ddtbk) 1600 fő
 gránátosezred 2 zlj (Hulin ddtbk) 1600 fő
 olasz gránátoszászlóalj (Lecchi ezds) 800 fő
 lovasvadászvezred (Morand ezds) 700 fő
 lovasgránátos-ezred (Ordener ezds) 700 fő
 mameluksvadron 150 fő, elit csendőrsvadron 150 fő

Lovasság: Murat marsall*1. vértesho:* Nansouty hotbk, 1300 fő (29/123), 3 löveg

1. dd: Piston ddtbk: 1. karabélyosezred (kare) (Chouard ezds), 2. kare (Morin ezds)
2. dd: La Houssaye ddtbk: 2. vértesezred (ve) (Yvendorf ezds), 9. ve (Doumerc ezds)
3. dd: Saint-Germain ddtbk: 3. ve (Préval ezds), 12. ve (Belfort ezds)

2. vértesho: d'Hautpoul hotbk, 1100 fő (41/88), 3 löveg

1. dd: Saint-Sulpice ddtbk: 1. ve (Guiton ezds), 5. ve (Noirot ezds)
2. dd: Fontaine ddtbk: 10. ve (Lataye ezds), 11. ve (Fouler ezds)

2. dragonyosho: Walther hotbk, 14 fő (20/63), 3 löveg

1. dd: Sebastiani ddtbk: 3. dragonyosezred (dre) (Fiteau ezds), 6. dre (Cacatte ezds)
2. dd: Roget de Bellognet ddtbk: 10. dre (Cavaignac ezds), 11. dre (Bourdon ezds)
3. dd: Boussart ddtbk: 13. dre (Debroc ezds), 22. dre (Carrie ezds)

3. dragonyosho: Beaumont hotbk,¹⁰³ 1300 fő (48/95), 3 löveg

1. dd: Boyé ddtbk: 5. dre (Lacour ezds), 8. dre (Dommanget ögy), 9. dre (Maupetit ezds)
2. dd: Scalfort ddtbk: 12. dre (Pagés ezds), 15. dre (Barthelemy ezds), 21. dre (Dumas ezds)

4. dragonyosho: Bourcier hotbk, 1300 fő (11/25), 3 löveg

¹⁰³ A hadosztályt ideiglenes jelleggel a hadosztályparancsnok betegsége miatt Boyé tábornok vezeti.

1. dd: Laplanche ddtbk: 1. dre (Arrighi ezds),¹⁰⁴ 17. dre (Saint-Dizier ezds)
 2. dd: Verdière ddtbk: 18. dre (Lefébvre-Desnuettes ezds), 19. dre (Caulaincourt ezds)
 3. dd: Caulaincourt ddtbk: 25. dre (Rigaw ezds), 27. dre (Terreyre ezds)
- Könnyűlovassdandár: Milhaud ddtbk, 300 fő (5/85): 16. lve (Durosnel ezds), 22. lve (Latour-Mauburg ezds)

Összesen 69 900 fő, 139 löveg

A szövetséges hadsereg hadrendje az austerlitzi csatában

Az általános főparancsnokok: I. Sándor cár és I. Ferenc császár

A csapatok főparancsnoka: Kutuzov gyalogsági tábornok

Táborkari főnök: Weyrother vezérőrnagy

1. oszlop elővédje: Kienmayer 6340 fő, 12 löveg

Carneville-dd:	brodi határhozvezred (hőre) 1 zlj 500 fő(?)
	1. székely hőre 2 zlj 1300 fő (?)
	2. székely hőre 2 zlj 1300 fő (?)
Stutterheim-dd:	3. O'Reilly-svalizsézrezred 8 század (szd) 900 fő (?)
	1. Merveldt-ulánusezred (ule) ¼ szd 40 fő (?)
Nostitz-dd:	2. Schwarzenberg-ule ½ szd 100 fő (5)
	4. Hessen-Homburg-hue 8 szd 500 fő (44)
Moritz Liechtenstein-dd:	11. székely határhoz hue 6 szd 700 fő (12)
	Sesajew-kozákezred (koze) 5 szd 500 fő (?)
	Melentejev-koze 5 szd 500 fő (?)

12 db könnyűlőveg

1. oszlop: Dohturov 13 140 fő, 64 löveg

Lewis-dd:	7. vadászrezred 1 zlj 500 fő (801 – egész ezred)
	új-ingermannföldi muskétárezred (mue)
	3 zlj 2000 fő (230)
	jaroszlávi mue 3 zlj 2000 fő (283)
Urusov-dd:	vladimiri mue 2000 fő (238)
	brjanszki mue 3 zlj 2000 fő (463)
	vjatkai mue 3 zlj 2000 fő (229)
	moszkvai mue 3 zlj 2000 fő (468)
	kijevi gránátosezred (gre) 3 zlj 1000 fő (70)

24 db nehézlőveg, 40 db könnyűlőveg, 1 szd utász (240 fő ?)

2. oszlop: Langeron 11 300 fő, 30 löveg

Olszufjev-dd:	8. vade 2 zlj 1000 fő (155 – egész ezred)
	viborgi mue 3 zlj 2000 fő (600)
	kurszki mue 3 zlj 2000 fő (1276)
	permi mue 3 zlj 2000 fő (1729)
Kamenszkij-dd:	rjaznyi mue 3 zlj 2000 fő (612)
	fanagorai mue 3 zlj 2000 fő (580)
	Iszajev-koze 1 szd 100 fő (47 – egész ezred)

¹⁰⁴ Ideiglenesen ki volt különítve a hadtest elővédjébe, és csak dél körül csatlakozott újból a hadosztályhoz.

- Pétervári dragonyosezred 2 szd 200 fő
(48 – egész ezred)
- 30 db könnyűlőveg, 1 szd utász 150 fő (?)
3. oszlop: Przbysewsky 8250 fő, 30 löveg
- Müller-dd: 8. vade 1 zlj 650 fő (lásd fent)
Gyenyiszov-koze 2 ½ szd 250 fő (4)
Stürck-dd: galíciai mue 3 zlj 1500 fő (1271)
butirszki mue 3 zlj 2000 fő (1902)
podóliai mue 3 zlj 900 fő (250)
narvai mue 3 zlj 2000 fő (1600)
azovi mue 3 zlj 800 fő (498)
- 30 db könnyűlőveg, 1 szd utász 170 fő (140)
4. oszlop: Kollowrath 15 765 fő, 76 löveg, Miloradovics (az orosz csapatok parancsnoka)
- Berg-dd: novgorodi mue 3 zlj 2000 fő (97)
szmolenszki mue 1500 fő (253)
Repbinsky-dd: apseroni mue 3 zlj 1500 fő (199)
kisorosz gre 3 zlj 1500 fő (274)
- Wodiansky-dd: 1. János-dre 2 szd 125 fő (24)
- Rottermund-dd: 23. Salzburg-gyalogezred (gye) 6 zlj 3000 fő (1226)
20. Kaunitz-gye 5. zlj 900 fő (310)
24. Auersperg-gye 6. zlj 600 fő (298)
- Jurczik-dd: 1. császár-gye 6. zlj 700 fő (339)
9. Czartorisky-gye 2. zlj 600 fő (172)
29. Lindenau-gye 6. zlj 400 fő (180)
38. Württemberg-gye 3. zlj 500 fő (~250 fő)
49. Kerpen-gye 6. zlj 700 fő (?)
55. Reuss-Greiz-gye 6. zlj 600 fő (?)
58. Beaulieu-gye 3. zlj 500 fő (megsemmisült)
2 szd bécsi vadász 300 fő (?)
- 52 db könnyűlőveg, 24 db nehézlőveg, 3 szd utász 340 fő (?)
5. oszlop: Johann Liechtenstein, 5250 fő, 24 löveg
- Caramelli-dd: 5. Nassau-ve 6 szd 300 fő (31)
7. Lotharingia-ve 6 szd 300 fő (34)
- Weber-dd: 1. császár-ve 8 szd 500 fő (339)
- Essen-dd: Konstantin-ule 10 szd 1000 fő (körülbelül 400)
Gordejev-koze 5 szd 500 fő (33)
Iszajev-koze 4 szd 400 fő (lásd fent)
Gayenyiszov-koze 2 ½ szd 250 fő (lásd fent)
- Uvarov-dd: elizabetgrádi-hue 10 szd 1000 fő (134)
Csernyigovi-dre 5 szd 500 fő (102)
Harkovi-dre 5 szd 500 fő (108)
- 24 db könnyűlőveg
- Elővéd: Bagration, 14 000 fő (a dandárbeosztás nem ismert), 42 löveg
5. vade 3 zlj 800 fő (186)
6. vade 3 zlj 2000 fő (183)
arhangelszki mue 3zlj 2000 fő (1631)
óíngermannföldi mue 3 zlj 2400 fő (1099)
pszkovi dre 5 szd 500 fő (410)
pétervári dre 3 szd 3 szd 300 fő (lásd fent)
Császárnő-ve 5 szd 500 fő (107)

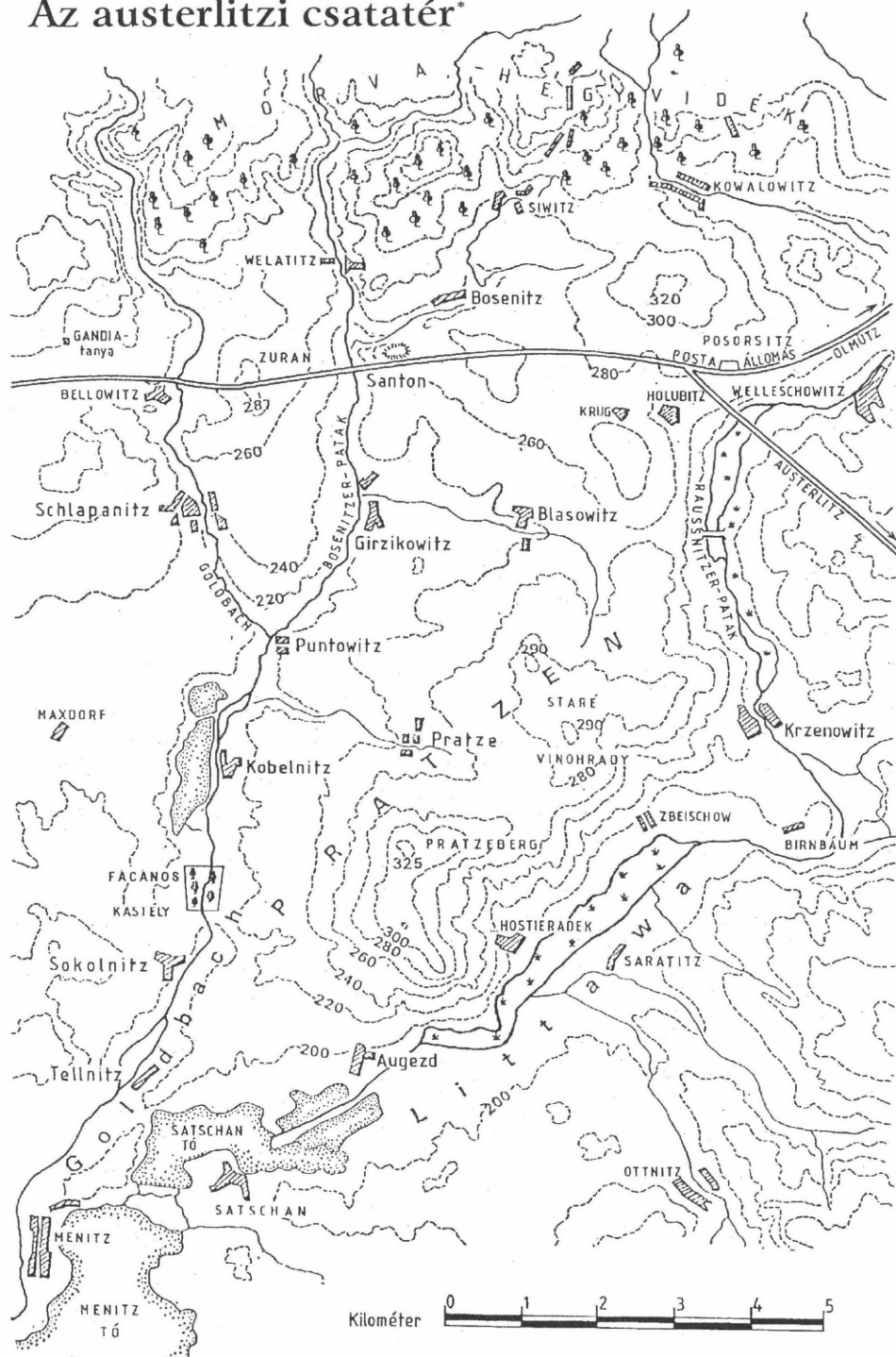
Pavlovgrádi hue 10 szd 1000 fő (246)
maripoli hue 10 szd 1000 fő (155)
Kiselev-koze 5 szd 500 fő (55)
Malakov-koze 5 szd 500 fő (4!)
Kazenkov-koze 5 szd 500 fő (25)

42 db löveg

Cári Gárda: Konstantin nagyherceg, 9730 fő (a dandárbeosztás nem ismert), 40 löveg
Izmail-testőrezred (tőre) 2 zlj 1000 fő (?)
Preobrazsenszkij-tőre 2 zlj 1500 fő (?)
Szemjonov-tőre 2 zlj 1400 fő (?)
vadászászlóalj 530 fő
3 összevont gránátoszászlóalj 2300 fő (nem harcolt)
testőr hue 5 szd 800 fő (?)
testőr koze 2 szd 300 fő (?)
Garde du Corps-ve 5 szd 1000 fő (?)
Chevalier-ve 5 szd 800 fő (?)
40 db löveg, 1 szd utász 100 fő (?)

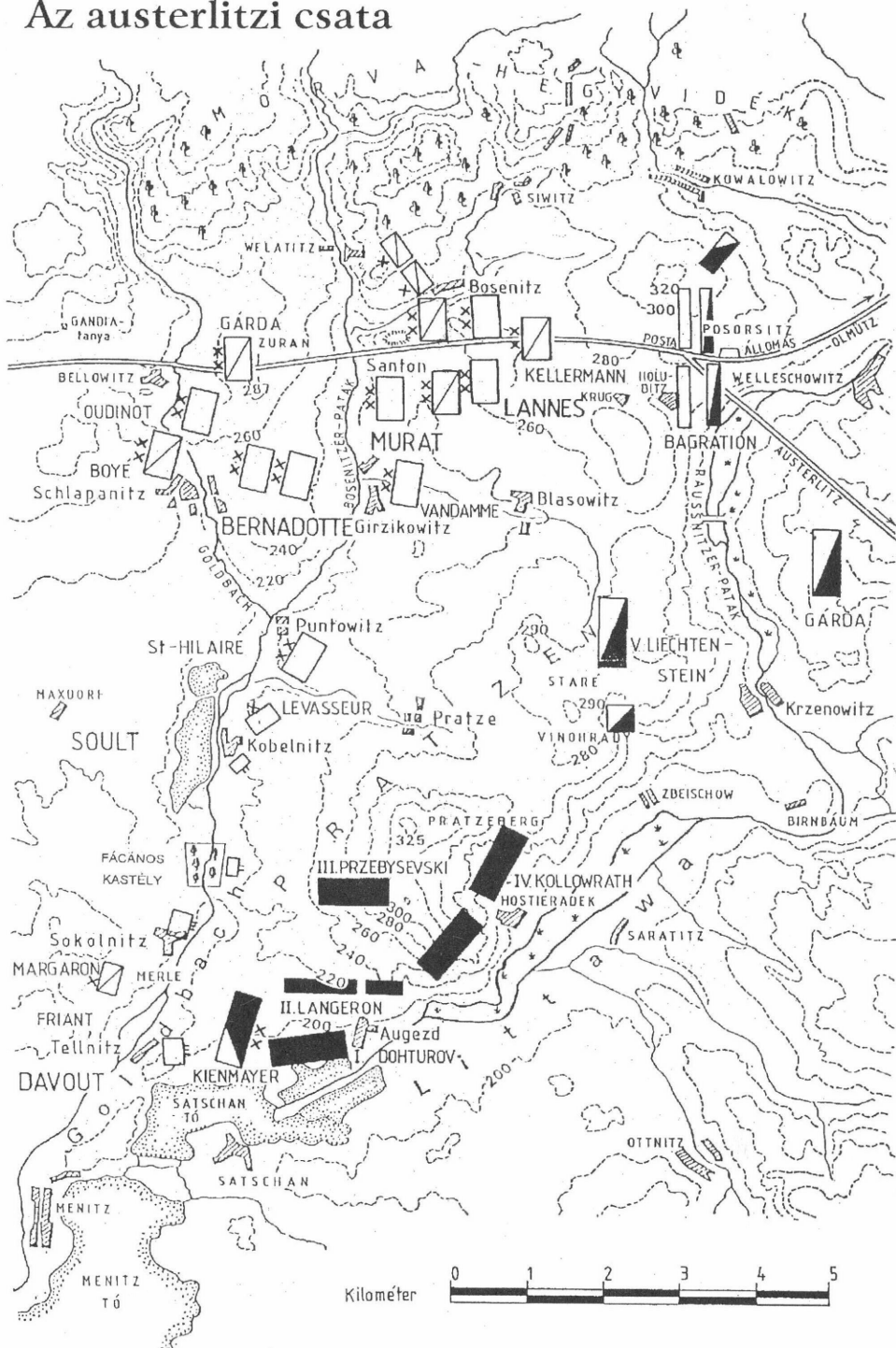
Összesen: 83 775 fő, 320 löveg

Az austerlitz csatater*

* A térkép alapjául Duffy 85. oldalán szereplő térkép szolgált.

Az austerlitz-i csata

NAGY, ISTVÁN

The Battle of Austerlitz (December 2, 1805)

The peace treaties of Lunéville (February 9, 1801) and of Amiens (March 25, 1802) concluded hostilities that had lasted for nearly a decade. After that there was peace all over Europe. This, however, did not last long because neither the French nor the English observed the provisions of the treaties, and war broke out again on May 16, 1803. In September, 1805, England was joined by Austria, Russia, Sweden, and Naples, and military operations commenced on land.

Napoleon immediately started his forces around the camp at Boulogne, crossed the Rhine and surrounded the Austrian troops of General Mack with an ingenious manoeuvre. Then the emperor, in pursuit of Kutusov, who had come to the aid of Mack, captured Vienna and Brunn, but the Russians eluded him. These Russians were joined near Olmütz by a Russian army deployed as a reinforcement, and by a hastily gathered Austrian corps. Since Napoleon had to leave troops behind to secure his lines of communications, the Allies found themselves in superior numbers. Their military leadership decided to drive the French from the territory of the Austrian Empire. Napoleon was ready to give battle, so the opponents met near Brunn, at Austerlitz.

The Allies, following to the plan of Weyrother, attacked the southern (right) wing of the French, intending to turn north and destroy the French army. The assault of the Allies, after minor initial successes, was stopped by the resistance of the French troops firmly defending the line of the Goldbach stream. The attack was also hindered by the fact that the Allies, due to poor staff work, could not deploy their troops under united coordination, but part by part only.

Napoleon patiently waited until the opposition had withdrawn its forces from the centre to renew the halted attack in the south, and struck at the moment when there was no allied soldier to oppose them. The allied leadership tried to stop the French breakthrough by launching a number of counterattacks — without success.

On the northern flank the opposing forces of similar size fought a see-saw battle for a long time, but with the moral and command superiority of the French triumphing, the Russian troops led by Bagration fled from the battlefield.

In the centre the allies were forced to deploy their last reserve, the Russian Imperial Guards against the French breakthrough. The counteroffensive started successfully, the French troops fled, but the cavalry of the French Imperial Guards along with the reserves managed to repulse the desperate Russian assaults. The outcome of the battle decided, the exploitation of victory followed.

Napoleon turned the troops breaking through the centre to the south to outflank the enemy there, while pursuing the fleeing enemy with the reserves. The whole allied offensive wing stood in the south, but the French troops were too tired, and some of the allied troops managed to escape from this difficult position; nevertheless, the French took a considerable number of prisoners.

In the battle the French lost 8300 men, while the allied casualties numbered 25-27,000.

The essay, besides narrating the events, analyses and assesses them. The presentation and assessment of the plans is remarkably novel since, contrary to the analytical methods used so far, the way of thinking that conceived the plans as well as the internal and external effects are also considered besides the examination of the effects of the plans. The tactical presentation in the greatest possible detail of some interesting events is an important aspect of the paper.

The present essay is the first detailed account of the battle of Austerlitz in Hungarian.

HERMANN RÓBERT

Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet

1848. december 30.¹

Hérakleitosz óta tudjuk, hogy kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba, „a történelem az élet tanítómestere” bölcsességgel pedig a rómaiak ajándékozták meg a világot. De, mint minden iskolában, a történelem iskolájában is vannak hanyag vagy rossz tanulók, s megesik, hogy valaki – ha nem is ugyanazon a helyszínen és időben – képes ugyanazt a hibát elkövetni.

1848–49 sok, csillogó karriert befutó honvédtisztje között kiemelkedő hely illeti meg Perczel Mórt. Míg ugyanis tábornoktársainak többsége legalább hadnagyi rangig eljutott a cs. kir. hadseregben, s általában az ott viselnél eggyel magasabb rangban kezdte meg honvédtiszti pályafutását, s egy-két kivételtől eltekintve fokozatosan lépett előre a ranglétrán, Perczel Mór, aki az 1830-as években hadapródként szolgált a cs. kir. hadseregben, rövid, rang nélküli szabadcsapat-parancsnokság után azonnal ezredesként kezdte hadvezéri pályafutását, s egy hónapon belül már honvéd vezérőrnaggyá is kinevezték. Perczel remek hadvezéri intuícióval rendelkezett, s a forradalmi hadseregekben megkívánt bátorságnak sem volt híján, ugyanakkor hiányzott belőle az a taktikai képzettség, amellyel a cs. kir. hadseregben hosszabb időn keresztül szolgáló, s ott tiszti rangot elérő tábornoktársai rendelkeztek.² Ezzel magyarázható, hogy amikor nem szokványos harcászati feladattal (például a sajátját felülmúló minőségű haderővel) került szembe, hajlamos volt arra, hogy egyedül intuíciójára és öntudatára támaszkodva próbálja megoldani azt. Így történhetett meg, hogy a szabadságharc folyamán kétszer sikerült ugyanabba a folyóba lépnie, s – némi képzavarral fokokozva a hasonlatot – nem tanult az első esetből, amikor alaposan elmerült a habokban. 1848. december 30-án Mórnál, s 1849. június 7-én Kátynál úgy szenvedett vereséget a szembenálló cs. kir. csapatoktól, hogy alaposabb felderítéssel vagy a visszavonulás időben történő elrendelésével megelőzhette volna a vereséget, ám a csatatéren taktikailag csődöt mondott. A kátyi kudarcot súlyosbította, hogy attól a Jellačićtól szenvedett már

¹ Részlet egy készülő nagyobb munkából, amely Perczel 1848. decemberi dunántúli hadjáratát tekinti át. A tanulmány az OTKA F 013416. kódszámú, Görgei Artúr 1848–49-es iratainak összegyűjtését célzó pályázat támogatásával készült. Bécsi kutatásaimat a Művelődési és Oktatási Minisztériumtól, illetve a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától kapott Collegium Hungaricum és Klebelsberg Kunó Ösztöndíjak tették lehetővé.

² Perczelnek mindmáig nincs tudományos igényű életrajza. Népszerűsítő jellegű életrajzait lásd Kuppis, Gustav: Biographie des Honvéd-Generals Moritz Perczel von Bonyhád. Pest, 1868.; Kolta László: Perczel Mór élete és működése. Bonyhád, 1963.; Borus József: Radikális politikus – forradalmár tábornok. Perczel Mór. Élet és Tudomány Kalendárium, 1974. 73–80. Életpályájának legjobb összefoglalását lásd Kosáry Domokos: Perczel Mór feljegyzései. Századok, 1937. 304–322. Néhány kiegészítő adat: Salacz Gábor: Perczel Mór emlékirataiból. Vigilia, 1958. 4. szám. 204–212. A Zrínyi-csapat megalakulását és Perczel Mór megbízatását részletekbe menően tisztázta Urbán Aladár: Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: HK) 1991. 1. szám. (a továbbiakban: Urbán 1991.) Perczel muraközi hadjáratára lásd Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény, 36/II. Zalaegerszeg, 1995. (a továbbiakban: Hermann 1995.)

másodízben vereséget, aki a cs. kir. hadsereg legrosszabb hadvezérei közé tartozott; s külön érdekessé tette azt, hogy az ütközetet ismét annak az Ottinger Ferenc altábornagynak a lovassága döntötte el, aki a móri ütközetben is kulcsszerepet játszott.

1848–49 csatái és ütközetei közül inkább csak a nagy, döntő csatákról (Pákozd, Schwechat, Kápolna, Isaszeg) írtak önálló munkát vagy tanulmányt, bár az utóbbi időben a kisebb ütközetek feldolgozásainak száma is megnőtt (Hatvan, Csorna, Ihász). Mórról már 1867-ben egy önálló füzetet jelentetett meg Görgey István azzal a nem titkolt céllal, hogy a Perczel móri vereségéért felelőssé tett bátyját, Görgei Artúrt tisztázza a vádak alól. A vereség azóta is élénk viták tárgya, s ez is indokoltá teszi, hogy a magyar és osztrák iratanyag alapján megkíséreljük rekonstruálni történetét.

A Perczel-hadtest útja Mórig

1848 őszén Nyugat-Magyarország védelmét két, egymástól meglehetősen távol lévő magyar sereg látta el. Görgei Artúr vezérőrnagy körülbelül 28 000 főnyi feldunai hadserege a Kis-Kárpátokban fekvő nádasi szorostól a Fertő-tó déli partjáig állt fel. Perczel Mór vezérőrnagy körülbelül 9-10 000 katonája a Mura mentén állomásozott, s a Horvát- és Stájerországból betörni készülő ellenséget tartotta szemmel.

A magyar politikai és katonai vezetés abban reménykedett, hogy az 1848. év folyamán már nem következik be ellenséges támadás, tehát a telet a hadsereg szervezésére és szaporítására fordíthatja. Erre már csak azért is nagy szükség lett volna, mert például Perczel említett seregének közel egyharmada teljesen fegyvertelen volt, Görgei seregének pedig több mint egyharmadát puskaport még nem szagolt újoncok alkották.

A szembenálló fél mind létszámban, mind kiképzettségben sokkal jobban állt. Görgeivel szemben egy közel 55 000 főnyi hadsereg készült betörni Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy vezetésével. Perczelt délről és nyugatról egy-egy, körülbelül 6000 főnyi sereggel támadása fenyegette.

Az ellenséges betörés nem maradt el. December 14-én Simunich altábornagy hadosztálya lendült támadásba a nádasi szorosnál, a magyar arcvonal legészakibb pontján. December 16-án pedig a Duna jobb partján megindult a cs. kir. főerők támadása. A túlerejű ellenség több ponton is átszakította a vékony vonalban felállított magyar dandárok védelmét, s akadálytalanul tört előre Győr városa felé. Az egyes dandárparancsnokok éberségének és a helyi magyar lakosság segítőkészségének köszönhetően az egymástól elszakított csapatok többsége hosszabb-rövidebb kerülővel, de befutott a győri, sáncokkal megerősített magyar táborba. A túlzott önbizalommal előretörő ellenséget Görgei huszárai Mosonnál egy utóvédi ütközetben megszabdalták, s ezért az ellenséges fővezér úgy döntött, hogy nem indít frontális támadást a magyar sereg ellen, hanem bekeríti azt. Ehhez azonban idő kellett, s így Görgei december 19-26. között Győrben rendezhette csapatait.

Győr védelmét kérte tőle az ország első számú vezetője, Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnöke is. Kossuth egymást sűrűn követő leveleiben állandóan erősítéseket ígért Görgeinek, de beérkezésükhöz időre volt szükség. Az erősítések többségének a délvidéki magyar táborból kellett volna megérkeznie. Kossuth azonban túlzottan optimista volt. A Bácskából és a Bánságból felrendelt csapatok többsége csak Budapesten, december végén, január elején csatlakozhatott Görgei feldunai hadseregéhez.

Ilyen erősítésnek szánta Kossuth Perczel hadtestét is, amelyet még Simunich támadásának hírére véve, december 16-án utasított a Görgeihez történő csatlakozásra. Mind Kossuth, mind Görgei abban reménykedett, hogy Görgei és Perczel serege egymással összekötetésben meg tudja védeni a Dunántúl északi részét az ellenséges előzónlástól. Ehhez legjobbnak a győri állásban történő csatlakozás látszott.

Perczel azonban – nem a saját hibájából – lekészte ezt a csatlakozást. Kossuth, Görgei és Csány László fő kormánybiztos tudósításai és útbaigazításai és saját kútfeje után nem egye-

nes vonalban sietett Győr felé, hanem Lendváról visszavonulva Körmend felé tett egy kitérőt, majd Pápa helyett Devecser felé tartott. Így körülbelül két napot veszített, ám legjobb esetben is csak december 26-án este érhetne volna el Győrt – feltéve, ha nem ütközik a várost bekerítő cs. kir. oszlopok egyikébe sem. December 27-én hajnalban Görgei kiűrtette a várost, s csapatait több oszlopban megindította a Vértes hegység felé. A város feladása az utolsó pillanatban történt; ha Görgei csak egy fél nappal tovább marad ott, csapataival együtt harapófogóba kerül.³

Győr bevétele után Windisch-Grätz tábornagy legfontosabb célja az volt, hogy megakadályozza Görgei és Perczel csatlakozását. Ezt a feladatot Josip Jellačić altábornagy hadtestére bízta.

Győr feladása komolyan aggasztotta Kossuthot. Egyre türelmetlenebb levelekben követte Görgeitől, hogy szálljon szembe az ellenséggel. Leveleiben egyformán számolt a meglévő és a megígért csapatokkal. Közben Perczel hadteste december 28-án elérte Kisbért, december 29-én pedig a sárkányi szoroson át Mórra húzódott vissza. Kossuth 28-án éjfélkor kelt levelével Perczelt a főváros fedezésére utasította. „Igyekezze! Görgei balszárnnyával csatlakozni, ütközz, ha valami detachirozott [kikülönített] nem túlnyomó erő áll előtte, de mindenekelőtt ne risquirozd [kockáztasd] a seregedet, ne hagyj magad elmentsetni, s kombináld a két sereg mozgulatait” – tanácsolta.⁴ Másnap azonban határozottan ütközet elfogadására utasította Görgeit. Egy merőben illuzórikus haditervet vázolt fel: Görgeitől egy körülbelül 25-30 kilométer széles arcvonallal védelmét követelte, úgy, hogy a felállított csapatok bármely ponton ellene tudjanak állni a túlerőben lévő ellenség támadásának.⁵

Kossuth az utasítást egy magánlevél kíséretében megküldte Perczelnek is. „Valami győzelmeckét, édes Móricom! Különben az örökös retiráda lever minden bátorságot a nemzetben” – írta.⁶ Görgei az utasítást este kapta meg, s válaszában igazolta eddigi eljárását. Kifejtette, hogy Kossuth feltételei mellett az ütközetet lehetetlen megvívni.⁷ Csány László főkommandybiztos erről levélben értesítette Perczelt is.

Perczel mind Kossuth, mind Csány levelét december 30-án kapta meg. Haditanácsot hívott össze, s tanultabb tisztjeinek javaslata ellenére az ütközet vállalása mellett döntött. Döntését állítólag az is befolyásolta, hogy fegyvertelen hadosztályának parancsnokától,

³ Perczel visszavonulására lásd P. [Görgey István]: A moóri csata. Pest, 1867. (a továbbiakban: Görgey István 1867.) 33-35.; Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885. (a továbbiakban: Görgey István I.) 69-70.; Borus József: A Perczel-hadtest januári ellentámadása. HK 1961. 2. szám. (a továbbiakban: Borus 1961.) 670-671.; Hermann Róbert: Csány László mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29. – 1849. január 18.). In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790-1849. Szerkesztette: Molnár András. Zalai Gyűjtemény, 30. kötet. Zalaegerszeg, 1990. 192-193.; Herman Róbert: Körmend a hadtörténelemben 1848-1849. In: Veszprémy László – Kelenik József – Hermann Róbert – Bencze László: Körmend a hadtörténelemben. Körmendi Füzetek. Körmend, 1992. 212-213.; Hermann 1995. 52-56., 117-118.; Hermann Róbert: Görgei és Győr. Győri Tanulmányok, 2000. 184-200.

⁴ Közli Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Budapest, 1955. (a továbbiakban: KLÖM) XV. 881.

⁵ Közli Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952. (a továbbiakban: KLÖM XIII.) 915.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848-1849. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Hermann 2001.) 226-227.

⁶ Közli KLÖM XV. 882.

⁷ Közli Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Budapest, é. n. 264-268.; Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerkesztette: Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Budapest, 1998. 38-39.; Hermann 2001. 229-231.

Szekulits István alezredestől azt az értesítést kapta, hogy „ha az ellenség Móránál fent nem tartatik, (...) az ellenséggel egy órában érkezend Fehérvárra”.⁸ Perczel azonban elmulasztotta felderíteni az ellenség erejét, s hasonlóképpen nem értesítette támadási tervéről Görgeit sem. Olyannyira, hogy a Görgei által a seregek közötti összeköttetés fenntartására kiküldött Horváth János alezredes dandára is csak az ágyúdörgésből értesült a megkezdődött ütközetről.⁹

Meszéna Ferenc vezérkari őrnagy – emlékiratai szerint – figyelmeztette Perczelt a móri állás hátrányaira: „A móri hadállás nem kedvező, a védelemre semmi előnnyel nem bír, sőt, veszedelmes azon ellenség ellen, ki Kisbér felől az erdőből nyomul előre, minthogy az a hadállást minden oldalról megkerítheti”. Különösen veszélyesnek tartotta a várostól Kisbér felé ágyúlovásnyi távolságban lévő erdő miatt, mert „ezen erdő oly ritka, hogy benne a hadak és ágyúk mindenfelé földve szabadon mozoghatnak”.¹⁰ Az összefüggő erdő miatt a magyar hadtestet észak felől is észrevétlenül megkerülhette az ellenség. Egy 1850-ben írt utólagos hadműveleti napló szerint „Mór a Csóka-hegy oldalában egy szűk völgyben fekszik, amelyen a kis Gaja patak folyik keresztül. A kiemelkedett térszín, amelyen a mezőváros fekszik, három oldalra ereszkedik, s észak felé a sárkányi hegyhát szemben elterülő lankáival egy lágy hajlatot képez, amelyet a főút ferdén átvág. A völgyet környező magaslatok erdővel vannak benőve, amelyből a helységgel szemben mintegy ezer lépésnyire lép ki az országot. A Csóka-hegynek csupán az oldala van szőlővel betelepítve. A Sárkány felőli erdő-szoros kijárata a móri magaslatokról ennek megfelelően még hatásosabban lőhető. Az ellenség mindazonáltal nem kötötte magát az úthoz, mivel ettől nyugatra az erdő igen ritka, s a tűzérés számára kevés fáradsággal járható volt, s ezen felül a móri állás a szemközti magaslatról uralt volt. Így nem volt nehéz azzal számolni, milyen csekély ellenálló képessége van az ilyen állásnak...”¹¹ Perczel véleményét a móri állás tarthatóságáról egyedül testvére, Perczel Miklós osztotta, aki az ütközet után azt írta Csány Lászlónak, hogy „oly szép és jó állásunk volt, hogy ha tűzereink meg nem ijednek, hatalmasan megverjük” az ellenséget.¹² Török Zsigmond szerint „a várostól nyugatra fekvő dombok és erdőség a császáriaknak jutottak, a mi egész hadtestünk mint nyitott könyv húzódott végig egy óriási lapályon”.¹³ László Károly is úgy vélte, hogy „állásunk szerfelett rossz volt; hozzánk

⁸ Komáromi Értesítő, 1849. jan. 12. Thaly Zsigmond cikke.

⁹ A haditanácsról megemlékezik Perczel egy öregkori költeményében, közli Erdős Ferenc: A polgári forradalom és szabadságharc története Fejér megyében 1848-1849. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 12. Szerkesztette: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1978. (a továbbiakban: Erdős 1978.) 149.; Erdős Ferenc: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében 1848-1849. Fejér Megyei Levéltár. Székesfehérvár, 1998. (a továbbiakban: Erdős 1998.) 310. Eszerint a haditanácsban ott volt Patay István, Gáspár András, Meszéna, Thaly Zsigmond, Perczel Miklós, Halász József [?]. Tisza László 1848-49-es életrajza (Történelmi Lapok, 1892. 4-5.) említi Perczel Miklósnak a megütközést pártoló hozzászólását is. Ez utóbbi szerint Perczel a haditanács tartása után szólította fel Horváthot a csatlakozásra. Ugyanakkor Horváth visszaemlékezésében azt írja, hogy csak december 30-án reggel a Mór felől hallatszó ágyúdörgésből értesült Bodajkon az ütközetről. Görgey István 1867. 38.; Görgey István I. 92.

¹⁰ Meszéna tábornoki alezredesnek adatai. MOL R 31. Naplók, feljegyzések. I. csomó. No. 1007. (a továbbiakban: Meszéna)

¹¹ Hermann 1995. 119. Azt, hogy az erdő lovassággal és tűzéréssel is járható volt, említi Meszéna is.

¹² V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. Budapest, 1952. II. k. (a továbbiakban: Waldapfel II.) 413-414.

¹³ Török Zsigmond: Emlékek. Szabadka, 1882. (a továbbiakban: Török) 83.

az erdő nem messze, melyben az ellen seregét okosan rendezhette a megtámadásra anélkül, hogy árhattunk vagy csak észre is vehettük volna”.¹⁴

Perczel más véleményen volt; az ütközetet követően írott hadijelentésében úgy jellemezte móri hadállását, hogy ott „egyrésről túlszárnyalástól nem kelle félnem, másrészt algyúimmal egész vidéken uralkodék, és végre mely előtt a roppant számú lovassággal bíró ellenség erdőség miatt ki nem fejtheté magát...”¹⁵

Meszénának csak annyit sikerült elérnie, hogy Perczel a kisbéri úton előreküldte a hadtest utászait, s néhány „fazúzt” [kivágott fákból készült torlaszt] csináltatott az ellenség előnyomulását meggátolando.¹⁶

Megjegyzendő, hogy a cs. kir. hadijelentések ugyanakkor a magyar állás előnyösségét emelik ki.¹⁷ Ám ne hagyjuk megtéveszteni magunkat: a „sehr/äusserst günstige/vorteilhafte Stellung” a cs. kir. hadijelentés-írók állandó toposzai közé tartozott, és semmi másra nem szolgált, mint a lázadók felett nyert diadalo még nagyszerűbbé tételére.

Az ütközet¹⁸

December 29-én a Jellačić által vezényelt I. hadtest főhadiszállása, a Grammont-dandár, a 3. (Ferenc József) dragonyosezred és a banderialis huszárezred Kisbéri, a Hartlieb-hadosztály, a löveg- és tüzértartalék Mezőörsön, az Ottinger-dandár pedig a Mezőörs és

¹⁴ Pordán Ildikó: Honvédtüzérként a Muraközben. László Károly naplójából. Hadtörténelmi tanulmányok. Szerkesztette Molnár András. Zalai Gyűjtemény 36/I. Zalaegerszeg, 1995. (a továbbiakban: Pordán) 236.

¹⁵ Perczel – Kossuth, Seregélyes, 1848. dec. 31. KLÖM XIII. 939.

¹⁶ Meszéna; Hermann 1995. 119.

¹⁷ Lásd például Jellačić december 30-i és január eleji hivatalos jelentéseit, a hivatalos jelentés alapján készült „Armee-Nachricht” szövegét. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA) Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) Karton 1821. Hauptarmee unter Windisch-Grätz (a továbbiakban: HA. u. W-G.) 1848-12-22., ad 222., 224a-c. Ugyanez a fordulat (vorteilhafte Stellung) szerepel a Jellačić számára beosztott tisztjei által kiállított, 1849. január 10-i bizonyítványban. KA Archiv des Militär Maria Theresien Ordens (a továbbiakban: MMTO) F. IV. J. ad 35/6. Ottinger a katonai Mária Terézia rend káptalanjához beadott kérvényében „uralkodó állásról (dominirende Stellung)” beszél, MMTO F. IV. O. 56/1. Végül Sternberg alezredes 1849. jan. 8-i beadványa már csak „igen előnyösen elhelyezett [ellenséges] ütegről (sehr vorteilhaft placirte Batterie)” szól. Ugyanakkor már nem említi az előnyös állást az I. hadtest hadműveleti naplója. Operations Journal der kroatischen Armee, respective Ersten Armeekorps vom 10-ten Oktober 1848. bis 7-ten Jänner 1849. KA AFA Karton 1897. Kroatisch-slovenische (sic!) Armee, respective I. Armeekorps unter Jellačić und dessen Operationen gegen Wien (a továbbiakban: Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J.) 1848-13-2. A magyar állás állítólagos előnyéről nem szól Benedikt, Heinrich: Mit dem Ban vom 2. Dezember 1848 bis 2. Jänner 1849. Die Aufzeichnungen des Hermann Dahlen Freiherrn von Orlaburg. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv. 1962/XV. (a továbbiakban: Dahlen) 416-417., sem pedig Pimodan, Georges: Erinnerungen aus den italienischen und ungarischen Feldzügen. Wien – Leipzig, 1851. (a továbbiakban: Pimodan) 120-122.

¹⁸ Az ütközet eddigi leírásait lásd Jellačić: Das Treffen bei Moor. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222. Ennek szinte szó szerint átvett szövegét közli [Nobili, Johann:] Der Winterfeldzug 1848-1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851. (a továbbiakban: Winterfeldzug) 74-81.; Hermann 1995. 118-121.; Klapka, Georg: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1851. I. k. 114-119.; Rüstow, Wilhelm: Az 1848-1849-diki magyar hadjárat története. I. k. Fordította Vértesi Arnold. Pest, 1866. 130-133.; Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1868. I. k. 334-336.; Helfert, Josef Alexander: Der ungarische Winterfeldzug und die octroyirte Verfassung. (Geschichte Oester-

Kisbér közötti településeken állomásozott. A bán december 30-án pihenőnapot szándékozott tartani, de kisbéri főhadiszállásán arról értesült, hogy Perczel 8000-10 000 emberrel (más adat szerint 8000 gyalogossal, 6-800 lovassal és 24 löveggel) aznap reggel hagyta el a települést, s menetelt Móra. Zeisberg vezérőrnagy, a hadtest vezérkari főnöke ezután javasolta, hogy támadják meg az ellenséget, s – mint később Hess altábornagynak írta – „mérés határozottságú hadtestparancsnoka mindig kész arra, hogy az állam javán munkálkodjék, és némi felelősséget vegyen magára”.¹⁹ A főhadiszállását a kisbéri, Batthyány Kázmér tulajdonát képező kastélyban felütő Jellačićnak – nyilván a bábolnai sikeren is felbuzdulva – annyira megtetszett az ötlet, hogy még az éjszaka el akarta indítani csapatait, de tisztjei a csapatok fáradtságára hivatkozva lebeszéltek erről. Az is szóba került, hogy Mór „a hatalmas bakonyi erdőség közepén fekszik, ahonnan az ellenség a sötétség leple alatt a számunkra ismeretlen terepen könnyen kicsúszhat”.²⁰ Miután a tisztikar attól tartott, hogy Windisch-Grätz valamilyen ellenparancssal megakadályozza őket a támadásban, Jellačić megesküdt, hogy biztosan az ellenség ellen vezeti őket, eléri Perczelt, akkor is – tette hozzá nevetve –, „ha Ázsiáig kell üldözni”. Aztán felemelte poharát: „Győzel-münkre! Azokra, akik holnap a harcban kitűnnek”. A válasz háromszoros, dörgő „Živio” volt.²¹ „Ha annyi vért eresztenek ki holnap Perczelből, amennyi bort bukására megittak, nem sok élet marad benne” – írta naplójába Hermann Dahlen, a bán segédtisztje.²²

Jellačić tehát kiadta tisztjeinek a másnapi menetparancsokat. Ulrich ezredesnek a 3. dragonyosezreddel és a banderális huszárezreddel másnap reggel ¼ 5-kor kellett indulnia Móra, s e két lovasezred alkotta a Grammont-dandár elővédjét. Ottinger lovasdandárát utasította, hogy reggel 5 órakor Mórán át Serédre induljon. Hartlieb hadosztályának egy

reichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. IV.) Prag, 1876. I. k. (a továbbiakban: Helfert I.) 359-364. Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. Budapest, é. n. II. k. 133-135.; Breit József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 2. kiadás. Budapest, 1930. I. k. 177-179.; Borus 1961. 671-675. Komoly helytörténeti anyagot is feldolgoz; Erdős Ferenc: A mezőváros az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc idején. In: Mór története. Szerkesztette: Farkas Gábor. Mór, 1977. (a továbbiakban: Erdős 1977.) 251-253.; Erdős 1998. 205-214. Népszerűsítő igényű helyi kiadvány: A móri csata. 1848 legutolsó ütközte. Szerkesztette: Benczik Jánosné. Mór, Radó Antal Könyvtár, 1988.

¹⁹ Jellačić – Windisch-Grätz, Mór, 1848. december 30. 684/op. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-222. Fogalmazványa. KA AFA Karton 1959. Gouvernement in Wien unter Wel-den. (a továbbiakban: GWW) 1848-12-25.; A másik adat Zeisberg december 31-én Hess altábornagynak írott levelében szerepel. 684/op. Másolat. KA Nachlässe. b/664. Nachlaß Hess. No. 142. Végül ugyanez az adat került bele Jellačić összefoglaló jelentésébe. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222.; Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. (a továbbiakban: 1848-49.) 7/141a.; majd onnan a Winterfeldzugba, 74. Ugyanakkor Ottinger 1849. január 8-án a katonai Mária Terézia rend káptalanjához intézett kérelmében, valamint a Jellačić tisztjei által 1849. január 15-én kiállított bizonyítványban továbbra is 10 000 fő szerepel. KA MMTÖ F IV. O56/1.; KA MMTÖ F. IV. J. ad 35/1. Pimodan 119. szerint az adatok a Perczel hadtestéből a kiküldött járőrök által elfogottaktól származtak.

²⁰ Pimodan 119. Ez utóbbitól úgy tűnik, hogy Zeisberg beszélt le a bán az éjszakai támadásról.

²¹ Pimodan 119.

²² Dahlen 415-416.

dandárát és a tüzértartalékot szintén Mórra, a másik dandárt Serédre indította.²³ A menet végül reggel 5 órakor indult meg.²⁴

A Jellačić-hadtest csapatainak harcrendje a következő volt.²⁵

gyalog-század	lovas-század	Alakulat	Parancsnok	Fő	ló	lőveg
Grammont ezredes dandára						
6		1. (likai) határőrezred 3. zászlóalj	Budisavlijevich al-ezredes			
6		8. (gradiskai) határőrezred 2. zászlóalj	Urm őrnagy			
6		5. vadászszászlóalj	Liubimirecko al-ezredes			
18		<i>Gyalogság</i> ²⁶		2936		
	4	Banderiális huszárezred ²⁷		458	465	
	6	3. (Ferenc József) dragonyos ezred	Rudolf Ullrich von Helmschild alezredes, id. ezred-parancsnok	642	646	
	12	<i>Lovasság</i>		1100	1111	
		2. hatfontos gyalogüteg ²⁸	Jurosch hadnagy			6
		Összesen		4036	1111	6
Ottinger vezérőrnagy dandára²⁹						

²³ Fogalmazványok. Kisbér, 1848. december 29. KA AFA Karton 1897. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-12-145. Lásd még Ottinger – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTO F. IV. O. 56/1.

²⁴ Jellačić december 30-i jelentése Windisch-Grätznek. No. 684/op. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-222.

²⁵ Lásd Jellačić hadijelentését. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222.; HL 1848/49. 7/141a. A létszámadatok a Jellačić-hadtest december 12-i harcrendjéből valók. Uo. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. Karton 1897. 1848-12-36 1/2. Borus 1961. 674. szerint Jellačić hadteste Mór-nál túlerőben volt Perczelével szemben. Ezt a Winterfeldzug 75. oldalán felsorolt alakulatok becsült létszámára alapozza. (Ez a szabályozott létszámokon 8724 fő lenne.) Így azonban becslése csak abban az esetben állná meg a helyét, ha a Hartlieb-hadosztály ténylegesen is részt vett volna az ütközetben.

²⁶ A december 12-i harcrendben szerepel még a 17. (2. román) határőrezred két százada is; a dandár akkori összlétszáma 3242 fő volt. Az alakulatok teljes létszáma 4360 fő lett volna, a 3242 fő kb. 74 %-os feltöltöttséget jelent. A két határőr-század létszámát a szabályozott létszám 74 %-ával számolva levontuk az összlétszámból.

²⁷ Ennek a huszárezrednek – ellentétben a cs. kir. hadsereg „szabályos” huszárezredeivel, csak hat százada, s összesen három (ezredesi, alezredesi, őrnagy) osztálya volt. A december 12-i harcrendben csak az ezredesi és alezredesi osztálya szerepel létszámmal együtt. Az I. hadtest hadművelleti naplójából tudjuk, hogy az ezredből csak két osztály volt ott az elővédnél. Operations Journal der kroatischen Armee, respective Ersten Armeekorps vom 10-ten Oktober 1848. bis 7-ten Jänner 1849. KA AFA Karton 1897. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-13-2. A harmadik, őrnagy osztály a Pozsonyban és környékén lévő Kempen-hadosztályhoz volt beosztva. Kempen – Bécsi tüzérdandár parancsnokság, 1848. december 28. 632/op. KA AFA Karton 1946. Division Kempen. 1848-12-24b.

²⁸ 1848. december 22-én még a 6. hatfontos gyű. KA AFA Karton 1897. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-12-97.

	6	6. (Wallmoden) vértesezr.	Fejérváry ezredes	720	720	
	6	7. (Heinrich Hardegg) vértesezr.	Sedelmayer ezredes	720	720	
	12	<i>Lovasság</i>		1440	1440	
		1. hatfontos lovasüteg	Bylandt főhadnagy	?	?	6
		5. hatfontos lovasüteg	Loschan főhadnagy	?	?	6
		Összesen		1440+?	1440+?	12
	2	3. (Szász király) vértesezred ezredesi osztálya	Baltheser ezredes	206	206	
18	26	Összesen		5682	2757	18

Az elővédet a banderiális huszárezred alkotta, e mögött a főhadiszállás és a Grammont-dandár haladt. Az Ottinger-dandár körülbelül egy mérföldnyi távolságban követte a menetet, amelyet szintén egy mérföld, másfél órányi távolságban a Hartlieb-hadosztály és a tüzértartalék zárt. Jellačić a 3. dragonyosezredet is az elővédhez rendelte, de az tévedés folytán késve kapta a parancsot, s csak az Ottinger-dandár beérkezését követően jelent meg a harctéren.³⁰

A magyar csapatokat reggel 6 óra tájban állították ki a móri piacterre, ahol „az akkori hideg miatt dideregve” álltak reggel 7 óráig.³¹ A hideget valamennyi visszaemlékező kiemeli, s kétségtelen, hogy az egy órányi fölösleges várakozás nem tett jót a katonák harci moráljának. 7 órakor jött a parancs, „ki-ki maga szállására menjen”, mire a legénység „nem minden zúgolódás nélkül, égeve a harcvágytól”, szétoszlott. Fél 9-kor Halászi György, az 35. honvédszázlólaj segédpap-közüvéze megkérte a református lelkészt, hogy harangoztasson istentiszteletre, s a honvédek egy részével a templomban imádkozva kérték „a magyarok istenétől” segedelmét. Ekkor megszólaltak az ágyúk.³² A sorakozóval lehettek gondok, mert Péch József időskori visszaemlékezése szerint „amint húsz-harmincan a piacon összejöttek, azokból csapatot képeztek (akármiféle csapatbeli is volt) s azt küldték szaladva a község elé. A község előtt rendezkedtek a csapatok”.³³

²⁹ Ottinger december 18-án Rajkáról jelentette Jellačićnak, hogy egy osztály (két század) Hardegg-vertes Schwarzenberg altábornagy II. hadtestéhez van kikülönítve, a másik 5 osztály (tíz század) létszáma 1200 fő. Ennek alapján számoltuk ki a két vértesezred létszámát. KA AFA Karton 1897. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-12-76. (December 12-én a két ezred összlétszáma még 1348 fő volt.) Ottinger 1849. január 8-án a katonai Mária Terézia rend káptalanjához benyújtott kérelmében összesen 1500 főre teszi dandára létszámát. KA MMTÖ F. IV. O. 56/1.

³⁰ Jellačić december 30-i és dátum nélküli összefoglaló jelentése Windisch-Grätznek. Eredeti tisztaírat. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-222., ad 222. – Jellačić jelentésével ellentétben az I. hadtest hadművelési naplója arról ír, hogy Jellačić a báni huszárezredet és a dragonyosokat még az Ottinger-dandár megérkezése előtt a saját centrumában állította fel. (Megjegyzendő, hogy a hadművelési napló csataleírásában nem ez az egyetlen téves adat.) KA AFA Karton 1897. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-13-2. A dragonyosok czredtörténete jótékony hallgatással siklik át a késés felett.

³¹ Halászi [György]: Moóri csata és fogságom. Esti Lapok, 1849. június 20. (a továbbiakban: Halászi)

³² Halászi

³³ HL 1848–49. Péch József visszaemlékezése.

A magyar csapatok felállítása a különböző források szerint a következő volt:³⁴

gyszd.	lszd.	Alakulat	Parancsnok	Ember	Ló	Löveg
Jobbszárny						
6		47. honvédszászlóalj	Gyika őrnagy	1200		
		1/2 hatfontos gyalogűteg	Mike hadnagy			3
Centrum						
6		48. honvédszászlóalj beregi század	Perczel Miklós őrnagy	1200 ³⁵		
	1	9. (Miklós) huszárezred 2. őrnagyi osztály 2. század	Szibenliszt százados?	110	110	
		1 hatfontos űteg	Turcsányi főhadnagy			6
Vezérletőrség						
	½	5. (Radetzky) huszárezred tartalék osztály	Beznák százados	34	34	
Balszárny						
6		35. honvédszászlóalj	Bangya őrnagy	1100		
6		50. honvédszászlóalj	Trangoss őrnagy	1300		
6		66. (1. pesti) honvéd- zászlóalj	Gózon százados	750		
	2	1. (Császár) huszárezred alezredesi osztály	Wepler százados	190	190	
	1	1. (Császár) huszárezred ezredesi osztály 1. százada	Scheiter főhadnagy	120	120	
	2	9. (Miklós) huszárezred 1. őrnagyi osztály	Horváth alezr.	220	220	
		1 hatfontos gyalogűteg	Schill főhadnagy			7
		6. hatfontos lovasűteg	Fischer százados	134	112	8
Tartalék						
	1	4. (Sándor) huszárezred ezredesi osztály 2. százada	?	94	94	
		Utászok	Hermann Schwarz hadnagy	?		
		Két egyfontos löveg		?		2
30	7 ½	Összesen		6452+? ³⁶	880+?	26

A Meszéna Ferenc őrnagy, vezérkari főnök vezette jobbszárnyon a 47. honvédszászlóalj foglalt állást. A Mórtól északra lévő szőlőhegy északi oldalán két hétfontos tarack és egy

³⁴ A harcrendet a feldunai hadtest december 29-i harcrendjében szereplő adatok, illetve a Perczel hadtest január 8-i harcrendje alapján állítottuk össze, s ezeket összevetettük a különböző csatléírásokban szereplő adatokkal. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Kossuth Polizei Akten (a továbbiakban: KPA) 536., HL 1848–49. 8/413.

³⁵ A feldunai hadtest december 29-i kimutatásában 1200 fő szerepel. A zászlóalj létszáma november 20-án 965 fő (ebből szolgálatképes 896 fő) volt, ehhez kapott december 27-én 150, nagyobbrészt vasi újoncot. A beregi század létszáma november-december fordulóján 222 fő volt. Hermann 1995. 72., 103.; Kedves Gyula: A 48. honvédszászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban, alakításától Budavár bevételéig. HK 1990. 2. szám (a továbbiakban: Kedves 1990.) 106.

³⁶ Thaly Zsigmond is 6500 főre teszi Perczel seregének létszámát. Komáromi Értesítő, 1849. január 12.

hatfontos sugárágyú állt fel Mike hadnagy vezetésével.³⁷ Ezek mögött állt a 47. honvédzászlóalj négy százada; a másik két század a Vértesnánára vezető úttól jobbra fekvő, kőkerítéssel körülvett átki csárdát szállta meg.³⁸ A jobbszárny biztosítására egy huszárszakszt különítettek ki.³⁹

A Perczel által személyesen vezényelt centrumban a bal szélén, a 48. honvédzászlóalj „egy homokbucka vályú út formába”, tőle balra az önálló beregi század állott.⁴⁰ A szabolcsiak állása a balszárny irányába annyira mély volt, hogy egyikük visszaemlékezése szerint „se nem láttunk, se nem hallottunk semmit, mi történik ott lent a csatatéren”.⁴¹ A kishéri út melletti halmon a hatfontos gyalogüteg hat lövege, mögötte az 5. (Radetzky) huszárezred 34 főnyi különítménye, a 9. (Miklós) huszárezred egy százada foglalt állást.⁴² Az üteg állása sem volt különösebben előnyös: László Károly szerint a balszárny felől jövő lovasságot csak akkor vehették észre, amikor az 10-20 lépésnyire volt tőlük.⁴³ Jellačić hadijelentése kiemeli, hogy a magyar centrum csapatai fedett állásban voltak, míg az említett magaslat hosszanti bepillantást nyújtott a keskeny erdei útra, amelyen a cs. kir. csapatok előnyomultak.⁴⁴

A Gáspár András ezredes vezette balszárnyon az első vonalban, a gyalogság előtt a gyalogüteg 7 lövege, két félütegre osztva,⁴⁵ ezek mögött, a város mellett, a központtal egy vonalban jobbra az 50., balra a 35. honvédzászlóalj állott. A második vonalban a 66. honvédzászlóalj, három század Császár-, két század Miklós-husár és a 6. lovasüteg nyolc lövege foglalt állást. Valószínűleg ide vonult vissza az utászosztag is. Perczelnek volt két egyfontos lövege, amelyek állítólag tartalékban voltak.⁴⁶ A Sándor-huszárok egy százada való-

³⁷ Pordán 235.

³⁸ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt.) Oct. Hung 1421. Szabó Samu naplója szerint a 47. honvédzászlóalj jobbról balra századonként vonalban állott fel, az 1. század állt a jobb szélén, a 6. a centrum mellett.

³⁹ Hermann 1995. 119.

⁴⁰ Mezősi Károly: Mihálka Endre 48-as honvédtiszt emlékiratából. HK 1956. 2. szám. (a továbbiakban: Mezősi) 201. Meszéna szerint a jobb szélén a beregiek álltak, a bal szélén pedig a 48. honvédzászlóalj.

⁴¹ OSZK Kt. Dudás Ödön: A magyar hadsereg tisztikara 1848-1849-ben. 477/v. folio. (a továbbiakban: OSZK Kt. Dudás-gyűjt.) Kralovánszky László levele, Nyíregyháza, 1884. november 29. 307/v. folio.

⁴² Meszéna szerint a centrum előtt az említett halomtól a szőlőhegyig húzódó árok mögött is 6 löveg állt fel, ez azonban nyilvánvaló lehetetlenség, mert Perczel seregének összesen 16 lövege volt, s ehhez járult a Horváth által hozott nyolc lövegből álló lovasüteg. Perczel seregének négy lövege ugyanis Szekulits dandáránál maradt. Lásd erre Perczel – Kossuth, Jánosháza, 1848. december 25. MOL KPA 520.

⁴³ Pordán 236.

⁴⁴ Jellačić: Das Treffen bei Moor am 30. Dez. 1848. 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222. Lásd még Wrede, Alfons Freiherr von: Geschichte des k. u. k. Mährischen Dragoner-Regimentes Albrecht Prinz von Preussen, Regent des Herzogtums Braunschweig No. 6. Brünn, 1906. (a továbbiakban: Wrede) 490.

⁴⁵ Sass Jakab: Adatok. In: Vahot Imre – Gánóczy Flóris: Honvédek könyve. Pest, 1861. II. k. (a továbbiakban: Sass) 53-54.

⁴⁶ Hermann 1995. 120. A két egyfontos löveget Perczel említi december 19-én Lendváról küldött jelentésében is. MOL R 90. Kossuth Lajos iratainak időrendi része. No. 469., igaz, eszerint ezeken kívül volt 14 jól felszerelt, összesen tehát 16 ágyúja. December 22-i körmendi és 25-i jánosházai jelentésében 16 ágyút említ. Uo. No. 470. és MOL KPA 520. – Novemberi jelentéseiben hol 20, hol 22 löveget említ; november 25-én arról írt, hogy négy hatfontos félütege, 2 egyfontos lövege és 2 tízfontos tarackja van. Hermann 1995. 77. A logikus magyarázat csak az lehet, hogy a két egyfontos löveget nem számította be a 16 lövegbe, azaz Mórán összesen 26 löveg volt.

színiüleg tartalékban volt. Meszéna állítólag megpróbálta rávenni Perczelt jelentősebb tartalék képzésére vagy kedvezőbb hadállás elfoglalására, de az erre nem volt hajlandó, „makacsul öneszméjéhez ragaszkodott, sőt báró Meszénát agyonlövetéssel is fenyegette”. Mindez lehetne Meszéna utólagos mentegetőzése (hiszen mégis csak ő volt a hadtest tábornoki főnöke), de Perczelt ismerve az eset nem tűnik valószínűtlennek.⁴⁷ Jellačić jelentése szerint ezt az állást egy, az erdő szélével párhuzamosan futó meredek és mély árok fedte.⁴⁸

Az élen haladó Grammont-dandár elővédje, a báni huszárezred alezredesi osztálya Sermage ezredes vezetésével⁴⁹ 8 óra tájban⁵⁰ ütközött Perczel előőrseibe, majd a Mórtól északra lévő erdőből kibontakozva, visszavetette Perczel elővédjét. A magyar utászok a főerőkhöz húzódtak vissza.⁵¹ Jellačić kimondottan előnyösnek látta a magyar fél állását. Ezért úgy döntött, hogy mivel mindössze három zászlóalj áll rendelkezésére, fedett állásban tartja erőit. Parancsot küldött Ottingernek, hogy amilyen gyorsan csak lehet, nyomuljon előre, s Hartliebnek, hogy ő is siessen. Jellačić terve az volt, hogy gyalogságával áttöri a magyar jobbszárnyat, elvágja a magyar fél visszavonulási vonalát, s a magyar bal-szárnyat lovasságával támadja meg.⁵² Közben Zeisberg vezérőrnagy, a bán vezérkari főnöke ágyúdörgés közepette „rettenthetetlen nyugalommal” szemlélte meg az ellenséges állásokat.⁵³

Jellačić az erdőben lassan előretolta gyalogságát, s a kisbéri úton megpróbálta előrevonni tüzérségét és a banderialis huszárokat is. Kísérlete azonban meglehetősen sikertelen volt. A magyar jobbszárnyon felállított hatfontos löveg tüzeiben az itt előnyomuló likai határőrzászlóalj által tervezett átkarolás elmaradt. A kisbéri út jobb oldalán az 5. vadász-zászlóaljat és a gradiskai határőrzászlóaljat toltá előre az erdőben.⁵⁴ A kisbéri úton előnyomuló lovasság és tüzérség is olyan tüzérségi tüzet kapott a balszárny egyik ütegétől, hogy jobbnak látta visszahúzódní az erdőbe mindaddig, amíg az Ottinger-dandár be nem érkezik. Emellett az erdő szélén lévő hidat a magyar tüzérség kereszttűz alatt tartotta, s a cs. kir. tüzérség csak itt tudott kibontakozni az erdőből. A Grammont-dandár gyalogütegének ténykedéséről mind a cs. kir., mind a magyar források hallgatnak.⁵⁵

Az előnyomulási kísérlet visszaverése után Horváth őrnagy kérte Perczelt, hogy az 50. honvédzászlóaljat küldhesse az erdő kitisztítására. Végül is az úton az 50. zászlóalj 4-5. és a 35. zászlóalj 7-8. százada indult meg csatárláncban.⁵⁶ Egyes adatok szerint a balszárnyon

⁴⁷ Meszéna

⁴⁸ Jellačić: Das Treffen bei Moor am 30. Dez. 1848. 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222.

⁴⁹ Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. január 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. Südarmec unter Jellačić. (a továbbiakban: SAJ) 1849-1-5.

⁵⁰ Ezt az időpontot adja meg Jellačić két jelentése, KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-222., ad 222. és Thaly Zsigmond cikke. Komáromi Értesítő, 1849. január 12. Meszéna 7., Hermann 1995. 119. 9 órát ír. Pimodan 120. 9 órára teszi az első ágyúlövés elhangzását.

⁵¹ Hermann 1995. 119.

⁵² Jellačić: Das Treffen bei Moor am 30. Dez. 1848. 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222.; Pimodan 120.

⁵³ Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. jan. 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5. Mindez, valamint a Zeisberg „belátásteli részletes intézkedéseire” történő hivatkozás cáfolja Helfert (Anhang 133-134.) azon állítását, hogy Zeisberg nem volt a csatátérén.

⁵⁴ Pimodan 120. Pordán 235. szerint a vadászok közül talált el egyet. Az üteg szerepét kiemeli Thaly. Ugyanakkor OSZK Kt. Oct. Hung 1421. Szabó Samu naplója 1./v. f. szerint az egész ütközet során „a mi részünkről mintegy 3 vagy 4, az ellenség részéről is mintegy annyi ágyúlövés tetetett”.

⁵⁵ Hermann 1995. 120.; Meszéna

⁵⁶ Halászi; Görgey István 1867. 38.; Görgey István I. 92. (Horváth János visszaemlékezése). Sass 53. szerint a jobb oldalon az 50., a bal oldalon a 35. honvédzászlóalj csatárai haladtak; Péch Jó-

álló hatfontos gyalogútég két lövege és a lovasútég is benyomult az erdőbe, Perczel hadijelentéséből viszont úgy tűnik, hogy csak egy fél lovasüteget vetett itt be.⁵⁷ A döntés meglehetősen szerencsétlennek bizonyult. A négy század előnyomulása közben a magyar lövegek hatókörébe került, s a tüzekek nem akarván saját gyalogságukra lőni, beszüntették a tüzet.⁵⁸ Jellačić ezt használta fel arra, hogy a kisbéri úton egy útégét előre vonja. A magyar századok csatárláncban benyomultak az erdőbe, de ott a túlerejű ellenséges gyalogság és az említett útég keresztültüzébe kerülve, visszavonultak. A magyar roham visszaverésében különösen kitüntette magát az 5. vadászászlóalj. Ennek Schnorbursch százados vezette 2. százada visszavonta előőrseit az erdő egy meghatározott pontjáig, majd ellenlökést intézett a magyar csatárok ellen. Az ismételt rohamok sikerrel jártak, s a magyarokat kiűzték az erdőből.⁵⁹ „...embereink nem értvén kötelességüket, vad futásnak iramlottak, alig voltam képes magam körül 50 embert tartani; nagy tűzbe voltam, valamint ágyú, úgy puska, századomból sokan mellettem elesetek, még végre a zászlóhoz jöttem” – írta a Hunyadi-zászlóalj egyik tisztje.⁶⁰ Az alakulat egy másik katonája szerint alig harmincan voltak együtt, amikor kiértek az erdőből.⁶¹ A 35. zászlóalj két százada viszonylagos rendben retirált, az 50. zászlóalj két százada visszavonulás közben részben felbomlott, részben fogásba esett. A kisebb szakaszokban visszavonuló (vagy inkább futó) két századot már csak részben lehetett rendezni; katonái Mór felé vették útjukat.⁶²

A jobbszárnynon és a centrumban álló magyar csapatok egyelőre csak látványossággként érzékelték az ütközetet. A szabolcsiakhoz frissen besorozott Mihálka Endre lelkesítő verseket szavalt társainak, mire azok a maguk kendőzetlen modorában „jelszavukkal” válaszoltak: „Döglött kutyának árokban a helye, ha ledől a garádjá, el van takarva! Ha ma meghalok a csatában, holnap nem lesz rá gondom!” Egy Miklós-huszáz őrmester megkérdezte Mihálkát: „Barátom, önnek szerfelett jó kedve van, nem masírozik-e még ma a paradicsomba?” „Már az mindegy” – felelte röviden Mihálka, mire az őrmester tarsolyából egy üveg likőrt vett elő, s megkínálta vele Mihálkát. Aztán kivett a tarsolyából egy fenőkövet, „mit a többiek is utánozván, és mikint a kaszások a kaszájokat a réten, úgy ezek a kardjokat nagy csörömpöléssel kezdték fenni”. A huszárok ugyanis érzékelték, amit a gyalogság még nem: ti. hogy rövidesen közelharcra kerülhet sor. A kard fenése nyilván egyszerre volt a bátorság fitogtatása s lelki felkészülés és felkészítés a harcra.⁶³

zsef emlékirata szerint jobb oldalon a 35., a bal oldalon az 50. honvédzászlóalj századai nyomultak előre. HL 1848–49.

⁵⁷ Pordán 235.; KLÖM XIII. 939.

⁵⁸ Meszéná; Perczel nyilván ezért is panaszkodott arra, hogy a lovasútég nem akart lőni. KLÖM XIII. 939. Sass 54. szerint a balszárnynon álló útég összesen háromszor lőtt.

⁵⁹ Schnorbursch százados – 5. vadászászlóalj parancsnoksága, Bodajk, 1848. december 31. KA AFA Karton 1859. Armee-Oberkommando Windisch-Grätz. (a továbbiakban: AOK W-G.) No. 1711.

⁶⁰ HL Personalia. Bíró Ignác hagyatéka. Bíró Ignác naplója. (a továbbiakban: Pers. Bíró Ignác naplója)

⁶¹ HL 1848–49. Péch József emlékirata.

⁶² Horváth János szerint csak az 50. zászlóalj vonult be az erdőbe. Görgey István 1867. 38.; Görgey István I. 92. A csatárlánc tényleges összetételére lásd Halászi No. 15., Bíró Ignác naplója, és Sass 53. Szintén csak az 50. zászlóaljat említi Hermann 1995. 120. Az erdei harcra lásd még Adatok Jalovics György, az első hatfontos ágyúútég első ágyúja 11 hónapos és 32 csatás irányzója, később tűzmestere jegyzetéből. In: Honvédek könyve. Szerkesztette: Vahot Imre és Gánóczy Flóris. Történelmi adat-tár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjáratból. Pest, 1861. I. k. (a továbbiakban: Jalovics) 48.

⁶³ Mezősi 202.

Ottinger délelőtt 10 óra tájban kapta a parancsot, hogy siettesse meg menetét a csatára, s félórányi ügetés után a két vértesezredből álló dandár meg is érkezett.⁶⁴ Ottinger engedélyt kért az előtte lévő ellenséges állás kifürkészésére, amit meg is kapott. Miután felkapaszkodott egy magaslatra, ahonnan áttekinthette az úttól jobbra lévő magaslatokat, látta, hogy több honvédszászlóalj (valójában csak a 35. és 50. honvédszászlóaljak csatározó századai) rendetlenül vonul vissza. „A nap a miénk – kiáltotta Georges Pimodan századosnak – de előbb a magaslaton lévő üteget el kell foglalni”. „Hogyan?” – kérdezte Pimodan. „Felbomlott rendben (en debandade)” – válaszolta Ottinger.⁶⁵

A heves ágyútűzben Jellačić ekkor az erdő oltalmában ismét támadásra küldte a magyar jobbszárny ellen a likai, a balszárny ellen a gradiskai határőrszászlóaljat és az 5. vadászszászlóaljat. Ottinger a kisbéri úton előreküldte másfél lovasütegét. Az 1. lovasüteg fele az úttól balra foglalt állást, s magára vonta a magyar tüzérség tüzeit; az 5. lovasüteg az úttól jobbra, a cs. kir. csapatok szélén felállva kezdte el löni a magyar csapatokat.⁶⁶ A cs. kir. 1. lovasüteg másik fele a 7. (Hardegg) vértesezred mellett maradt. Ottinger e másfél üteg tüzájának fedezetében az út jobb oldalán a Wallmoden-, bal oldalán a Hardegg-vértesezredet rendezte rohamra.⁶⁷ Ottinger lovasütegeinek tüzeiben a 66. zászlóalj megingott, majd – Perczel hadijelentése szerint – elfutott.⁶⁸

Ottinger ekkor érkezettnek látta az időt a támadásra, s futárt küldött Jellačićhoz. A bán azonban közölte vele, hogy előbb meg kellene várni a Hartlieb-hadosztály beérkezését.⁶⁹ Ottinger tíz perc múlva újabb futárt küldött, s közölte, attól tart, hogy a magyarok visszavonulnak, tehát támadásba kezd. A futár beérkezésének pillanatában már lehetett is hallani a kürtök rohamjelét.⁷⁰ Ottinger rendelkezése szerint a Wallmoden-vértések alezredek osztlányának Sternberg alezredes vezetésével rajrohamban a magyar centrumban lévő üteget kellett támadnia, míg az ezred ezredesi és őrnagyi osztlányai Fejérváry ezredes vezetésével az úttól jobbra, a magyar balszárnyon lévő lovasságot rohamozták.⁷¹ „A vértesdandár ügetésbe váltott, és eltűnt az első dombhát mögött – írja Jellačić egyik segédtsíztje. Azután heves ágyútűz, majd mély, csak trombitaszó által megszakított csend”. Maga a bán is

⁶⁴ Ottinger – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTÖ F. IV. O. 56/1. Jellačić jelentése és az I. hadtest hadműveleti naplója 10 óra körülre teszi Ottinger megérkezését. Jellačić: *Das Treffen bei Moor am 30. Dez. 1848*. 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222.; *Operations Journal der kroatischen Armee, respective Ersten Armeekorps vom 10-ten Oktober 1848*. bis 7-ten Jänner 1849. KA AFA Karton 1897. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-13-2.

⁶⁵ Ottinger – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTÖ F. IV. O. 56/1.; Pimodan 120.

⁶⁶ Wrede 491. Ottinger szerint az egész 1. lovasüteg az úttól balra nyomult előre. Ottinger – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTÖ F. IV. O. 56/1. Megjegyzendő, hogy a Hardegg-vértések ezredtörténete sem tud arról, hogy egy fél lovasüteg mellettük maradt volna. Valószínűleg ekkor csapott le az ágyúgolyó a szabolcsi zászlóalj soraiba, s a 6. század 1. szakaszának 3. sorából egyszerre három embert leütött, „kik azonnal szétmarcangolva szörnyet haltak, és mellettük többen elesetek a légsúlytól, az egész szakasz hullámvészben volt”. *Meczői* 201.

⁶⁷ Dahlen 416.

⁶⁸ KLÖM XIII. 939.

⁶⁹ Ottinger – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTÖ F. IV. O. 56/1. Vö. Dahlen 416.

⁷⁰ Dahlen 416. A magyarok állítólagos visszavonulási szándéka szerepel Jellačić hadijelentéseiben, s bekerült előbb a Winterfeldzugba, majd onnan szinte valamennyi 19. századi összefoglaló munkába. A Jellačić tisztikara által 1849. január 10-én kiállított bizonyítvány szerint a magyarok akkor állították meg előnyomulásukat, s kezdték meg a visszavonulást, amikor észrevették a két vértesezredet. KA MTO F. IV. J. ad 35/1.

⁷¹ Ottinger – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTÖ F. IV. O. 56/1.

előrelovagolt, hogy a roham sikerét lássa. „Nem kétlem, hogy e pillanatban mindannyiunk idegei a legnagyobb mértékben feszültek voltak” – írja az idézett segédtsízt. Rövidesen azonban megérkezett Pimodan százados, s közölte, hogy a roham sikerült.⁷²

A Wallmoden-vértesek Fejérváry ezredes vezette ezredesi és őrnagyi osztályai négyes sorokban törtek előre. Ezt látva a magyar balszárnynon álló fél 6. lovasüteg felmozdonyozott, s egy lövegét hátrahagyva, a 35. zászlóaljon és az 50. zászlóalj rendezett maradékán átvágtatva, Mór felé vette útját.⁷³ Perczel látta, hogy baj van, s Gáspár András ezredes vezetésével a balszárnny lovasságát (hadijelentése szerint két osztályt, azaz négy századot, Meszéna szerint három osztályt, azaz hat századot) küldött a vértések ellen, „de ezen osztályok a nagy tömegtől megrettenve, viasszasaladtak”.⁷⁴ A megfutás azonban csak részleges volt: valószínűleg csak a Császár-huszárok legénységi állományára értendő. A huszárok rohama akkor indult meg, amikor még csak a vértések ezredesi osztálya első századának élén haladó 1. szakasz sorakozott fel a rohamhoz. Ezt a szakaszt gróf Rudolf Schaffgotsch százados, osztályparancsnok vezette, s igencsak megsabdalták. Schaffgotschnak csak annyi ideje volt, hogy rohamot vezényeljen, de aztán a Kun Béla Császár-husár hadnaggyal vívott párvialban elesett. Maga Kun is megsebesült és fogságba esett. Frank Károly főhadnagy két vértést vágott le, és súlyos sebesülten esett fogságba. A báró Lafferte százados és Friedrich Yates főhadnagy vezette további szakaszok – ha az ezredtörténeteknek hinni lehet – tisztjeik lelkesítő felhívásainak hatására mindaddig ellenálltak, amíg az osztály többi része be nem érkezett. Lafferte a viadalban 14 kardvágást kapott, s félholtan maradt a csatatéren.⁷⁵ A Császár-husároktól súlyosan megsebesült maga Wepler Ágoston százados, az

⁷² Dahlen 416–417.; Pimodan 122.

⁷³ A lovasüteg lövés nélküli megfutására lásd Perczel – Kossuth, Seregélyes, 1848. december 31. KLÖM XIII. 939. (Perczel szerint az üteg két lövege az ütközet kezdetén lőni sem akart.); Waldapfel II. 413. (Perczel Miklós – Csány László, Csákvár, 1848. december 31.); Pordán 235., Bangya János: Aufruf. (1849. január 3.) Adlerstein, Johann Janotyckh von: Archiv des ungarischen Ministerium und Landesvertheidigungsausschusses. Altenburg, 1851. III. k. (a továbbiakban: Janotyckh III. [Bangya]) 641.; Sass 54. Thaly Zsigmond szerint Perczel az ellenséges nehézlovasság támadásának ellensúlyozására küldte előre a lovasüteget, s az előnyomulva, kezdetben sikeresen lötte az ellenséget, de egy negyedóra múlva, nem tudni miért, elhagyta a csatatér, s az ellenséges nehézlovasság támadása ezután bontakozott ki. Komáromi Értesítő, 1849. január 12. A lovasüteg megfutását kiemeli Hermann 1995. 120. is.

⁷⁴ KLÖM XIII. 939.; Meszéna; Jalovics 48–49. A három osztály lovasság lehetett a Császár-husárok három, a Miklós-husárok két és a Sándor huszárok tartalékban álló egy százada. Horváth János szerint a Hunyadi-zászlóalj szétrobbanásakor „részünkön lovassági támadás lőn parancsolva az egész vonal hosszában; és pedig jó sikerrel: mert ágyúinkat egynehány leszerelt darab kivételével megmentettük”. Görgey István 1867. 38–39.; Görgey István I. 92.

⁷⁵ Kun Béláról lásd saját visszaemlékezését: HL Abszolutizmuskori iratok. 229. csomó. Az olaszországi magyar légio iratai. D. fasc. 12-13. Eötvös Károly: A hős. In: A nagy év. Budapest, 1905. 195-200., Eötvös Károly: Szilveszter reggelén. In: Emlékezések. Budapest, 1901. 189-194. (tövesen Württemberg-huszárnak írja Kun Bélát). Schaffgotsch elstéré és Lafferte-re lásd még Wrede 492.; Kovařík, Othmar: Chronik des österreichischen sechsten Kürassier-Regiments 1701-1867. Derzeit Dragoner-Regiment Albrecht Prinz von Preussen Nr. 6. Berlin und Leipzig, 1904. II. k. 87-94. (a továbbiakban: Kovařík II.) 95. (Ezek „több szablyavágást” említenek.) Meglehetősen zavaros leírással szolgál Schaffgotsch elstéről Kacziány Géza: Új adatok a móri csatáról. (Pettő Béla leveléből.) Magyarország, 1916. április 19. No. 110. Franka és Kunra lásd az 1. huszárezred kitüntettjeinek származási és szolgálati leírását, Nagyvalkász, 1849. június 3. MOL H 75. Honvédelmi Minisztérium. Általános iratok (a továbbiakban: HM Ált.) 1849:23909. Lafferte-re lásd még Dahlen 417.

alezredesi osztály parancsnoka is.⁷⁶ Valószínűleg ez a szakaszonként történő beérkezés lehetett az oka annak, hogy a huszárok – újabb és újabb ellenséggel találkozva, s közben a roham lendületét elveszítve, hátrálni kezdtek, illetve megfutottak.⁷⁷ A vértések őrnagy osztályából csupán az 1. század 7. szakasza vett részt a küzdelemben.⁷⁸

A 6. lovasüteg másik fele és a Schill főhadnagy vezette hatfontos gyalogüteg megpróbált ellenállni. A lövegek – a küzdelmet a szakember szemével figyelő László Károly szerint „jó vezénylő hiányában igen rendetlenül s céliránytalanul, s keveset s azt is kevés sikerrel lőttek”.⁷⁹ Am az ütegek fedezetére rendelt Császár-huszárok megfutottak, s a másik fél lovasüteg is követte Mór felé az előbbit. Erre a hatfontos gyalogüteg is felmozdonyozott, s megindult Mór felé.⁸⁰ Közben a 35. és 50. zászlóalj is hátrálni kezdett. Bangya János őrnagy ugyan „szellemi s anyagi jutalommal” biztatva lelkesítette a 35. honvéddzászlóalj vitézeit („ez utóbbi a győzelmünk után 200 akó bor és minden honvédnek őrmestertől lefele 2 pengő forintból állt”), de sikertelenül. A két zászlóalj „mint megrettent nyáj” futott szét, „s lett fegyverelhányás a csatamezőn”. Itt esett fogságba a 35. zászlóalj Schwarz főhadnagy vezette két százada.⁸¹ A zászlóalj egy töredéke Andorffy Károly százados vezetésével a város túlsó szélén még megpróbált ellenállni, de aztán menekülni kényszerült.⁸²

Eközben a Wallmoden-vertések alezredesi osztálya a Perczel vezette centrumra vetette magát. Ottinger arra utasította Sternberget, hogy raj-rohamot vezényeljen, azaz felbomlott, ne pedig zárt rendben vigye előre vérteseit. Az itt álló magyar gyalogüteg jobbra húzódott, keresztútba vette a támadókat, de kartácsütze állítólag a vértések feje fölött zúgott el.⁸³ Az ágyúfedezteként szolgáló Miklós-huszárszázad oldalba kapta a vértéseket,⁸⁴

⁷⁶ Perczel hadijelentése szerint Wepler osztályparancsnokkal együtt „egy tiszt, egy őrnagy és három tizedes ment utána”. (Az őrnagy itt a Wachtmeister, azaz az őrmester fordítása.) KLÖM XIII. 939. Weplerre lásd még MOL H 115. Görgei Artúr iratai. 1. doboz. április 1. d. sz.

⁷⁷ Vö. Dahlen 417.

⁷⁸ A páratlan számú századokban a páratlan (1., 3., 5., 7.), a páros számú századokban a páros számú (2., 4., 6., 8.) szakaszok szolgáltak. Wrede 492.

⁷⁹ Pordán 235.

⁸⁰ Sass 54.

⁸¹ Halászi György szerint „szétfut előbb a Hunyadi s Prinz Preissen [sic!], s majd később az egész tábor futásnak eredt”. Mivel a Perczel-hadtestben egyetlen zászlóalj sem szolgált a 34. (Porosz herceg, németül Prinz von Preussen) gyalogezredből, valószínűleg azokról a volt serezedi katonákról van szó, akik 1848. szeptember 16-19. között álltak át az említett gyalogezred Pesten lévő 2. zászlóaljából a Zrínyi-szabadsapatba, s az idézet szerint megtartották korábbi egyenruhájukat, sőt nagy valószínűséggel önálló századot alkottak a 35. zászlóaljon belül. Lásd erre Urbán 1991. 98-99. és Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. 686-687. A Porosz herceg gyalogezredet említi Jellačić kitüntetési előterjesztése is. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5. – Hozzáteendő, hogy Horváth János őrnagy december 27-én jelentette, hogy Mezőörsön csatlakozott hozzá a 34. (Porosz herceg) gyalogezred Győzey Vince vezette 1. zászlóaljának egy százada. Elképzelhető lenne tehát, hogy ez a század is ott volt a harcrendben, de ezt egyetlen szemtanú sem említi. Ugyanakkor a 34. gyalogezred 1. zászlóalja az 1849. januári harcrendekben mindenütt hat századnyi állománnyal szerepel. MOL Görgey-lt. MOL Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve [sic!] (a továbbiakban: Iktatókönyv) No. 333.; MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és kormányzóelnökség iratai. (a továbbiakban: OHB) 1849:379. (január 13.); uo. 1849:614. (január 15.); Hermann 1995. 137. (január 18.)

⁸² A 35. zászlóaljra lásd Sass 54.; Halászi

⁸³ Pimodan 120.

⁸⁴ Mezősi 203. A centrumban történetekre lásd még Kovařík II. 94. Wrede 491.; Kedves 1990. 107-109., Mezősi 201-207., Waldapfel II. 413-414. (Perczel Miklós levele); OSZK Kt. Oct. Hung. 441. A szabadságharcra és az 1859-1860. mozgalmakra vonatkozó levelezés. „A Bereg

így kénytelenek voltak megállni. Elkeseredett küzdelem kezdődött. A vértések magát Perczelt is 20 lépésnyire megközelítették. A rohamban kitüntette magát Zastavnikovič főhadnagy és Pimodan gróf, százados is.⁸⁵ A Sternberg által személyesen vezetett 14 vértés az üteg közelébe jutott; az első löveget maga Sternberg foglalta el, a másik hármat az öt sebesen követő vértések, köztük Georges Pimodan százados.⁸⁶ Pimodan levágott egy szekerést a lováról, ebben a pillanatban emlékirata szerint egy fél huszárszázad vette közre. Pimodan ledöfte a huszárokat vezető tisztet, de még ki sem húzhatta a kardot a sebből, amikor a huszárok körülvették, karon és nyakon ragadták. Pimodan egyik támadója arcába vágott, miközben csak úgy záporoztak rá a kardvágások. Elkeseredetten sarkantyúzta lovát, amely végre kiszabadította őt a huszárok közül. Pimodan egy fej-, egy homlok- és egy vállvágást kapott, s csak nagy ügyel-bajjal tudott kimenekülni a küzdelemből.⁸⁷ A másik két magyar löveg és a fogatolás nagy része elmenekült. A 48. zászlóalj és a bal oldalán álló beregi század tömeget alakítva, sortűzzel verte vissza a rohamot, sőt, ideiglenesen a három löveget is visszavették a vértesektől, de lovak hiányában nem tudták azokat elvontatni. A negyedik löveget Perczel Miklós Mór felé indította.⁸⁸ Két vértés megpróbálta elvenni az alakulat zászlaját, de egyiküket lelőtték, a másik elmenekült. A katonákat „fogytig” lelkesítette friss parancsnokuk, Perczel Miklós, „hogy meg ne szaladjunk, mert mind elveszünk”.⁸⁹

Az újabb támadásnak azonban már nem tudtak ellenállni. Annál is inkább, mert Ottinger az üteg elvételét látva, előre rendelte a Hardegg-vértesezredet is, sőt, már Mór irányából is közeledtek a balszárnnyat szétzúzó Wallmoden-vértések, Perczel Miklós (Mihálka szerint Patay István) zárt rendben elrendelte a visszavonulást. Az élen a legjobban felszerelt beregi század haladt. A Mór felől közeledő vértések élén haladó tiszt „tisztá magyarsággal” fegyverletételre szólította fel a zászlóaljat, de a két első század sortűzet adott, mire

megyei önkéntes gyalog századnak az 1848/49-iki szabadságharczban működése” (a továbbiakban: Beregi csapat) 4-5. f.; HL Abszolútizmuskori iratok. Pesti cs. kir. haditörvényszék. 1851-10/49. Perczel Miklós pere. 620-621. folio, Dézsi András, Kis János és Kiss Sámuel vallomása. Victorin, Josef: Geschichte des k. k. siebenten Dragoner-Regimentes Wilhelm von Braunschweig von seiner Errichtung 1663 bis Ende Mai 1879. Wien, 1879. 301-314. (a továbbiakban: Victorin) 315-216. (1848–49-ben 7. vértesezred.) Megjegyzendő, hogy Wrede munkája szerint a 34. (Porosz herceg) gyalogezered egy zászlóalját kényszerítették volna menekülésre a Wallmoden-vértések. Ez már csak azért is lehetetlen, mert a gyalogezerednek egyetlen zászlóalja sem szolgált Perczel hadtestében. 2. zászlóalja két nappal korábban Bábolnánál esett fogásba, 1. zászlóalja a feldunai hadtestben, 3. zászlóalja pedig a bácskai hadtestben szolgált. Mindezt azonban utólagos tisztelgésnek tekinthetjük a 48. zászlóalj és a beregi század teljesítménye előtt.

⁸⁵ Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. január 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5. Lásd még erre az alezrecesi osztály tisztjeinek Pesten 1849. január 5-én és Ottinger ugyanott január 8-án kiadott bizonyítványát, KA MMTO F. IV. S. 341/1.; és Zastavnikovič 1858. március 5-én Zágrábban beadott szolgálati leírását. KA Nachläße. B/947. Nachlaß Zastavnikovič.

⁸⁶ Sternberg – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTO F. IV. S. 341/1. Hermann 1995. 120.

⁸⁷ Pimodan 120-121.

⁸⁸ Perczel Miklós – Csány László, Csákvár, 1848. december 31. hajnali 4 órákor. Waldapfel II. 413.

⁸⁹ HL Abszolútizmuskori iratok. Pesti cs. kir. haditörvényszék. 1851-10/49. Perczel Miklós pere. 620/v. folio, Kiss Sámuel vallomása. Noha a vallomás hadbíróági vizsgálat céljára készült, a vallomástevő érezhető lelkesedéssel mondta: „Szóval, jó vezérünk volt, lelkesített bennünket fogytig, de szavait éppen nem tudhatom, mert a zajban nem is hallhatta az ember, főképp, aki tőle távol esett.”

a vétesek is meghátráltak. A zászlóalj a városba már nem vonult be, hanem „hányd el, vesd el magad, a sövényeken keresztül fel a szőlőhegyre” vette útját.⁹⁰

A vétesek rohama elszakította a 48. zászlóalj 6. századát, amely felbomolva, a városon keresztül, Csákvár felé menekült, s a város széli kápolnánál sortűzet adva az üldöző vétesekre, a szőlőhegyek felé vette útját.⁹¹ A zászlóalj előőrson volt, 32 főnyi szakasza is a városba szorult, s miután a városba már minden oldalról kezdett benyomulni az ellenséges gyalogság, az egyik utcán előttük álló véteseket rohamozták meg. „...szuronyunk hegyével piszkálva a zúzmarával bevont szegény lovak fejét, nyitottunk magunknak annyi nyílást, hogy egyenként és egymást követve a vágó lovak közt, majd ahol sűrűbb volt a ló, és utat nem nyerhettünk, a lovak alatt és lábai közt elmenekülhettünk egy szűk sikátorba, ahonnan aztán minden ellenállás és bántalom nélkül mehettünk tovább” – írta egyikük. A történet ugyan valószínűtlennek látszik, ám mégis megeshetett. Annál is inkább, mert a korabeli „Szuronyvitan” kimondottan tiltotta a szembenálló lovas lovának szűgyön szúrását, „mivel ezáltal a lovat megsebesítné ugyan, vagy tán meg is ölné a katona, de a roskadás alatt súlyától földre teríttetnék s magát a viadlra képtelenné tenné”. A gyalogosnak ilyen esetben lehetőleg a lovas bal oldalát kellett megtámadnia.⁹² A szabályzat nemigen számolt a gyalogság által a lovasság ellen indított támadással, de éppen ez tette lehetővé, hogy a lovasságot is meglepetésként érje egy ilyen akció. Az egyes sorban előretörő gyalogságnak, ha kellő gyorsasággal nyomult előre, csak két lovassal kellett számolnia, amelyek közül az egyik – a gyalogosok jobb oldalára esvén – nem használhatta kardját, a másik csapásait pedig hárítani lehetett. Az említett szakasz krónikása szerint „a megdermedt véteseknek sem volt annyi erejük, hogy a kardot kezelhették volna”, s talán azért is engedték át őket, mert azt gondolták, „hogy soraikon azért törünk át, hogy magunkat megadva, fegyverünket lerakjuk, s azt annál inkább gyaníhatták, mert egyikünknek sem volt kedve és ereje a szűráshoz”.⁹³

Külön vonult vissza Csákvár felé – a véteseken áttörve – a beregi csapat is.⁹⁴ A 48. honvédzászlóalj másik öt százada Perczel Miklós őrnagy vezetésével rendben vonult vissza Csákvárig, ahol vagy 3-4 századra menő, más alakulathoz tartozó menekülővel Karger Ferdinánd alezredes dandárához csatlakozott.⁹⁵

⁹⁰ OSZK Kt. Dudás-gyűjt. Kralovánszky László levele, Nyíregyháza, 1884. november 29. 307/v-308/r. folio.

⁹¹ Mezősi 204. A szabolicsiak hősie viselkedését az ütközetből megmenekült sebesültek is kiemelték: „...talán mind elveszték volna vagy elfogták volna őket, ha egy szabolcsi zászlóalj előbb a városba, utóbb a szőlőkbe bevén magát, az üldözésükre előnyomuló lovasságot vissza nem verte volna, miáltal a sereg többi része időt nyert rá, hogy elvonulhasson és magát rendbe szedhesse”. „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830-1861. A szöveget gondozta Forrai Ibolya és Árvai Judit. A bevezetőt írta és a névmutatót összeállította: Benda Gyula. Negyvennyolcas Idők I. Budapest, 1998. 70. Hasonló elismeréssel szól róluk Halászi György „Jelen látvány volt a szabolicsiak közül néhány bátor s elszánt honvéd, mint húzta a velük dacolt s erejükön kifogott nehéz ágyút”.

⁹² Gál Sándor: Szuronyvitan a gyalogság számára, ti. a puskának vígefegyvergyanánti használata gyalog és lovas ellen. Pest, 1848. 21-22.

⁹³ Kárpáti Nagy Benő: Egy honvéd albuma. Nagyvárad, 1887. 22-33. (a továbbiakban: Kárpáti Nagy) 29-30. A kis csapat estére elérte Székesfehérvárt, de előreküldött társuk azzal a tudósítással sietett vissza, hogy a város tele van ellenséggel, s végül 14 órai menetelés után a városon kívül, a székesfehérvári kanonok szőlőpajtájában éjszakáztak, ahol a gazdatiszt fél órán keresztül „rajcsúrozattatta és tornáztatta őket”, hogy a hideget kiűzze tagjaikból.

⁹⁴ OSZK Kt. Beregi csapat 4/v. f.

⁹⁵ Perczel Miklós – Csányi László, Csákvár, 1848. december 31. reggel 4 óra. Waldapfel II. 413.

A Miklós-huszárok két százada Horváth János vezetésével a balszárnyról visszavonuló gyalogüteg elébe került.⁹⁶ Ekkor azonban egy huszártiszt (Gáspár András vagy Horváth János)⁹⁷ elkiáltotta magát: „Álljunk meg fiúk, mert így egy sem menekül meg”. Így a Sándor-⁹⁸ és a Miklós-huszárok visszafordultak, s az üldöző vértésekre vetették magukat. A harcban különösen kitűnt Mjk József kapitány, századparancsnok.⁹⁹ A Wallmoden és az időközben beérkező Hardegg-vértések Mór bejáratánál beérték a gyalogüteget, s az irtózatot tolongásban húsz fő kivételével egész személyzetét elfogták vagy levágták.¹⁰⁰ Egy löveget, amelyen még ott ült két tűzér, megpróbáltak visszafordítani, de az utca olyan keskeny volt, hogy négy lóval nem lehetett benne megfordulni. A tűzerek és szekérszekerészek azonban annál nagyobb energiával ügettek tovább. Ekkor a vértések eléjük kerültek, mire ott termett három Miklós-huszárral, négy vértessel levágtak, s kimentették az ágyút.¹⁰¹ A huszárok küzdelme tehát nem volt hiábavaló. Súlyosan megsebesült gróf Berchtold Wallmoden-vértes hadnagy,¹⁰² könnyebben Fejérváry ezredes (pisztolylövéstől¹⁰³) és Cahusak hadnagy. A Wallmoden-vértések őrnagy osztályának zászlótartó tizedesét a magyar huszárok levágták, s Josef Krpon helyettes zászlótartó, valamint Franz Nikel és Hrabal közvitéz tudta csak a zászlót ismét visszaszerezni.¹⁰⁴ A magyar huszárok közül a Friedrich (Frederic) Yates főhadnaggal vívott párviadal után 17 vágásból eredt 34 sebbel maradt a csataterén Tisza László, a Miklós-huszárok főhadnagya, Gáspár ezredes segédtsíjtje.¹⁰⁵ A 6. lovasüteg megmaradt hét lövegéből egy sem, és a Schill-féle gyalogüteg hét lövegéből csak egy esett az ellenség kezébe.¹⁰⁶

A városba közben egymás után érkeztek be a 35. és 50. honvédszászlóalj futó katonái is. Az 50. zászlóalj egy harmincfőnyi osztaga a város szélén lévő árokban foglalt rögtönzött tüzelőállást, s sortűzzel üzte el az üldöző, valószínűleg Hardegg-vértéseket, majd bevetette magát a városba. Itt egy újabb ellenséges lovascsapattal került szembe, amelyre megint sor-

⁹⁶ Tisza László életrajza szerint Horváth huszárait Gáspár rendelte a szélső balszárnyon álló Császárszár-huszárszázad mellé. 1848–49. Történelmi Lapok, 1892. február 1. 5.

⁹⁷ Sass 54. Répásky Mihályt említi, de ez téves, hiszen Répásky vezérőrnagy ekkor már a tartalék hadtest parancsnoka volt. A két század Miklós-huszárral parancsnoka Horváth János őrnagy volt; Perczel hadijelentésében azonban Gáspár Andrásnak tulajdonít hasonló szerepet. KLÖM XIII. 939. Halászi György szerint „hogy a 7000-8000 főnyi táborból csak ennyi, és nem 24, hanem csak 6 ágyú vétetett el, annak dicsősége derék őrnagy Gáspár úr s bátor huszáraié (kivéve a Császárszár-huszárokat, mint akikről állítják, hogy idő előtt megfutottak) – s a beregi századé”.

⁹⁸ Meszéna

⁹⁹ MOL HM Ált. 1849:23268. (kitüntetési előterjesztés)

¹⁰⁰ Sass 54.

¹⁰¹ Jalovics 49.

¹⁰² Berchtoldnak Leopold Jatlokall közvitéz adta át a lovát, s kísérte a kötőzőhelyre. Fejérváry ezredes – Hadseregparancsnokság, Abony, 1849. február 25. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-255. Ezért Fejérváry javasolta vitézségi éremmel való kitüntetését; a kérést Ottinger és Jellačić is pártolta. Az ezredtörténetben nincs nyoma kitüntetésének, de a hőstettnek sem.

¹⁰³ Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. január 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5.

¹⁰⁴ Fejérváry ezredes – Hadseregparancsnokság, Abony, 1849. február 25. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-255. Ezért Fejérváry javasolta vitézségi éremmel való kitüntetésüket; a kérést Ottinger és Jellačić is pártolta. A kitüntetést meg is kapták. Kovařík II. 97.

¹⁰⁵ Tisza Lászlóra lásd 1848–49. Történelmi Lapok, 1892. 5. és Halászi (ő írja, hogy szép volt látni „Tisza hadnagy és egy angol-osztrák tisztnek egymással vívását, egyenlő erejüket s bajnokságukat”; ez a tiszt pedig csak Yates lehetett). Török 84. szerint a két sebesült tiszt „szépen karonfogva egymást, besétáltak a katonai kórodába, és ott egymás mellett két ágyat elfoglaltak”. A történet szép, de valószínűleg nem igaz, mert Pimodan szerint Tiszát félhalottként szedték fel a csatamezőn.

¹⁰⁶ A huszárok hősiecs harcát kiemeli Meszéna; Pordán 235-236.; Török 84. és Thaly is.

tűzet adott. A lovasok megfordultak, a Hunyadiak olyan gyorsan futottak utánuk, hogy a lovak között átbújva jutottak be a nyitva lévő udvarokba.¹⁰⁷ Perczel később – nyilván más menekültek beszámolóí alapján – azt írta, hogy a 35. és 50. honvédszászlóalj katonái „a városban még keményen verekedtek és sokat lelőttek az ellenségből”.¹⁰⁸ Az 50. zászlóalj egy kisebb csoportja a templomnál védekezett, de többségüket levágták vagy elfogták.¹⁰⁹ A városban folyó küzdelem hevességét jelzi, hogy a Hardegg-vértesek lóról leszállva, egyesével, „kegyelmet nem adva, rettenetes mészárlásban” tisztították meg a házakat a rájuk lövöldöző honvédektől. Ennek során Staufer alezredes alól kilőtték a lovát, de felugrott, s biztatta katonáit: „Csak előre, gyermekeim! Mindjárt jövök!”. Elvesztette a lovát Boxberg báró, főhadnagy is. Doser hadnagy pánccélját golyó ütötte át. A Hardegg-vértesek ezredtörténete szerint minden sarokból és ablakból, minden padlásról lőtték őket, ugyanakkor szemérmesen hallgat veszteségeikről, csupán nyolc agyonlőtt lóról és két sebesültről számol be. Jellačić állítólag külön meg is dicsérte őket: „Nincs példa arra a hadtörténelemben, hogy egy, az ellenségtől megszállt helységet vértsek vettek volna be. Köszönöm nektek különleges bátorságokat és ragyogó vitézségeket”.¹¹⁰ A Hardegg-vértesek az ütközet folyamán összesen 300, a város megtisztításába bekapcsolódó báni huszárok csak a városban 248 foglyot ejtettek.¹¹¹

Ugyanakkor Jellačić hadijelentése szerint a város teljes megtisztítását csak a likai zászlóalj végezte el.¹¹² A műveletben részt vett a gradiskai határőrszászlóalj is, s Thanasia Jovanović nevű tizedese egymaga 14 foglyot ejtett az egyik házban.¹¹³ Nagy számú foglyot ejtett „részint heves ellenállás után, részint könnyen” az 5. vadászszászlóalj 2. százada is.¹¹⁴ Ugyanakkor Jellačić hadijelentésének egy némileg rejtélyes (vagy nagyon is árulkodó) megfogalmazása szerint „a kiterjedt Mór községben hemzsegett a menekülő ellenség, és nem volt tanácsos késedelem nélkül a három kifáradt zászlóaljjal oda bevonulni, mivel legfeljebb egy órán belül a Hartlieb-hadosztály várható volt, és csak akkor nyomultunk be Mórba, ahol e pillanattól kezdve minden harcnak vége volt”. Azaz a városba szorult ma-

¹⁰⁷ HL 1848–49. Péch József emlékirata.

¹⁰⁸ KLÖM XIII. 940.

¹⁰⁹ Helfert I. 362.

¹¹⁰ Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. január 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5. Victorin 314-315. Ebből úgy tűnik, hogy a magyar gyalogsággal, illetve a város megtisztításával csak a Hardegg-vértesek foglalkoztak, a Wallmodenek csak átvágtattak a városon. – Friedrich Heller von Hellwald visszaemlékezése szerint a cs. kir. lovasság figyelmen kívül hagyta a régi lovasszabályt, behatolt a településre, és emiatt szenvedett jelentős veszteséget. A küzdelemben szerinte a városka lakói is részt vettek. KA Nachläße. B/801. Nachlaß Heller-Hellwald. No. 5. Denkwürdigkeiten aus dem Leben eines österreichischen Generals. 214. iv. Vö. Dahlen 417.

¹¹¹ Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. január 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5.

¹¹² Jellačić: Das Treffen bei Mór am 30. Dez. 1848. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222.; HL 1848–49. 7/141a. Helfert I. 362. szerint Staufer kérésére egy zászlóalj varasdi határőr vonult a város megtisztítására, nagy örömmel, mert abban reménykedtek, hogy rabolhatnak. A varasd-kőrösi, illetve a varasd-szentgyörgy határőrezred 3. zászlóaljai a Hartlieb-hadosztály Krieger-dandárában szolgáltak. Winterfeldzug 8. Ha Helfert adata megállja a helyét, a város végleges megtisztítására valóban csak a Hartlieb-hadosztály megérkezése után került sor. (Helfert használta egy, a bán főhadiszállásán tartózkodó személy kéziratát. Uo. Anhang, 133.)

¹¹³ Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. január 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5. az illetők nyilván meg akarták magukat adni, a tizedesnek tehát szerencséje volt. Jellačić február 4-én ismét megemlékezett Jovanović érdemeiről. Uo. Karton 1859. AOK W-G. No. 1711.

¹¹⁴ Schnorbursch százados – 5. vadászszászlóalj parancsnoksága, Bodajk, 1848. december 31. KA AFA Karton 1859. AOK W-G. No. 1711.

gyar csapatok meglehetősen erős ellenállást tanúsítottak, s ez az ellenállás olyan erőteljes volt, hogy a győztes hadvezér nem merte három zászlóalját bevonultatni a városba.¹¹⁵ Jellačić egyik segédtisztjét az 5. vadászzászlóalj felkeresésére küldte, hogy azzal vonuljon be Mórba, de az nem lelte az alakulatot.¹¹⁶ Valószínű tehát, hogy valóban csak a 7. vértesezred katonái és a báni huszárok vitézkedtek a város megtisztításánál, s a gyalogság már csak a Hartlieb-hadosztály beérkezése¹¹⁷ után vonult be a foglyok begyűjtésére. Arra is volt példa, hogy néhányan egy istálló padlásán húzták meg magukat, s csak december 31-én este hagyták el a települést.¹¹⁸

A Wallmoden-vértesek Mórt megkerülő ezredesi és a városon átnyargaló alezredesi osztálya a város mögött egyesült. Az őrnagy osztály Ottinger személyes vezetése alatt Mórt balról, délkeleti irányba megkerülve az ezredesi osztály 1. századának Yates főhadnagy vezette egy szakaszával az 5. fél lovasüteggel folytatta a magyar csapatok üldözését. Az őrnagy osztály Edelsheim százados vezette 2. százada Mórtól egy órányi távolságban elvágta a 35. zászlóalj több, még együtt lévő százada visszavonulásának útját, s a 3. (Ferenc József) dragonyosezred Farkas százados vezette, 38 főnyi szakaszának segítségével – amely ugyan ágyúfedezetre volt rendelve, de csatlakozott a rohamozókhoz – elfogta a zászlóalj 450 emberét. Ezalatt a Wallmoden-vértesek őrnagy osztályának 1. százada támogatásként szolgált.¹¹⁹

A jobbszárnyon álló magyar csapatokat a vezénylő Meszéna Ferenc vezérkari főnök a centrumot ért támadás után nem sokkal, emlékiratai szerint rendben, visszavonta Pusztakápolnán és Gánton át Csákvár felé. Erre indíthatta őt az is, hogy Jellačić az időközben beérkezett 3. dragonyosezredet a magyar jobbszárny megkerülésére küldte.¹²⁰ A rendezett visszavonulás ellen szól azonban az a tény, hogy például a 47. honvédszászlóalj 5., Hertelendy Kálmán és 6., Szabó Samu százados vezette századai nem kaptak visszavonulási parancsot, s noha jól látták a csatavesztést, s hogy „mindenfelé zavar, futás s visszavonulás van”, csak akkor indultak el, amikor Bezerédy Lajos tábornoki százados „a leggyorsabb visszavonulást parancsolta”. Hertelendy az 5. századdal olyan gyorsan vonult el, hogy kiküldött csatárait is Szabónak kellett összeszednie. Végül a 6. század Mórt kikerülve, a szőlőhegyeken át hagyta el a csatateret.¹²¹ A tüzéség három lövege pedig szintén felsőbb utasítás nélkül, „erdőn-hegyen keresztül, többnyire út nélkül bolyongva”, nem az ütegparancsnok Mike hadnagy, hanem az irányzó László Károly vezetésével vonult vissza Ká-

¹¹⁵ Jellačić: das Treffen bei Moor am 30. Dez. 1848. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-ad 222.; HL 1848–49. 7/141a. A Winterfeldzug 77. nem is tudott mit kezdeni a likai zászlóaljra és a Hartlieb-hadosztályra vonatkozó, egymásnak ellentmondó megállapításokkal, s az előbbinek a város megtisztításában játszott szerepére vonatkozó passzust egyszerűen elhagyta.

¹¹⁶ Dahlen 418.

¹¹⁷ Pimodan 122. szerint délután 3 óra.

¹¹⁸ HL 1848–49. Péch József visszaemlékezése.

¹¹⁹ Ottinger – Mária Terézia rendi káptalan, Pest, 1849. január 8. KA MMTO F. IV. O. 56/1.; Ennek nyomán Jellačić – Windisch-Grätz, Pest, 1849. január 15. 196/D.K. KA AFA Karton 1930. SAJ 1849-1-5. Kovařík II. 95-96.; Wrede 492. Mind Ottinger, mind Jellačić jelentése, mind e két munka tévesen a 37. zászlóaljról ír, holott ez ekkor és később is Komáromban szolgált. Lásd még Dedekind, Franz: Geschichte des k. k. Kaiser Franz Joseph I. Dragoner-Regimentes Nr. 11. von seiner Errichtung 20. Dezember 1688. bis 6. Mai 1879. Wien, 1879. (1848–49-ben 3. Ferenc József dragonyosezred; a továbbiakban: Dedekind) 477.

¹²⁰ Dedekind 477. – Elképzelhető persze, hogy az ezredtörténet írója nem a magyar jobbszárnyra, hanem a centrumra gondolt, mert a jobbszárnyon állók egyike (Meszéna, László Károly, Szabó Samu) sem említi ezt a megkerülő mozdulatot emlékiratában. De az is elképzelhető, hogy Meszéna visszavonulására és az említett megkerülő mozdulatra egy időben, egymástól függetlenül került sor.

¹²¹ OSZK Kt. Oct. Hung 1421. Szabó Samu naplója. 2. f.

polnán és Gánton át Csákvárra.¹²² Meszéna útközben – emlékirata szerint – közel 2000 főt szedett össze a visszahúzódó magyar erőkből; ebben azonban valószínűleg a 48. zászlóalj és a beregi század is benne foglaltatik.¹²³ Gyika zászlóalja az est folyamán, Perczel Miklós 48. zászlóalja után érkezett Csákvárra.¹²⁴

A csapatok megmenekülését az is elősegítette, hogy az aznap Csákvárra érkező Karger-dandár (1794 fő, 10 löveg), a dandárparancsnok némi tétovázása után előnyomult. Zám-belly Lajosnak, a dandárnál szolgáló huszártisztnek a visszaemlékezése szerint amint az ágyúdörgést hallották, a dandár kiállt. Karger azonban, annak dacára, hogy a beosztott parancsnokok sürgették az előnyomulást, csak két óra múlva indította el csapatait, „de oly félénken, hogy minduntalan megállt, s a vidéket őrzérek által megvizsgáltatta”. Így a Csákvártól másfél órányi távolságra lévő Csákberényt csak hat órai huzavona után érték el, ahol ekkor már a Perczel-hadtest egyes katonáival találkoztak. Ez utóbbiak azt mondták, hogy a hadtest egésze „holtan vagy fogva van”. Zám-belly elbeszélésének ellene szól a dandár egyik katonájának levele. Eszerint a Perczel gyalogságát üldöző ellenséges lovasság kénytelen volt visszavonulni a támadását visszaverő, majd rohamot indító 14. honvéd-zászlóalj és a magyar tüzérség elől. Zám-belly szerint Karger a Perczel-hadtest vereségéről kapott hírek után visszatért Csákvárra, a Mór felől arra vezető utakat pedig kidöntött fákkal eltorlaszoltatta. Emiatt aztán az erre menekülőeknek nemcsak a hideggel, hanem az eltorlaszolt utakkal is meg kellett küzdeniük.¹²⁵ Karger mentségére két dolgot mondhatunk el: egyrészt csak arra volt utasítása, hogy mit tegyen akkor, ha megtámadják; másrészt nem hagyhatta teljesen fedezetlenül a rábízott védelmi szakaszt. Végül, miután a már aznap megtett menet után újabb 20 kilométert kellett megtennie, ha az első ágyúszóra megindul, sem igen érhet déli 12 óra előtt Móra, akkorra pedig az ütközetnek már vége volt; ha pedig be is kapcsolódik a harcba, rövidesen megérkezik a Hartlieb-hadosztály, amely az erőviszonyokat ismét a cs. kir. csapatok javára módosítja.

Mint láttuk, a Sándor- és Miklós-huszárok hősie ellenállásukkal igyekeztek biztosítani a magyar üteg visszavonulását, több-kevesebb sikerrel. A magyar ütegek megmenekülését állítólag az is elősegítette, hogy visszavonulás során Bodajk felé kerültek, s a cs. kir. lovasság nyomukat vesztette. Negyed óra múlva találkoztak Perczellel, „veres huszár sapka volt a fején, arca a kétségbeesést tükrözi” – írja az egyik szemtanú. „Ennyien vagytok!” – mondta szomorúan a tábornok. A cs. kir. lovasságtól elszakadt magyar lovasság és a tüzérség nagyobb része ezután Perczel vezetésével Székesfehérvárra vonult. Este 5 órakor már csak Perczel lovassága és 5 lövege volt a városban, s a templomtoronyból figyeltette, jön-e már az ellenség. Miután arról kapott hírt, hogy „jön a német!”, december 30-án Seregélyesre folytatta menetét. Perczel december 31-én innen küldte meg jelentését Kossuthnak

¹²² Pordán 236.

¹²³ Meszéna; Pordán 236.; Hermann 1995. 121.; Kárpáti Nagy 30-31.; KLÖM XIII. 940.; Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r. Barta István. Budapest, 1953. (a továbbiakban: KLÖM XIV.) 15.; Novák Mihály: Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. 2., bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906. 235-236. Kerkápoly Tivadar százados visszaemlékezése; Zám-belly Lajos: Emlékiratok 1848/49-ből. Hazánk. Szerkesztette: Abafi Lajos. XI. kötet. 1889. (a továbbiakban: Zám-belly) 279. szerint Csákváron 3000 menekült gyűlt össze.

¹²⁴ Perczel Miklós – Csányi László, Csákvár, 1848. december 31. reggel 4 óra. Waldapfel II. 413.

¹²⁵ Zám-belly 278-279. A Karger-dandár előnyomulásáról és az általa vívott harcról beszámol Karsa Ferenc: Karsa Endre zempléni önkéntes nemzetőr levelei a feldunai táborból és a táborozást megelőző eseményekről. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. 1905. 293. Erről más forrásaink nem szólnak.

az ütközetről, majd Martonvásárra vonult vissza, hogy a Karger-dandárral felvegye az összeköttetést.¹²⁶ Horváth őrnagy innen küldte meg Görgeinek jelentését az ütközetről.¹²⁷

A magyar balszárny széttűzésének pillanatában Mórtól délre egy magyar alakulat jelent meg. Nemegyei Bódog vezérkari őrnagyot még december 20-án bízta meg Kossuth egy önkéntes mozgó szabadcsapat alakításával a dunántúli megyékben. Nemegyei december 23-án indult el Pestről. Indulása napján, majd december 26-án azt a feladatot kapta, hogy csapatával hátulról nyugtalanítsa az ellenséget. December 27-én némi reguláris katonasággal és három löveggel Csákvárra volt, majd délnek vette útját. Kossuth december 29-én megbízta őt a Veszprém megyei népfelkelés vezetésével is. Nemegyei útból Veszprém felé jelent meg Mórnál, s átlátva a magyar erők katasztrofális helyzetét, „nehogy alakuló csapata az ellenség száguldói által elfogassék”, folytatta útját Veszprém felé. Megjelenésének valószínűleg szerepe volt abban, hogy Jellačić az ütközet befejezése után viszonylag hamar leállította a menekülő magyar csapatok üldözését.¹²⁸

Az ütközet már eldőlt, amikor a csataterre érkezett a Hartlieb-hadosztály elővédje, a 3. (Szász király) vértesezred ezredesi osztálya. Mivel Jellačić arról értesült, hogy Perczel segítséget kapott (valószínűleg a Karger-dandár előnyomulásáról, de lehet, hogy Nemegyei különítményéről volt szó), a nyert erősítéseket nem használta fel újabb támadásra, hanem megállította csapatait. A Hartlieb-hadosztály egésze csak délután 3 órakor érkezett meg a csataterre. A 3. vértesezred Cadoudal főhadnagy vezette szakasza és a banderális huszárok egyik szárnya kísérte a nagyszámú foglyot Bécsbe.¹²⁹

A két fél összesen 32 elesett katonáját temették Mórban a homoki temetőben közös sírba, bár ehhez a számhoz magyar részről még bizonyára jó néhány főt hozzá kell számolni.¹³⁰ Schaffgotsch századost december 31-én temették el; a koporsót bajtársai vitték, a gyászkiérteket a 3. vértesezred második ezredesi osztálya adta. Jellačić „szép, megragadó és fölemelő beszédet mondott”.¹³¹ A katonai kórházban és a kapucinus zárdában összesen 350 sebesültet ápoltak.¹³² A foglyok és a zsákmányolt ágyúk számáról a magyar és a cs. kir. források meglehetősen nagy eltéréssel nyilatkoznak: a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a magyar sereg 5 löveget veszített.¹³³ Jellačić január 1-jén Móról újabb 300 hadifoglyot küldött a főhadiszállásra, s jelentése szerint ezek teljes száma már 2000 felett van.¹³⁴

A vereség elsődleges oka Perczel megmondhatatlansága volt. Nem értesítette a támadás tervéről sem Görgeit, sem a feldunai hadsereg legközelebb álló dandárának parancsnokát, Karger Ferdinánd alezredest. Átengedte a Mór előtti előnyös állást az ellenségnek, s így lehetővé tette balszárnyának megkerülését. Az erdőt is csak késve szállta meg. A másik ok

¹²⁶ A lovasság és tüzérség menekülési útvonalára lásd Sass 55.; Pordán 236.; KLÖM XIII. 932., 939-940.; Görgey István I. 92.

¹²⁷ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 349.

¹²⁸ MOL OHB 1848:6137., 6865., KLÖM XIII. 821., 862., 871., 912., 918-919., XIV. 31., 40., XV. 21., 882. Nemegyei megjelenésére a szakirodalomban először Erdős 1978. 101. hívta fel a figyelmet.

¹²⁹ Schwarzbach, Moriz: Gedenklblätter aus der Geschichte des k. k. Dragoner Regimentes Johann König von Sachsen. Wien. 1868. (a továbbiakban: Schwarzbach) 62.; Sacken, Edwin von: Geschichte des k. u. k. Dragoner Regimentes Friedrich August König von Sachsen Nr. 3. Wien, 1927. II. kötet. (a továbbiakban: Sacken II.) 11-12.

¹³⁰ Erdős 1978. 100.; Erdős 1998. 212.; Erdős 1977. 252-253.

¹³¹ Schwarzbach 63.; Sacken II. 12.

¹³² Schwarzbach 63.; Sacken II. 12. – Január 5-ére a betegszám 311 főre csökkent. Gyurich százados, kórházparancsnok – cs. kir. fővezérség, Mór, 1849. január 6. kora reggel. KA AFA Karton 1822. HA. u. W-G. 1849-1-55b.

¹³³ Pordán 235-236.

¹³⁴ KA AFA Karton 1822. HA. u. W-G. 1849-1-6.

a két fél erőinek összetételében rejlett. Jellačić harcba vetett csapatai létszámukat tekintve nem haladták meg Perczeléit, ugyanakkor nehézlövessége körülbelül háromszoros létszámfőlényben volt a magyar huszársággal szemben. Mindehhez járult, hogy Jellačić először a magyar balszárnnyal támadta meg, s itt helyi erőfölényt hozott létre. A magyar balszárnnyal szétzúzása után a centrumnak és a jobbszárnynak is vissza kellett vonulnia. Megjegyzendő persze, hogy Jellačić az ütközet elhúzódnása esetén még számíthatott a Hartlieb-hadosztály beérkező, legalább 7000 főnyi állományára is. A vereség tehát kikerülhetetlen volt.

Szólni kell még Kossuth felelősségéről is. Tudhatta, hogy Perczelnek elég egy cseppnyi biztatás a támadásra, különösen ha ezáltal Görgei ellenében, Görgei nélkül szerezhet eredményeket. Kossuth Pestről nem látta át a hadi helyzetet, s mégis taktikai részletességű támadási utasítást küldött. Ezzel pedig a katonai vezetés intézkedési körébe avatkozott.

A vereség legfontosabb következménye az volt, hogy a Görgei vezette feldunai hadseregnek kellett átvennie a fővárosba vezető valamennyi út védelmét. Ezáltal védelmi vonala olyan hosszú lett, hogy a főváros közvetlen közelébe kellett összevonni csapatait. Ez vezetett az OHB és az országgyűlés azon határozatához, amely szerint a fővárost ki kell üríteni, s a kormányzatnak át kell tennie székhelyét Debrecenbe.

Más kérdés, hogy a főváros megvédésére Perczel sikere vagy seregének épen maradása esetén sem sok lehetőség volt. Hiszen a főváros előtt összevonandó magyar főszereg létszáma még mindig jelentősen elmaradt Windisch-Grätzétől. Az azonban egyáltalán nem volt mindegy, hogy a magyar sereg egy része viszonylagos épségben vagy szétverve hajtja végre visszavonulását.

HERMANN, RÓBERT

The Transdanubian campaign of Mór Perczel and the battle of Mór (December 30, 1848)

Of the battles and engagements of 1848-49 mostly the great, decisive battles (Pákozd, Schwechat, Kápolna, Isaszeg) have attracted enough attention for monographs or essays, although recently minor engagements (Hatvan, Csorna, Ihász) have also been discussed more frequently. István Görgey published a separate booklet on Mór already in 1867 with the admitted purpose to clear his brother Artúr Görgey of the charges that blamed him for Perczel's defeat at Mór. The defeat has been the subject of lively debates ever since, and this also justifies another attempt to reconstruct its history on the basis of Hungarian and Austrian documents. With regard to its size, it was a minor battle since the total number of the forces deployed on both sides was less than 12.000; on the Hungarian side the Perczel Corps, on the Austrian side two brigades participated in the combat.

Since it is a well documented battle, the events are easy to reconstruct. The author has used numerous memoirs besides the official reports for the Hungarian side; for the Austrian side, official documents plus the diary and the recollections of two Austrian officers have provided information. The battle can be divided into four stages:

1) The Perczel Corps repelled the Grammont Brigade attempting to advance from Kisbér.

2) Most of the infantry of the corps advanced into the forest to develop the advantage, but retreated before the counterthrust of the Grammont Brigade, and disintegrated in the process.

3) The Ottinger Brigade just arriving attacked the Hungarian left flank and centre wavering because of the retreating infantry, forcing both to retreat.

4) During the pursuit the brigade captured hundreds of prisoners and took five cannons.

The primary cause of the defeat was Perczel's carelessness. He had failed to inform of the plan of the attack either Görgei or Colonel Ferdinánd Karger, commander of the nearest brigade of the Army of the Upper Danube. He allowed the enemy to take the advantageous position before Mór, making possible the outflanking of his own left wing. The other cause was the composition of the two parties. The troops deployed by Jellačić did not exceed Perczel's in number, but his heavy cavalry outnumbered the Hungarian hussars three to one. In addition, Jellačić used the bulk of his forces to attack the Hungarian left wing, thereby creating a local superiority. With the Hungarian left flank crushed, the centre and the right wing was forced to retreat as well. It should be noted, of course, that in case the battle were protracted, Jellačić could count on the arrival of at least seven hundred troops of the Hartlieb Division. The defeat was, therefore, inevitable.

The consequences of the battle were fatal. The Army of the Upper Danube led by Görgei had to undertake the defence of all the roads leading to the capital. Thereby his defensive line became so long that he had to concentrate his troops near the capital. This resulted in the resolution of the National Defence Committee and the Parliament to evacuate the capital and transfer the seat of government to Debrecen.

It is a different question that there was little chance of defending the capital even if Perczel's army had won or remained intact. The main Hungarian army to be concentrated before the capital would still significantly be outnumbered by that of Windisch-Grätz. What did make a difference, however, was whether a part of the Hungarian army executed its retreat relatively intact or thrashed to pieces.

DÉR DEZSŐ

Az északi mozgó hadtest létrejötte

Szervezési problémák és katonai kudarcok 1848–1849 fordulóján

1848 decemberében jelentős változások történtek a szabadságharc politikai és katonai terén. Olmützben lemondatták az áprilisi törvényeket szentesítő V. Ferdinándot, és helyette unokaöccsét, a fiatal Ferenc Józsefet ültették a Habsburg Birodalom trónjára, akit nem kötöttek az áprilisi törvények és a magyar alkotmányra tett eskü. Ezt, mint az örök-lési rendet is sértő trónváltozást, a magyar országgyűlés nem ismerhette el. Ennek következményeképp az új császár parancsot adott a magyar határokon felvonuló császári haderő részeinek egy összehangolt támadás megindítására az ország ellen, hadműveleti célként az ellenállók leverését és a főváros elfoglalását tűzve ki.

1848. december első felében több irányból indították meg offenzívájukat a határok mentén csoportosuló osztrák csapatok:

- a császári főszereg – Windisch-Grätz tábornagy parancsnoksága alatt – Moson-magyaróvár-Sopron térségébe nyomult be
- a főszereg északi szárnyához közvetlenül csatlakozott Simunich altábornagy hadosztálya, amely Morvaország felől intézett támadást
- Karl Frischeisen alezredes hadosztálya, s vele a Szlovák Nemzeti Tanács Hurban vezette szabadcsapatai Morvaországból Pozsony vármegyébe törtek be a Jablonkai-szoroson át
- a galíciai Dukláról gr. Franz Schlik altábornagy kelt át a Kárpátokon Sáros irányából
- Eszék vára ellen Trebersburg vezérőrnagy hadoszlopja vonult Szlavóniából kiindulva
- Nugent gr. tábornagy Stájerország felől benyomuló hadosztályának – Tebersburg hadoszlopával együttműködve – a Dél-Dunántúlt kellett megszállnia.

Emellett az Erdélyt már megszállva tartó Puchner-hadtestnek, illetve a bácska-bánáti szerb-osztrák hadtestnek is támadást rendeltek el Nagyvárad, illetve Szeged–Kecskemét irányában.

E nagyarányú offenzívában részt vevő császári alakulatok létszámának összege – nem számítva a román és szász nemzetőrséget és népfelkelést – megközelítette a 120 ezer főt.¹

A hadszervezés kezdetei Felső-Magyarországon

A felvidéki vármegyéknek már 1848 októberében aggodalomra adhatott okot, hogy Simunich altábornagy mintegy 5000 fős hadoszlopja, amelyet Galíciából a Bécs alatt gyülekező császári haderő megerősítésére rendeltek el, menetét Magyarországon keresztül tervezte végrehajtani. Előőrsei október 13-án Duklán lépték át a határt, Simunich azonban – időközben értesülve Jellačić visszavonulásáról és a bécsi forradalomról – még aznap visszarendelte őket, és a hosszabb, de biztosabb – a Kárpátoktól északra fekvő – útvonalat választva csupán Trencsény vármegyében szándékozott a határt átlépni.²

¹ A szabadságharc katonai története Pákozdtól Világosig. Szerkesztette Bona Gábor. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Bona 1998.) 161-163.

² Doberdói Breit József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története I. k. Budapest, 1929. (a továbbiakban: Breit) 109-111.; Simunich trencsényi betöréséről és az ellene tett intézkedésekről lásd Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes vissza-

A Simunich hadoszlop megjelenése, majd a Galícia felől érkező, az ottani császári csapatok Magyarország elleni készülődéséről szóló újabb nyugtalanító hírek azonnali cselekvést követeltek a felvidéki vármegyéktől. A leginkább érintett megye, Sáros kormánybiztosa, Irányi Dániel kémeket küldött ki a lembergi főhadparancsnokság területén összpontosuló császári alakulatok szándékainak felderítésére, s a hírekről folyamatosan tájékoztatta az Országos Honvédelmi Bizottmányt (OHB) és a környező vármegyéket is. November 15-i levelében már figyelmeztetett egy esetleges Dukla felőli betörés lehetőségéről, 22-én pedig konkrét adatokról tájékoztatta az OHB-t: „... December 1-től 10-ig összpontosítás történnik e megye határaihoz közel, jelesül Duklán 3000 Zmigrodon 5000 Jaslon pedig 4000 ember, összesen tehát 12000 ember, nagyobbára Olmücz és Gallícia felől; hozzájáruland köz hír szerint kiírva hat üteg ágyú. A parancsnok-vezér kilétét [a kiküldött hírszerző] bizonyosan nem tudhatta ki ...”. Emellett a korábban általa emeltetett határtorlaszok ellenőrzésére, valamint újabbak létesítésére Dessewffy és Haller őrnagyokat küldte ki, illetve elrendelte a még be nem szedett fegyverek összegyűjtését is.³

Az OHB – Irányi leveleinek hatására – még novemberben utasítást adott Pulszky Sándor alezredesnek, az Eperjes-kassai hadmegye parancsnokának,⁴ hogy állítson ki csapatokat a császári alakulatok várható betörése miatt. De a felállítandó hadtest – amelynek magvát Sárosból és a környező megyékből összegyűjtött, többnyire gyalogos nemzetőrök adták, s amellyel csupán a térségben szerveződő három (19., 20., 42.) „még zöldfülű” honvédszázalajat vonták össze – túlságosan erőtlennek látszott a betörés megakadályozására. Irányi még november 22-i levelében sürgetve kérte az OHB-t: „... ide elegendő rendes katonaságot avvagy gyakorlott honvédeket mielőbb küldeni méltóztassék, mert ilyen környékünkön sehol sincs, s azon nem nagy számú fegyveres nemzetőrséggel, melly van, mint a nemzetőrökkel vitt csatázások mutatják, semmire se mehetnének”. Nem volt jobb a helyzet a környező vármegyékben sem. Boronkay Albert Zemplén megye kormánybiztosa erről számolt be november 20-án kelt, az OHB-nak küldött leveléből: „Nehéz az állás fegyveres erőt ott teremteni, hol se erő, se fegyver nincs ... Folyamodott a megye; magam is bátor voltam mind az ujonczok, mint a megye részére fegy-

emlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Beniczky Lajos jelentései és a vele kapcsolatos eseményekre vonatkozó hivatalos ügyiratok 1848-1864. Sajtó alá rendezte: Steier Lajos. Budapest, 1924. 562-588.

³ Irányi Dániel november 15-i és 22-i levelét lásd Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H 2 az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (a továbbiakban: OIB) 1848:3921. 3551. Az első vesztes (budaméri) ütközet után megkezdődtek a felelősségre vonások, amelyekben Irányi Dániel kormánybiztos neve is felmerült. Többen azt vetették a szemére, hogy azon üzenetével, miszerint „... a sárosi szorosokat úgy eltorlaszoltatta, hogy azokon a madár sem jöhet be”, félreinformálta az OHB-t, s így a Bizottmány – bízva a megerősített határokból – a Pulszky által kért katonai támogatást a térség számára nem biztosította. Azonban a fent idézett levelek tanúsága szerint ilyen mértékű határerősítést Irányi utasítására nem hajtottak végre, legalábbis az OHB-nak küldött leveleiben a kormánybiztos ezt nem említette; másrészt a hadtestparancsnok, Pulszky Sándor több helyen még az Irányi által emeltetett torlaszok eltávolítását is elrendelte. Az idézett szövegeken kívül lásd még Irányi Dániel nyilatkozata: Közlöny, 1849. február 7., illetve Szuper Sándor (1848-49-es vezérkari őrnagy): Az I. magyar hadtest működése Felső-Magyarországon. Megjelent A Honvéd című lapban. A vizsgált időszakra vonatkozó részek megjelenési dátumai: 1867. december 16. (I. évfolyam, 20. szám), 1868. január 20. (II. évfolyam, 3. szám), illetve 1868. március 2. (II. évfolyam, 9. szám) (a továbbiakban: Szuper 1867. december 16., 1868. jan. 20. és 1868. márc. 2.); Borus József: A felsőtiszai hadtest 1848 december – 1849 február (Hadtörténelmi Közlemények [a továbbiakban: HK] 1963. 1. szám [a továbbiakban: Borus 1963.]) című munkája 155. lábjegyzete a megjelenés dátumait tévesen tünteti fel. Szuperről (Soupper) lásd Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest, 1987. vonatkozó életrajzát.

⁴ Pulszky kinevezését lásd Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. kötet (a továbbiakban: KLÖM XIII.) S. a. r. Barta István. Budapest, 1952. 408.

vert, és ágyukat kérni, de eddig siker nélkül ... Ha már most az ellenség valósággal betörni szándékozik, mihez fog itt a különben is csüggedező nép támaszkodni? A nemzetőrök lőfegyverek hiánya miatt még csak a gyakorlatokat sem akarják járni, – a dzsidákat mellyekkel egy része el van látva fegyvernek sem nézik.” (Kiemelés az iratban)⁵

A nemzetőrök mellett az itt szerveződő honvédszászlóaljnak egyéb nehézségekkel is szembel kellett nézniük. Problémák mutatkoztak az állandó átcsoportosítások miatt egyes alakulatok létszámában. Gedeon Miklós őrnagy, a 42. honvédszászlóalj parancsnoka így írt erről Sárospatakon november 21-én kelt levelében: „... 42-ik és Zemplén megye nevét viselő honvéd zászlóalj jelenleg pedig csak 700 egyénből állna mellyek közül a 7-ik Huszár Ezred számára hohnapra napon 400 ujoncz ... Nagyváradra elküldendő létszen e szerint ... 200 egyénre olvadna le ... van szerencsém tehát felszólítani A Kormánybiztos Urat [Boronkay Albertet] a lehető leggyorsabb olly rendelkezések megtételére, miszerint az ezen zászlóalj létszáma kiegészítésére hiányzó 1 ezer ujonczot legfeljebb egy hét lefolyta alatt ... kiállítatni szíveskedne ...”. (Kiemelés az iratban) Képzett tisztek létszámában – és jó néhány tiszt hozzáállásában is – probléma mutatkozott: Pulszky Sándor alezredes a Kassán szerveződő 20. honvédszászlóaljjal kapcsolatban a következőket írta: „... az ott [mármint Kassán] alakuló 20-ik honvéd zászlóaljt ujólag megvizsgálván, ismét sajnosan kellet tapasztalnom: mind a mellett, hogy a tiszt. Bizottmány által az ezen zászlóaljhoz kinevezett tisztek megjelenési 10 napi határidő lefolyt, mind a mellett az egész zászlóalji tisztekből csak négy jelent még meg...”. Ennek megoldására sorozatos előléptetések és kinevezések történtek: „... több kinevezéseket s illetőleg előléptetéseket felső jóváhagyás reménye alatt tettem...”. A nemzetőr tiszteknél még rosszabb volt a helyzet, hiszen többen társadalmi rangjukhoz mérten kapták meg a katonai rangot is, amelyhez a szakértelemnek legtöbb esetben semmi köze sem volt.⁶

A hiányosságok zömét azonban később sem orvosolták. Ennek következménye volt, hogy december elejére a három honvédszászlóaljból (19., 20., 42.) a 20.-ban „Két századra való legénység volt felruházva ... de fegyver, a hajdúkét és a stiftistákét [Katonai nevelőintézeti hallgatók] is beleszámítva csak egy századra való volt a hat század közt kiosztva.” A 42. honvédszászlóalj, amely Sárospatakon várta felszerelését, Schlik betörésének hírére fegyver és ruházat nélkül vonult Kassára; fegyvereit még az ütközet napjáig sem kapta meg.⁷

Az idézett jelentések meglehetősen kétségessé tették, hogy a katonai egységet csupán névleg képező „Pulszky-hadtest” sikeres ellenállást tanúsítana-e egy ellenséges támadás esetére, és a betörésről szóló hírek pár nap múlva valósággá is váltak.

A Schlik-hadtest betörése és a budaméri ütközet

December 6-án 1848–49 egyik legtehetségesebb cs. kir. tábornoka, gr. Franz Schlik altábornagy hadoszlopával Galíciából, a lengbergi főhadparancsnokság területéről – áttörve a Duklai-szoros megerősítéseit – benyomult Sáros vármegyébe azzal a szándékkal, hogy

⁵ Irányi levele MOL H 2 OHB 1848:3551., Boronkay kormánybiztosé: MOL H 2 OHB 1848:3552.

⁶ MOL H 102 Boronkay Albert kormánybiztos iratai (a továbbiakban: Boronkay) 8., Pulszky Sándor november 2-án Besztercebányán kelt, az OHB-nak írt levele: MOL H 92 Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai (a továbbiakban: ONöHt) 1848:7380. A későbbi hadtestparancsnok, Mészáros Lázár emlékirataiban tesz arról említést, hogy a kinevezéseknél elsősorban nem a tapasztalat, hanem a baráti/rokonai kapcsolatok (pl.: az OHB tagokkal fenntartott jó viszony) domináltak, illetve a tiszthiány – és a helyzet sürgőssége révén gyakran kellett a tiszt állásra pályázók leveleiből válogatva feltölteni a hadsereg tiszt állományát, anélkül, hogy a megfelelő ismeretek igazolását ellenőrizték/hették volna. Lásd Mészáros Lázár emlékiratait. Közrebocsátja Szokoli Viktor. Budapest, 1881. I. köt. (a továbbiakban: Mészáros) 334.

⁷ A 20. honvédszászlóaljról Karsa Ferenc: Szabadságharcos napló. S. a. r.: Bona Gábor. Budapest, 1993. (a továbbiakban: Karsa) 27.

a cs. kir. csapatok hadművelési terve értelmében Kassa elfoglalása után a magyar főváros irányába nyomuljon előre. A hadtest, amely 7 gyalogos zászlóaljból, 6 lovasszázadból (2 vértess – és 4 sivalzsér [könnyű lovas] század) és 3 tüzérségi ütegből (2 gyalog üteg – egy 6 fontos és egy 12 fontos – és egy röppentyű üteg; 18 löveg) – összesen körülbelül 7-8000 főből – állt, 3 dandárra oszlott; ezek Fiedler, gr. Pergen és gr. Deym vezérőrnagyok vezetésével működtek. Ezzel szemben Pulszkynek az elmúlt hetek alatt felállított, jórészt nemzetőrökből álló hadtestében mintegy 9000 gyalogost, 321 lovast és 15 ágyút (többségében 3 fontosat) tartottak nyilván,⁸ aminek a legnagyobb részével azonban egy esetleges ütközet során nem lehetett számolni. Ebben a kiképzés, a felszerelés és egységes fegyver hiánya s az utóbbi miatt egyre fokozódó lőszerhiány mellett azonban egyéb okok is közrejátszottak.

Schlik csapatai már december 6-án Bártfán voltak, és Sáros vármegye északi részét ellenállás nélkül elfoglalták. A császári csapatok elől a szorosok szemmel tartására kirendelt honvédek és nemzetőrök Eperjes irányába vonultak vissza.

Komoly nehézségekbe ütközött a nemzetőrök mozgósítása a felvidéki vármegyékben, ahol a lakosság jelentős része nem magyar volt. Kossuth azon szózata ellenére, amelyet november 12-én intézett a Felvidék szláv ajkú lakosaihoz, Irányi már 15-én kelt levelében

⁸ Schlik és Pulszky erejéről Borus 1963. 155.; Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerkesztette: Hermann Róbert. Budapest, 1996. (a továbbiakban: Hermann) 221., Irányi Dániel OHB-nek írott, 1848. december 23-án Miskolcon kelt jelentése MOL H 2 OHB 1848:5581.

A betörő osztrák hadtest a következő erőkből állt: Fiedler vezérőrnagy parancsnoksága alatt volt a Vilmos főherceg ezred 3. zászlóalja, a gr. Nugent ezred 3. zászlóalja, a gr. Hartmann ezred 2. zászlóalja, a 36. 6 fontos gyalog üteg és a Császár chevauxlegersek (sivalzsérek) 2. osztálya. Pergen vezérőrnagy dandárába tartozott a br. Koudelka ezred 3. zászlóalja, a gr. Mazzuchelli ezred 3. zászlóalja, a Parma herceg ezred Landwehr zászlóalja, a Császár chevauxlegersek 1. osztálya és a 11. röppentyűüteg. A tartalék dandárt Deym vezérőrnagy vezette, amelybe a Vilmos főherceg ezred 1. zászlóalja, a Sunstenau vértess 1. osztálya és a 11. 12 fontos gyalog üteg tartozott. Lásd MOL H 2 OHB 1848:6782.; Breit 192. és 196., Borus 1963. 155. és Hermann 223. Schlik hadtestének erejét már a december 20-án érkező erősítésekkel is számolva adja meg. Az erősítést Schlik Bártfa elfoglalása után kérte Windisch-Grätz-től, egész pontosan 2 zászlóaljat és 4 lovas századot. December 20-án azonban a kért csapatok töredéke érkezett meg Schlik táborába Pergen vezérőrnagy vezetésével. Pergen megérkezéséig dandárját Podhayski őrnagy vezette. Lásd Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL) az 1848/49-es forradalom és szabadságharc iratai (a továbbiakban: 1848/49.) 5/223. és 33. lábjegyzet.

Pulszky hadtestében a honvéd katonaságot a három újonc honvédszászlóalj mellett a hadtest legütőképesebb egységeként értékelhető, a már harci tapasztalatokkal is rendelkező egy századnyi lengyel alakulat tette ki, amely Wladislaw Tchórznicki őrnagy vezetésé alá állott. Lásd Kovács István: A légio. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Kovács 1989.) 117. Lengyelek a szabadságharc megkezdése után tömegesen lépték át a határt. Kossuth, annak tudatában, hogy a magyar honvéd sereg nem a létszám-, hanem a felszerelés hiányával küszködik és „... tapasztalatván, hogy a lengyel tiszt urakkal igen nehezen lehet boldogulni, s hogy alkudozásaiuknak minden nap újabb és újabb követelésekkel állnak elő ...”, már novemberben utasította Irányit, hogy az északi határon csak azokat engedjék át, „... kik vagy táborokari, vagy mérnöki, vagy tüzéri képzettséggel bírnak”. Egyszersmind figyelmeztette, hogy Pestre küldésük helyett a Magyarországra érkező lengyeleket Eperjesen és környékén szervezzék csapatokba. KLÖM XIII. 579., 609-610., id.: KLÖM XIII. 454. A magyar oldalon a lovasság (kezdetben 32 kassai nemzetőrből állt!) hiánya azonnali cselekvést követelt. A katonai- és polgári vezetés így a vármegyéktől mindenek előtt a lovasság kiállítását igényelte. Kossuth, Almásy Pál és Recski András Heves megyei kormánybiztosi kinevezésében kiemelte: „Az organisatoban fő tekintettel legyenek Önök a lovasságra, gyalogság ... egy két zászlóalj is elég, de lovasság mentül több, annál jobb ...”. A hevesi lovasság azonban – a kiállítás és egyéb nehézségek miatt – csak december 28-a körül tudott csatlakozni az akkor már a Mészáros Lázár hadügyminiszter által vezetett ún. „északi mozgó sereghöz”. Lásd MOL H 2 OHB 1848: 4946., közli KLÖM XIII. 431.

a következőt volt kénytelen jelenteni: „A Simunich ellen általam kiindított Szeben városi nemzetőrök közül többen Liptóban panslavismussal inficiáltak [megfertőzettek], s lázító proclamatiókat kaptak és kiosztottak. Én ... a bűnösöket elfogattam, s miután a helybeli hatóság elhatározottságában nem bízom ..., mint teljhatalmú kormánybiztos magam alakítok rögtönítélő törvényszéket ... és ... rendkívüli bíróságot ... A Liptóból visszaérkezett Eperjesi nemzetőrök lelkesbjei mind az ellen panaszkodnak, hogy ott az illetők egyáltalán nem tanusítják azon erélyt és buzgalmat, melyet tőlök a haza s a kormány vár és igényel.” Gedeon őrnagy pedig november 21-én figyelmeztette Boronkay kormánybiztost, hogy „... sem magam, sem tisztjeimnek egyike sem bír a tót nyelvel, és jelen veszélyes körülményekben a halasztó oktatásokra idő sincs ... és ha nagy részben olly ajku egyének soroztatnának zászlóaljamba, kiket buzdítani, de sőt velők beszélni sem tudnék, ez által az előnkbe tűzött szent cél elhibázva lenne.”⁹

December 8-án a Schlik-hadtest Eperjes felé nyomult tovább, Pulszky ezért Eperjesbe vontatta vissza csapatait. A magyar főparancsnok Eperjest Felső-Magyarország kulcsának tartva, először Kapi mellett akart védőállást elfoglalni az ellenséges hadoszloppal szemben, de a hadtestében uralkodó lehetetlen körülmények miatt végül a további hátrálás mellett döntött. A hadtest főerői – az Eperjestől délre fekvő – Szentpéter község térségébe vonultak vissza, amelyet a 20. honvédszászlóalj századai biztosítottak. Az Eperjesből kivonuló magyar csapatokhoz a város tanácsa nemzetőreit csak Irányi Dániel kormánybiztos erélyes fellépésére volt hajlandó csatlakoztatni. A helyzet súlyosbodásának körülményeit minden szempontból mutatta Pulszky ezredes december 8-án Eperjesről Kossuthhoz írt levele: „... a Bártfán levő 400 emberrel kényszerítettem Eperjesre vissza vonulni. Miután pedig itt is még csak 1800 résziut fegyvertelen résziut rosszul felfegyverkezett s tapasztalatlan és tudatlan embereim vannak, ha az ellenség előbbre nyomul kénytelen vagyok ismét tovább hátrálni, annyival is inkább miután Szepesből azon tudósítást nyerem, hogy Hurban Trencsénbe beütrvén, segítséget sem adhat, Borsod megye a Honvédelmi Bizottmány által Máramarosba rendeltetvén innen sem várhatok segítséget, s a Pestről kiüldött egész ágyú ütég sem érkezett még meg. Helyhezetem, mint ezt előbb is jelentém a legszomorúbb. Sárosra pedig számolni nem lehet.

Ezt Elnök Úrnak bejelentvén nem szükség figyelmeztetni és kéreni, hogy nekem segítséget mielőbb mint ügyes tisztekben, melyeknek tökéletes hiányába vagyok, mint rendes lovasságba és gyalogságba küldeni méltóztatnék.”¹⁰

Ezután nem csodálkozhatunk a Pulszky-hadtesthez tartozó 20. honvédszászlóalj egyik őrmesterének, Karsa Ferencnek naplójába írt következő megjegyzésén: „Most – közbevetőleg legyen mondva – ítélje meg bárki, milyen kilátása lehetett Pulszkyknak, hogy Schlick seregének beütését meggátolja, vagy talán két század felfegyverzett honvédtől [a 20. honvédszászlóalj két százada] – de a kikkel még nemhogy csak egy puskát elsiítettett volna de még tőteni se tanították –, továbbá 180 lengyeltől Thorzniczky alatt és mintegy 100 kassai önkéntes vadásztól csudát várnak? – Útban volt ugyan amint mondák a 42-ik honv. z. alj, de a se volt külömbül se felöltöztetve se fegyverezve, mint mi

⁹ KLÖM XIII. 414-416., MOL H 2 OHB 1848:3921., MOL H 102 Boronkay 8.

¹⁰ Karsa 29-30., Szuper 1867. december 16. 157., MOL H 2 OHB 1848:5062. A december 8-i harcrend MOL H 105 Farkassányi 3. d. 16. f. Pulszky már ekkor tervezte, hogy a Kassai-hegynél próbálja meg feltartóztatni az előretörő osztrákokat és elrendelte sáncok építését Kassa előtt. Ahogy azonban a sáncépítéshez szükséges emberek toborzása, úgy a csapatok hús, illetve kenyérbeli ellátása is problémának bizonyult. Az összevont Abaúj-Kassai Honvédelmi Bizottmány nem győzte figyelmeztetni Farkassányi kormánybiztost az élelem teljes hiányára. Reménytelen helyzetében Pulszky december 5-én kelt levelében már a fővezéri posztjáról való lemondását is felajánlotta, Kossuth azonban ezt elutasította és mielőbbi intézkedéseket ígért és tett a hadtest ellátásának javítása, illetve új csapatokkal való megerősítése érdekében. MOL H 105 Farkassányi 3. d. 20. f., 24. f., 31. f., 39. f.; KLÖM XIII. 665-666., 689-691., 694-695., 696-697.

–, tehát azok is ha megérkeznek!! csak a szaladók számát szaporítják, a mi több az első veszített csata demoralizáló hatása alá kerülnek; pedig a katonát a siker teszi meg vitéznek!”¹¹

December 9-én a Schlik-hadtest megszállta Eperjest, majd miután Szentpéter előtt a császári csapatok felderítői megjelentek, a Pulszky-hadtest folytatta visszavonulását, s december 10-én a Kassától északra fekvő Lemesán és Budamér közti vonalon alakította ki új védelmi harcvonalát. Az új védelmi vonal előretolt őrszemeit a gr. Török Miklós nemzetőr őrnagy parancsnoksága alatt álló abaúji lovas nemzetőrség tagjaiból állították ki. Az előretolt őrlánc mögött a főerők utóvédjét és előőrseit a 20. honvédszászlóalj biztosította.

December 11-én a hajnali órákban felbukkantak a császári hadtest felderítői, mire a Pulszky-hadtest visszavonta előőrseit, amelyek Budamér déli végére húzódtak vissza. Azonban a további visszavonulás és Kassa (mint a Felvidék kulcsfontosságú pontjának) feladása rendkívül veszélyes helyzetet idézhetett volna elő, ezért Pulszky – amint azt már említettük – úgy döntött, hogy az alakulatában mutatkozó hiányosságok ellenére felveszi a harcot Schlik hadoszlopával szemben.¹²

A reggeli órákra a magyar hadtest Kassától közvetlenül északra a Tihány–Vajkóc vonalon alakította ki új harcállását. A balszárny – gr. Haller Ferenc őrnagy parancsnoksága alá rendelve – a Budamér és Tihány közti erdőt szállta meg, az erdő szélén, a gyalogút mellett állt fel a lengyel egység. A centrum – amely Gedeon Miklós nemzetőr őrnagy vezette alatt csoportosult – a budaméri gyalogút mentén helyezkedett el. A jobbszárny, Bányaferdinánd őrnagy (a 20. honvédszászlóalj parancsnoka) alatt a Kassai országúton, illetve annak két oldalán foglalt állást. A harcvonal nyugati részén Bárczay őrnagy parancsnoksága alatt állomásozott két 3 fontos ágyúval megerősített nemzetőrcsapat, míg a keleti szárnyat gr. Török Miklós őrnagy nemzetőr lovasainak kellett (volna) biztosítaniuk. Problémát jelentett, hogy több egység, így például a 42. honvédszászlóalj még nem érkezett meg a kijelölt helyére.¹³

December 11-én délelőtt 11 órát megelőzően a császári csapatok elindultak: Budamér (már császári kézen) felől gyalogsági hadoszlopok nyomultak előre; a Podhayski-dandár az úton, illetve attól jobbra, a Deym-dandár az út és a Tarca folyó között két-két harcvonalban fejlődött fel, a tüzérség, illetve mögötte a lovasság pedig egyelőre a balszárnyon lett felállítva.

A császári gyalogság elsőnek a magyar harcrend első harcvonalában álló Körmei-századot, a 20. honvédszászlóalj 6. honvédszázadát közelítette meg, amely két 3 fontos ágyúval a kibontakozó császári gyalogságot visszaszorította. Erre 6 és 12 fontos ütegét elővonva a császári tüzérség löni kezdte a magyar harcvonalat, visszavonulásra készítve a magyar 3 fontosakat.

A magyar ágyúk fedezékbe vonulása után a magyar jobbszárny átkarolására megindult az osztrák lovasság támadása, amelynek hatására a jobbszárnyat biztosító „... Gróf Török lovas n. ő. őrnagy a lovassággal Vajkótz melletti állását korán hagyá el, s a helyett hogy a Rozgonyi völgyön húzódtott volna le-felé, a hegyen keresztül Kassa felé hátrált...”. Így a jobbszárny szétesett, és ennek következményeképp, illetve elsősorban az erősödő ágyútűz miatt az országúttól nyugatra elterülő erdőben elhelyezett nemzetőrök is megfutottak. A zűrzavart teljessé

¹¹ Karsa 27-28.

¹² Schlik még Eperjesen értesült arról, hogy Pulszky a Kassai-hegynél akar ütközetet vállalni, ahová Miskolcra erősítéseket várt, ezért az osztrák parancsnok erőltetett menetben nyomult előre, hogy még ezen erősítések megérkezése előtt ütközetet kényszerítsen ki, ami december 11-én sikerült is neki. Lásd Breit 194.

¹³ Karsa 31-35. Pulszky csélyeit tovább rontotta, hogy a gr. Haller vezette balszárny a Tihány és Budamér közti erdőben igen hosszú harcvonalat képezett, amit az ellenség könnyedén áttörhetett, illetve megkerülhetett. Ha pedig a kisebb erőkkel megerősített Tihány, amely el volt vágva a magyar főállástól, az ellenség kezére kerül, nyitva állt volna a császáriak útja Kassa felé, illetve lehetőség nyílt volna a magyar hadtest bekerítésére is. Lásd Szuper 1867. december 16. 158.

tette, hogy a „... fent említett őrnagy később a Hernádi völgyön a híd előtt meg-állván midőn az ellenség csapatjait észre vette, embereihez ekkép szólt: »köszönjétek nekem, hogy éltetek eddig megtartani, s most menjen mindenki merre tud« – mely felszólítás után a lovasság a helyett, hogy visszavonulásunkat fedezte volna, szétfutott, – a többi csapatok közt rémülést okozván.”¹⁴

Pulszky megpróbált a csatatéren maradt egységekkel rendezetten visszavonulni; ezek a csapatok két részre bomlottak fel: a 19. honvédszászlóalj a szepesi nemzetőrökkel és három ágyúval a Hernád jobb partján állást foglalva megállásra készítette a Kassa felé vezető úton előrenyomuló császáriakat. A 20. és 42. honvédszászlóaljak, valamint a lengyel alakulat ezáltal időt nyervén megkezdte Kassa kiürítését, illetve a tüzérség, lőszer és egyéb felszerelés elindítását Miskolc felé.¹⁵

Néhány óra múlva Schlik tüzérsége – és 1 század osztrák könnyűlovas, amely a Hernádon, majd a Csermely-patakon sikeresen átkelve megkerülte a magyar hátvédet – a szepe-sieket is meghátrálásra kényszerítette, akik kénytelenek voltak visszavonulni a Szepesség felé Margitfalva irányába. A fent említett osztrák könnyűlovasság, élén Concoreggio őrnaggyal és Scudier századossal – Schlik vezérkari főnökével – utánaeredt a Kassától délre, Miskolc irányába visszavonuló magyar csapatoknak, hogy elfogják a megmaradt tüzérségi ütegeket, illetve a lőszer- és lőporszállítmányokat. Csakhamar sikerült beérniük egy lőporral, fegyverrel megrakott szekeret, 100 emberrel együtt. Kassától délre, az út mentén fekvő Bárca falunál azonban a tönkrevert magyar sereg utóvédjét adó lengyel század és a hozzájuk csatlakozó 20. honvédszászlóalj néhány honvéde a sokat tapasztalt Wladyslaw Tchorznicki vezetésével az ágyúk biztosítására felvette a harcot az őket már-már beérő császári könnyű lovasokkal szemben. A lengyelek az út védelmére legalkalmasabb ponton, a bárcai kocsmánál foglaltak el védőállást. Nagy hidegvérrel 20 lépésnyi távolságra várták be a sva-lizserek rohamát, majd tüzet nyitottak rájuk, aminek következményeképp közel 18 lovas, köztük az osztály parancsnoka, Concoreggio őrnagy meghalt, Scudier százados fogságba esett (akit Irányi, mint fontos hírforrást, azonnal Pestre küldetett), a megmaradt lovasság pedig rendezetlenül menekült. Ezután a lengyel század és a két honvédszászlóalj a hidakat maga mögött lerombolva akadálytalanul folytathatta visszavonulását Szina felé.¹⁶

Az útközet másnapján Pulszky ezredes az OHB-nak írt jelentésében a vereség legfőbb okát a nemzetőr csapatok hozzáállásában látta: „Kassa mellett 10 000 emberem volt és mégis az ágyúkat Dessewffy őrnagy, Gr. Péchy Szilárd százados és Gr. Forgách Kálmán hadnagy urakkal magamnak kellett fedeznem, mely bizonyosága annak, mily biztos a kevés kivétellel csak részegségbe lelke-

¹⁴ MOL H 2 OHB 1848:6554. vö. Karsa 36., 40. és MOL H 105 3. d. 49-50. f.

¹⁵ Megjegyzendő, hogy amennyiben a Schlik tervei szerint működő Fiedler-dandár – amelynek feladata volt Tapolcsányon át a Hernád-hídat elfoglalva a magyar állásokat megkerülni – korábban bontakozott volna ki a budaméri erdőből a magyar hadtestre teljes megsemmisítés várt volna, de az a Tihányban kibontakozó ellenállás, illetve a felázott talaj miatt csak délután 2 óra, tehát jelentős késéssel tudta a manővert végrehajtani. Lásd Breit 194-195.

¹⁶ Az útközetről lásd Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. II. kötet. Pest, 1872. (a továbbiakban: Horváth) 182-183., Karsa 35-41., Borus 1963. 155-156., Hermann 223-224., Irányi december 12-én kelt jelentése az OHB-nek MOL H 2 OHB 1848:5400., Pulszky Sándor december 22-én kelt levele Kossuthnak: MOL H 2 OHB 1848:6554., Breit 194-196., Szuper 1867. december 16. 158., Lapinski, HL 1849/49 6/65, Közlöny 1848 december 26. A Bárcánál levő összecsapásról lásd Horváth 183., Karsa 45-47., Hermann 224., Irányi december 13-án kelt levele az OHB-nak MOL H 2 OHB 1848:5581., Az eseményt részletesen az abban részt vevő lengyel század egy katonája, Roman Gasiorowski örökítette meg. Lásd Kovács 1989. 121. A lengyel légio 1. dzsidás osztályának hősiességéért 1849. május 31-én Görgey Artúr hadügyminiszter a katonai vitézség harmadik osztályát adományozta. Erről, illetve Bárcáról és utóéletéről részletesebben lásd Kovács István: „... Mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Kovács 1998.) 118-127.

dett, a veszedelem távollétébe elszánt és bátor nemzetőrsereg, melyet én parancsnokságom alá többé semmi esetre sem veendő, mert én inkább főbe lövtem magamat, mint hogy katonai becsületemet új gyalázatnak tegyem ki.” Irányi jelentésében így fogalmazott: „Soha se volt képzeletem ily futásról”, de emellett megjegyezte: „... csaknem 5000 ember késett el pár órával a csatából”. Pulszky december 22-én kelt levelében – visszagondolván a vesztes ütközetre – úgy érezte, „... ha a szepesi nemzetőrsereg ágyújával csak két órával hamarabb érkezik meg az említett völgybe, akkor az ellenség az nap nem csak hogy a hegven keresztül nem jó, de hihetőleg vissza is megy; de azok fájdalom már akkor érkeztek meg, midőn a hátrálás már telyes mértékben megtörtént.”¹⁷

A vereség után a magyar hadtest maradványai Miskolcon gyülekeztek. Pulszky a rendelkezésre álló erőket és ezeknek honvéd csapatokkal történő megerősítését is számba véve – Miskolc feladásával – Hatvan–Gödöllő térségét jelölte meg az eredményes ellenállás vonalaként. Szándékainak megfelelően december 12-én ágyúit Mezőkövesd felé indította. A követendő katonai intézkedésekkel kapcsolatban eltérő véleménynel volt – a honvéd katonaság mielőbbi helyszínre rendelésének kérdésén kívül – Irányi kormánybiztos. Ő mindenáron Miskolc megtartását szorgalmazta, amelyhez a nemzetőrséget és a népfelkelést is alkalmazhatónak vélte, noha Pulszkyhoz hasonlóan lesújtó véleménynel volt róluk. Ezzel a kérdéssel kapcsolatos ellentétüket nem oldotta fel az sem, hogy a vereség okozta pillanatnyi zavar elmúltával Pulszky is a Miskolcon való maradás mellett döntött, legalábbis Schlik Kassáról való előretöréséig. A köztük levő, felhőtlennek korábban sem mondható viszony az ütközet után egyre inkább kiéleződött. Irányi a december 11-én történtek után kétségbe vonta Pulszky hadvezéri képességeit – egyébként teljes joggal –, Pulszky pedig nem bírta elviselni Irányi beleszólását a katonai ügyek területén. Egymással való csatározásaikat jól tükrözték az OHB-hoz írt leveleik, amelyekben egyre nagyobb részt szenteltek egymással való ellentétüknek. Irányi már december 12-én aggódo hangvételű levelet küldött Kossuthnak: „Pulszky Sándor itt hagyott magamra nem is tudom hol van, hova ment, sőt segedé se tudja, a ki itt van nálam. Mit mond ön ehhez? Tehát most nekem kell fővezérnek is lennem, meg biztosnak is, nekem a ki katona soh se voltam. Nincs egyetlen egy tisztem, a kit ennel megbízhatnék, ámbár keresni fogok ... De mindenre ami szent előttiunk kérem, küldjön tüstént hadvezért ...” Pulszky pedig még ugyanaznap ezt írta az OHB elnökének: „Kénytelen vagyok még Elnök Úr előtt nyilvánítni, hogy helyeztem a leg-nehezebb, miután hadi intézkedéseim olly embereknek nézeteitől fügnek, kiknek éppen semmi katonai tudományok szints, s kiket még sem utasíthatok vissza, ha csak haza árulónak bélyegeztetni magamat nem akarom.” Majd december 14-én ismét Irányi ragadott tollat: „... általában is nyilatkozik a bizalmatlanság Pulszky iránt, s bár azon gyanúsítást, mivel némelyek illetik, minthogy áruló szerepet játszanék, teljességgel alaptalannak mondhatom: annyi mégis immár bizonyos, hogy hadvezér tehetségeivel nem bír”.¹⁸

Mészáros Lázár hadtestparancsnoki és Szemere Bertalan országos biztosi kinevezése. Az északi mozgó hadtest megszervezése

A december 11-i vereség, valamint Irányi és Pulszky közötti ellentétek komoly aggodalmat okoztak az OHB számára. Hiszen a Pulszky-hadtest felszámolásával az ellenség előtt nyitva állt az út Miskolc, illetve Pest felé. Másrészt a magyar csapatok szétverése a

¹⁷ MOL H 2 OHB 1848:5400., 5580., 6554. Pulszky a nemzetőrökkel kapcsolatos tapasztalatait nemcsak az OHB-val, hanem a vármegyékkel is megosztotta. A december 15-i Heves megyei bizottmányi ülés jegyzőkönyve szerint a hadtestparancsnok arra kérte fel a megyét, „... hogy csupán lö fegyverekkel ellátott s azokkal bänni tudó egyéneket szakértő tisztekkel szállítsanak, a kaszás nagy dzsidákkal a Megyén netalan keresztül vonulandó ellenséget nyugtalanítván”. Lásd Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban: HML) IV-1/a 152. k. 2725.

¹⁸ MOL H 2 OHB 1848:5409., 5581., idézett levelek: Irányi december 2-én MOL H 2 OHB 1848:5400., Pulszky december 12-én: MOL H 2 OHB 1848:5580., Irányi december 14-én: MOL H 2 OHB 1848:5751.

lehető legrosszabb időben történt: minden pillanatban várható volt a Windisch-Grätz vezette császári főerők betörése az ország északnyugati része felől, ahol az előtte álló – az osztrákoknál lényegesen gyengébb – Görgei-vezette magyar főssereg mihamarabbi megerősítést igényelt volna. Ezért – a térségben támadt helyzet fontosságát és az ellenség mielőbbi felszámolásának szükségességét is hangsúlyozva – az OHB két tagját nevezték ki a veszélyeztetett térség polgári és katonai vezetőjévé. Szemere Bertalan Északkelet-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosa lett – Irányinál kiterjedtebb jogkörrel rendelkezve –, míg Mészáros Lázár hadügyminiszter az újjászerveződő hadtest főparancsnoki tisztét örökölte. (Pulszky ugyanebben a seregben dandárparancsnoki megbízatást kapott.) Küldetésük célját Szemere az általa megfogalmazott kormánybiztosi megbízólevelében ekképp foglalta össze: „Miután a Kassa melletti veszteség a hazát méltán nagy aggodalomba ejtette, s az ország ép-sége megkívánja, hogy Schlik a maga seregével előnyomulásában ne csak meggátoltassék, hanem kiveret-tessék, sőt megsemmisíttessék, minden véderőt össze kell vonni, minden lehető eszközt a győzelemnek elő-teremteni.” (Kiemelés az iratban) Szemere december 15-én, Mészáros pedig december 18-án érkezett Miskolcra.¹⁹

Schlik, győzelme után megkezdte Kassából kiindulva a környező vármegyék meghódol-tatását, de – Pulszky félelmeivel ellentétben – tovább nem vonult: „... *hihetőleg, mivel bevárni akarta, míg Windischgrätz is beljebb nyomul a főváros felé, több ideig Kassán tartá főhadiszállá-sát.*”²⁰

A Kassa melletti vereség nyilvánvalóvá tette, hogy Schlik csapataival szemben csak egy nagy létszámú, főképp honvéd alakulatokból álló, jól felszerelt haderővel lehet eredménye-ket elérni. Ehhez szükség volt a hadtest újjászervezésére, új alakulatokkal való feltöltésére. Szemere december 17-i jelentése szerint akkor Miskolcon csupán 800 honvéd, 400 lengyel légionista, 80 huszár és 25 ágyú állomásozott. A megerősítésükre az OHB újonnan alakult honvédzászlóaljkat és lovasságot küldetett Miskolcra. A 17. honvédzászlóalj Komárom-, a 26. honvédzászlóalj Heves-, a 43. honvédzászlóalj pedig Szabolcs vármegyéből, míg a Bocskai-zászlóalj (a későbbi 52. honvédzászlóalj) a Hajdú kerületből lett kiállítva. Ide helyezték Egerből a 34. gyalogezred egy századát is.²¹ A rendes lovasságot a 6. (Württemberg) huszárezred fél százada, a 8. (Coburg), ill. a 13. (Hunyadi) ezredek 1-1 százada, valamint a 14. (Lehel) huszárezred 4 század adta ki. A honvéd csapatok mellett a térség vármegyéinek nemzetőrcsapatait is mozgósították.²² Mindezek mellett az újjászerveződő

¹⁹ MOL H2 OHB 1848:6029, 6190. Mindkettőt közli Politikai jellemrajzok a magyar szabadság-harcból. Okmánytár. S. a. r. Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. (a továbbiak-ban: Hermann–Pelyach)

²⁰ Pulszky félelméről: MOL H 2 OHB 1848:5580., idézet Horváth 184.

²¹ A század vezetője, Stetina hadnagy december 21-én írta Mészárosnak, hogy 94 honvéddal az-nap érkezik meg Miskolcra. MOL H 75 HM (Hadügyminisztérium. Általános iratok.) 162. d. 415.f.

²² A megyei nemzetőrök mozgósítása – mint fentebb említettük – már korábban elindult. Irányi még november folyamán felszólította az érintett vármegyéket, hogy tartsák készen nemzetőrei-ket egy esetleges betörés elhárítására. A térségben Heves vármegye közel 15 000 fős megyei nemzetőrséggel rendelkezett, amelyből a betörés hírére a megyei bizottmány elrendelte 3000 nemzetőr gyűlekezését december 17-ére Füzesabonyba, illetve Mezőtárkányba, amelynek idő-pontját a december 11-i budaméri ütközet hírére előrehozták december 15-re, a csapatok más-napi indulását tervezve Miskolc felé. Az elindulásuk azonban az alakulatok megszervezése (az emberek összegyűjtése, felszerelés, egyéb problémák) miatt elhúzódott, másrészt Mészáros Lá-zár, az új hadtestparancsnok a nemzetőrök alkalmazását – az eddigi tapasztalatokból okulva – megpróbálta a lehetőségek szerint a minimumra szorítani. Szemere Heves vármegyéhez íródott, december 17-i rendelete – a december 19-i bizottmányi ülés jegyzőkönyve szerint – azt tar-talmazta, „... miszerint a fővezérseget átvett Hadügyminister Mészáros Lázár további rendeletéig gyalog fegyveres erejét egy helyt összpontosítsa – a lovasság pedig azonnal ... alsó Zsolcára indíttassék ...”.

hadtest alá rendelték a Zemplénben és Ungban felállított 21. honvédszászlóaljat, valamint a szepesi 19. honvédszászlóaljat. Az új egységekkel kiegészült hadtest Miskolc környékén állomásozó csapatait (amelyek létszáma december 26-án 8028 gyalogost, 2039 lovas és 25 ágyút tett ki) Mészáros két dandárra és két fél dandárra (különítményre) osztotta.²³

Az újabb csapatokkal való megerősítése mellett a hadügyminiszter komoly lépéseket tett a hadtest hadra foghatóvá tételére. Táborba érkezése után parancsba adta, hogy a katonákat és a dobosokat minden nap két órán keresztül gyakorlatoztassák, a szükséges ismeretekre mielőbb képezzék ki őket; mindehhez december 20-án külön kiképzési utasításokat is megfogalmazott. Ugyanazon a napon kelt napiparancsában különösen az előőrsök kiképzésének fontosságát hangsúlyozta, emellett kitért a ruhák és fegyverek folyamatosan szükséges átvizsgálására is. Az ellátásban lévő problémák megoldására igyekezett annak szervezetét kiépíteni, aminek vezetésével Farkassányi kormánybiztost bízta meg. A sereg alakulataival pontos kimutatásokat készíttetett, amelyeknek a csapatok hiányait és rendelkezésre álló forrásait kellett tartalmaznia. Lőszert és egyéb felszerelést, valamint élelmiszert csak nyugtatóvány, illetve ellennyugtatóvány mellett vehettek fel a katonák. Mindenről részletes számadás kellett hogy készüljön. A kimutatások december 20-ától folyamatosan érkeztek meg a hadtestparancsnoksághoz; ezek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy az alakulatok többségének azonnali szüksége van poggyászszekerekre. Egy december 24-i rendelet ért minden zászlóalj mellé – a felszerelések szállítására – két társzerket rendelt, 30-án pedig Mészáros az élelmezésben mutatkozó nehézségek felszámolására Farkassányinak dandáronként egy-egy élelmezési biztos kinevezését rendelte el. Az intézkedések részben eredményesek is voltak, hiszen az elkészült kimutatások alapján december végén Pestről újabb fegyver, lőszer és ruházati szállítmányok érkeztek a miskolci táborba.²⁴

A miskolci táborba Heves megyéből gyalogos nemzetőrök csak Mezőtúrról érkeztek. Ezek a december 25-i létszámkimutatásban 238 fővel szerepeltek, a január 4-i kassai ütközet előtti hadrendi kimutatásban a mezőtúriak összevonva szerepelnek a nagykunsági önkéntesekkel, 320 fővel. Emellett Heves vármegyének – Szemere december 17-i rendeletének megfelelően – a lovaság (1000-1200 fő) mellett a megyében szintén szerveződő egri, illetve gyöngyösi vadászszázadokat is el kellett mielőbb indítania. Mind az egriek, mind pedig a gyöngyösiek december 21-én érkeztek meg a miskolci táborba; a december 25-i létszámkimutatásban a két század együttesen 246 főt tett ki. A hevesi lovasok csupán december 28-án érkeztek meg kijelölt állomásaikra. Jól látható tehát, hogy a Mészáros–Szemere-féle vezetés a nemzetőr csapatok mozgékonyabb, s fegyverekkel jobban ellátott, illetve lovas egységeit szándékozott alkalmazni. A nagyobb számú, csekélyebb harcértékkel rendelkező – elsősorban gyalogos – nemzetőröket csupán készülségi fokon tartotta, ebből kifolyólag a vármegyék ezen alakulatokat fokozatosan leépítették. A megyei bizottmány november 27-i határozata HML IV – 1/a 152. k. 2622.; a nemzetőrség létszámára MOL H 92 ONóHt 1848:7578.; a megyei bizottmány december 12-i határozata HML IV – 1/a 152. k. 2718.; a megyei bizottmány december 19-i ülésére HML IV – 1/a 152. k. 2800.; a miskolci táborba Heves vármegyéből érkező gyalogos nemzetőrökről HL 1848/49., 12/93, 51/135.; a vadászalakulatok Miskolcra érkezéséről Almásy december 20-i jelentése HL 1848/49. 6/6.; a vadászokról még HL 1848/49. 176., 266.

²³ Szemere 17-i jelentése Hermann–Pelyach 285-287., MOL H2 OHB 1848:5409., 6029., 6782., KLÖM XIII. 728., 739-741., 757-759. A hadtest létszámáról, illetve a dandárfelosztásról HL 1848/49. 51/135. Ezenkívül létezett még – ideiglenes jelleggel – egy lovas dandár kiküldetés is. Ennek parancsnoka Bobory Kálmán őrnagy volt. HL 1848/49. 7/121. A tűzérségről Csikány 45-46.

²⁴ Mészáros rendelkezései IIL 1848/49. 5/469., 601., 6/11., 13., 64., 169., 190., 263., 333. 7/121.; az alakulatok kimutatásai HL 1848/49. 5/558., 558/a., 589., 6/36., 37., 38., 39., 40., 70., 87., 89., 122., 125., 160., 202., 212., 322., 323., 324., 343., 501., 505., 566., 571. 7/15.; nyugtatóványra példa HL 1848/49. 6/439. 7/78.; a Pestről érkező szállítmányokról IIL 1848/49. 6/558., 560. 7/122. Az élelmezés mellett a tábori egészségügyet is rendszereztek. Mészáros december 21-i napiparancsában Flór Ferencet nevezte ki a tábor főorvosának, akinek az irányítása

A jelentős változások új reménnyel töltötték el a katonai, polgári vezetést és magukat a katonákat is: „*Schlick elleni táborunk mindinkább erősödik. Tegnap érkezett Pestről egypár ezer darab katona öltözet ... és ismét 1000 darab szuronyos fegyver.*

Mióta Mészáros hadügyminiszter köztünk van, mindnyájan derültek, sőt vígak vagyunk; mindenik arcán olvasható a hit, s azon biztos remény, hogy győzni fogunk, ha a tél megannyi szele is zúgni fog fejünk fölött. A bizalom erőt ad, az erőérzet bátorságot szül ...

Seregeink szorgalmasan gyakoroltatnak. A hideg időjárás dacára kedvel mennek riadó helyeikre; mindnyájukat harcra való lelkesíti. Lehet-e kételkednünk, hogy illy vitézek Schlicket megsemmisítendik?”²⁵

A valóságos helyzet azonban nem volt ilyen kedvező. Habár a hadtestben már nagyobb számban szerepeltek honvéd alakulatok, mint ezt megelőzőleg, és több tekintetben is javult az ellátás, azonban még mindig nem volt lehetőség a hiányosságok teljes pótlására. Az egyik fő problémát az idő hiánya, és ebből adódóan a csapatok kiképzetlensége jelentette. Ennek következménye volt Mészáros – Kassa elfoglalásához az ellenség megosztását célzó – hadterve (erről a későbbiekben még részletesebben lesz szó); a dandárfelosztás is ennek függvényében alakult.

A zászlóaljnak nehézségeiről példaként említendő, hogy a szabolcsi 43. honvédszászlóalj – amelyet december 11-e előtt még Erdély megsegítésére szánt az OHB – az északkeleti országrészbe érkezésekor csupán lándzsákkal volt felszerelve. Kossuth emiatt felhívta Szemere figyelmét, hogy azt feltétlenül szereljék fel az OHB által odaküldetett puskákból. De a december 17-én érkező 931 puskából a később beérkező 43. honvédszászlóaljnak nem jutott. A kiképzést a fegyver- és az idő-, a fegyelmet pedig a felszerelés hiánya – elsősorban az időjárásnak nem megfelelő, emellett nem egységes ruházat – bomlasztotta. Szemere a bevonuló 43. honvédszászlóalj láttán így fakadt ki Kossuthhoz írt levelében: „*A nyíregyháziak atillája máris szűk, köpenye a lég ellen, nem a szél ellen véd. Zsidókkal csináltatták.*”²⁶

Szintén hasonló problémákkal küszködött a december 16-án a Mészáros-hadtest kötelékébe érkező hevesi 26. honvédszászlóalj, mind az újonckiallítást, mind pedig felszerelését tekintve. A legnehezebb feladat itt is, mint a hadtest alakulatainak többségében, a fegyverrel való ellátás volt. Ennek okát a mindenfelől összegyűjtött, használatban levő löfegyverek sokfélesége jelentette, ugyanis ezeknek lőszerrel való ellátása egyre nehezebbé vált. A mindezekből kifolyó nehézségekről Mészáros így emlékezett: „*... fegyvereink (köztünk legyen mondva) vegyest gyutacsos, (Ziinderes) csappantyús (Kapszeles) tűzkovács majd kis átmérőjű madárpuskákból s karabélyokból állottak, mi egyrészt a főhadiszertárnak elég kellemetlenséget okozott, másrészt a kiosztásoknál is zavarokra adott alkalmat, mert a legénység azokat nem ismeré, azokkal bánti, azokat tölteni, vagy kisérti nem tudta, annál kevésbé bírt velük célt találni...*”. Emellett a még korszerűnek mondható vadászpuskákkal sem jártak jól a honvédcsoportok, hiszen ezekre nem

alá rendelte az összes alakulatnál lévő orvost; emellett a minden parancsnoktól írásos jelentést kért az alakulatánál lévő orvosok számáról. Erre reagálva a 20. honvédszászlóalj parancsnoka, Bányafy őrnagy már aznap elküldte ezzel kapcsolatos jelentését a tábornokhoz. HL 1848/49. 6/64., 124.

²⁵ Mészáros optimizmusára utalt például, hogy kinevezésekor c szavakkal lépett az országgyűlés alsóháza elé: „*Ismerem az ellenséges vezért, volt szerencsém alatta szolgálni, de mégis remélem, hogy isten segédelmével végezni fogok vele, noha derék katona és schlückelni [elnyelni] fogom azt a Schlicket.*” Lásd Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. II. k. Budapest, é. n. Ezt meg erősíti Mészáros is visszaemlékezéseiben. Mészáros 324., az idézett szöveg HL 1848/49. 6/253.

²⁶ Kedves Gyula: A 43. honvédszászlóalj. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–49). Szerkesztette Bene János. Nyíregyháza, 1998. (a továbbiakban: Kedves) A december 17-én érkező 931 puskáról MOL H 83 (Számvevőseni iratok) 2. d. 521.f.; Szemere december 24-i jelentése az OHB-nak Hermann-Pelyach 297., HL 1848/49. 6/125.

lehetett szuronyt feltűzni, márpedig a szuronyos roham a korabeli harcászathoz meghatározó szerepet játszott egy ütközet vagy csata kimenetelében.²⁷

Az OHB-nak írott leveleikben Mészáros és Szemere folyamatosan kérték pénz, lőfegyver és lőkupak küldését, a hiányosságok minimális szintre szorítása érdekében. A fegyverhiány pótlására Szemere többszöri rendeletekkel a magánfegyverek kötelező beszolgáltatását is előírta „szigorúan és bíntetés terhe alatt”. Ennek teljes körű végrehajtása azonban a katonai helyzet súlyosbodásával egyre inkább reménytelennek tűnt: a magánszemélyek egyre kevésbé voltak hajlandóak megválni – akár csak időlegesen is – lőfegyvereiktől.²⁸

A fegyverzeti és ruházati ellátásban levő hiányosságok mellett már korábban is problémát jelentett a kritikán aluli élelmezés. A napokig élelem nélkül maradt csoportok több esetben beszerzési akciókkal segítettek magukon. Mészáros december 21-én az élelmezés terén mutatkozó kihágások megszüntetésére szólította fel a csapatok parancsnokait, illetve a táborban lévő élelmiszerhiány miatt lehetővé tette, hogy a legénység kenyérbeli járandóságának felét pénzben vehesse fel. A helyzet – úgy látszik – később sem javult. Dessewffy, a Mészáros hadtest elővéd-dandár parancsnoka január 2-án Garadnáról a következőket írta: „Itt semmi nemű élelmi szerek iránt rendelkezés nem történt, e tekintetben még ily rossz helyzetben sehol sem voltunk, a megyei tisztviselők mind megszöktek, – de mindamellett hogy semmi intézkedések nem történtek, a parancsnokságom alatt lévő seregről gondoskodni fogok és semmiben sem fogom hagyni nélkülözni.”²⁹

Állandó probléma volt a tisztikarban szolgálatot teljesítők alacsony létszáma, még a honvéd alakulatoknál is. Néhány zászlóaljban (például a 26.-ban) ez a szám még elviselhető szinten mozgott, de a már említett 20., illetve a 17. honvédzászlóalj körében a tisztek jelentős része nemcsak, hogy nem jelentkezett csapatánál a besorozásban meghatározott határidőre, hanem folyamatosan különböző okokkal indokolva (amelyek közt a megbetegedésre való hivatkozás állt az első helyen) otthagyták alakulataikat, illetve próbáltak kibújni főképp az összecsapásokban való részvétel alól. Az ebből fakadó tiszthiányt általában sorozatos kinevezésekkel, illetve előléptetésekkel próbálták orvosolni, ami persze a hozzáértést nem pótolhatta. A nemzetőr tiszteknél pedig – ahogyan arra már utaltunk –, még rosszabb volt a helyzet.³⁰

²⁷ Hajagos József: A Heves vármegyei 26. honvédzászlóalj története 1848–49-ben. In: A tavaszi hadjárat. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek, 13. Hatvan, 1996. (a továbbiakban: Hajagos 1996.) Az idézett szöveg Mészáros 328. vö. András őrnagy (a 26. honvédzászlóalj parancsnoka) december 20-i, Hejőcsabán kelt jelentésével HL 1848/49. 6/37. A magyar hadtest töltény és lőszerkészletének sokféleségéről még Bydeskuthy Ernő százados, lőszertár-parancsnok december 25-i jelentése MOL H 83 2. d. 2/a fm. A lőszerrel való ellátás nehézségéről HL 1848/49. 6/181., 213., 215., 370. A különböző fegyverek átalakításához december 21-én Miskolc városa felszólította a térparancsnokságot, hogy tegyen mielőbb jelentést Szemere kormánybiztosnak a környékbeli lakatosok és puskások számáról. HL 1848/49. 6/80.

²⁸ Mészáros OHB-nak írt levelei MOL H2 OHB 1848:6498., 6553., Szemere OHB-nak írt levelei Hermann–Pelyach 294., 297., 303. A fegyverek kötelező beszolgáltatásáról, illetve beszederítéséről lásd Szemere december 17-i rendeletei kormánybiztosoknak és alispánoknak – Hermann–Pelyach 287-290., illetve december 21-én kelt rendelete a puskák és kardok beadása iránt – Hermann–Pelyach 293.

²⁹ Egy ilyen csoportos beszerzési akcióról ír Karsa 31-34. Mészáros napi parancsa HL 1848/49. 6/64. Dessewffy Garadnáról írt jelentése Mészárosnak HL 1848/49. 8/122. Az állandó nélkülözés miatt többen még a fegyvereiket is eladták egy kis borért vagy némi élelemért. Mészáros szigorú intézkedésekkel próbálta mindezt megakadályozni és január 31-i napiparancsában már halálbüntetést helyezett kilátásba a fegyverüktől megválókkal szemben. HL 1848/49. 7/203.

³⁰ Minderről Szemere december 19-i jelentése az OHB-nak Hermann–Pelyach 291-292., Mészáros 333-334. Pulszky – már említett – november 2-án, Besztercebányán kelt, az OHB-nak írt jelentése a szerveződő 20. honvédzászlóalj tisztjeiről MOL H 92 ONöHt 1848:7380., Karsa 37., MOL H 83 2. d.; a 43. honvédzászlóalj tisztikaráról IIL 1848/49. 6/220.; Gedeon őrnagy

A fent említett nehézségeken kívül a még meglévő gyakorlatlanságon szigorú vezénylettel és rendszeres kiképzéssel lehetett volna némileg javítani. Ez utóbbihoz azonban időre lett volna szükség, ami a legkevesbé sem állt rendelkezésre.³¹

Az első próbatétel: a szikszói összecsapás

Schlik – akinek táborába december 20-án megérkezett Pergen vezérőrnagy jelentős erősítést hozva magával³² – a környékbeli vármegyék lakosságához intézett proklamációi december második felében értek célhoz. Szemere a Zemplénben jelentkező lázongások megelőzése céljából utasította Boronkay Albert kormánybiztost, hogy keményen lépjenek fel a proklamációk terjesztői és a bujtozatók ellen; mindezek mellett – a lakosság bizalmát erősítendő – saját maga is több felhívást intézett Felső-Magyarország lakosságához. A forrongásokat leginkább egy győzelemmel lehetett volna orvosolni, amelyet az OHB is sürgett.³³

Mészáros – Kossuth előrenyomulásra való felszólítására³⁴ – december 23-án azt válaszolta, hogy „... csak a ruházat, Fegyverzet, és néműleg a hevesi lovas osztály meg nem érkezése hátráltatja innenti elé mozdulásonkat, addig is Forróig a Kassai országúton a tér el van foglalva, és néműleg védve úgy; hogy amint a mondott hevesi lovas csapat elérkezik, aznap hidas németibe lesz az előőrségem”. Nem volt véletlen, hogy a hevesi lovas osztály – amely jelentős létszáma miatt igen fontos volt Mészárosnak – nem érkezett meg időben kijelölt helyére. A nemzetőröket – akiket az igen magas foglalópenz ígéretével és különféle fenyegetésekkel sikerült összegyűjteni – el kellett látni lóval s fegyverzettel is. A Füzesabonyban gyülekező lovasokról Almásy Pál, Heves megyei kormánybiztos december 20-ai jelentésében a következőket írta: „A Hevesi lovascapatot, mely 1000-re alkalmasint felszaporodik, fegyvertelen és rendezetlen, s együtt lovaglásra épen gyakorlatlan volta miatt csak a legközelebb jövő hétfőn, az az Xber [decem-

jelentése a 42. honvédszászlóalj betöltetlen tisztí helyeiről HL 1848/49. 6/123. A 26. honvédszászlóalj parancsnoka, András őrnagy december 19-én nyújtotta be Mészárosnak a lemondását egészségügyi okokra hivatkozva. MOL H 75 HM 162. d. 399-400. f.

³¹ A rendkívüli helyzet kemény intézkedéseket követelt mind a polgári – mind a katonai vezetéstől egyaránt. Szemere kormánybiztos már december 17-én több rendeletet bocsátott ki az északi vármegyék kormánybiztosainak, illetve alispánjainak, akikről az eddigieknél jóval határozottabb fellépést követelt az utasítások betartatásához. A december 18-án Miskolcra érkező magyar hadügyminiszter pedig a katonai fegyelem megszilárdítása és a csapatok harcképessé tétele érdekében több rendelkezést is hozott. Azonban az állandó sürgetések miatt Mészárosnak mielőbb támadnia kellett, így mindezen rendelkezések nem tudták érdemben kifejteni hatásukat. Lásd Szemere rendeletei a kormánybiztosoknak és alispánoknak Hermann–Pelyach 287-290.; Mészáros rendelkezései HL 1848/49. 6/11., 488., 495.; a fegyelmetlenségről még HL 1848/49. 6/488., illetve MOL H 75 HM 162. d. 430. f. Az ítéletek súlyosságára volt példa, amikor a 42. honvédszászlóalj egyik közhonvédját (név szerint Cserfász Antal), aki szolgálat közben az előőrsöt otthagynya egy közeli kocsmában részegre itta magát, golyó általi halálra ítélték, és az ítéletet azonnal végrehajtották. HL 1848-49 6/500.

³² A Pergen vezérőrnagy által hozott csapatok: két gyalogszázad, a 34. 6 fontos és a 12. röppen-tyűtűeg fele. Lásd Breit 196. és Wilhelm Rüstow: Az 1848-49-diki magyar hadjárat története. Fordította Vértesi Arnold. Pest, 1866. (a továbbiakban: Rüstow) 144.

³³ Szemere jelentése a zempléni helyzetről Hermann–Pelyach 294-295.; Szemere utasításai Boronkay kormánybiztosnak Hermann–Pelyach 295-296., 297-298.; Szemere felhívása a Felső-Magyarországi lakossághoz Hermann–Pelyach 298-300.

³⁴ Kossuth levelét – amely Szintai János beregi kormánybiztos hozzá intézett segélykérésére reagált – lásd MOL H 2 OIIB 1848:6520.

ber] 25-én fog útnak indítani.” A lovas nemzetőrök végül csak december 28-án érkeztek meg kijelölt helyükre.³⁵

Sürgetőleg hathatott András őrnagynak, a 26. zászlóalj parancsnokának december 26-án Csabán kelt jelentése is: „*Sietek bejelenteni, hogy mind Borsod megye orvosa, mind zászlóallyam orvosai jelentése szerint itt Csaba helységében cholera betegség ütött ki, úgy annyira, hogy a tegnapi napon e csekély helységben 27 lélek halálozott meg, a zászlóst és négy közhonvédet zászlóallyamtól szintén meglepte e vészes mirigy, azonban az orvosok ügyessége által eddig szerencsésen életben tartattak; erről azon kéréssel teszem jelentésem: hogy netán a honvédek közt e vészes betegség tovább terjedjék el, zászlóallyammal, mielőbb más egészségesebb helyre tétessek át.*” (Kiemelés az iratban)³⁶

Mészáros, mint már fentebb említettük, tervezett támadásának sikerét Schlik erőinek megosztásában látta. Fő célként Kassa elfoglalását tűzte ki, amely ellen január 3-ára tervezett támadást;³⁷ ezt január 1-jén Eperjes elfoglalásának kellett volna bevezetnie. Az Eperjes elleni támadáshoz Driska Szilárd százados vezetésével egy, a szepesi nemzetőrökből, a 19. szepesi honvédzászlóaljból és egy 6 fontos ütegből álló alakulat indult el Margitfalváról Berkin át vonulva. Ugyanezt a megbízást kapta Rapaics Dániel őrnagy az Ungvár-beregi nemzetőröket, a 21. honvédzászlóalj három századát és egy 3 fontos gyalog üteget magában foglaló egységével, aki Varannó, Sóvár irányából nyomult előre. A haditerv szerint e két, összesen 1400 főből álló csapatnak, január 1-jén, hajnali 5 órakor kellett volna összehangolt támadást intéznie keleti és nyugati irányból Eperjes város ellen. A város visszafoglalása után a csapatok egyesülvén, onnan északi irányból, a hadtest főerői pedig délről támadták volna meg Kassán a császáriakat. Ezzel majdnem egy időben, a Zemplénben előrenyomuló – közel 500 főből álló – Tchorznicki (-Besze) különítménynek a Kassától keletre fekvő Dargói-hágót kellett volna megszállnia, majd tüntetnie Kassa felé.³⁸

Mészáros tervezett hadmozdulatait azonban megelőzte Schlik előrenyomulása. Az országra tört császári erők legfőbb parancsnoka, Windisch-Grätz tábornagy már december 12-én elhatározta, hogy a főváros ellen tervezett támadásához Schlik hadtestét is igénybe veszi. Ehhez útvonalát Schlik választhatta meg: Miskolc–Eger–Budapest vagy Losonc–Vác irányába vonul előre. Az altábornagy a Mészáros-hadtest erősödéséről kapott hírek ismeretében, hogy feltérképezze a Miskolcon gyülekező magyar erőket, az előbbi mellett döntött. December 26-án Kassán helyőrségül hátrahagyva a Fiedler-dandárt, megindult dél felé.

³⁵ Mészáros december 23-i jelentése MOL H 2 OHB 1848:6553., KLÖM XIII. 852. A nemzetőrök fegyverzettel való ellátásához Almásy Pál Heves megyei kormánybiztos az OHB-tól először 400 kardot kért, majd később, december 20-án kérését meg kellett ismételnie. A nemzetőrök fegyverzete azonban a kormány által küldött kardok ellenére is tarka képet mutatott. Akadtak például olyanok, akik csákánnyal voltak felszerelve. A fegyverzetre, felszerelésre lásd még HML IV – 1/a 152. k. 2719., 2802., illetve dezséri Bachó László: Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös, 1939. 50., Almásy december 20-i jelentése MOL H 2 OHB 1848:6225.

³⁶ András őrnagy december 26-i jelentése: HL 1848/49. 6/502. Egyebek mellett az ún. „katona-betegség” is felütötte a fejét a hadtest állománya között. Flór Ferenc őrnagy, a tábor igazgató főorvosa – ennek elterjedését megakadályozandó – december 25-én felhívta a zászlóalj- és csapatorvosok figyelmét: „... különösen ügyeljenek arra, hogy a bujakór a legénység között el ne terjedjen, mire nézve hetenként kétszer nemcsak a legénységet, de a csapatokkal vonuló nőszemélyeket is megvizsgálván, a betegeket azonnal orvoslás alá vegyék, vagy a miskolci tábori kórházba utasítsák”. HL 1848/49. 6/443.

³⁷ A támadás támogatásához a főparancsnok a kassai polgárokat is mozgósítani akarta, azonban a lakosságnál hiányzott a lőfegyver, illetve a szándék is, így ez az elközpélczés meghiúsult. MOL II 75 HM 162. d. 438. f.

³⁸ Mészáros haditervéről Mészáros 345., Borus 1963. 157. illetve 159. (Mészáros terve és támadása Kassa ellen – térképmelléklet), Szuper 1868. január 20. 19., Kossuth ezzel kapcsolatos elközpélczésére KLÖM XIII. 853. A 19. honvédzászlóaljról HL 1848/49. 6/202., Besze János őrnagy jelentései a zempléni nemzetőrökről és Rapaics egységéről HL 1848/49. 6/422., 469. 7/128.

A magyar hadtest már december 20-án Szikszónál előretolt állást épített ki az ellenség megfigyelésére; ennek erejét a 42. honvédszászlóalj, néhány szakasz huszár és fél 3 fontos üteg képezte. Az elővéd december 24-én Forrónál foglalt állást, amelyhez erősítésként lengyel csapatok és egy század Coburg-huszár érkezett. Időközben azonban hírek érkeztek Schlik közlekedéséről, ezért Mészáros hadtestét védelmi állásban, a szikszói hegyen állította fel.³⁹

December 27-én a Deym-dandár Alsónovajig nyomult előre; ugyanekkor a Pergen-dandár Forrót foglalta el, ahonnan a magyar elővéd harc nélkül húzódott vissza Szikszóra. December 28-án dél tájban Gablenz osztrák vezérkari őrnagy – aki Scudier helyett december 25-én érkezett Schlik táborába – Szikszót megkerülve Pergen dandárjával Alsóvadászra vonult, és meglepte az ott állomásozó, a magyar balszárnyat biztosító 26. honvédszászlóaljat, amely csak a Szikszóról támogatására küldött 17. honvédszászlóalj és egy század Hunyadi-huszár segítségével kisebb veszteségeket elszenvedve tudott a főállásba visszavonulni. Így a magyar főserg, minthogy balszárnyát Alsóvadásznál a Pergen-dandár megkerülte⁴⁰ – kitért a harc elől, és a Szikszótól délre levő magaslatokig húzódott vissza. A két császári dandár Szikszótól délre egyesülve e magaslatok ellen indult. A magyar hadtest jelentős erőfölényben volt a két császári dandárral szemben, az elégtelen magyar felderítés miatt azonban Mészáros nem rendelkezhetett kellő információval az ellenség erejét illetően. A magyar főerők felállása a következőképp alakult: a balszárny (amely magában foglalta a 17. honvédszászlóaljat, 3 század lengyel légióst, 2 század egri vadászt, 1 század Hunyadi-huszárt és egy hatlővegű 6-fontos üteget) Rembowski őrnagy parancsnoksága alatt a Frankhegy tetején, illetve szőlővel beültetett lejtőjén állt fel. A Szikszói hegyen, a műút mellett helyezkedett el a Pulszky által vezetett közép (a 26. honvédszászlóalj, a 42. honvédszászlóalj, 5 század borsodi önkéntes és egy 3-fontos üteg). A jobbszárny pedig, amely a Bársonyos-patakra támaszkodott, Bobory őrnagy parancsnoksága alatt állt (magában foglalva 2 század Lehel- és 1 század Koburg-huszárt, egy-egy háromlővegű 6-fontos gyalog, illetve lovas üteget). A tartalékot a 43. honvédszászlóalj honvédek, valamint 8 század hevesi lovas nemzetőr és egy 3-fontos gyalog üteg biztosították. Az „ütközetet” tüzérségi párbaj vezette be. Mészáros az ellenség balszárnya ellen a jobbszárnyról 2 század lovast küldött, illetve a velük szemben elhelyezkedő császári 12-fontos üteg megosztására egy fél lovas üteget a lovassággal, egy fél 6-fontos gyalog üteget pedig az országúton az ellenséges harcvonal ellen rendelt, amely erőket a 12-fontos üteg visszavert, így a megfutó jobbszárny lovasságát Mészáros 1 század hevesi lovassal erősítette meg. Ugyanekkor a Pergen-dandár is támadásba lendült: de az 1 századnyi lovast és egy fél üteget magában foglaló császári csapat előretörése az úton tüzelő fél 6-fontos üteg ellen – csakúgy, mint a szélső balszárnyat megtámadó osztrák zászlóalj és egy fél röppentyű ütegé is – a magyar csapatok ellenállása miatt megtorpant. Szürkületkor Mészáros, minthogy a sajószentpéteri magyar osztály felderítését végző őrzőjárat hírt hozott arról, hogy az ellenség a hadtest oldalába került, és Sajóvamos felé vonult, azonnal elrendelte a csapatok rendben történő visszavonulását

³⁹ Szuper 1868. január 20. 19., Borus 1963.157-158. A császári hadtest megindulásáról és részletes erőiről HL 1848/49. 6/498., 510., 570. A magyar hadtest felállításáról és létszámáról HL 1848/49. 51/135, 6/419. A főerők mellett külön működött egy 1170 főnyi gyalog-, 200 lovas és 4 ágyúból álló alakulat Perczel Sándor őrnagy vezérlete alatt, amelynek feladata volt, hogy Sajószentpéterről Edelényig bocsásson ki őrzőjáratokat, ellenőrizendő, hogy a Schlik által Kassán hagyott Fiedler-dandár – mint a budaméri ütközetben is külön operáló osztály – nem szándékozik-e támadni a tornai úton Miskolc ellen. Ebben az esetben Miskolc fedezése lett volna Perczel feladata, ellenkező esetben pedig december 28-án megindulva Alsóvadászon át Szikszó felé vonulnia és az ellenséges jobbszárny ellen működni. HL 1848/49. 7/2.

⁴⁰ Az osztrák főparancsnok terve az volt, hogy – hasonlóképp a december 11-i ütközetben tervezett manőveréhez – a magyar balszárnyat átkarolja; ennek végrehajtásához a Pergen-dandárt a Szikszótól északra fekvő magaslatokra rendelte, míg a Deym-dandár a magyar arcvonallal szembe lett elhelyezve. Lásd Breit 198., Szuper 1868. január 20. 20.

a Sajó mentén kialakított védőállásba.⁴¹ Így a magyar hadtest – az előző, december 11-i ütközet több száz fős veszteségével szemben – csupán néhány sebesülttel és foglyul ejtett honvéddel gyengült.⁴²

E jelentéktelen összecsapást követően a magyar sereg nagyobb része Miskolcra, elővédje Zsolcára és Arnótra húzódott. Az ütközet, illetve annak kimenetelét illetően – mint-hogy Mészárossal egy időben Schlik, látván a magyar hadtest számbeli fölényét, szintén visszavonulót fújt – megoszlottak a vélemények. Míg egyesek csaknem győzelemként állították be a döntetlen kimenetelűként értékelhető csatározást, a legtöbben – élükön Szemere kormánybiztossal – elégedetlenségüknek adtak hangot. A honvédek is elítélően nyilatkoztak Mészáros „óvatosságáról”. Az ütközetben részt vett Karsa őrmester így emlékezett vissza: „A mellettünk vonuló csapatok hangosan nyilatkoztatták ki elégedetlenségüket Mészárossal, s már az első összetűzéskor eléggé nyilván valóná vált a sereg bizalmatlansága, amiért a 17-ik z.alj meghökölése, és a Lehel huszárok ok nélküli megfutamodása miatt a verekedést abba hagyta ... Szikszónál Schlicknek csak három zászlóalja volt, két osztály lovása és egy üteg ágyúja. Múltán zúgolódtak hát a honvéd csapatok, a miért Mészáros nyolc honvédzászlóaljából, két század lengyel légióból álló hadtestével Schlicket Szikszón meg nem támatta, pedig a Szikszói lakosság nagy segítségére volt volna ha Schlick megretíráll [meghátíráll] ... másnap már az is közzájón forgott, hogy az ütközet alatt Mészáros és Schlick találkozott egymással. Ez persze nem volt igaz és csak azért említem meg hogy lássék, milyen bizalmatlanság vett erőt a hadtesten akkor, mikor éppen az ellenség hátrálását nyomon követve nyomultunk Kassa ellen.” (Kiemelés az iratban)⁴³

Erre nem sokkal később sor is került. Mészáros az ütközet után úgy vélte, hogy a császári altábornagy továbbnyomulásra szánja el magát, így másnap a magyar hadtest újra védőállást foglalt el az ellenség megtévesztésére, egy igen hosszú harcvonalat képezve. Schlik azonban, látván a már említett magyar túlerőt, és félve az ellene feltűzelt miskolci lakosságtól, a visszavonulás mellett döntött, ami nem kisebb veszteséget okozott hadteste számára, mint az azt megelőző ütközetek. A Kassa felé húzódó császári hadoszlop több száz katonája a rendkívüli hideg idő következtében fagysérülést szenvedett; a helyzet olyannyira súlyos volt, hogy a kassai kórház a sérültek egy részét be sem tudta fogadni.⁴⁴

Mészáros megindulása Kassa felé. A kassai ütközet és következményei

⁴¹ Bátor Szulcz Bódog (ered. Schulz Félix) őrnagy, a 17. honvédzászlóalj parancsnoka így emlékezett: „... Mészáros L. hadügyér megállapított terve volt: védőleg visszavonulni, minthogy az ifjú honvédekkel támadólag fellépni nem mert. – S ezt környezete is helyesli, hogy tudni illik a Sajónál védőállásban maradjon.” Az idézett szöveg megtalálható Egervári Ödön: Bátor Szulcz Bódog emlékirata az 1848/49-es szabadságharcból. Pest, 1873. (a továbbiakban: Egervári); Szuper 1868. január 20. 20. Mészáros a visszavonulás okáról – Bátorival ellentétben – így emlékezett vissza: „... Így találám őket [mármint a balszárny gyalogságát éppen visszavonuló-félben], midőn a lovasságtól távozva, a gyalogságot akartam bátrabb előnyomulásra vezényelni; s midőn a tartalékba állított lovasság ezt látta, azt gondolta, vagy pedig örömet tév föl azt, hogy általános hátravonulás parancsoltatott, s azért az is hátrább vonult. E mozdulatot igen kedvesen vette a jobb szárny, s utána a közép, úgy hogy az egész sereg – minden parancsolat nélkül – Miskolc felé indult meg, mit feltartóztatni lehetetlen lőn.” (Kiemelés az iratban) Az idézett szöveg Mészáros 343.

⁴² Az ütközetről Szemere levele Boronkay kormánybiztosnak Hermann–Pelyach 304-305., Karsa 66-70., Horváth 184-185., Egervári 10-14., Borus 1963. 157-158., Szuper 1868. január 20. 19-20., Breit 197-199.

⁴³ A ütközet megítéléséről HL 1848/49. 7/14., Horváth 185., Az idézett szöveg Karsa 67. és 70.

⁴⁴ HL 1848/49. 7/75., Borus 1963. 158., Breit 199. Szuper 1868. január 20. 20. Schlik visszavonulásában közrejátszhatott még az a körülmény, hogy a Mészáros-terv tudomására jutott, így erőltetett menetben nyomult észak felé hadtestét két hadoszlopra – az egyik Kassa, a másik Dargó irányába indult – osztva fel. Lásd HL 1848/49. 7/204., Szuper 1868. január 20. 19., Borus 1963. 158., Kovács 1998. 135.

Mészáros Schlik szerencsétlen visszavonulásáról értesülvén – valamint az OHB sürgésére – úgy döntött, hogy eredeti elképzeléseit próbálja megvalósítani, és december 30-án megkezdte előrenyomulását Kassa irányába.⁴⁵ Az ellenség erejét illetően néhány hadifogolytól és a kémektől a magyar hadvezetés több új információra tett szert. Szemere ezen információk ismeretében január 1-jén a következőket írta: „... minden zászlóalj és lovasság 6/8-a újonc. Ezért dolgozik 12 fontos álgúkkal, mert ebben van ereje. Vár több ilyen álgút, vár több erőt, a *Deutschmeister* [a cs. kir. 4. sorgyalogezredet] és 1 gránátos zászlóaljt Lembergől. Új ok a fővezért unszolnom, sürgetnem [a támadásra], mit szakadatlanul teszek.” A magyar sereg a szikszói ütközet után veszteség nélkül hagyta el a csatateret, így jelentős erővel rendelkezett: „Van nekünk ... emberünk = 13 499; lovunk 1880; fogatunk 455, álgú 36, melyből 5 van Lőcsén, 4 Varannón, 2 Tornán. A rendes lovasság 700-at halad. A honvédek száma 8050 (ebből Varannón és Lőcsén van 1800), van lengyel 430. A többi áll vadászból, önkéntesekből és 2000 nemzetőrből Gömörben és Zemplényben, de itt szabolicsiak vannak. A vadászok száma mindenfelől szaporodik. Borsodban 2500, Hevesben 3000 nemzetőr marad. Gömörben gyűl, Zemplénben szinte. Abaúj most még nem bír kiállítani.” Szemere kormánybiztos idézett jelentéséből is látható, hogy a hadtest zömét a honvéd alakulatok tették ki, a nemzetőrségi csapatok jórészt csupán „készültségi fokon” álltak: „Borsodban 3000 nemzetőr van táborban. Nem visszük el sőt, ha Kassán túl leszünk, szélt fogom osztatni. Inkább a válogatott verespántlikások [a borsodi és miskolci önkéntesek csapata] számát szaporítom, melynek száma 2000-et haladna, ha volna fegyver.”⁴⁶

A magyar hadtest viszonylag nagy létszáma ellenére – mondhatni állandó jelleggel – löfegyver-, illetve töltény- és lőkupakhiánnyal küszködött. Az alakulatoknak még december 30-a előtt kiosztották lőszeradagjukat, a lőszertárban így tartalék alig maradt. Az OHB-hoz egymás után érkeztek Szemere és Mészáros fegyvert és lőszert kérő levelei. A magyar seregben már állandósult töltényhiány, úgy látszott, az új év elejére megoldódik: „A két rendbeli töltényszállítást megkaptuk tennap. Mától kezdve naponként 100 000 lőkupak készíttetik. Hála Istennek, – mindjárt az első heti készítményből kérünk.”. Azonban a probléma mégis megmaradt: a kassai ütközet előtt több területen – különösen lőszerellátás terén – az „éjszaki mozgó hadseregnél” továbbra is hiányosságok mutatkoztak. Schlik csapatai már korántsem küszködtek ilyen mérvű ellátási problémával: „Eperjesen ... 600 csaknem mind újoncból álló, de jól felszerelt gyalog katoná, négy 9 és 6 fontos álgú, három szekér röppentyű, 18 munitio és 10 társzekér van ... Élelem szállítmányok gyakran érkeznek Lengyelországból ... Kassán ... 20 darab 3 és 6 fontos álgú, 8 szekér rakéta, 70 munitio, 72 társzekér ... van.” Megjegyzendő még, hogy Schlik betörésekor mindössze 12 álgúval rendelkezett, a többi csak később hozatták. Tüzérsége megerősödése mellett viszont hadteste loállománya az év végére jelentősen csökkent.⁴⁷

A Kassa felé induló magyar hadtest elővédjét – a december 25-i harcrend értelmében – a Dessewffy-dandár alkotta, amely december 30-án elérte Szikszót. Innen felderítőket küldött ki, tudakozódván az ellenség állásáról; emellett gondoskodott a császáriak által – maguk mögött – lerombolt hidak helyreállításáról is. A hadoszlop a következő napon Forróig nyomult előre, majd Novaj-Idrány érintésével január 1-jére Garadnára ért; Dessewffy másnapi jelentését pedig már Hidasnémetiből küldhette Mészárosnak. Ebben megemlí-

⁴⁵ A részletes előrenyomulásról lásd Szuper 1868. március 2. 68., a Percel-dandárról HL 1848/49. 7/129.

⁴⁶ Horváth 185., Borus 1963. 158., Szemere január 1-jei jelentése az OHB-nek Miskolcra Hermann-Pelyach 305-308., HL 1848/49. 7/207.

⁴⁷ A december 30-i lőszertári maradékról Bydeskuthy Ernő százados jelentése MOL H 83 2. d. 518. f., 2/a fm., Schlik csapatainak felszereléséről és ellátottságáról Eperjesen, illetve Kassán MOL H 111 Szemere kormánybiztos iratai 1. cs., a magyar csapatok tölténnyel való ellátásáról Hermann – Pelyach 305-308., a január 4-i ütközet előtti kimutatás a magyar hadtest felszerelésében lévő hiányosságokról MOL H 83 2. d. 522-23. f., 2/a fm.

tette: „A most Kassáról érkezett postakocsisnak beszédje szerint Schlik egy részt Béla felé – más részt Eperjesre küldött, a többivel pedig Kassán tanyázik.”⁴⁸

Dessewffy január 2-i tudósítása bizonyítja, hogy Schlik, felismerve Mészáros tervét, megtette az Eperjes elfoglalása ellen szükséges lépéseket: hadtestét Kassán összpontosította, és Bártfa helyőrségét Eperjesre rendelte erősítésül. Eperjes katonai parancsnoka, Kieseletter őrnagy – egy földesúrtól kapott értesülés alapján – január 1-jén, hajnali 4 órakor rajtaütött Driska százados szepesi egységének előőrsein, mire Driska a visszavonulás mellett döntött. A császáriak a jelentős – 3-4 órás – késéssel Sóvár felől közelítő Rapaics-féle alakulatot szintén visszavonulásra kényszerítették. Az Eperjes elleni sikertelen kísérlet után Mészáros mégsem csüggedt: „Az ellenség – úgymond – az eperjesi helyőrséget erősíteni s ezáltal magát Kassánál gyengíteni fogja.” Emellett a császáriak további megosztására ugyanis már december 30-án elindította Zemplénből W. Tchorznicki alezredest, egy közel 500 főnyi, két ágyúval megerősített csapattal a Kassától keletre fekvő Dargói-hágó elfoglalására. A fent említett egységnek feladata volt, hogy a hágó birtokbavétele után a főerők előrenyomulásával párhuzamosan Schlik balszárnyát megtámadja. A hágót január 2-án sikerült is elfoglalniuk; Schlik azonban, tartva a többirányú támadástól, csapatokat küldött annak visszafoglalására. A császáriak – 4 század, 2 szakasz lovas és 2 hatfontos ágyú – január 2-áról 3-ára virradóra Tchorznicki embereit már Szinyén találták, akiket a – zempléni nemzetőrökből álló – nem megfelelő biztosítás miatt meglepetésszerűen ért az ellenséges támadás, és Szinyét, valamint a Dargói-hágót is feladva, fejvesztetten menekültek Gálszécsen át Terebes felé, jelentős mennyiségű felszerelést, fegyvert, valamint 20 foglyot hátrahagyva.⁴⁹

Január 4-én Mészáros így már csak a Miskolc felől előrenyomuló főerőivel számolhattott (nagyjából 8400 fő, 25 löveg), de még így is létszámfölényben volt az egész hadtestét sikeresen összpontosító Schlikkel szemben (hozzávetőleg 6-7000 fő és 22 löveg). Január 4-én kora reggel Dessewffy elővéd-dandára délnyugati irányból megközelítette Kassát, elérve Enyicke térségét. A császári csapatok védekező állást foglaltak el a Kassától délre fekvő Bárca felé vezető út két oldalán, amelynek központjában az országúttól nyugatra fekvő Akasztó-hegy emelkedett; a magyar hadtest „... a n. idai [nagyidai] úttól Bárcáig terült

⁴⁸ HL 1848/49. 7/38, 8/44, 8/122.

⁴⁹ Az Eperjesen lévő császári erőkről HL 1848/49. 7/130. Driska százados a támadás megkezdéséről HL 1848/49. 7/124. A város elleni sikertelen támadásról Szintai János, beregi kormánybiztos január 1-jén Varannón kelt levele Boronkay Albert zempléni kormánybiztosnak MOL H 102 Boronkay; Boronkay január 2-i jelentése Mészárosnak az Eperjesnél és a Dargói-hágónál történetekről H 75 HM 163.d. 20-21.f., a szepesi 19. honvéddzázalraj crejéről gr. Csáky László kormánybiztos január 2-án, Lőcsén kelt levele Mészáros Lázárnak MOL H 75 HM 163. d. 18.f., Szemere jelentése az OHB-nak január 3-án Vécseről Hermann-Pelyach 309-310., Borus 1963. 158-160., idézet Szuper 1868. március 2. 68. A Dargói-hágó elleni – végül sikertelen – kísérletről Karsa 74-75., Borus 1963. 160. és Besze János: Naplójegyzetek – emlékezőcsék. In: Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848-1849. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Besze) 70-121. Érdeklődésként megemlíteném, hogy Tchorznicki mellett a zempléni hadoszlopnak egy másik parancsnoka is akadt a már fent említett Besze János, esztergomi képviselő személyében. Ő mint kinevezett zempléni kormánybiztos és mint nemzetőr őrnagy „... a hadi dispositiókba is minduntalan bele kotnyeleskedett és miután a nemzetőrséget Besze szervezte, azoknak a katonakötelességről, a halálosítéletekről minden állomáson a kiűritett horád fenekére állva memydörgő hangon dikciózott, őt tartották a csapat vezérének, sőt a császáriak is Generál Bőzé-nek ismerték.” Amikor azonban Szinyén az ellenség meglepte csapatukat, a zempléni nemzetőrök úgy elfutottak, hogy „... a bonum áldomás közt vitézkedő Besze Jánost is a faképnél hagyták. Besze János se volt rest, ott hagyta a csapat pénztárát, saját ruháit, sőt a bonum áldomást is.” Karsa 74-75. vö. Besze 110-112.

el ...”. Már a felvonulásnál kisebb zavar támadt, ugyanis több alakulat nem a haditerv szerint meghatározott helyén foglalt állást.⁵⁰

Mészáros elképzelése szerint a centrumban elhelyezkedő Pulszky-dandárnak⁵¹ kellett támadnia az ellenséges harcvonal kulcsfontosságú pontja, az előtte fekvő Akasztó-hegyen lévő császári állások ellen. Délután fél három körül a dandár a Mislóka-patakon nehezen átkelve, megkezdte előrevonulását a hegy felé. Tőle nyugatra a balszárnynon Perczel Sándor őrnagy féldandára támadott, a jobbszárnynon a Dessewffy-dandár indult támadásba, megerősítve Theodor Rembowski őrnagy féldandárával. A terv szerint a Pulszky-dandárnak a Perczel-féldandárral együttműködve, az ellenséget átkarolván azt a Hernád folyóba kellett volna szorítania. Az ütközet azonban már az első összecsapástól kezdve kedvezőtlenül alakult a magyarok számára. Először – délután 2 óra tájban – a Perczel-különítmény vette fel a harcot a magyar harcvonal északi – bal – szárnyán az ellenséggel, de az igen heves ágyútűz – egy ideig – megakasztotta az előrenyomulásukat. Dessewffy (a jobbszárnynon) a balszárnny nehézségét látván, az országút mentén, a temető mellett felállított ellenséges csapatokat azonnal lövetni kezdte, de a dandárával szemben elhelyezkedő 12 fontos üteg támadását lehetetlenné tette, és a vele együttműködő Rembowski-féldandár támogatása is elmaradt.⁵² Mialatt a centrum átkelt a Mislókán, és csatarendbe fejlődött, a Perczel-féldandárnak sikerült a téglágetetőt elfoglalnia és a császáriakat Kassa alá visszaszorítania. A felfejlődő centrum és a jobbszárnny között az összeköttetést a Dessewffy-dandár kötelékébe tartozó 42. honvédszászlóaljnak kellett megvalósítania, amely az ütközet közben a centrum előrenyomulását biztosítandó, egy fedezékben működő, ellenséges röppentyű-üteg felszámolását kapta feladatául. Eközben a Perczel-féldandárt oldalról egy császári hadoszlop lepte meg (amely Gablenz őrnagy, Schlik vezérkari főnökének vezetése alatt működött), aminek eredményeképp a balszárnny szétesett, majd ennek hatására, illetve az erősödő ágyútűz következtében a centrum is meghátrált, pontosabban szétszaladt: az újonc 14.

⁵⁰ Schlik erejéről Österreichisches Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) k. 1822. Hauptarmee Windisch-Grätz 1849-1-ad25 1/2. Mészáros erejéről és az ütközet előtti harcrendi beosztásról lásd a mellékelt táblázatot, az ütközetéről a térképet. Az alakulatok nem megfelelő helyen vonulásaóh példaként a 17. honvédszászlóalj említendő. Lásd Egervári 16.

⁵¹ Jelentős kérdést vet fel a január 4-i ütközetben részt vevő Jerzy Bulharyn lengyel származású ezredes beosztása az ütközet idején. Bulharynt december 29-én Kossuth kinevezte a szabadságharcban részt vevő lengyel alakulatok főparancsnokává, kivéve ez alól a Bem parancsnoksága alatt harcolókat. Kinevezésével útnak indult Miskolc felé, ahová január 1-jére érkezett meg, majd még Kassa előtt beérte Mészáros táborát. A magyar hadügyminiszter, tekintve a lengyel tiszt magas katonai rangját, Bulharyn visszaemlékezései szerint „kapva kapott az alkalmon, s pár órával az ütközet előtt a lengyel légio újsütetű parancsnokára bízta a hadtest centrumának irányítását.” Ezt Rüstow is megerősíti már említett munkájában. Azonban számos visszaemlékezés Bulharynnal kapcsolatos részei nem fedik egymást. Mészáros emlékirataiban úgy gondolt vissza, hogy Bulharyn a centrumot és a jobbszárnnyat összekötő, valójában a jobbszárnnyhoz tartozó 42. honvédszászlóalj vezérletével bízta meg, amelynek feladatául egy rejtett állásból tüzelő röppentyű üteg felszámolását tűzte ki, Karsa pedig írásában Bulharynról már a szikszói ütközet (1848. december 28.) előtt, mint hadosztályparancsnokról emlékezett meg. Minthogy levéltári anyag – az általam ismertek közül – nem erősíti meg Pulszky ellenében Bulharynnak a január 4-i ütközetben való centrum-dandárparancsnoki tisztét, ezért a kérdés még további tisztázásra szorul. Lásd KLÖM XIII. 919., Kovács 1998. 137., Szemere január 1-jei, az OHB-nak írt jelentése Hermann-Pelyach 1990. 305-306., Rüstow 146., Mészáros 348., Karsa 69. Bulharyn tábornok emlékiratai a magyar szabadságharcról. S. a. r. Divéky Adorján. HK 1959. 2. szám 90.

⁵² A Rembowski-különítmény elmaradását parancsnokának vezetői posztjáról való hirtelen eltűnése okozta. Bulharyn visszaemlékezései szerint az őrnagy az első fölőtte elcsúszó ágyúgolyótól pánikba esett és ellillant a csatától. Már csak a visszavonulás alatt láthatóan viszont bajtársai egy szénakazal mögé bújva, ahol – mint azt a vele gúnyolódóknak magyarázta – éppen az ütközet tervét vázolta. Lásd Kovács 1998. 137.

Lehel-huszárezred századai és a második sorban elhelyezkedő hevesi lovas nemzetőrök voltak az elsők, akik rendezetlenül hagyták el a csatateret, magukkal rántva a többi, még ingadozó alakulatot – köztük a jórészt lándzsákkal felszerelt 43. honvédsászlóaljat, a centrum egyik tartalék-csapatát – is. Mindezek hatására, valamint a röppentyű-üteg erős ellenállása, illetve az azt védő császári gyalogság előrenyomulása miatt a 42. honvédsászlóalj szintén megfutamodott.

Legtovább a jobbszárnyon elhelyezkedő Dessewffy dandár tartotta meg az állását. Dessewffynek a 26. honvédsászlóaljjal sikerült megállítani a jobbszárnyat veszélyeztető császári ellentámadást, a Coburg-huszárokkal pedig visszavert két ellenséges, előretolt ágyút. Azonban a 42. honvédsászlóalj sikertelen támadása után – délután 4 óra tájban – Mészáros a helyzet reménytelenségét látva visszavonulást rendelt el Dessewffy, még csatatéren levő alakulatainak (a 26. honvédsászlóalj, illetve az ütközet alatt az irányítása alá került 20. honvédsászlóalj és a 17. honvédsászlóaljból egy század Szél János százados parancsnoksága alatt); rájuk hárult a megvert hadtest visszavonulásának fedezése. Legnagyobb problémát az ágyúknak és lőszereszkocsiknak a gyorsvízű Mislókán való sürgető átszállítása okozta, amelyet néhány alakulatnak – például a Lehel-huszároknak – a patakon át történő fejvesztett menekülése is nehezített. A hazáig futottak kivételével a magyar sereg január 5-én Forróig vonult vissza, másnap pedig Miskolcra húzódott, a csatatéren maga mögött hagyva közel 200 halottat, 400 hadifoglyot, 10 ágyút és jelentős mennyiségű fegyvert, illetve felszerelést.⁵³

Az újabb vereség Kassa mellett a felbomláshoz közeli állapotba sodorta a magyar hadtestet. A mozgósított nemzetőrség nagyobb része hazáig meg sem állt. A honvédsászlóaljak veszteségeit is főként a megfutamodás közbeni szétszéledés okozta. Példaként említendő a 43. honvédsászlóalj, mely különösebb veszteség nélkül élte túl az ütközetet, csak visszavonulása alatt veszítette el állománya jelentős részét. Az OHB-nak küldött – az ütközetről beszámoló – január 7-i jelentésében Mészáros így fogalmazott: *„... Nagyobb gyalázat egy vezéren nem történhet, mint rajtam, hogy a nélkül, hogy az ellenség kergetett volna úgy szerte széljel oszlojon el egy sereg.”* Még január 13-i búcsúparancsában is kitért a vereségre: *„... mióta a világ áll, oly csúful egy sereg sem futott meg, és pedig anélkül, hogy vagy sok ellenséget látott, vagy vele ütközött volna.”* Ismét, mint annyiszor bebizonyosodott, hogy nemzetőrökből nem válik az egyik pillanatról a másikra rendíthetetlen katoná. Szemere január 4-i, az OHB-nak írt jelentésében már a veszített ütközetről írt: *„... pár gránát- és röppentyűlövésre a Heves-kun 1200 lovas kezdett szaladni vissza, a Hunyadiakkal együtt, és Szináig meg sem állt, hanem nyargalt.”* Két nappal később hasonlóan fakadt ki Kossuthnak írt levelében: *„A nemzetőrök! Az önkéntesek! Ne csináljunk illúziót. A nép remeg a hadtól, remeg a sok tehertől, ez a fő ok, – a csatától éppen irtózik. Népfelkelést parancsolni még lehet, de haszna nem lesz.”* Nem meglepő, ha január 12-i jelentésében a következőről számolt be az OHB-nak: *„A nemzetőröket... szabadságra hazaeresztetem, egy-egy századot kivéve, mely az itteni biztosnak támaszul legyen. Sokba került, nehezen volt összehozható, szökösök haza és használhatatlan ellenség előtt.”* (Kiemelés az iratban)⁵⁴

A nemzetőrség mellett legnagyobb panasz a tüzéséggel szemben volt: *„Álgyúival az ellen harmadszor vert meg. Ha Vetter levele, melyben álgút és seregerőt jelent, futár hozza, és nem késedelmes sürgöny [így a levél csak január 5-én érkezett meg], nem csatázunk, és nem veszünk.”* Szemere

⁵³ Az ütközetről MOL H 2 OHB 1849:186., 555., 557., HL 1848/49. 8/501, Szemere jelentései Hermann – Pelyach 310-311. és 314-315., Karsa 70-75., Horváth 185-186., Egervári 15-19., Borus 1963. 160-162., Hajagos 1996. 137-138., Hajagos József: Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka. In: Egy küzdelmes év katonái. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1998. (a továbbiakban: Hajagos 1998.) 29., Kedves 149., Szuper 1868. március 2. 68-69., Breit 200-203., Widisch-Grätz január 12-i jelentése HL 1848/49. 52a/24 ½.

⁵⁴ Kedves 150., Mészáros idézett jelentései MOL H 2 OHB 1849:186, MOL P 295 39. cs. b/10/c/3 fasc., Szemere idézett jelentései Hermann–Pelyach 310-311., 312-313. és 319-322.

egész pontosan – az általa már korábban is nem megfelelő hozzáállással vádolt – Friwisz kapitányt tette felelőssé, „... ki Szinán a futók közt első volt ... Ez vagy áruló, vagy gyáva. Ide álgúyparancsnok kell. Még csak be sem szögezték az elhagyott álgúyukat. Nincs is annyi szegők, mint álgúyjok, pedig figyelmeztettem Friwiszt.” A kormánybiztos január 13-i jelentésében így emlékezett vissza a magyar tüzérség január 4-i szereplésére: „A kassai csatában 8 álgúy meg sem szolgált Eziránt is kívántam hadi vizsgálatot, eredményét még nem ismerem.” (Kiemelés az iratban)⁵⁵

Egyebek közt a tisztikar is csődöt mondott. Egyrészt nem került sor a tisztek és a legénység összeszoktatására az idő hiánya miatt, másrészt súlyos fogyatékoságok mutatkoztak, elsősorban a hozzáállás tekintetében. A magyar hadtestben általános jelenség volt a tisztek különböző ürügekkel való, szolgálat alóli kibújása. Szemere január 6-i jelentésében a tisztek alkalmatlanságát jelölte meg a vereség egyik fő okaként: „A tisztek voltak első Miskolcon. Mint a kuryát, úgy szídtam őket. El is zárattam. Rémiték a világot. Haditörv. székét kérek. ... E faj veszti el a hazát ... Nincs a földön gyávább faj a honvédtiszteknél.” Mészáros január 7-én tett jelentésében hasonlóképp vélekedett: „A tiszteknél felét agyon köllene lövötnem, mivel nagyobbára ezek voltak az okai a gyalázatos megfutamlásnak ...”. Miközben január 4-én a csata-téren még dörögtek az ágyúk, a szinai papnál elbújva a magyar hadtest 30 tisztje várta az ütközet kimenetelét.⁵⁶

Tisztjei egy részének ilyenforma hozzáállásáért természetesen a vezért is terhelte felelősség.

Szemerének, aki kezdettől fogva együtt tudott működni Mészárossal, a szikszói ütközet napjától kezdtek kétségei támadni a fővezér hadvezéri képességeit illetően. Boronkay kormánybiztosnak írt, december 28-án kelt levelének végén megjegyezte: „Ha a tisztek nem lelkesebbek, s a vezérlet nem erősebb, kevés a reményem.” Mészáros későbbi ténykedései Szemerét még jobban elbizonytalanították: „Ok nélkül égettek fel Miskolc mellett két fahidat, mely mellett száraz az eljárás, és most az állodalomnak 3-4000 pft-ot kell fizetni.” Lassan Szemere is kénytelen volt belátni, hogy – személyes bátorsága és példamutatása ellenére – a hadügyminiszter nem alkalmas hadvezérnek: „Úgy látom, ő [mármint Mészáros] személyes bátorsággal bír, de vezérrel nem, mi közt nagy a különbség. És nem erősebb, nem vállalkozó, nem parancsoló, nem nyugtató, nem merészkedő.” [Kiemelés az iratban.] A kormánybiztos ezért már Szikszó után új fővezér után nézett, amelyet január 1-jei az OHB-nak írt jelentésében is megemlíttet: „Répásy tábornoknak vagy Görgeinél, vagy itt lenne a helye. Maradjon ez titok Önök közt, de úgy fordulhat a dolog, hogy őt kérem fővezérnek. Már írásban is, szóban is deklarálta a hadügyminiszter, hogy ő szívesen átadja akárkinek. De azért jól vagyunk.” Kossuth azonban Répásy helyett Damjanich kinevezését fontolgatta, amivel végül Szemere is egyetértett: „... egy fővezér kell, ifjú és erősebb. A tudós sem jó. Damjanichot ilyennek képzelem”. Érdekességként említendő, hogy Kossuth azon kérdésére, miszerint: „Akad-e ebben a seregben valaki tiszt, akire rábízhatnók a parancsnokságot?”, az akkor éppen Debrecenben tartózkodó Irányi Dániel csak egy személyt tudott megnevezni: „En csupán Dessenwffyben bízom, s még ő is csak lovassági tisztnek kiváló.” Végül január 13-án egy fiatal, 28 éves, frissen kinevezett ezredes, Klapka György vette át az immár felső-tiszai nevet viselő hadtest főparancsnoki tisztét, a másnap már Debrecenbe

⁵⁵ Szemere jelentései Hermann–Pelyach 312-313., 311., 324-326.

⁵⁶ Szemere jelentése Hermann–Pelyach 312-313., Mészáros jelentése MOL H 2 OHB 1849:186., Kossuth Lajos Összes Munkái XIV. kötet (a továbbiakban: KLÖM XIV.) S. a. r.: Barta István. Budapest, 1953. 50., Borus 1963. 162. Mészáros visszaemlékezései szerint a tisztek voltak az első, akik a nagy futásban Miskolcra érkeztek, és az ütközet másnapján már reggel 10 órakor a tisztikar nagy része a miskolci 'Három Rózsa' nevű fogadóban mulatta az időt. Lásd Mészáros 351.

utazó Mészáros Lázár hadügyminisztertől, aki, mint maga is bevallotta, nem volt alkalmas a fővezéri tisztt betöltésére.⁵⁷

*

Mészáros még leváltása előtt a hadtest maradványait Tokaj és Miskolc környékén csoportosította, „... hogy ha Kassáról Miskolcot megtámadni szándékoznák a tokaji oldal a hátába jöhetne midőn a miskolci homlokban jöhetne eleibe. Ha pedig Kassáról a tokaji állást akarnók megtámadni, úgy kevés erővel ellen állani és a lovassággal megkeríteni lehetne.” A január 4-i, kassai ütközet után Schlik csapatainak lehetősége nyílt a Miskolc felé vonuláshoz, a bomlófélben levő magyar hadtestet követve, vagy Tokajon keresztül a Tiszántúl, illetve az „új főváros”, Debrecen ellen vonulnia. Erőinek gyengesége miatt azonban továbbra is Kassán maradt. Csak Windisch-Grätz utasítására – az ütközet után két héttel – indult el a tokaji átkelő felé, parancsba kapván annak elfoglalását, amelyhez erősítésként a császári erők főparancsnoka a Schulzig-hadosztályt küldte Kassára. A két hét alatt lehetősége nyílt Klapkának arra, hogy az időközben teljesen szétesett magyar csapatokat rendbe szedje. Január közepére a hadtest létszáma az érkezett erősítésekkel együtt elérte a 6-7 ezer főt, de ennek már 4/5-ét honvéd alakulatok tették ki. Az újjászervezés alatt álló magyar sereg számára a január 22-23-i Tarcál-Bodrogkeresztúrnál vívott ütközetek jelentették a próbatételt, ahol az első sikerei születtek; január legvégén pedig a Tokajnál aratott újabb győzelemmel, Schliket végleg visszavetve a felső-tiszai hadtest teljesítette a feladatát: a Tisza-vonal északi részének, a Debrecen felé vezető út védelmét.⁵⁸

⁵⁷ Hermann–Pelyach 291-292., 303., Szemere idézett levelei Hermann–Pelyach 304-305., 305-308., 319-322., KLÖM XIV. 38. Damjanich János tábornok a bányászati hadtestnél – annak egyre súlyosbodó problémái következtében – maradt, így nem tudta betölteni a felső-magyarországi hadtest főparancsnoki tisztét. Dessewffy-ről Irányi-Chassin 146.

⁵⁸ Mészáros idézett jelentése: MOL H 2 OHB 1849:630., Schlik Kassán maradásának okairól Borus 1963. 319-320., Schlik seregének megerősítéséről Borus 1975. 224., Bona 1998. 176-180.

A budaméri ütközet előtti magyar harcrend:

	alakulat	hely	ember	ágyú
Balszárny	Rozsnyói szd.	Budamér	398	2 hatfontos ágyú
Gedeon Miklós őrnagy alatt	Tornai szd.	Budamér	120	
	Szántói szd.	Kassai	400	
	Gömöri nő	hegy	429	Megérkezés alatt
	42. hz.	balszárnya	1200	
Centrum	Eperjesi nő	Budaméri gyalogút	600	10 háromfontos ágyú
Gróf Haller Ferenc őrnagy alatt	Sáros-szebeni nő		80	3 vctágyú
	Deákok		30	
	20. hz.	ágyúfedezés	372	
Jobbszárny	Borsodi önkéntesek	Kassai hegy jobbszárnya	1120	
Gr. Károlyi Ede őrnagy alatt	Honvéd	Budaméri gyalogút	440	
	Lengyelek		320	
	Zempléni nő	Tihány	1400	
	Megérkezendő borsodi nő	Tihány	1200	
Detachment (kikülönítés)	Kassai nő	Tihány	180	2 háromfontos ágyú
Bárczay őrnagy alatt	Abaúji lovas	Tihány	25	
	Abaúji nő	Vajkóc	1162	
Gr. Török Miklós őrnagy alatt	Abaúji lovas	Budamér	320	
	Gömöri lovas	Budamér	39	
A HADTEST LÉTSZÁMA:			9835	17

Készült: MOL H 105. Farkassányi 5.d. 970.f. alapján*

Rövidítések: szd. - század; hz. - honvédszászlóalj; nő - nemzetőr

* Ezen dátum nélküli fogalmazványon, amelyet az írnok – ahogy vélhetően helyesen mutat rá Kovács is – sebtében készíthetett, több pontatlanság található. Egyrészt a lengyel egység elhelyezkedésének definiálása nem megfelelő. Kovács szerint az írnok a bal- és jobbszárnyat összekeverte; a lengyelek a magyar balszárnyon harcoltak az ütközetben, aminek megerősítésére szolgálnak Teofil Lapinski volt ütegparancsnok visszaemlékezései, illetve a fent említett iratban szereplő, Tihányban állomásozó több egység – a papíron – a jobbszárnyra kerülése. Az ütközetben szintén részt vevő Karsa Ferenc a csapatok felállításáról szólva megemlíti, hogy saját zászlóalja, a 20. honvédszászlóalj három százada az országúton, illetve attól nyugatra foglalt állást, és – tőlük bal felé – az erdő szélén helyezkedett el a lengyel csapat. Pulszky december 22-i levelének melléklete is ezt erősíti meg. A kikülönítésben szereplő Bárczay őrnagy parancsnoksága alatt említett abaúji nemzetőrség (az 1. abaúji nemzetőr zászlóalj) tulajdonképpen Soós Sándor nemzetőr őrnagy alá volt rendelve, akinek egy december 11-i levele alapján látható, hogy zászlóaljának 12 százada más-más helyen állomásozott az ütközet előtt; ezeket a helyeket pedig még maga a fent említett zászlóalj-parancsnok sem tudta biztosan meghatározni. Megemlítendő még, hogy a jobbszárny vezetését gr. Károlyi Ede, a zempléni önkéntes nemzetőr zászlóalj őrnagy – korábban a Simunich-betöréssel kapcsolatosan Miskolcon felállítani tervezett nemzetőri hadtest kinevezett parancsnoka – helyett Bányafy Ferdinánd honvéd őrnagy, a 20. honvédszászlóalj parancsnoka látta el. Problémát vet fel a gr. Török Miklós nemzetőr őrnagy által vezetett lovas nemzetőrségnek az ütközetet megelőző elhelyezkedése. Egy december 11-én délelőtt 7 óra 30 perckor kelt, Török által Farkassányinak írt levél azt bizonyítja, hogy a lovas nemzet-

A magyar hadtest létszámáról és elhelyezkedéséről 1848. december 25-én:

alakulat	parancsnok	ember	ló	ágyú	hely
17.hz.	Schulz őrgy.	1320			Szikszó
20.hz.	Bányafy őrgy.	858			Miskolc
26.hz.	András őrgy.	895			Csaba
42.hz.	Gedeon őrgy.	1113			Alsózsolca
43.hz.	Kálmány őrgy.	1118			Gesztely-Onga
52.hz.	Perczel őrgy.				Hernádnémeti
Lengyel csapat	Tchórnicki őrgy.	274			Forró
Lengyel csapat	Rembowski őrgy.	166			Újhely
Hevesi vadászcsapat	Gáhy szds.	246			Arnód
Porosz hg. ezredi csapat	Stettina szds.	94			Miskolc
Mezőtúri nőr.	Ugocsa szds.	238			Bábony
Abaúj, zempléni önkéntes nőr.	Bánó szds.	41			Miskolc
Miskolci nőr.	Liptay őrgy.	346			Miskolc
Borsodi nőr.					
Szabolcsi nőr.	Gr. Vay őrgy.	1200			Rakamaz-Patak
Nagykunsági nőr.	Polgár szds.	126			Bábony
3. (Ferdinánd) h. ezr.	Bélányi szds.	52	52		Miskolc
6. (Württemberg) h. ezr.	Csinálóssy hdgy.	68	68		Szántó
8. (Coburg) h. ezr.	Új szds.	164	164		Forró
13. (Hunyadi) h. ezr.		170	170		Alsózsolca
14. (Lehel) h. ezr.	Bobory őrgy.	155	155		Aszaló
14. (Lehel) h. ezr.	Bobory őrgy.	150	150		Aszaló
Abaúj, zempléni nőr. lov.	több szds.	14	14		Szentpéter
Hevesi nőr. lov.	Almásy Pál korm. bizt.	1000	1000		Szentpéter, Ecsed, Keresztúr

örök a jobbszárnyon, de a Tarca folyótól nyugatra, a kassai hegyen állomásoztak, amelyet egy Pulszky által szintén Farkassáyninak küldött, a csapatok elhelyezkedését bemutató levele is megerősít. Ezzel szemben Pulszky december 22-i levelének térképmellékletében a Török vezette lovasság a Tarca folyó túloldalán, Vajkócon foglalt állást. Megjegyzendő, hogy Szuper Sándor volt vezérkari őrnagy a hadtest korai történetéről írt összefoglalója szerint Pulszky a jobbszárny, illetve a centrum elhelyezkedését térképvázlatában nem a valóságnak megfelelően ábrázolta, hiszen az ütközetben felállított magyar harcvonal a Budamér felől érkező Schlik harcvonalának oldalt képezett, ezért – hibáját helyrehozandó – az ütközet után tíz nappal készített, fent említett térképmellékletében a magyar harcvonalat már Budamérrel szemben rajzolta fel. Minderről lásd Lapinski, Teofil: Egy lengyel számkivetett honvédtiszt visszaemlékezéséből. Holmi, 1996. 6. szám. Karsa 35-37., Kovács 1998. 113., Szuper 1867. december 16. 157-158., Pulszky levele Farkassáyninak a hadtest elhelyezkedéséről: MOL H 105 Farkassányi 3. d. 16. f., Török őrnagy december 11-i levele Farkassáyninak MOL H 105 Farkassányi 3. d. 41. f., Soós őrnagy december 11-i jelentése a zászlóalj elhelyezkedéséről MOL H 105 Farkassányi 3. d. 42. f., Pulszky december 12-i levele az OHB-nak MOL H 2 OHB 1848:5580., Irányi szintén december 12-én kelt, OHB-nak írt levele MOL H 2 OHB 1848:5400., Pulszky Kossuthhoz írt, december 22-i levele (a térképmelléklettel) MOL H 2 OHB 1848:6554.

3 fontos gyalogüteg	Freisinger és Klesczinski hdgy-k	285	234	8	Miskolc
6 fontos gyalogüteg	Szép hdgy.			8	Miskolc
3 fontos gyalogüteg	Szopkó és Lapinski hdgy.	100	60	6	Forró-Aszaló
1/2 6 fontos lovasüteg	Jancsó hdgy.	62	50	3	Szikszo
A HADTEST ÖSSZLÉTSZÁMA:		10255	2117	25	

Készült: a HL 1848/49. 6/419. sz. irat alapján

Rövidítések: lz. - honvédszászlóalj; nő - nemzetőr; h. ezr. - huszárezred; lov - lovasság;

örgy. - őrnagy; szds. - százados; hdgy. - hadnagy, korm. bizt. - kormánybiztos

A kassai ütközet előtti magyar harcrend:

Főparancsnok: Mészáros Lázár tábornok Vezérkari főnök: Csermelyi Lajos őrnagy									
FŐSÉREG									
	parancsnok	VK tiszt	alakulat	parancsnok	gy. szd.	lov. szd.	ember	ló	ágyú
Elővéd- jobbszárny dandár	Dessewffy Arisztid alezr.	Edényi (Reindl) Lipót főhdgy.	17. hz.	Schulcz őrgy.	6		1000		
			26. hz.	Beöthy szds.	4		600		
			42. hz.	Gedeon őrgy.	6		1100		
			egri vadász		2		230		
			Coburg h. ezr.	Új szds.		1	150	150	
			hevesi lov. nőr.			1	160	160	
			1/2 lov. üteg	Sándor hdgy.					
1/2 6 fontos gy. üteg							4		
Összesen:							3240	310	7
Centrum dandár	Pulszky Sándor ezr.	Benkő Rudolf szds.	43. hz.	Kálmán őrgy.	6		800		
			20. hz.	Bányafy őrgy.	6		600		
			borsodi önk.	? Liptai őrgy.	5		800		
			Lehel h. ezr.	Bobory őrgy.		2	200	200	
			Hunyadi h. ezr.	Kutassy szds.		1	120	120	
			hevesi lov. nőr.			4	600	600	
			1 6-fontos gy. üteg	Lapinski főhdgy.					6
			1 3-fontos gy. üteg	Szopkó hdgy.					8
Összesen:							3120	920	14
Szélső jobbszárny féldandár	Theodor Rembowski örgy.	Antos János szds.	26. hz.		2		200		
			lengyel légő	Rembowski	3		280		
			Württemberg h. ezr.			1/2 szd.	48	48	
			hevesi lov. nőr.			1	120	120	
Összesen:							648	168	0

Balszármány földandár	Peczel Sándor örgy.	Staut Adolf szds.	52. hz.	Peczel	6		800		
			34. porosz	Stettina	1		80		
			gy. czr.	hdgy.					
			mezőtúri nő.	Ugocsa szds.	2		295		
			hevesi lov. nőr.	Wartensleben gr. örgy.		2	200	200	
			1/2 3-fontos gy. üteg	Klcsinski hdgy.					4
Összesen:							1375	200	4
A FŐSEREG LÉTSZÁMA:							8383	1598	25
KIKÜLÖNÍTÉS									
Zempléni csapatok	Wladislaw Tchórniczki örgy.		Lengyel légió		1		80		
			Abaúji önk.	Bánó szds.	1		60		
			Zempléni önk.		2		300		
			Ferdinánd h. czr.	Bélaányi főhdgy.		1/2 szd.	40	40	
Összesen:							480	40	0
Szepesi csapatok	Driska Szilárd örgy.		19. hz.	Driska	6		500		
			Szepesi nő. Vadász		2		200		
				Nyeregjártó szds.					6
Összesen:							700	0	6
Ung-beregi csapatok	Rapaics Dániel örgy.		21. hz.		3		300		
			ung-beregi nőr.		3		400		
			1/2 3-fontos üteg						3
Összesen:							700	0	3
A KIKÜLÖNÍTÉS LÉTSZÁMA:							1880	40	9
A HADTEST TELJES LÉTSZÁMA*:							10263	1638	34

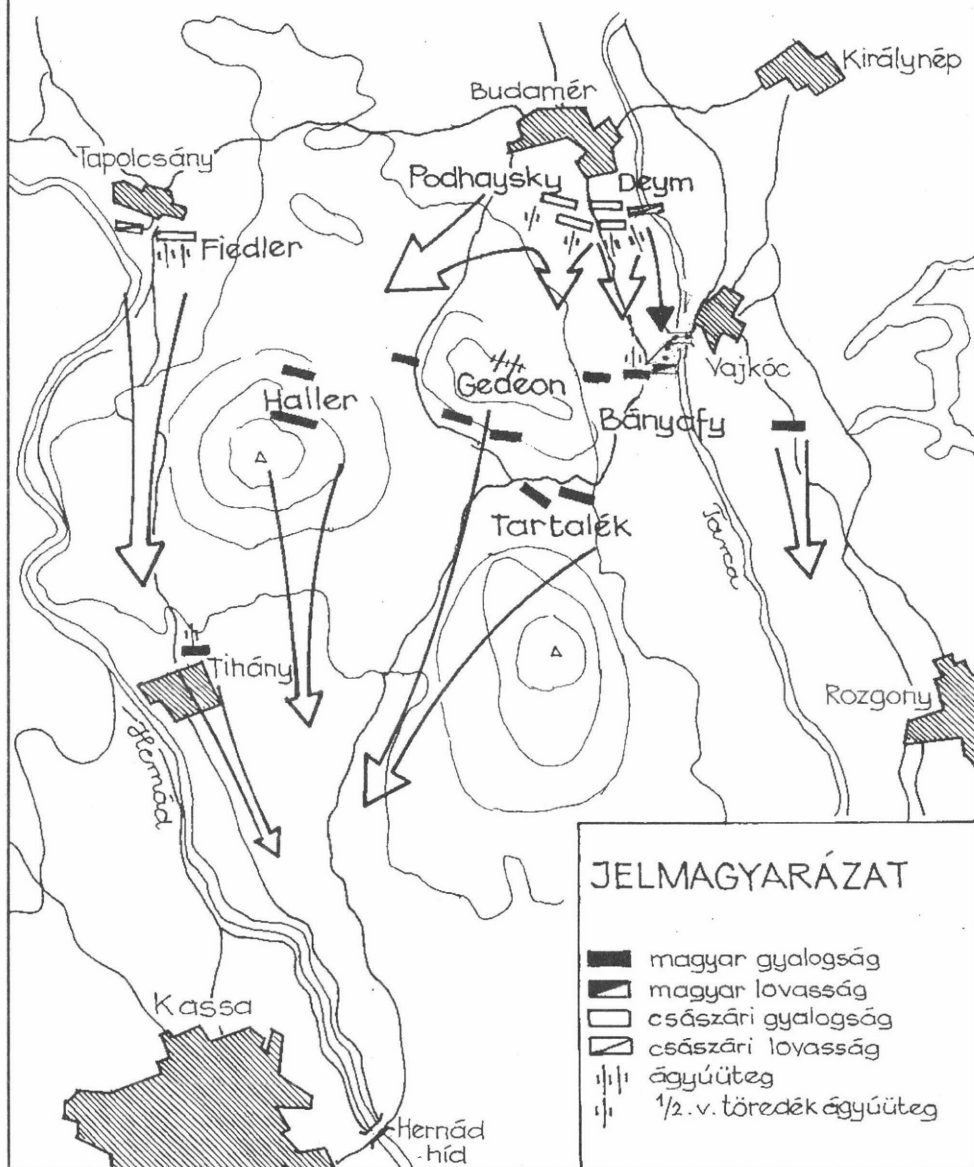
Készült a MOL P 295 39.cs. b/21/3.fasc.85. f. alapján.

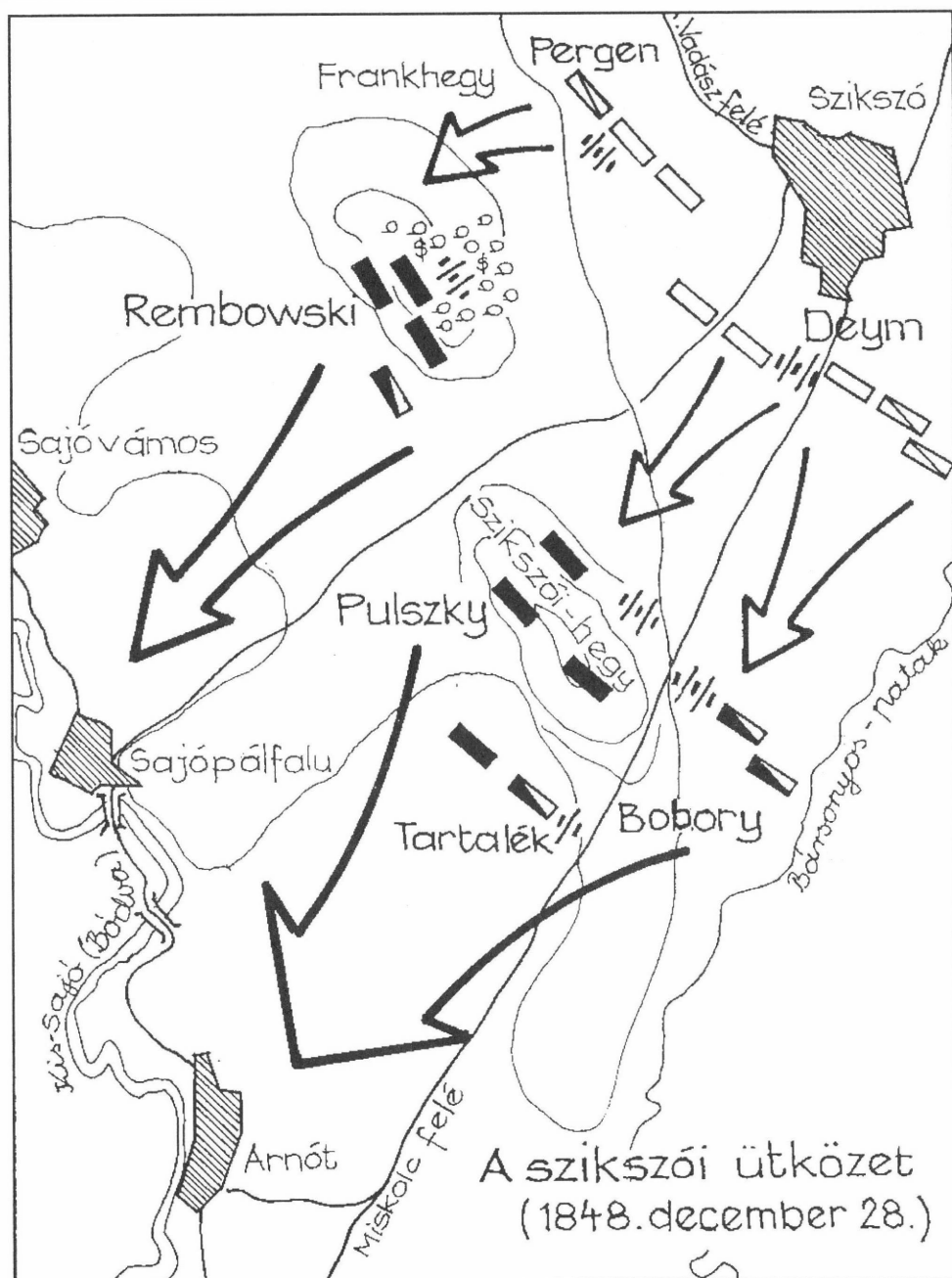
Az eredetileg tervezett (később a fentire változtatott) dandárfelosztást lásd: HL 1848/49. 51/25.

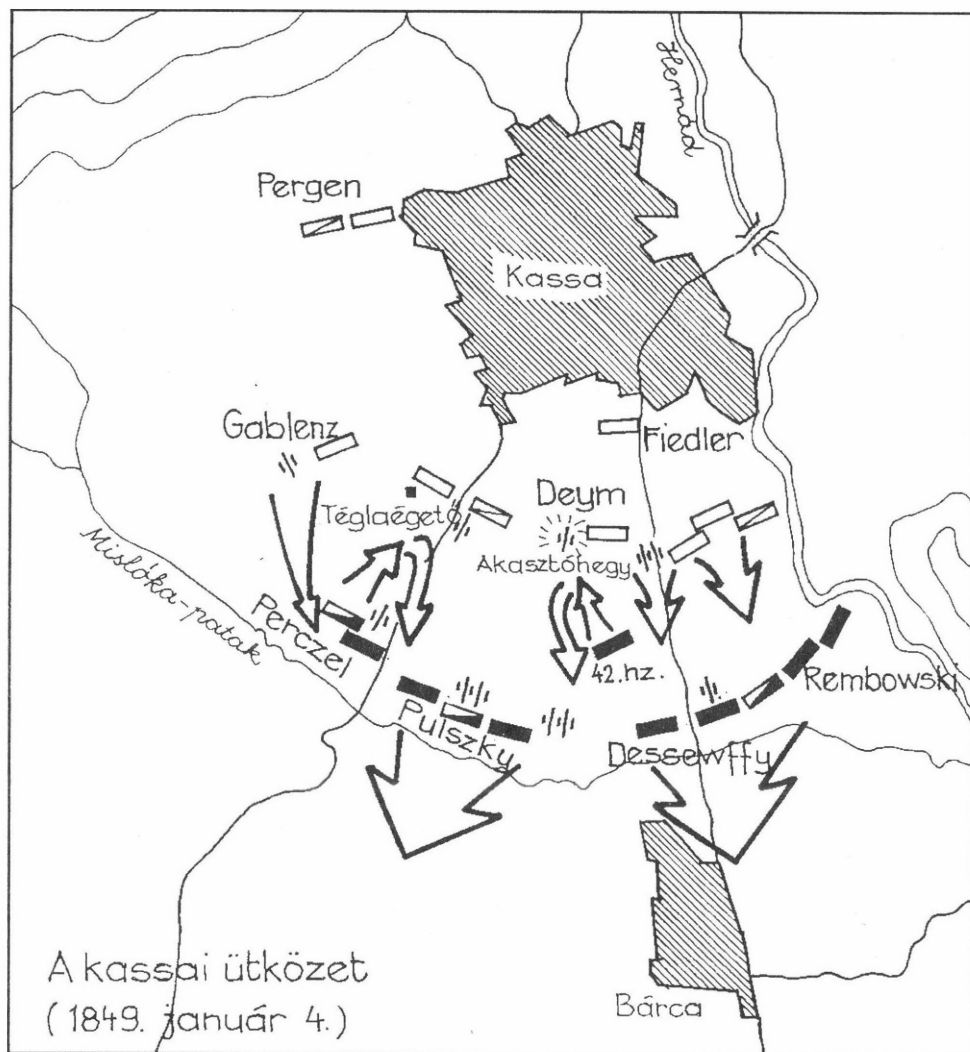
Rövidítések: VK tiszt - vezérkari tiszt; gy. szd. - gyalogszázd; lov. szd. - lovasszázd; czr. - ezredes; alezr. - alezredes; örgy. - őrnagy; szds. - százados; főhdgy. - főhadnagy; hdgy. - hadnagy; hz. - honvédszászlóalj; h. czr. - huszárezred; gy. czr. - gyalogezred; lov. üteg - lovasüteg; gy. üteg - gyalog üteg; önk. - önkéntes; lov. nő. - lovas nemzetőr

*A létszám – mint látható – nem tartalmazza a tüzérség ember- és loállományát.

A budaméri ütközet (1848. december 11.)

DÉR, DEZSŐ

*The organization of the Northern Mobile Corps.
Problems of organization and military failures at the turn of 1848-1849*

The histories of army corps are still an unresearched part of the documents of the Revolution and War of Independence of 1848-49. The archives of the 1st Hungarian Corps, which have almost completely survived and are still unresearched, are especially significant among the archival materials of the Hungarian corps. The present essay attempts to tell the story of the so-called Northern Mobile Corps, which is a phase of the early history of that corps.

On December 6, 1848 Count Franz Schlik, one of the most talented Austrian generals, broke into the territory of the country from Dukly with a column of 8.000, took Sáros County in a few days without meeting any resistance, and, on December 11, crushed with his artillery the untrained and unequipped Hungarian "army" consisting mostly of militia-men hastily gathered to meet him, between Budamér and Kassa. In view of the gravity of the situation, the National Defence Committee (*Országos Honvédelmi Bizottmány*, OHB) sent one of its members, Bertalan Szemere as government commissioner plenipotentiary to the region, had the commander of the army corps, Colonel Sándor Pulszky replaced by Defence Minister Lázár Mészáros himself as commander of the "northern mobile army", sending significant reinforcements, more infantry (*honvéd*) and hussar units besides the militia, to the camp at Miskolc. Szemere and Mészáros were expected to solve the deficiencies of the mostly recently recruited and still untrained troops along with whatever problems came along within a few days. They had no time for any substantial outfitting and training since the OHB wanted results as soon as possible. The political and military leadership expected the retaking of Kassa, hoping that Schlik would not only be forced to retreat, but the Imperial and Royal Corps could be captured as well. Thus, along with the outfitting of the units, the drawing up of the plan of an operation against Kassa started, too. The commander of the army corps decided to start that operation after the battle at Szikszó on December 28. However, the Hungarian hopes previously cherished vanished at Kassa, on January 4, 1849. After their defeat, the Hungarian troops retreated to Miskolc, and the reorganization of the failed corps remained the responsibility of Colonel György Klapka, the new commander-in-chief from January 13.

GEBEI SÁNDOR

Az orosz–török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban

(1699–1700)

Magyarország török uralom alóli felszabadítását – a Temesvidék kivételével – eredményező „második tizenöt éves háború” (1683–1699) közismerten a karlócai béke aláírásával zárult. Az a tény viszont már kevésbé ismert, hogy a Szent Liga egyesült hadainak közös győzelmét nem követte közös békekötés, pedig a szerződő felek a Szent Liga alapokmányában erre kötelezték magukat. A történelmi szakirodalomban meghonosodott karlócai béke kifejezés pontosításra szorul, hiszen ebben a szerémségi városkában nem egyetlen, hanem négy bilaterális megállapodás került aláírásra. Huszonöt éves, tartós fegyverszünetben állapodott meg a Német-római Császárság, a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság és a Velencei Köztársaság a vesztes Oszmán Birodalommal, Oroszország pedig mindössze két éves armistitiumban egyezett ki a Portával. Ez utóbbi hatalom törökellenes háborúban játszott szerepéről, a magyarországi felszabadító háborúval párhuzamos akcióiról még a szakmai körök is meglehetősen pontatlan ismerettel rendelkeznek. Oroszország Szent Ligához való csatlakozásának időpontját is eltérő módon adják meg a magyarországi kézikönyvek, kronológiák, szakmunkák.¹ A karlócai és a konstantinápolyi események 300. évfordulója alkalmat teremt ilyen és ehhez hasonló tévedések, pontatlanságok tisztázására.

Oroszország a Szent Liga tagja

1684. március 5-én született meg az a Szent Liga (Foedus Sacrum) néven ismert katonai szövetség, amelyet a pápa, a császár, a lengyel király és a velencei dózse meghatalmazottai parafáltak ezen a napon Linz várában. (I. Lipót március 20-án Bécsben, Jan Sobieski március 27-én Jaworowban, Marc Giustiniani március 31-én Velencében ratifikálta.) Ez az offenzív és defenzív hadműveleteket is tervező koalíció az együttes harcra és az együttes békére szövetkezett. A Szent Liga tagjai elhatározták, hogy az Oszmán Birodalom elleni háború mindaddig tart, amíg általános, mindenkinek egyformán előnyös béke nem születik, azaz szeparatív békét a felek nem köthetnek. Kimondták azt is, hogy a ligához bármely keresztény ország csatlakozhat, de a 16 pontból álló szerződés 13. pontja konkrétan Oroszország Szent Ligába való bekapcsolását célozta meg.² A szerződő felek tisztában vol-

¹ Egyetemes történelmi kronológia I. Szerkesztette: Makkai László. Budapest, 1967. 294.; Világtörténet évszámokban 1789-ig. Összeállította: Engel Pál. (Második kiadás) Budapest, 1988. 132.; Magyarország történeti kronológiája. II. Főszerkesztő: Benda Kálmán. Budapest, 1982. 522.; Magyarország története. 1686–1790.V/2. Főszerkesztő: Ember Győző, Heckenast Gusztáv. Budapest, 1989. 1217.; Acsády Ignác: A karloviczi béke története, 1699. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XVIII. k. 4. szám.) Budapest, 1899. (a továbbiakban: Acsády) 11.: 1687-ben „... Oroszország is csatlakozott a szent ligához, ámbár éveken át ép oly kevés nyomatékmal folytatta a háborút, mint a lengyel király.”

² Eudoxius de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romanilor.Vol. V. Part. 1. 1650–1699. Bucuresci, 1885: V/1. 103–104. – XIII. Cum autem ad hanc Societatem non solum invitandi sunt Christiani Principes, sed et ultro se offerentes admittendi, ideo Domini Confoederati se obligant, pro possibilitate invitatueros ad cam Amicos et foederatos Principes, ita tamen,

tak azzal, hogy Oroszország megnyerése nemcsak a katonai erőfölényt, a török segédhadak – a krími, a nogaji, a belgorodi stb. tatárok – Magyarországtól és Lengyelországtól való távoltartását biztosította volna, hanem az egy időben kibontakozó, több fronton kezdeményezett és összehangolt támadással az Oszmán Birodalom európai nagyhatalmisága véglegesen felszámolható lett volna.

Az ügy fontosságának megfelelően I. Lipót császár nagyköveti ranggal és meghatalmazással Moszkvába küldött képviselői (Sebastian Blumberg, Johann Christoph Zierowski) már a 1684. május 16-i cári audencián felszólították Oroszország uralkodóját a törökellenes háborúhoz való csatlakozásra.³ A Duma (Cári Tanács) és a Poszolszkij prikáz (Külügyi Hivatal) vezetőiből kijelölt tárgyaló partnerek őszintén örültek a felkérésnek, ám a csatlakozás feltételeként az 1654 óta húzódó, csak ideiglenesen rendezett, fegyverszünettel (1667., 1678.) megszakított lengyel–orosz háború végleges rendezését, az „örökbéke” (vecsniy mir) aláírását szorgalmazták. 1685. április 21-én I. Lipót császár futára révén Moszkvában újra megerősítette azon szándékát, hogy Oroszországgal és Lengyelországgal együtt szoros szövetségben kíván harcolni a hitetlenek ellen.⁴ Johann Kurz császári futárt visszaindulása előtt csak addig várágoztatták az orosz fővárosban, amíg a Poszolszkij prikáz – udvarias hangon, de kategorikusan – ismételten megfogalmazta a Szent Ligába való bekerülésének az árát, az „örökbéke” megkötését. De miért is volt olyan fontos Moszkva számára a lengyel–orosz „örökbéke”?

A Lengyel–Litván Nemesei Köztársaság (Rzeczpospolita) egy ilyen béke aláírásával ország-világ előtt beismerte volna nemcsak katonai vereségét, hanem politikai és ideológiai veszteségét is. Ez utóbbiak nemzetközi szerződésben való szerepeltetése Varsónak nem jelentett volna kevesebbet, mint azt, hogy Oroszország uralkodója, Alekszej Mihajlovics cár (1645–1676) jogszerűen használja és használhatja a Nagy-, Kis- és Fehér-Oroszország cárja titulust, ami pedig visszavonhatatlanul az orosz cár lengyel király fölé kerekedését eredményezte volna. Ugyanis, a Moszkvában kikristályosodott ideológia – a Kijevi Rusz területeinek visszaszerzése az idegen és másvallású hódítóktól – szerint a Rzeczpospolita keleti részeinek, fontosabb városainak (Balparti Ukrajna, Kijev, Szmolenszk, Csernyigov, Mogiljov, Vityebszk) elfoglalása Kis- és Fehér-Oroszország felszabadítását, a Moszkvai Rusz (Moszkóvia) háborújának igazságos voltát jelentette. 1654 óta Alekszej Mihajlovics cár a lengyelek katasztrofális vereségei következtében már Kis-Oroszország, 1655 óta pedig Fehér-Oroszország cárja és egyeduralkodója címmel toldotta meg korábbi titulusait.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Jan Sobieski király követei egy ilyen, ideológiai indíttatású orosz álláspontot tárgyalás útján megváltoztatni nem voltak képesek. A Rzeczpospolitának egyetlen lehetősége maradt nemzetközi presztízsének megőrzésére – egy Európa által is méltányolt külpolitikai siker. Mivel a lengyel–orosz háborúban elszenvedett kudarcok az 1660–1670-es években még nem „tudatosultak eléggé” Európa vezető országaiban – vagyis a lengyel–orosz konfliktus európai hatása jelentéktelen volt –, a Rzeczpospolita nagyhatalmi tekintélyét a Német-római Császársággal kötött 1683. március 31-i törökellenes szövetséggel⁵ próbálta Oroszország felé kifejezni. Ez a szövetség eredménye-

ut omnium consonus accedat assensus, quoties aliquis Principum admittendus erit, *nominatim Serenissimos Moscorum Tzaros omni cura ad hanc societatem invitabunt, fectentque.* (Kiemelés tőlem – G. S.); Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku. Opracował, wstępem i przypisami opatrzył: Zbigniew Wójcik. Warszawa, 1985. 123–134.

³ Belokurov, Sz. A.: Szpiszki diplomatycieszkij lic russzkij za granyicej i inosztrannih pri Russzkom Dvore Moszkva, 1893. (a továbbiakban: Belokurov) 23–24.

⁴ Belokurov 25.

⁵ Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku. 104–113. – Eadem belli societas limitatur solius belli turcici necessitate, nec ad aliud, quodvis bellum ullo prorsus colore et praetextu extendi unquam poterit.

sen működött, Jan Sobieski király Bécs felmentésével hatalmas erkölcsi tőkére tett szert. Ezt az 1683. évi sikert szerette volna 1684-ben megismételni a lengyel király a „podóliai Bécs”, Kamenyec felszabadításával.⁶ Kétség sem férhetett az elgondolás helyességéhez, hiszen az 1672 óta török kézen lévő podóliai végvár sikeres visszavívása feltétlenül javított volna a lengyelek tárgyalási pozícióin, az oroszokkal szemben.

1684-ben Sobieski a remélt és elvárt győzelem helyett csúfos kudarcot vallott Kamenyec falainál, és Stanisław Jabłonowski koronahetman serege is ugyanígy járt egy évvel később. 1686-ban a lengyel király újra kezébe vette a parancsnokságot, és személyesen vezette hadát Moldvába, hogy a moldvai erősségek (Suceava, Soroka, Dragomirna, Cîmpulung) elfoglalásával előkészítse Kamenyec ostromát. Az utánpótlás megszervezésének elhanyagolása miatt azonban a katonák éheztek, majd járványos megbetegedés tizedelte őket. Valójában igazi harci cselekményekre nem is került sor, Jan Sobieski a török hadjáratból üres kézzel és megszégyenülve tért vissza Lvovba. Ráadásul nem térhetett ki még az orosz megaláztatás elől sem. Nem halogathatta tovább a lengyel–orosz „örökbéke” aláírását sem, amelyet követei két évig húzódó tárgyalások eredményeképpen sem tudtak elhárítani. A Moszkvában tető alá hozott záróokmányt – állítólag a sírással küszködve – itt, Lvovban, ebben az ukrainai lengyel városban volt kénytelen aláírásával, pecsétjével és esküjével megerősíteni Borisz Seremetyev és Ivan Csaadajev cári meghatalmazottak előtt.

A Vaszilij Golicin és Krzysztof Grzymułtowski nagykövetek nevével is jelölt 1686-os „örökbéke”⁷ értelmében Oroszország és a Rzeczpospolita örök időkre érvényes békességet fogadott egymásnak. A kibékülő felek a status quo és az uralkodói titulusok fenntartás nélküli elismerésével zárták le az 1654 óta, kisebb-nagyobb megszakításokkal tartó háborút. Jan Sobieski lengyel király, litván nagyfejedelem véglegesen lemondott Alekszej Mihajlovics nagy-, kis- és fehér-oroszok cája javára a Dnyeper bal partjáról Kijevvel egyetemben, s ily módon „57 kisorosz” (ukrán) város került át a Rzeczpospolitából Oroszországha. A király és a cár kötelezték magukat arra, hogy a szultánnal és a krími kánnal érvényes megállapodásukat felmondják és együttes erővel lépnek fel ellenük. Támadó és védekező háború esetében is kölcsönösen segítik egymást. Amennyiben „Kijevet vagy más moszkovita várost” török és/vagy tatár támadás érné – mondja a békeszerződés egyik articulusa –, a lengyelek minden késedelem nélkül fegyveres segítséget visznek az oroszoknak, ám ha a törökök és/vagy tatárok lengyel városokra törnének, akkor a cári erők sietnek a megtámadottak segítségére. Kinyilvánították a felek azt is, hogy a Szent Kereszt örök ellenségével addig hadakoznak, amíg a „félholdimádók” örökbékét nem kérnek. Megállapodtak abban is, hogy Oroszország a közeljövőben hadat küld arra a vidékre, ahonnan a tatárok portyái

Declarat itaque SCMtias vigore praesentis societatis, sexaginta millia hominum ad bellum in Hungaria gerendum, quo numero comprehenduntur viginti millia subsidiorum Cmttis amicorum principum et legiones in praesidiis fortalitorum in Hungaria permanentes.

Declarat vicissim SRMtias Regnum Poloniae et Magnus Ducatus Lithuaniae bello gerendo competentes quadraginta millium exercitus, vires durante eodem bello alituras. – 110.

⁶ Jan Sobieski lengyel király (1674-1696) tevékenységéről hallatlan gazdag (lengyel, angol, francia, német, orosz nyelvű) bibliográfiai áttekintést nyújt Adam Przyboś a *Studia Historyczne* 1983. 3. számában. 487-503.

⁷ RGADA fond 79. opisz 5. gyelo 7. – Sznosenyija Rossziji sz Polsej: oroszul 122-129., lengyelül: 161-182.; Bantis-Kamenszkij, Ny. Ny.: *Obzor vnyesnyih sznosenyij Rossziji. Csasztj III. Moszkva, 1897. 157.; Der Neu-eröffneten Ottomanischen Pforten. Fortsetzung, oder Continuirter Historischer Bericht... von Anno 1664. bis zu Ende 1700. Jahrs.* (Ricaut, Donado, Foscarini stb. olasz, holland nyelvű írásainak és dokumentumok németre fordításával készült.) Gedruckt bey Johann Christoph Wagner. Augspurg, Anno 1700. 330-332.; Kosztomarov, Ny. I.: *Isztoricseszkije monografiji i issledovanyija. Knyiga sesztaja, tom XV-ij. Szankt-Petyerburg, 1905. 342-345.; Szolovjov, Sz. M.: Szocsinyenyija. Knyiga VII. Isztorija Rossziji sz drevnyejsih vremenj. Tom 14. Moszkva, 1991. (a továbbiakban: Szolovjov) 362-363.*

kiindulnak. Más szavakkal fogalmazva: Oroszország ígéretet tett a Krím megtámadására. S valóban, már 1686 őszén bejelentették Moszkvában az 1687-es krími hadjárat tervét. A Krími Kánság elleni háború célkitűzéseit a cár körlevele az ország határainak a védelmében, a tatárok rabszedésének megakadályozásában, az évente fizetett szégyenteljes „békepénz” megtagadásában, a szultán tatárság feletti kezességének hatálytalanításában jelölte meg.

Alekszej Mihajlovics cár az „örökbéke” végzése szerint járt el akkor is, amikor a lengyel–orosz megegyezés hírével küldönceit és futárait szinte valamennyi európai fővárosba elindította. I. Lipót császárhoz az „örökbéke” megszületésében döntő érdemeket szerző Borisz Seremetyev és Ivan Csaadajev főkövetek és kíséretük érkezett. A latinul kiválóan beszélő és az európai etikettet pontosan ismerő Seremetyevet érte az a cári megtiszteltetés, hogy Bécsben Európa legrangosabb uralkodójával ő közölhette a lengyel–orosz megbékélés tényét. A császári audencián – ő volt az első cári követ, akit a császár személyesen fogadott – a lengyel–orosz offenzív és defenzív katonai szövetség aktuális feladatairól beszélt. Ugyancsak ekkor jelentette be az európai divat szerint öltözködő Seremetyev, hogy Oroszország kész a Szent Ligához csatlakozni, „a római Császár öfelségével és a Velencei Köztársasággal” együttműködni kíván a törökellenes háborúban.

Ez az 1687 tavaszán Bécsben elhangzott hivatalos bejelentés, valamint Oroszország 1687-es, majd 1689-es krími hadjáratai – úgy látszik – elég alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy a történelmi szakirodalomban is meghonosodjon Oroszország Szent Ligához való csatlakozási dátumaként az 1687. év.

A híres és nagytekintélyű orosz történészek – elsősorban Szolovjov Sz. M., Kljucsevszkij V. O.⁸ – nyomán elterjedt nézetet a lengyel történetírás mindvégig cáfolta, illetve cáfolja. Oroszország a Szent Liga tagjaként csupán 1697-től szerepelt – hangoztatták és hangoztatják jelenleg is a 17. századi külpolitikával és diplomáciával foglalkozó lengyel kutatók. Hogy nézetüket illusztráljam, itt csak a 20. század három időmetszetében publikált munkára, Lenkiewicz (1901), Konopczyński (1936), Wojtasik (1990)⁹ könyveire hivatkozom. A szerzők egyöntetű véleménye az, hogy Oroszország képviselőjének Bécsben elmondott, ünnepélyes, a Szent Liga melletti deklarációja nem volt több mint egy egyoldalú kinyilatkoztatás, szándék, amely nem emelkedhetett a nemzetközi jog érvényére, mert I. Lipót császár önhatalmúlag, a szerződő felek hozzájárulása nélkül Oroszország „felvételét” nem hatályosíthatta. Oroszország 1687. évi elkötelezettsége és 1687-től foganatosított katonai akciói a törökök és a tatárok ellenében a lengyel–orosz 1686. évi „örökbéke” 10–13. articulusaival összhangban történtek. Tulajdonképpen, az 1687–1697 közötti, orosz és lengyel végvidékeken zajlott katonai események a Szent Liga mellett életre hívott másik török-, tatárellenes offenzív és defenzív bilaterális szövetség keretében zajlottak.

A lengyel–orosz 1686. évi megegyezés – de nem kiegyezés – ellenére sem szűnt meg a két ország rivalizálása. Szinte versenyt futottak azért, hogy a törökök és tatárok feletti győzelmekkel érdemeket szerezzenek – főleg egymás rovására – I. Lipót császárnál. Ha vélgigtekintünk az „együttműködés” évtizedén, azt tapasztaljuk, hogy a keleti térségben azért késett az átütő siker, mert a kölcsönös, egyidejű, koncentrált akciók hiányoztak. A Rzeczpospolita sem 1687-ben, sem 1689-ben nem támogatta Vaszilij Golicin orosz főparancsnok 100 ezres hadát a krími hadjárat idején. Természetesen ellenpéldákra is hivatkozhatunk. Sobieski 1690. és 1691. évi Moldvában folytatott harcaiból ezúttal az oroszok ma-

⁸ Szolovjov 363.; Kljucsevszkij, V. O.: Szocsinyenyija v gycvjatyi tomah. Kursz russzkój isztoriji. Csaszy III. Moszkva, 1988. 117.

⁹ Lenkiewicz, Wł.: Udział Rosyji w pokoju Karłowickim. In: Przewodnik Naukowy i Literacki. Rocznik XXIX. Lwów, 1901. (a továbbiakban: Lenkiewicz) 1063–1064.; Konopczyński, Wł.: Polska a Turcja 1683–1792. Warszawa, 1936. (a továbbiakban: Konopczyński) 25.; Wojtasik, J.: Podhajce 1698. Warszawa, 1990. 5.

radtak el. (A teljesség kedvéért azonban hozzá kell fűzni, hogy a lengyel király szeme előtt I. Lipót erdélyi példája lebegett. Az Erdélyi Fejedelemség okkupációja (1690) a lengyel királynak Moldva bekebelezésének az ötletét sugallta.)

1695-ben újra fordult a kocka. I. Péter cár az Azovi-tengerre kijutást őrző, a Don menti, törökök által védett Azov ostromával vallott szegényt. Amikor a „szövetséges” lengyelek erről a vereségről tudomást szereztek, a kárörvendésnek határa nem volt. Oroszokat gúnyoló verseket fabrikáltak országszerte, csúfondáros megjegyzésekkel és kommentárokkal fűszerezték mondanivalójukat a szejmikeken (tartományi gyűléseken). Egy év múlva viszont, 1696-ban a lengyel képviselők és a szenátorok arcára fagyott a gúnyos mosoly, amikor Azov bevételéről értesültek. Jellemző epizód, ahogyan a szenátusban a lvovi vajda kifakadt: „Ideje lenne, hogy a muszkák a megboldogult [Sobieski] János királyra gondoljanak, aki felemelte és katonákká tette őket, ha szövetséget nem kötött volna velük, mind a mai napig adót fizetnének a Krímbe, otthon henyélnének, ellenben most kiragyogtak [vipolirujtszja].”¹⁰

Alekszej Nyikityin varsói orosz rezidens nemcsak gazdag vendéglátással és üdvölvésekkel hozta a varsóiak tudomására Azov elfoglalásának híret, hanem a lengyel képviselőket meg is fedte, mert a Rzeczpospolita szövetségeshez méltatlanul viselkedett, csapatait nem küldte Azovhoz. Eközben Kuzma Nyefimonov – I. Péter cár küldönce – a lengyelek magatartását bírálta éles szavakkal Bécsben, a szerződés megszegésére panaszkodott. A lengyel-orosz szerződés működésképtelenségére azt a magyarázatot adta, hogy a Rzeczpospolitában állandóan civakodnak és pártoskodnak. A Lubomirskie és a Potockiak Lengyelországban, a Sapiehák és a Radziwiłłok Litvániában kiskirálykodnak. Igen jelentős Franciaország befolyása a mágnások között – állította a cári megbízott –, valójában a lengyeleknek elégük van a Szent Ligából. A Rzeczpospolita urai arra törekednek, hogy Oroszországot egész Európa előtt lejárássák, rágalmazzák és vádolják az elmaradt sikerekért. Mindezen okok miatt Oroszország uralkodója egy közvetlen, Császárság–Oroszország törökellenes katonai szerződést ajánl, tehát a megbízhatatlan Rzeczpospolita helyett a Császársággal kíván együttműködni.¹¹

Lipót császár kezdetben kitért a megkeresés elől, mondván, a Szent Liga tagországnak beleegyezése nélkül nem köthet ilyen megállapodást. Mivel „a Lengyel Királyság a maga részéről korábban már írásos beleegyezését adta a Keresztények közös ügyének előmozdítására” (assensum suum in scriptis praebuerit), Nyefimonov javaslatára a tárgyalásokba bevonták Velence bécsi rezidensét, Carlo Ruzzinit. Rövid időn belül, 1697. január 29-i (február 8.) keltezéssel megszületett az az újabb, a Rzeczpospolita formális jelenlétével számoló négyes – de csak három ország: a Császárság, Oroszország és Velence képviselőinek aláírásával ellátott – szövetség,¹² amely a törökök és a tatárok ellen, szárazon és vízen egyaránt viselt, offenzív háborút deklarált. A felek vállalták azt, hogy a hatékonyabb hadakozás érdekében kölcsönösen tájékoztatják egymást elképzeléseikről, haditerveikről, de a megkötendő békéről is közös tanácskozáson döntenek majd. Külön tárgyalások folytatására mindegyik félnek joga van, ám arról a többieknek tájékoztatni kell. A 4. articulus kimondja: „ha a közös ellenség a szövetkező államok valamelyikét megtámadná, területeket ragadna el bármelyik féltől, akkor a többiek segítségadásra kötelezik magukat, hadaikkal rátámadnak [az ellenségre] minden lehetséges módon és eszközzel ...”¹³ Ez a szövetség (hoc foedus) az aláírástól számítva három évig érvényes, a háború kimenetelétől és a felek akarától függően meghosszabbítható, amennyiben az aláíró felek a három év leteltével

¹⁰ Szolovjov 518.

¹¹ Theatrum Europaeum XV. Theil. Frankfurt am Mayn, 1707. 9., Konopczyński 24-25.

¹² Martensz, F. F.: Szobranijje traktatov i konvencij, zakljucsonnih Rosszijeju sz inosztrannimi gycrsavami. Szankt-Petyerburg, 1874. (a továbbiakban: Martensz) 15-20.

¹³ Martensz 18.

nem akarják fenntartani az érvényességét, úgy a korábbi barátság és jóviszony megőrzendő. A hét cikkelyes foedus offensivum négy hónapon belüli ratifikációt szabott meg.

A 6. és 7. cikkelyek félreérthetetlenül bizonyítják, hogy Oroszország 1697 előtt nem számított a Szent Liga tagországának, mert a cikkelyek értelmében a „Szent szövetségben” (in Sacro foedere) szövetkezett „Császár Őfelsége, a Lengyel Királyság és a Velencei Köztársaság” korábbi egyezményét ez az Oroszországgal megkötött egyezmény semmiképpen nem akadályozza (nova colligatione non obstante), nem hatálytalanítja éppúgy, mint a „Cár Őfelsége és a Lengyel Király a Rzeczpospolitával” érvényes szerződését sem.¹⁴

Felmerül a kérdés: miért kellett az 1684. évi Szent Liga szerződése mellé 1697-ben egy újabb nemzetközi szerződést illeszteni? Elsősorban azért, mert Jan Sobieski lengyel király halála (1696. április 18.) után a Rzeczpospolita mind politikailag, de főleg katonailag megbénult. Az 1573-as királyválasztás óta rendszeresen tapasztalt királyjelölési- és választási káosz és zűrzavar 1696-ban sem maradt el. Jelöltekből és önjelöltekből ezúttal sem volt hiány. A francia Conti herceg, Badeni Lajos őrgróf, Frigyes Ágost szász választófejedelem, „Piaszt-leszármazottak” (nemzetiek) stb. viaskodtak a trónért.

Közel másfél éves király nélkülség után, csak 1697. szeptember 15-én (!) koronázták meg Krakóban a katolizált szász választófejedelmet. Ez az 1696 áprilisától 1697 szeptemberéig húzódó bizonytalanság Bécs számára a közvetlen életveszélyt hordozta magában. Ne feledjük, hogy az adott időszakban I. Lipót császár haderejét két fronton kötötte le az ellenség, de facto egyedül állta a harcot Franciaországgal és az Oszmán Birodalommal szemben. Mindenképpen szüksége volt Bécsnek a jelentőségét veszített Rzeczpospolita helyett egy másik, erős, hadisikereket felmutató országra a keleti részekben. I. Lipót császár nem tett mást, mint birodalma biztonsága érdekében megragadta a kínálkozó diplomáciai lehetőséget. Nem mondta fel az 1684-es szövetséget – nem is tehetett volna a pápai védnökség miatt –, de Velencével együtt beemelte a török ellenében sikeres Oroszországot az európai nagykoalícióba. I. Péter cár 1696. évi győzelmei – Azov elfoglalásának a jelentősége az Azovi-tengerre való kijutásban, azaz a Krími Kánság keletről forszírozott támadásában rejlett, a Dnyeper torkolati Kazikermen és Tavany várak bevétele az oszmán birodalmi beltenger jellegét, a Porta Fekete-tenger feletti monopóliumát szüntette meg – igenis megrendítették Sztambult, mint ahogyan az 1697. szeptember 11-i Zentánál elszenvedett török vereség is megrendítőnek bizonyult.

Az Oszmán Birodalom 1696-ban és 1697-ben nagyon súlyos veszteségeket könyvelhetett el, ráadásul 1697. október 31-én Rijswijkben (Ryswyckben) XIV. Lajos francia király és I. Lipót császár képviselői aláírták a békeokmányokat, következésképpen az 1698. év nem sok jóval kecsegtette II. Musztafa szultánt (1695-1703).

1698-ban minden egyes, hadban álló keresztény ország a döntő rohamra, a végső leszámolásra készült. Savoyai Jenő herceg 1698 stratégiai céljának Belgrád elfoglalását jelölte meg, tudván azt, hogy a sikeres ostrom a teljesen izolált Temesvár feladását is kikényszeríti. A császár és a cár pártfogoltja, II. Ágost lengyel király szintén háborús babérokról álmodott. Szászország és a Rzeczpospolita perszónáluniója, egyesített katonai potenciálja kedvező fordulatot hozhatott a podóliai török fronton. II. Erős Ágost egy pillanatra sem kételkedett a törökök feletti győzelemben, sőt vakon hitt annak a jövődőlésnek is, miszerint ő viszi végbe a keresztény világ legnagyobb fegyvertényét, Konstantinápoly visszafog-

¹⁴ Martensz 19. – 6-to: Conventum insuper est, quod per hancce colligationem cum Sua Tzareae Majestate recens initam, nihil in Sacro foedere inter Sacram Caesaream Majestatem inclutumque Poloniae Regnum et Serenissimam Rempublicam Venetam ante hac sancito respectu illorum prius confoederatorum innovatum censeretur, sed id hac nova colligatione non obstante, in suo vigore pactisque conditionibus, illibate deinceps observandum, permanere debeat.

7-mo: Pariter ex parte Tzareae Suae Maj-tis cautum fuit, ut per hoc foedus recens contractum illi Tractatui, qui Suae Tzareae Maj-ti cum Sern-mo Rege et Republica Polona intercedit, nullatenus praecudicatum, sed et ille in pristino suo vigore et viribus confirmatus censeretur.

lalását. I. Péter cár is magabiztosan készülődött a koncentrált támadásra. Oroszország a legrövidebb úton a legnagyobb csapást szándékozta mérni az Oszmán Birodalomra, vagyis, az 1696-ban és 1697-ben töröktől megszerzett Fekete-tengeri és az Azovi-tengeri kikötőkből, támaszpontokról akarta kibontakoztatni hadműveleteit. Az azovi flotta a Fekete-tengerre való kijutást ellenőrző Kercs erődjének bevételére készülődött. (A kercsi szoros orosz kézbe kerülése nemcsak a Krími Kánság végveszélybe jutását eredményezte volna, hanem az anatóliai partok (Szinope, Trapezunt) is közvetlen támadásnak lettek volna kitéve.)

Az 1698. évi katonai tervekben – közismerten – semmi sem valósult meg, mert I. Lipót császár II. Musztafa szultánnal az *uti possidetis, ita porro possideatis* elv alapján – a szövetségesek megkérdezése nélkül – békekötésben állapodtak meg. A „ki mit birtokol” elv szerinti megbékélés Oroszország és a Rzeczpospolita érdekeivel szöges ellentétben állt, hiszen Podóliát (Kamenyec) is, Kercset is a félhold uralta. Úgy gondoljuk, hogy I. Lipót császár alapvetően a spanyol trónörökösödési bonyodalmak miatt szakította félbe a háborúskodást, arról nem is beszélve, hogy Magyarország „felszabadítása”, a minimális célkitűzés, még így is megvalósult. A hadakozás leállításának kevésbé jelentős okaként talán a lengyel király túlzott ambíciója is említhető. Ebben a vonatkozásban nem az volt a kérdés, hogy II. Ágost meghirdetett politikai programja – Konstantinápoly visszavétele az oszmánoktól – reális vagy irreális volt-e, hanem a veszélyforrást a szász Wettin-dinasztia potenciális megerősödése, a Német-római Birodalmon belül formálódó konkurencia képezhetette volna.

Miután a Szent Liga tagországainak tudomására jutott a császár és a szultán külön utas elvi kiegyezése, a szövetségeseknek be kellett látniuk, hogy a császár nélküli liga akcióképessé vált. Még a háború folytatása vagy a békétárgyalások megkezdése közötti választás alternatívája sem merülhetett fel, hiszen a Rzeczpospolita 1684 óta egyedül képtelen volt sikereket produkálni a podóliai török hadszíntéren, Oroszországgal érvényes „örökbékéje” a gyakorlatban pedig nem működött. Oroszország – a látványos eredmények ellenére – azért nem vállalkozott a harc folytatására a szövetségesek nélkül, mert I. Péter cár nagyobb és közvetlenebb hasznot remélt a Svédország elleni küzdelemből, mint a déli háborúból.

Ily módon, kénytelen-kelletlen valamennyi hadakozó fél a tárgyalóasztalhoz ült. A Szent Liga minden egyes tagja Karlócán – angol, holland közvetítéssel – a szövetségi alapdokmányt felrúgva, külön-külön egyezkedett a Porta magas rangú diplomátaival.

A karlócai fegyverszünet¹⁵ és a konstantinápolyi béke

Oroszországot Prokofij Voznyicin dumatanácsnok (dumnij szovjetnyik), az Oszmán Birodalmat Mehmed Rami reis-z-effendi (külügyminiszter) és Alexandrosz Mavrokordatosz fődragomán (főtollmács) és „a belső titkok ismerője” képviselte a karlócai tárgyalásokon.

A cári meghatalmazott igen nehéz körülmények között dolgozott Karlócán, mert a háborús szövetségesek most békebeli ellenségekké váltak. A császári követek (Öttingen Schlick, Marsigli) példája nyomán a lengyel és a velencei megbízottak is diplomáciai karanténba igyekeztek zárni Voznyicint. Az orosz Külügyi Hivatal (Poszolszkij prikáz) vezető beosztású diplomatája semmiféle információt nem kapott a kétoldalú tárgyalások menetéről keresztény kollégáitól, ráadásul utolsóként ültetett le tárgyalni Ramival és Mavrokordatoszal. (A tárgyalási sorrendet a Szent Ligába való bekerülés időpontja döntötte el.) Hátrányos megkülönböztetése odáig ment, hogy a szultáni meghatalmazottakkal elő-

¹⁵ A karlócai események részletezésétől eltekintünk, mivel a közelmúltban ezt a kérdéskört a Történelmi Szemle 1999. 1-2. számában feldolgoztuk. Lásd még: Acsády műve. Popović, Michajlo: Der Friede von Carlowitz. Leipzig, 1893.; Angeli, Moriz von: Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der karlowitzer Friede 1699. Wien, 1876.; Lenkiewicz műve. Voznyicin beszél a karlócai tárgyalásokról. In: Pamjatnyiki diplomatyicseszkij sznosenyij drevnyej Rossziji sz gycrszavami inosztrannimi. IX. (Pamjatnyiki diplomatyicseszkij sznosenyij sz Rimszkoju Imperijeju sz 1698 po 1699 god.) Szankt-Petyerburg, 1868. (a továbbiakban: Pamjatnyiki)

ször csak november 19-én (a Julián naptár szerint 9-én) találkozott, akkor, amikor a császáriak már három, a lengyelek és a velenceiek már egy-egy tárgyalási fordulón túljutottak.

Voznyicin 10 pontból álló, tárgyalási alapnak beterveztett javaslatában a Porta hajózási monopóliumát sértő kitételek váltották ki a legnagyobb vitát. A cári követ nemcsak az uti possidetis elvének maradéktalan érvényesítéséhez ragaszkodott, azaz nemcsak Azov és Taganrog (Azovi-tenger), a Dnyeper torkolatvidéki várak, Tavany, Kazikermen stb. (Fekete-tenger) átengedését követelte, hanem a Krím félszigeti Kercs erődre is igényt formált a tatár pusztítások anyagi kompenzációjaként. Rami és Mavrokordatosz felháborodva utasították vissza a cári elképzeléseket. Kercsről még tárgyalni se voltak hajlandók, ugyanakkor Azov fejében a dnyeperi várak szultáni fennhatóság alá kerülését szorgalmazták. Már az első találkozáson világossá vált, hogy a felek álláspontjai között áthidalhatatlan szakadék tátong. Ez a helyzet a második és a harmadik összejövetelkor sem változott (november 22., december 2.), viszont egy „rövid idejű fegyverszünet” (armistitium) aláírásától egyik fél sem zárkózott el.

Az 1698. december 25-ére visszadátumozott, articulusok nélküli dokumentum I. Péter cár és II. Musztafa szultán között két esztendőre érvényes „barátságot és szeretetet”, országaik között pedig „békét és csendességet” rögzített. Ez a fegyverszünet azért jött létre – hangsúlyozták az aláírók –, hogy a cár és a szultán által hamarosan kijelölendő nagykövek tartós békét dolgozzanak ki Konstantinápolyban.¹⁶

Voznyicin uralkodójához intézett beszámolójában a következőképpen magyarázta a sikertelenséget. (Ne feledjük, hogy az orosz diplomácia a törökellenes háború folytatásában jelölte meg külpolitikai célját, Voznyicin a béketárgyalások félbeszakításában lett volna igazán érdekelt, azaz Oroszország sikerét a karlócai tárgyalások kudarca jelenthette volna.) „... mindent, amit tettem, azt végszükségből tettem” – mentegetőzött a cár meghatalmazottja, majd így folytatja: azért született Karlócán orosz–török fegyverszünet, mert a szövetségesek mindegyike tartós békét kötött a Portával, de azért is, mert a törökök az uti possidetis elvet Oroszországgal szemben nem alkalmazták, az elfoglalt dnyeperi várakat visszakövetelték. Ugyanakkor a kétéves fegyverszünetnek pozitívumai is vannak – állította Voznyicin –, hiszen cár öfelsége nem hadviselő fél, nem maradt egyedül a háborúban. Nem csorbult cár öfelsége döntési szabadsága, a majdani tárgyalások menetétől függően dönthet a háború és béke dolgában.¹⁷ Egy 1699. márciusi, tehát Karlóca után bő egy hónappal írott levelében Voznyicin – útban Oroszország felé – már az orosz–török viszony elemzésére is vállalkozott. Logikusan arra a következtetésre jutott, hogy a Porta nem akarja a háborút, mert ha ilyen szándéka lenne, akkor a pillanatnyi helyzetet ki kellene használnia. Oroszország szövetségesek nélkül maradt, senkitől nem tudna hathatós segítséget szerezni, Sztambul mégse mozdul. Vajon miért nem támad? Nem akarnak a törökök háborút – ismételte a cári külügyér –, mert semmi hasznuk nem lenne belőle. Semmi értelme a dnyeperi várak, kisorosz települések ostromának, ez csak fölösleges áldozat lenne részükről. 1681-ben feladták a kisorosz Csigirint, 1699-ben a podóliai Kamenyecet, pusztán azért, mert „messze fekszik és ráfizetéses”. Az Oszmán Birodalmat „nem annyira a háború, hanem a távolságok és a belső inségek tették tönkre” – vélekedett I. Péter diplomatája. Oroszországgal a jövőben sem fogja elmérgesíteni viszonyát a Porta, mert „a németek nagyon sok mindent elhódítottak tőlük”, figyelmüket „Magyar- és Erdélyországra”, valamint Moreára fordítják. Végeredményben az orosz–török háborúnak a legcsekélyebb oka se fogorog fenn – írta Voznyicin –, ezért a Konstantinápolyba utazó cári képviselőnek bátran és

¹⁶ Copia armistitii Moscovitico-Turcici. (1699) Található Moszkvában: Otygel redkih knyig (Múzej knyigi). XVII-2610. Ugyanitt németül is: Copey des Stillstands Welcher ... zu Carlowitz geschlossen worden. Anno MDCXCIX. - XVIII-8678., Theatrum Europaeum. XV. 528-530., Piszma i bumagi imperatora Petra Velikovo. I. (1688-1701) Szankt-Petyerburg, 1887. 276-278.

¹⁷ Pamjatnyiki IX. 394-395.

határozottan kell cselekednie.¹⁸ Ennek a feladatnak a megoldásával I. Péter cár, a Külügyi Hivatal vezetőjét – Voznyicin riválisát – Jemeljan Ukrainevet bízta meg.

A titkos utasítással ellátott Ukrainev rendkívüli és meghatalmazott követ az orosz–török béke megkötésére Konstantinápolyba indult 1699. július 21-én (régí naptár szerint). A békekötés alapvető, sarkalatos pontjai (*sine non qua*) Oroszország részéről a következők voltak: 1. örök béke köttessen, de legalább 25 évre, mint amelyet a császár és Velence a szultánnal kötött Karlócán. 2. Azért kell a mondott határidőhöz ragaszkodni, hogy a szultán nyugodt lehessen abban, hogy Oroszország felől veszély nem fenyegeti országát. 3. Azov, Kazikermen és a hozzájuk kötődő (tartozó) kisebb várak feltétlenül cári uralom alá tartozzanak, hiszen „a ki mit birtokol” elve minimum ezt tartalmazza. 4. Ha a törökök a szabad kereskedést óhajtanák a Dnyeperen, a Donon, valamint azon szárazföldi városokban, amelyeket elveszítettek, úgy az orosz kereskedők hasonló jogokat kapjanak Cárgrádban (=Konstantinápolyban), Belgorodban, Ocsakovban, Kilijában, a Krímben. 5. Ha a nagyvezír követelné a krími kánnak fizetendő évi ajándékot, „adót” = békepénzt (godovaja dacsja), a leghatározottabban vissza kell utasítani. 6. A foglyok cseréjére csak a béke megkötése után – előbb nem – kerüljön sor. 7. Ha a szultán Azov átadásának követelése és a krími kánnak fizetendő évi adomány megtagadása miatt nem hajlana a békére, akkor az orosz javaslat az legyen, hogy a karlócai fegyverszünet lejárta előtt, de még 1701-ben a felek küldjenek ki egy-egy bizottságot, hogy valahol, egy Kazikermen és Ocsakov közötti településen – a követségi szokásoknak megfelelően – tárgyalásokat kezdjenek a vitatott kérdésekről és a fegyverszünet meghosszabbításáról. 8. Az előbbi feltétel meghíúsulása esetén Oroszország csak a karlócai fegyverszüneti megállapodást hajlandó teljesíteni.¹⁹

A részleteket sem mellőző cári parancsok aprólékosan számba vették a tárgyalási szituációkat, protokolláris körülményeket. Például, ha azt kérdeznék a törökök, hogy cár öfelsege miért sértette meg a békét, azt kell válaszolni: ellenkezőleg, a szultánhoz tartozó tatárok rúgták fel a békességet, elsősorban a beütesekkel, másodsorban pedig a Krímbe küldött orosz követek megalázásával. Megverték és megkínózták őket. A krími kánok évi „járándóságát” többé nem küldi cár öfelsege az általuk elkövetett bűnök, sértések (za mnogije ih nyeppravdi) miatt. Ezek az adományok és fizetségek (zsalovanyje) ez idáig rendszeresen befutottak Bahcsiszerájba, mert Moszkóvia gyenge és kicsi volt. Ma már a tatár háború egyáltalán nem jelent veszélyt Oroszországnak, hiszen a Perekophoz és más tatár falvakhoz vezető utakat a cári katonák megismerték és kiismerték, tehát adományra a kánok, kalgák, murzák a jövőben ne is számítsanak. Arra rengeteg példa van, hogy az addig megszokott dolgok megváltoznak a világon, hogy egyes népek a hadi dolgokban kitűnnek, más népek viszont meggyengülnek. Közeli példával igazolható mindez: kezdet-kezdetén, amikor még a török szultánok hatalma igen gyenge volt, amikor még a Fényes Porta nem volt ereje teljében, akkor a Rusz-beliek Konstantinápolyba hajóztak és az ottani görög császároktól évi adót szedtek (godovuju kaznu imivali). Később viszont mindez megváltozott. A krími kánok hajdanán ilyen típusú adókat kaptak, de most eljött az ideje annak, hogy lemondjanak arról és a keresztény uralkodókkal békében éljenek, hogy lemondjanak a rablásról és a portyázásról, amihez életükben hozzászoktak, elérkezett az ideje annak, hogy a szultán szigorúan megtiltsa a közöttük fellobbanó veszekedéseket, ellenségeskedéseket. Tehát ilyen okok miatt lehetetlen az adomány további folyósítása a Krímbe.²⁰

¹⁸ Usztrjalov, Ny. G.: Isztorija carsztvovanyija Petra Velikovo. II. (Potjesnije i Azovszkije pohodi) Szankt-Petyerburg, 1858. Prilozsenijaja VII. 489-491.

¹⁹ RGADA fond 89. opisz 1. gyelo 4. – Sznosenyija Rossziji sz Turcijej. 135-138., Usztrjalov, Ny. G.: Isztorija carsztvovanyija Petra Velikovo. Putjesesztvije i razriv sz Svecijeju. III. Prilozsenijaja VII. Szankt-Petyerburg, 1858. (a továbbiakban: Usztrjalov) 498-499.

²⁰ Usztrjalov VII. 498-499.

A követi instrukció másik érdekes részlete az orosz területi szerzemények sorsával foglalkozik. Ha a törökök Azovot vagy a dnyeperi várakat követelnének vissza – az utasítás szerint –, azt kell felelni: erről beszélni se érdemes, szólni se szabad (nye szledujet o tom i govority). Hol hallottak már olyat, hogy a nagy anyagi ráfordítással és veszteségekkel elfoglalt várakat és városokat minden ok nélkül újra török kézbe juttassák. Azov a tatár rablások kárösszegét egyenlíti ki. (Azov vzjat za grabezsi.) Arról nem is szólva, hogy Azov már korábban is a cári elődöké volt. (Utalás az 1637. évi doni és zaporozsjei kozákok fényes sikerére, Azov meglepetésszerű bevételére!) Kazikermant és a többi dnyeperi várat (Tavany, Nuszret-Kermen, Sahin-Kermen) nem is olyan régen építették a törökök a Dnyeperen éppen a tatárok kívánságára, azzal a céllal, hogy az orosz határmenti városok ellenében a portyázások sikeresebbek legyenek. Visszaadásukról szó sem lehet!²¹

Mindenképpen ki kell fürkészní azt, hogy a törökök a békét vagy a háborút akarják inkább – folytatódik a parancs. Ha nem születne béke Konstantinápolyban, akkor titokban találkozni és tanácskozni kell a legszentebb pátriárkával (szvjatyjejsij patriarch) a törökök elleni háborúról. Ki kell kérni a véleményét, például olyan kérdésekről, mint: hogyan lehet a legrövidebb idő alatt a legnagyobb eredményeket elérni a Portával szemben? Hogyan lehet a legkönnyebben, a legkisebb veszteségekkel megközelíteni a Dunát, Kiliját és más keresztény városokat, amelyeknek a lakossága a múltban többször is segítségért fordult Moszkvához, és saját fegyveres segítségét is felajánlotta az orosz támadáskor?²²

Ukrainev, I. Péter cár „rendkívüli és meghatalmazott nagykövete” a protokolláris problémák kiküszöbölésére is írásos útmutatót kapott. Oroszországot számtalan sérelem érte a múltban, s ez többé nem fordulhat elő. A cár követeit nem az uralkodó rangjához méltóan fogadták a Portán, még a török fővárosban tartózkodó idegen országok követeit, küldönceit se értesítették Oroszország képviselőjének érkezéséről. Megtagadták a cár emberétől azt a mindenkinek kijáró jogot is, hogy a cár levelét személyesen adhassa át a szultánnak. A nagyvezír emberei szinte „kitépték a kezéből” a levelet, és a nagyvezír továbbította azt a szultánnak. Ilyen incidens megengedhetetlen a jövőben – figyelmeztették Ukrainevet. *Oroszország diplomatáit ugyanolyan bánásmód illeti meg, mint a császári diplomatákat!* Tehát Ukrainev csak saját kezűleg adhatja át a nagyvezírnek, csak személyesen és saját kezűleg nyújthatja át audiencián – idegen országok követeinek jelenléte tilos! – a szultánnak a cár levelét és ajándékát (a szultánnak 7-8 000, a nagyvezírnek 2-3 000, a főmuf-tinak 700-1 000 rubelnyi cobolyprémet).²³ Ez az eljárás mód akkor is, ha a szultán nem tartózkodna Konstantinápolyban. Amennyiben a nagyvezír nem engedélyezné a szultán felkeresését Drinápolyban, akkor Cárgrádban kell kivárni a török császár hazatérését.²⁴

A konstantinápolyi tartózkodásra, viselkedésre, a török és más országbeli államférfiakkal folytatott beszélgetésekre, az ottani keresztényekkel való kapcsolatfelvételre, a mintegy 70 fős orosz küldöttség tagjaira stb. vonatkozó szabályok betartásáért és betartatásáért egyszemélyben Ukrainev volt a felelős. Ez a felelősség a szó igazi értelmében vett felelősségnek számított, hiszen a legkisebb hiba is a „cár becsületén esett foltnak” minősült, aminek súlyos következményei lehettek. Ellenkező esetben a követi megbízatás hibátlan teljesítéséért, a mindenre kiterjedő, megalapozott hírekben és információkban bővelkedő, írásos beszámolókért nagyon gazdag jutalom és újabb, anyagi haszonnal kecsegtető megbízások jártak. Már itt és most előrebocsátjuk, hogy I. Péter cár Jemeljan Ukrainev cári tanácsnok diplomáciai teljesítményével igen elégedett volt, mert nemcsak fizetésemelésben

²¹ Usztrjalov VII. 498–499.

²² Usztrjalov VII. 498–499.

²³ RGADA fond 89. opisz 1. gyclo 4. - 141-142.

²⁴ RGADA fond 89. opisz 1. gyclo 4. - 5-15.

részesítette, hanem három járásban, összesen 230 jobbágyportányi örökbirtokkal (votcsina) honorálta a Portán végzett szolgálatait.²⁵

A következőkben Ukrainev archiv- és nyomtatott formában egyaránt fennmaradt hallatlan részletes beszámolóí és jelentései alapján adjuk közre az orosz–török béketárgyalás legfontosabb mozzanatait.

Az Ukrainev-delegáció kiemelt jelentősége az utazással kezdődött. Tudniillik nem a szokásos úton – Ukrajnán, Podólián, Moldván, Havasalföldön, Bulgárián keresztül – haladt az orosz követség. I. Péter cár egy frissen épített, 46-ágyús hadihajóra parancsolta a béketárgyalásra induló embereit, 17 hajóból álló kíséretet adva melléjük. Taganrogból indulva az Azovi-tengeren közelítették meg a Krími Kánság keleti részét őrző, törökök által védett, Kercs tengerparti erődjét. Az orosz flotta megjelenése rémületet váltott ki a kercsi pasában és minden erővel azon igyekezett, hogy Ukrainevet lebeszélje útjának folytatásáról. Hol fenyegetve, hol nyájkodva szeretne volna elérni a cári követség tengerről szárazföldre való átirányítását. Miután célját nem érte el, megtagadta a révkalauzi segítséget is, hogy így módon kényszerítse ki az oroszok szándékának megváltoztatását. Hosszú alkudozások árán a török kapudzsi pasa előhozta a Kercsi-szoros térképét, pontosan ugyanolyat, mint amilyennel a cári hajó holland kapitánya, Pamburg rendelkezett. Amikor ez kiderült, hatalmas vita keletkezett. Honnan van ilyen térképe az oroszoknak, hiszen a tengeri térképek mind titkosak? Hogyan kerülhetett az ellenség kezébe? Ez az incidens végképp a segítségadás megtagadásához vezetett. Kárörvendően nézték a törökök Pamburg navigálását, biztosak voltak abban, hogy a „Kreposzty” (Vár) nevű hajó zátonyra fut. A kercsi szoroson való átkelés nehézsége abban rejlett, hogy a szoros közepén a vízmélység mindössze az 5 szazsenyt érte el, a biztonságos hajóút a part közelében vezetett.²⁶ (1 szazseny = 216 cm, csak a 19. század elejétől kezdve lett 213,36 cm.)

Augusztus 28-án indult el Ukrainev Kercstől a Fekete-tengerre, mögötte négy török hajó haladt. Haszán pasa szeraszker tíz galérával (evezős nagyhajó) Kercsnél maradt, mert a kánnal nem egyeztetett, és annak a tanácsa nélkül nem hagyhatta el a helyét. A Fekete-tengeren haladt az orosz hadihajó 28., 29., 30-án egész nap, éjjel-nappal, csendes időben. Kaffa mellett, a krími hegyektől 8-10 mérföldnyire a török kísérőkre várni kellett, pedig nem is használta a teljes vitorlázatot. A törökök hajói annyira elmaradtak, hogy nem is voltak láthatók. (Következésükppen a cári hajók sokkal gyorsabbak voltak.)

Nagyon sietett Ukrainev a kirendelési helyre, Kaffában sem kötött ki. Balaklavanál ismét várakozni kényszerült, a kapudzsi pasa mintegy 50 mérföldes lemaradásban volt. Innen, a krími hegyektől egyenesen Cárgrádnak vette az irányt, azaz északról délre hajózott a Fekete-tengeren. Szeptember 2-án kora reggel már feltűntek az anatóliai parton a hegyek, majd Pondoirakleiosz városa, amely a cárgrádi fekete-tengeri torkolattól 150 versztányira (1 verszta = 500 szazseny = 1080 m) fekszik. A „Kreposzty” reggel nyolc óra-kor érte el a Konstantinápolyba vezető tengeri bejáratot, és az eddig orosz hajót nem látott Boszporuszba török kísérők nélkül, török irányítás nélkül, középén hajózva futott be.²⁷

Igen fontos és hasznosítható információkat rögzített Ukrainev követi jelentése a Boszporusz tulajdonosságairól, a tengerszoros védelméről. Az szerepel a jelentésben, hogy a Fekete-tenger felső szoros végén, mindkét oldalon, a hegyeken két-két magas bástya magasodik, tulajdonképpen világító tornyok. Tetejükön hatalmas gyertya-lámpás égett, hogy a hajók könnyebben navigálhassanak a bejáratához, mert azt nappal is nehezen lehetett észrevenni. A Boszporusz szélessége Cárgrádig mindössze egy német mérföld, az orosz hajósok mérése szerint. A tengerszoros közepén a vízmélységet 20-30, néhol 40 szazsenyben állapították meg. Csodálkozással tapasztalták, hogy a víz a Fekete-tengerből a Fehér-ten-

²⁵ RGADA fond 89. opisz 1. gyclo 4. - 274.

²⁶ RGADA fond 89. opisz 1. gyclo 4. - 186-187.

²⁷ RGADA fond 89. opisz 1. gyclo 4. - 187-188.

gerbe (Márvány-tengerbe) sebesen áramlik.²⁸ A stratégiai fontosságú átkelő védelméről viszonylag röviden írt Ukrainev. Az ágyúk nélküli méretes bástyák (tornyok) egymáshoz 3-4 mérföldnyire helyezkedtek el, viszont a szoros mindkét oldalán 2-3 versztánként, közvetlenül a vízparton, apró, janicsárok őrhelyéül szolgáló várak találhatók. A váracskáknak mellett 10-10, vagy esetleg valamivel több ágyú is szegeződött a tengeri útra. Az öblökben kikötött csónakok és bárkák (galiaszi) nagy számából nem kevés népességre következett a cári küldöttség feje.²⁹

A tengerszorosban „egy új görög falunál” vetett horgonyt az orosz hadihajó, várva az elmaradt török kísérő hajókat. Kétnapi várakoztatás után, csak szeptember 3-án hajnali 5 órakor kapaszkodott fel a „Kreposzty” fedélzetére egy török hírvivő, aki a szultán nevében megtiltotta a Cárgrádhhoz való továbbmenetelt. Még ugyanaznap visszatért a szultáni hírnök és hivatalosan jelentette: a szultán szeptember 6-án hajlandó fogadni a cári meghatalmazottakat. Korábban nem történhet meg a követség fogadása – mondta a küldönc –, mert a szultáni udvar erre még nem tudott felkészülni. Maga a szultán sosem hitt abban, hogy a cár emberei ilyen hamar a Portán teremhetnek.

Szeptember 6-án, délután három órakor vette kezdetét az ünnepélyes „bevonulás”, azaz a tengerszorosban való, díszes, török kísérettel történő hajózás. Három szultáni kajuka szállította Ukrainevéket, 47 csatlakozott kajukába török fő- és más embereket rendelt a szultán. Amikor a szultáni szerájnál lévő kikötőben partra szállt a békekötés céljával Sztambulba érkezett orosz követség, a hivatalos fogadás ünnepélyessége emelkedett. Nem is lehetett ez másképpen, mert az egész eseményt a szultán a palotájából szemlélte. Láthatta, hogy a csausz aga két csausszal meg a janicsár csorbadzsival előírás szerint üdvözölte az orosz küldöttséget. 100 lovas csausz meg 200 janicsár lovagolt a vendégeknek és ajándékaiknak biztosított 100 díszesen felszerszámozott lovas csapathoz.³⁰ A vezető csausz a szultán nevében egy nemrég elhalálozott pasa palotájában szállásolta el a török fővárosban érezhetően zavart okozó cári diplomatákat. A szultáni audienciára készülve, az egy hónapos kényszervárakozás alatt több érdekes eseményt rögzítettek az írnokok.

Büszkén számoltak be arról I. Péter cárnak, hogy a „Kreposzty” hadihajó alig leplezett csodálatot váltott ki nemcsak az egyszerű emberekből, hanem magából a szultánból is. A törökök csónakokkal és kajukákkal szinte éjjel-nappal az orosz hajó szemrevételezésére jártak: „... több ezren voltak már itt, törökök, görögök, németek, örmények, zsidók, vegyesen”,³¹ sőt a szultán és a nagyvezír is – nem hivatalosan – töviről-hegyire megnézte a hajót, állította egybehangzón a hajóparancsnok (Pjotr Pamburg, vagy Pamberch holland származású kapitány) és a navigátorok (sturmani). Különösen a hajó vitorlázatát, kötélzetét, azok tartósságát (erősségét) dicsérték az érdeklődők. Sorjáztak a kérdések: ki csinálta a hajót, hogyan tudott kijönni a sekélyvizű Azovról a Fekete-tengerre? Azon is csodálkoztak a törökök, hogy az oroszok ilyen gyorsan és vezetők nélkül szelték át a Fekete-tengert. Egyetlen reményt ahhoz fűznek a törökök – írja Ukrainev terjedelmes beszámolójában –, hogy „a te hajóid, uralkodóm, lapos fenekűek [ploszkodonni – nem mély fekvésűek], és a viharos tengeren használhatatlanok, és nincsenek hozzáértő admirálisaid, uralkodóm. Az oroszok nem ismerik a tengeri hajózás fortélyait – mondják a törökök –, tengeren harcolni nem tudnak.”³² Visszatérően faggatták a törökök az orosz matrózokat: sok hajót készítettek-e már Oroszországban, hogyan vannak azok felszerelve, milyen nagyságúak azok a hajók? stb.

²⁸ RGADA fond 89. opisz 1. gyelo 4. - 188.

²⁹ RGADA fond 89. opisz 1. gyelo 4. - 188.

³⁰ RGADA fond 89. opisz 1. gyelo 4. - 189-190.

³¹ RGADA fond 89. opisz 1. gyelo 4. - 191.

³² RGADA fond 89. opisz 1. gyelo 4. - 91., Usztrjalov VII. 518.

Ukrainev főkövet, hogy a hajózási tapasztalatait bátrabban megfogalmazhassa I. Péternek a törökökkel példálózott. „Vannak azért olyan törökök is, akik úgy vélekedtek, hogy a hajók rosszul lettek megépítve, a tengeren való hajózás velük nem biztonságos. De – Isten látja a lelkem – uralkodóm, el kell mondanom, hogy a hajók építésénél alapos ellenőrzésre lenne szükség, hogy a mesterek erősebben ácsoljanak és tömítsék a réseket [konopatyili maszteri]. Egy hajó teljes elkészítését egy megbízható, okos, gazdag, megvesztegethetetlen nemes ellenőrzésére kellene bízni, mert a szegények nem tudnak ellenállni a kísértésnek. Az idegenek [inozemci], akik kompaniában építik a hajókat, nye bez korisztyi [anyagi hasznot lesik]. Pedig a hajó az nagyon fontos dolog [gyelo nye maloje], annyiba kerül, mintha egy jó várat építenénk. Ez a hajó, uralkodóm, amellyel a Fekete-tengeren át-hajóztam, szélben és nem erős szélben, igen-igen recsegett-ropogott [szkripel – nyikorgott], oldaláról oldalára imbolygott, nem kevés víz is beszivárgott a hajótestbe. A törökök a saját hajóikat nem olyan nagyra csinálják, de azokat akkurátusan és erősen építik meg. ... A török hajók alacsonyabbak a te hajóidnál, uralkodóm.”³³

Az orosz hadihajó iránti felfokozott érdeklődés a törökök félelmével magyarázható, hiszen Konstantinápolyban azonnal megértették, hogy ha a cári flotta lezárja a Fekete-tengert, akkor Cárgárdban éhínség tör ki, a Porta kiszolgáltatottsága Oroszországgal szemben végérvényessé válhat. Ugyanis a gabonát, az építőfát, az olajat a Fekete-tenger felől, a dunai városokból – Braila, Izmail, Galac, Kilija és más városokból, Belgorod, Ocsakov – szállították birodalomszerte. Jellemző, hogy a következő rémhír terjedt el a török fővárosban: Oroszország, hogy sikerre vigye a béketárgyalásokat, 10 hadihajóból és 40 kisebb hajóból álló cári flottát állomásoztat a Fekete-tengeren F. A. Golovin parancsnoksága alatt az anatóliai partoknál, Trapezunt és Szinope közelében.³⁴

Az Ukrainev-követségnek a konstantinápolyi várakozás egyáltalán nem számított holt időnek. Teljes gőzerővel beindult az orosz hírszerzés. Más forrásokból tudjuk, hogy a legértékesebb és leginkább hasznosítható információkat egy Szavva Vlagyiszlavics-Raguzinszkij, azaz Raguzai Szavva kereskedő szállította Ukrainevnek. A keleti árukkal üzletelő „raguzai” széles körű ismeretségét kihasználva a megbízhatóbb, a dívánbeli híreket is képes volt megszerezni. Ő volt a főszereplője annak az akciónak is, amelynek eredményeképpen a törökök legféltettebb titka, a Porta Fekete-tengerre vonatkozó navigációs térképe orosz kézbe került.³⁵ Moszkva értesülhetett még arról is, hogy Tershánében – a török admirálisban, a hajóépítő üzemben – a görögök már harmadik éve nagy hadihajókat, 60 és 80 ágyúsokat építenek. Annak ellenére, hogy több ezer kisebb hadihajó Cárgárdban horgonyzott, hadi készülődésről sehonnan nem hallani. Ellenben „a volt muntján vajdától” Ukrainev azt hallotta, hogy a krími kán és a kercsi Murtéza pasa összebeszéltek és meglepetésszerűen Azovra és Taganrogra akarnak támadni. Mindennél hosszantóbb – folytatta bizalmas postájában a cári főkövet –, hogy az ellenség azt beszéli, hogy azokban a várakban a katonák és az előljáróik felületesek és gondatlanok, az ottani katonák annyira szegények, hogy se harcolni, de még fegyvert fogni se akarnak.³⁶ Az éppen Konstantinápolyban tartózkodó Doszifeiosz jeruzsálemi pátriárkától megint csak nyugtalanító információk érkeztek. A jeruzsálemi pátriárka arra a szerzetesre bízta az üzenetet, aki „magyar földön”, azaz Karlócán Voznyicinnel volt. Az „igazhítű” (ortodox) szerzetes elmondta, hogy a törökök annak a 10 hadihajónak az építését, amit korábban leállítottak, most folytatják. Hamarosan ide várják Medzomort, a Fehér (Márvány)-tenger kapitány-pasáját azért, hogy ki-

³³ Usztrjalov VII. 518.

³⁴ Usztrjalov VII. 519.

³⁵ Pavlenko, Ny. I.: Ptyenci gnyezda Petrova Moszkva. „Miszl”, 1994. (a továbbiakban: Pavlenko) 331-371.

³⁶ Usztrjalov VII. 520.

kérjék tanácsát: háború vagy béke legyen Oroszország ellenében?³⁷ Ukrainev még ennél is többet tudott. Tudta azt, hogy Medzomor, aki korábban algíri tengeri kalóz volt, a fekete-tengeri szolgálattól elzárkózik, mert ő soha nem hajózott a Fekete-tengeren, számára csak a Fehér-tenger a megszokott, vagyis háborús veszélytől nem kell tartani.³⁸

Nem maradtak titokban Ukrainevek előtt a volt szövetségesek (Szent Liga) oroszellenes áskálódásai sem. Különösen a lengyel követ portai tevékenysége bosszantotta Ukrainevet, hiszen a karlócai békekötés ratifikálására Konstantinápolyba érkezett „Leszczyński gróf” az orosz–török béke aláírását igyekezett megtorpedózni. Azzal riogatta a török vezető diplomatákat, Rami reisz-effendit („külügyminisztert”) és Mavrokordatosz (Maurocordato) fődragománt, hogy Oroszország ukrajnai térnyerése az Oszmán Birodalmat végveszélybe sodorja. A Portának az lenne az elemi érdeke, ha Lengyelországgal együtt katonai akciót kezdeményezne Ukrajnában, s az orosz hódításokat közös erővel megsemmisítenék. A lengyel–török–tatár összefogás eredményeképpen Lengyelország Kijevet, az Oszmán Birodalom pedig Azovot szerezne vissza az oroszoktól³⁹ – választa a csábító perspektívát Raphael Leszczyński, a későbbi lengyel király, Stanisław Leszczyński apja.

Ilyen, nyugodtnak és csendesnek egyáltalán nem nevezhető körülmények között indultak meg az orosz–török béketárgyalások novemberben. Oroszországot Jemeljan Ukrainev és Ivan Cseregyejev, az Oszmán Birodalmat Rami reisz-effendi és Mavrokordatosz főtolmács képviselte a Bécs 1683-as sikertelen ostromáért kivégzett Kara Musztafa egykori nagyvezír palotájában zajló megbeszéléseken. A több mint fél évig húzódó tárgyalássorozat keretében hetente kétszer, összesen 23-szor találkoztak az egyezkedő felek.⁴⁰ Az első hét találkozó tulajdonképpen csak arra szolgált, hogy a felek kölcsönösen kipuhatolják egymás maximáit. Tárgyalási alapnak – Karlóchához hasonlóan – itt is az *uti possidetis, ita porro possidetis* elvet nyilvánították, ami természetesen nem jelentette azt, hogy a „ki mit birtokol” pillanatnyi helyzetet ne vitatták volna a szembenálló felek.

Nemcsak a legélesebb, hanem a leghosszabban tartó vita a későbbi 2. cikkelyről bontakozott ki. A polémia tárgya a Krími Kánságot nyugati irányból fenyegető Dnyeper parti várak sorsa volt. Ezeket a jelentéktelennek tűnő, kis létszámú őrséggel biztosított várakat – Tavany, Kazikermen, Nuszretkermen, Sahinkermen – a cári csapatok sorra elfoglalták, s így a Dnyeper alsó szakasza ellenőrzésük alá került. A Krími Kánság számára létfontosságú volt a nyugati és az északi irány nyitottsága, ami nem jelentett kevesebbet, mint a sikeres kiegészítő foglalkozás, a portyázás zavartalan folytatását. Nem becsülhető le Azov várának orosz kézre való jutása mint veszélyforrás sem, de a krími akciók döntő hányada nem kelet felé, hanem Lengyelország és Oroszország felé indult. Miután a Dnyeper déli szakaszának orosz ellenőrzése a tatárság közel két évszázados „kalandozásának” vetett véget, a török diplomácia minden eszközt bevetett a dnyeperi helyzet megváltoztatásáért.

A tárgyalások valamennyi résztvevője tisztában volt azzal, hogy a béke alapelveinek, a „ki mit birtokol”-nak direkt megsértésével Konstantinápolyban megállapodás nem születhet, ezért Mavrokordatosz – Ukrainev szavaival: „mindenben a szultánok hűséges szolgálója” – ellentételezéssel próbálkozott. Azovot a szultán átengedi a cárnak, de az Azovitengert nem, tehát ott orosz hajók nem tartózkodhatnak, ott kikötő (Taganrog) nem létesíthető. A Fekete-tengerre való kijövetelükről pedig eleve szó sem lehet, még a békés, kereskedelmi célból történő kihajózást sem szabad érinteni a tárgyalások folyamán – szögezte le

³⁷ Usztrjalov VII. 520.

³⁸ Usztrjalov VII. 520.

³⁹ RGADA fond 89. opisz 1. gyelo 4. - 156-158., 203., Hammer, Joseph: Geschichte des Osmanischen Reiches (2-e verbesserte Auflage) Vierter Band. 1699-1774. Pesth, 1840. (a továbbiakban: Hammer) 22.

⁴⁰ Hammer 23.; Bogoszlovskij, M. M.: Pjotr I. tom V. Poszolsztvo Jc. I. Ukraineva v Konsztantinopol. 1699-1700. Moszkva, 1948. 198-217.

határozottan a török fődragomán.⁴¹ (Állítólag a szultán fontolgatta az Azovi- és a Fekete-tenger közötti kercsi szoros kövel, homokkal való betömését, hogy az Oroszországnak átadott Azov „halott kikötővé” váljon.)⁴²

Ukrainev legalább olyan kategorikusan adta elő az orosz álláspontot, mint Mavrokor-datosz. Amit cár öfelsége hadai fegyverrel hódítottak el a szultántól, azt semmilyen szín alatt sem adhatja vissza a cár. Továbbá azt sem tűrheti Nagy-, Kis- és Fehér-Oroszország egyeduralkodója, hogy bárki is korlátozza flottájának mozgását a tengereken. Taganrog kikötő megépítése igenis nem maradhat el, mert a szultán mind az Azovi-, mind a Fekete-tengeren sok kikötővel rendelkezik, vagyis ezekről a katonai bázisokról az Oszmán Birodalom bármikor támadást intézhet Oroszország ellen.⁴³

Az éles vitákkal, sőt veszekedésekkel tarkított eszmecserek többször is a békétárgyalás félbeszakításával fenyegettek, mígnem – I. Péter cár engedelményével – sikerült a feleknek egy megfelelő kompromisszumot találni. A vitatott dnyeperi várak visszakerülnek a szultán fennhatósága alá, azokból akadálytalanul és szabadon kivonulnak a cári helyőrségek, magukkal viszik minden felszerelésüket, viszont a várakat földig rombolják, azokat felépíteni, se a szóban forgó területen, se más helyen erősségeket emelni tilos.⁴⁴ Ehhez kapcsolódóan az 5. cikkelyben azt is elhatározták, hogy Oroszország biztonsága a tatárok felől, Törökország és a Krími Kánság biztonsága a cári alattvaló kozákok felől garantált legyen, Ocsakov és a Zaporozsjei Szics között egy „senki zónája”, pontosabban szólva, állandó lakosság nélküli zóna létesül.⁴⁵ Ugyanakkor itt, a „senki földjén”, valamint a Dnyeperen és mellékfolyóin a cári, szultáni, káni alattvalók szabadon legeltethették állataikat, zavartalanul halászhattak, vadászhattak, építőfát és tűzifát vághattak az erdőben. Az anyagi javakat vám- és illetékmentesen szállíthatták a folyókon.⁴⁶

Amit a Dnyeper vidékén feltételekként előírtak, szinte változatlanul alkalmazták Azovra, a Donra és mellékfolyóira is. Ebben a térségben is kijelölték a feleket elválasztó, „puszta, üres”, demarkációs sávot („Azovtól Kubány irányába tíz óra lovaglásnyi távolság”) azzal a megszorítással, hogy hamarosan határkijelölő bizottság rögzíti a végleges határokat. Addig is, a „Török Uralkodónak engedelmes” tatárok, nogajiak, cserkeszek nem háborgathatják Azovot és az Azov környéki településeket, „megőrzik a jó szomszédságot”.⁴⁷

Az orosz–török béke Krími Kánságra külön vonatkoztatott 8. cikkelye Oroszországnak nagy elégtételt jelentett, mert az a lehető legrészletesebben szabályozta – Oroszország előnyére – az orosz–krími viszonyt: „... a Moszkvai Állam szabad és szuverén Állam, ezért adót, amelyet ez idáig évente a Krími Kánoknak és a Krími Tatároknak juttatott ..., a jövőben sem a Moszkvai Cár Őszentsége [sic! – Jevo szvjascsennoje Carszkoje Veliceszstvo – G. S.], sem örökösei, nem kötelesek fizetni ...”. A szultán kezességet vállalt arra is, hogy a tatárok, se a kán, se a kánfiak, se a murzák, se a kalgák orosz földre portyákat nem vezetnek, foglyokat nem ejtenek, állatokat nem rabolnak stb. A békepont megsértőit „a legkegyetlenebb büntetéssel” sújtják.⁴⁸ Megegyezés született még a foglyok kicseréléséről, az ortodoxok szabad vallásgyakorlatáról, a Jeruzsálembe és más szent helyekre zarándoklók háboríthatatlanságáról, a vitás kérdések békés rendezéséről, a békeszerződés hat hónapon belüli ratifikálásáról. Csupán a kereskedelem (szárazföldi, tengeri) ügyét hagyták függőben,

⁴¹ RGADA fond 89. opisz 1. gyclo 4. - 196-197.

⁴² Pavlenko 334.

⁴³ RGADA fond 89. opisz 1. gyclo 4. - 204-206.

⁴⁴ Dogovori Rossziji sz Vosztokom polityicseszkiye i torgovije. Szobral i izdal Juzefovics T.: Szankt-Petyerburg, 1869. (a továbbiakban: Dogovori Rossziji sz Vosztokom) 3-4.

⁴⁵ Dogovori Rossziji sz Vosztokom 4-5.

⁴⁶ Dogovori Rossziji sz Vosztokom 5.

⁴⁷ Dogovori Rossziji sz Vosztokom 5-6.

⁴⁸ Dogovori Rossziji sz Vosztokom 6-8.

mert annak tárgyalására speciális megbízó levéllel felhatalmazott cári követ érkezik majd Sztambulba.

Az összesen 14 cikkelyt tartalmazó béke 13. articulusáról feltétlenül meg kell emlékeznünk, mert ez az articulus fektette le Oroszország és az Oszmán Birodalom rendszeres és állandó diplomáciai kapcsolatának alapját. Egy-egy konkrét probléma megoldására Moszkvába, illetve Konstantinápolyba indított ad hoc követtségek helyett, a béke ratifikálása után „az adott ügyek megoldása és előmozdítása érdekében ... a Fényes Portán Cár Őfelségének rezidense” képviselhette Oroszország érdekeit ugyanolyan „szabadságjogokkal és privilégiumokkal”, mint amilyenekkel a Fényes Porta baráti országainak követei voltak felruházva.⁴⁹

Az 1700. július 3-án (13.) dátumozott konstantinápolyi béke – a karlócai fegyverszünet kétéves időszakát hasznosítva – végérvényesen lezárta azt a külpolitikai eseménysort, amely egyrészt Oroszország rövid, 1697-tel kezdődő Szent Liga-i tevékenységét rekesztette be, másrészt az 1687 óta húzódó törökellenes háborúskodás végére tett pontot. Úgy ítéljük meg, hogy Oroszország szemszögéből sikeres és előnyös volt ez a béke, hiszen 1. Moszkva megszabadult a krími kánnak és más tatár előkelőségeknek járó „békepénz” fizetésétől, 2. a Krími Kánságtól északra és északnyugatra, valamint Azovtól délkeletre mesterségesen kialakított „senki földje”, demarkációs vonala nagyobb biztonságot nyújtott Oroszországnak, mint bármikor korábban, 3. Oroszország konstantinápolyi állandó külképviselete lehetőséget teremtett arra, hogy az európai nagyhatalmak török politikájának ezentúl Oroszország is aktív részese legyen. I. Péter cár azonban az Oszmán Birodalom nyilvánvaló meggyengülését nem aknáztta ki száz százalékosan.

Bizonyosak vagyunk abban, hogy a cár Oroszország déli szomszédainak meggyengítésével, esetleges katonai akcióik megnehezítésével mint elérendő céllal megelégedett, hogy a svédellenes koalícióban helyt tudjon állni. Az 1699. november 11-én (21.) Preobrazsenszkojében (Moszkva mellett) I. Péter által aláírt, később II. Erős Ágost szász választófejedeleme kezjegyével is ellátott szerződés⁵⁰ – Dánia november 26-i (december 6-i) csatlakozásával –, az ún. északi szövetség működése a török kérdés megnyugtató lezárásától függött. I. Péter cár ezt az új, támadó és védelmi katonai szövetségesi okmányt csak 1700 áprilisában ratifikálta, éppen akkor, amikor Ukrajnecv dnyeperi várak sorsát firtató postájára megadta a török félnek is elfogadható választ.⁵¹ A cár a Dnyeper alsó folyásának vidékét újra szultáni uralom alá adta, s ezzel tulajdonképpen a békealapként elfogadott „ki mit birtokol” elvet feladta. Ez volt az az engedmény, amely formálisan nem ejtett csorbát a szultáni tekintélyen, hiszen a dnyeperi várak átengedésével Oroszország lemondott egy könnyen realizálható célról, a Fekete-tengerre való kijutásról. Ha hihetünk a mende-mondáknak, a Fekete-tenger a szultánok számára ugyanazt jelentette, mint palotájuk legbensőbb szobái, ahová idegenek nem léphettek be.⁵² Felvetődik a kérdés: I. Péter cár miért nem törekedett az azovi-tengeri jelenlét után a fekete-tengeri tartózkodásra? Annál is indokoltabb a kérdés, mert tudjuk, hogy az azovi flottát – szó szerint – a semmiből teremtette elő röpké másfél év leforgása alatt. Ugyanez a lehetőség a Dnyeperen analóg módon kivitelezhető lett volna, ami viszont – kétségtelenül – az orosz–török háború folytatását vonta volna maga után. Nem ezt az utat választotta az orosz cár, figyelmét északra összpontosította.

⁴⁹ Dogovori Rossziji sz Vosztokom 10.

⁵⁰ RGADA fond 79. opisz 5. gyclo 6. csaszty 2. - 166-169. Az 5. cikkelyben I. Péter cár becsület-szavát adja, hogy a konstantinápolyi tárgyalások „még ez év végéig”, de legkésőbb „a következő év áprilisáig”, 1700 áprilisáig befejeződnek. Ezután Oroszország „teljes erejével” Karéliában és Ingermanlandban (= a Néva vidéke) a svédeteket megtámadja.

⁵¹ Piszma i bumagi imperatora Petra Velikovo. Tom I. Szankt-Petyerburg, 1887. 333.

⁵² Pavlenko 333. („Szaltanovo velicesztvo imejet Csornoje morje jako dom szvoj vnutrennyij, a nyikovo v vnutrennyij dom szvoj nyc mozset pusztityi csuszsezemca.”)

Úgy gondoljuk, hogy I. Péter cárt nagyon is szubjektív okok vezérelték a politikai kurzusváltásban. Anélkül, hogy egy újabb tanulmány mondanivalóját fejtegetnénk, néhány megjegyzést teszünk csupán. Kortársi leírásokból és a cár leveleiből is tudjuk, hogy a másfél éves (a cár Moszkvából 1697. március 9-én indult és 1698. augusztus 25-én érkezett vissza) európai „követjárás” (velikoje poszolsztvo) során nagyon sok országban megfordult, nagyon sok emberrel megismerkedett a cár. Gazdag tapasztalatokat szerzett az akkori világ legfejlettebb országainak anyagi kultúrájáról, a kereskedővárosok gazdagságáról, a tengeri hajózás fontosságáról stb. Az európai uralkodókkal (kurlandi herceg, a szász és brandenburgi választófejedelmek, angol király, német-római császár stb.) való találkozásai rádobhentették arra, hogy Oroszország uralkodóját csak abban az esetben fogadják rangjához és országa jelentőségéhez méltóan, ha az Európát érdeklő konfliktusok megoldásából Oroszország is kiveszi a részét. Ez a felismerés vezethette I. Pétert a II. Erős Agost által kezdeményezett svédellenes rawai (1698) – egyelőre csak szóbeli – megállapodáshoz. I. Péternek imponált a szász választófejedelem és lengyel király nagyra törő terve, hiszen Livónia és Észtónia elragadását tervezte a svédektől, majd Szászországhoz való csatlósukat képzelte el. Oroszországnak ekkor még csak a „nagy tavakra” (Ladoga, Csúd-tó) fájt a foga, mert a belőlük eredő folyók a balti-tengeri kijáratokhoz segítették volna a cár országát.

Végeredményben úgy látjuk, hogy I. Péter felismerésének következtében, Oroszország Európába való végleges és visszafordíthatatlan „beérkezése” a balti-konfliktuson át nyert külpolitikai prioritást a török (fekete-tengeri) probléma rovására.

Melléklet

A konstantinápolyi orosz–török békeszerződés. 1700. július 3. (13.)⁵³

(A bevezetőt rövidítve közöljük.)

„... a néhány éve elkezdődött erkölcsi romlás és ellenségeskedés volt az oka annak, hogy a felek behódoltjai és alattvalói között elmérgesedett a viszony, ám mindkét fél hajlandóságát és akaratát kimutatta azon célból, hogy a béke megújuljon, hogy a barátság és a régi jószomszédság szokása helyreálljon, hiszen ezek a jogok képezik a békés dolgok alapját, ezek szolgálják a népek javát és gazdagodását. A karlócai végzés értelmében a Legfenségesebb Nagy Uralkodótól, Cár Őfelségétől haladéktalanul a Fényes Portára, Konstantinápolyba indult teljhatalommal felruházott követsége, a rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, Jemeljan Ignatyevics Ukraincev cári belső tanácsos, kargapoljei helynök és Iván Cseregyejev kancellista (djak). Miután Cár Őfelsége megbízó levelét átadták Szultán Őfelségének, és azok rendben találtattak, Szultán Őfelsége által a béketárgyalásokra és a békekötésre kinevezett meghatalmazottaival, a nagyra becsült és igen tisztelt Mahmed Effendi Nagykancellárral, és az Ottomán Birodalom belső titkárával, a nemesi származású kereszténnyel, Alekszander Skarlatovval [azaz Maurocordatov – G. S.] néhány, a magaságos Istennek tetsző, tárgyalási forduló után a két Ország között fegyverszünet formában egy 30 éves béke kötöttetett, a szerződés aláírásának napjától azonnali hatállyal, minden késlekedés nélkül, az alábbi 14 cikkelyben egyeztek meg:

⁵³ Dogovori Rossziji sz Vosztokom I-11. Tekintettel arra, hogy a magyar szakirodalomban még nem publikálták a szóban forgó török, orosz, latin nyelven készített békecokmányt, orosz nyelvű variánsát fordításunkban ezúttal közreadjuk.

I. cikkely: Mindenféle ellenségeskedés és viszálykodás abbamarad, az elmúlt csaták, ütközetek, összecsapások eredetét egyik fél sem firtatja, egyik fél sem veti fel a háború kirobbanásáért a felelősség kérdését, hanem a meghatározott időtartamra, a Mindenható Isten segédelmével, mindezek a feledésnek és a vissza nem emlékezésnek adatnak át, és semmiképpen sem törekszenek a felek a bosszúra, ellenkezőleg, a béke és a nyugalom, a biztonság és a kölcsönös haszon elvének érvényesítését tartják szem előtt. Ezek a végzések, határozatok, amelyek a barátságot, szeretetet, jóakaratot – mindenféle gonoszság és hátsó szándék nélkül – kinyilvánítják, mindkét fél részéről betartassanak. Országaink, alattvalóink és országaink lakosai között megőrizzük a békét, kölcsönösen kívánjuk és akarjuk egymás jólétét, őszintén reméljük a béke kölcsönös hasznát. Amennyiben a béke fent megállapított időtartama lejárna, de az időtartam lejárta előtt is, és mindkét fél a békeidő meghosszabbítását szeretné, úgy szabad és kölcsönös elhatározásból összehívott tárgyalásokon szülessen újabb egyezmény. Ez a békeszerződés, amely a teljes egyetértés és viszontelőnyök alapján keletkezett, érvényes a megállapított időtartamra, minden pontját és kitételét gyermekeink és örököseink is változatlanul hagyják, a békeszerződés értelmezésében és végrehajtásában módosításokat nem kezdeményeznek, mindkét állam alattvalói ugyancsak kötelezik magukat a fentiek betartatására.

II. cikkely: A Dnyepernél található lakott kisvárosok és váracskák – Tavany, Kazi-Kermen, Nuszret-Kermen, Sahin-Kermen – azzal a kikötéssel leromboltatnak, hogy azokon a helyeken a jövőben soha nem épülhetnek várak, de lakosság sem telepedhet meg ott, a területek a háború előtti állapotoknak megfelelően Cár Őfelségétől az Ottomán Birodalomhoz visszakerülnek. A megnevezett váracskák – akárcsak ennek a békeszerződésnek megerősítése, haladéktalanul, 30 napon belül – lerombolásra kerülnek. Cár Őfelségének ott lévő csapatai a parancsnokaik vezetésével akadálytalanul és biztonságosan visszavonulnak országukba, magukkal vihetik összes ágyújukat, fegyverüket, élelem- és italkészleteiket. Visszavonulásuk, hazatérésük közben semmiféle atrocitás nem érheti őket, se a tatár népek, se az Ottomán Birodalom katonái részéről, senki az alattvalók közül kárt, anyagi és emberi veszteséget nem okozhatnak a várakat, városokat elhagyó cári katonaságnak. A Moszkóviai és a Kozák csapatok, amelyek a fent nevezett helyeken vannak, kivonulásuk és hazatérésük során szintén tartózkodnak az ellenségeskedésektől, kerülik a konfliktusokat, szándékukban sem áll a konfliktus keresése.

III. cikkely: És hogy a kereskedő és utazó embereknek, valamint a szállítóhajóknak a helyzetét megkönnyítsék, Cár Őfelsége hozzájárul ahhoz, hogy Ocsakov és a lerombolt Kazi-Kermen közötti féltávon az Ottomán Birodalom egy postaállomást építsen és működtessen, de semmiféle vár vagy erősség céljára szolgáló létesítmény ott nem épülhet. Ágyúk, katonai felszerelések oda nem szállíthatók, katonai védművek [vojinszkije ogradzsgenyijja] nem emelhetők, katonaság ott nem tartózkodhat, sem tengeri sem folyami hadihajók oda nem érkeznek és a jövőben sem érkehetnek.

IV. cikkely: Azov városa és a hozzátartozó régi és újabb helységek, és az azok között elterülő szárazföld és víz, ami jelenleg Cár Őfelsége uralma alatt áll, a jövőben ugyanilyen módon Cár Őfelsége birtokában maradnak.

V. cikkely: Mindkét félnek erős szándéka az, de mindkét ország alattvalóinak is erőteljes óhaja a megbékélés, a nyugalom, ezért, hogy a jövőben elő ne fordulhasson békétlenség, ellenségeskedés, az önkényeskedőkkel és gonosztevőkkel szemben határozottan fellépnek a felek, az ilyeneket kölcsönös egyetértéssel feltartóztatják, letartóztatják [ugyerzsani budut]. Perekop várától kezdődően 12 óra járásnyira [azaz lovaglásnyira – G. S.], a Mijusz folyónál lévő új Azov váráig terjedően, a területek lakatlanok, pusztán maradjanak,

éppúgy a Moszkóvia Országban található Dnyeper mentén is a Zaporozsjei Szics várától kezdődően a Dnyeper mindkét partja, és egészen Ocsakovig a tengerparti részek is puszták, lakosság nélküliek legyenek, de a városok környékén a szőlős- és gyümölcsös kertek számára legyen elegendő hely. A háborúban elpusztult helységek, amelyek a pusztazónán kívül esnek, újjáépülhetnek, de a zuhogókon túliak [=zaporozsjei kozákok – G. S.] azon a helyeken tartózkodhatnak, ahol pillanatnyilag vannak. Ha bárhol, ezen kívül valamilyen váracská akármelyik oldalon [ti. akár török, akár orosz oldalon – G. S.] létesülne, lerombolandó: ilyen megerősített helyek nem épülhetnek, de a zuhogókon túliak békén hagyattassanak.

VI. cikkely: A Dnyeperen és valamennyi mellékfolyóján, továbbá a perekopi ártér [proliv] és a Mijusz folyónál lévő azovi kisvár közötti vidéken, akár szárazföldről, akár vízekről is legyen szó, lakosok nem élhetnek, kölcsönös megegyezés alapján pusztán maradnak. A Fekete-tengerhez közel eső vidékekre az életfontosságú tevékenységek folytatása céljából békés, fegyver nélküli emberek akadálytalanul kimehetnek és visszatérhetnek. Mindkét fél alattvalói itt fát vághatnak az erdőkben, méhészkedéssel foglalkozhatnak, szénát kaszálhatnak, sőt párolhatnak ott és elszállíthatják, halászhatnak, az erdőkben vadakat ejthetnek. A hasznos javak megszerzésére odaérkező és az onnan távozó emberek szabadon mozoghatnak, harmincadot vagy más illetéket szedni tőlük nem szabad. A Krím szigetének [sic!] szűkösége és a perekopi lapályok alkalmatlansága miatt a szarvasmarhák, továbbá az egyéb állatok is kihajthatók a perekopi határokon túli legelőkre, oda, ahová eddig is állatokat hajtottak. Ezeket a legelőket kárt, veszteséget nem szenvedhetnek, ám a legelőket a szokásos módon, békésen és nyugodtan használják.

VII. cikkely: Az Azov várához, a másik oldalról, Kubány felől kapcsolódó földeken, Azovtól Kubány felé szintén üresen marad egy tíz óra lovaglásnyi terület [gyeszjatyi csaszov jezdoju konszkoju], és hogy megbízottaink [komisszári] nehegy vitatkozni kezdjenek arról, hogy honnan számítandó, jól látható jeleket tűzzenek ki a területek szétválasztására, amelyek egyszer és mindenkorra érvényesek lesznek. Ennek a végzésnek alapján mindkét fél egyenlő számban értelmes és jóakarátú megbízottakat küldjön ki a határ melőbbi kijelölésére. Azok a területek, amelyek eddig is az Ottomán Birodalom birtokában voltak, továbbra is a Birodalomban, illetve a Nogajiak, a Cserkesszek és más török birodalmi alattvalók birtokában maradnak. Ez utóbbiak állatállománya az elkülönített senki földjén a Moszkoviták által is, a kozákok által is, Cár Őfelsége bármilyen alattvalója által is érintetlen marad, kárt nem szenved. A Tatársághoz hasonlóan a Nogajiak, a Cserkesszek, a Krímiak vagy más a Török Birodalomnak engedelmességek nép az azovi területeken áthaladó cári alattvalóknak se, az ottaniak állatállományában se fognak kárt okozni, a jószomszédságot megőrzik. Ha egyesek a fentiek ellen vétnek, a legkegyetlenebbül megbüntettetnek. Azokon a részekben semmilyen vár, erősség, sőt falu se épülhet, minden maradjon olyan állapotban, amilyenben pillanatnyilag van, nehogy a jövőben bármilyen, a békét veszélyeztető ellenségeskedés indulhasson ki azokból.

VIII. cikkely: Cár Őfelségének minden alattvalója és neki engedelmeskedője, akár moszkvai, akár kozák vagy egyéb legyen is, a határmenti muszlim, a tamanyi, a krími és egyéb alattvalókra a jövőben nem támad, semmiféle ellenségeskedést nem folytat. A nyughatatlan és önkényeskedő kozákok se hajókkal, se bárkákkal nem fognak kimenni a Fekete-tengerre, kárt és veszteséget nem fognak okozni, mert kíméletlenül vissza lesznek tartva az önkényeskedéstől. A békeszerződéssel és a jószomszédsági viszonyal ellenkező lázongások kíméletlenül megtorlásra kerülnek. Éppen úgy, az Ottomán Birodalomban is szigorú parancssal van és lesz megparancsolva a török helytartóknak [gubernatoram], a krími kánoknak, kalgáknak, nuridineknek és más tatár szultánoknak, hogy az Ottomán

Birodalom alattvalóiként engedelmeskedjenek, a békeszerződés cikkelyeit tiszteletben tartásák, azokat fel ne rúgják. A jövőben se kisebb, se nagyobb katonai erővel Cár Őfelsége országaira, városaira, falvaira nem támadnak, Cár Őfelsége Nagyorosz és Kisorosz egyetlen alattvalóját se, se a Kozák városokat, se a Dnyeper menti, se a Don menti településeket, de egyéb helységeket se, továbbá Azovot se, az Azovi körzetben lévő településeket, azok lakóit se, általában Cár Őfelsége országának határait nem háborgatják, foglyokat nem ejtenek, állatokat nem rabolnak, se nyíltan – se titkon semmilyen kárt és veszteséget nem okoznak, a mindkét fél egyetértésével született és megerősített jószomszédságot tiszteletben tartják. Ha bármiképpen is Cár Őfelsége alattvalói kárt szenvednének, vagy ellenségként rájuk támadnának, s ezzel a békét veszélyeztetnék, az ilyenek védelmet uralkodójuktól nem kaphatnak: az elkövetett bűnöktől függően, az isteni törvények és az igazság ereje szerint kíméletlenül elnyerik méltó büntetésüket. Bármilyen legyen a rablott holmi, előkeresvén, a gazdáiknak vissza kell azokat szolgáltatni. Ha valaki a nyomozásban a legkisebb mulasztást követi el és így veszélyezteti a békeszerződés cikkelyeit, magát az országok közötti békét, szigorú büntetésben részesül. Ennek a békeszerződésnek az idején mindenféle csata, ütközet üldözendő, mindkét fél a legkeményebben és a leghatározottabban meggátolja, szigorú parancsokkal tiltja. Ez a megkötött, a legszentebbül szent béke [dokoncsannij szej szvjascsenno-szvjatij mir] a szokásos módon, a lehető legrövidebb időn belül a határvidékeken kihirdetésre kerül [közhírré tétetik], addig is, amíg a fegyverszünet megerősítésre nem kerül, a legszigorúbb büntetésekkel fogja mindkét fél megakadályozni az ellenségeskedést. Mivel a Moszkvai Állam szuverén és szabad állam [szamovlasztnoje i szvobodnoje Goszudarsztvo jeszty], ezután azt az adományt, amelyet Cár Őfelsége eddig a Tatár Kánoknak és a Krími Tatároknak évente juttatott (dacsza, kotoraja po szije vremja pogodno davana bila), a jövőben sem ő, Moszkóvia Cár Őfelsége, sem örökösei nem adják, nem kötelesek adni. A Krími Kánok és a Krímiek se, de az egyéb Tatár népek se lépjenek cári területre se nyíltan, de olyan ürüggyel se, hogy az évi adományt kérelmezik Cár Őfelségtől, mert ez a béke megsértésének minősül.

IX. cikkely: Mindkét oldalon a fogságba ejtett foglyok, de azok is, akik ezidőben már elzárásban [börtönben] vannak, a békeszerződés szerint szabadon engedtetnek csoportonként, becsületes fogolycserével. Amennyiben fontosabb és magasabb rangú személy is található a foglyok között, azokért az uralkodók dicsőségére és a békeszerződés erősítésére, a közbenjárás szabadon történhet. Azok a foglyok pedig, akik másoknál, így a tatároknál vannak, azok saját maguk kezdeményezzék a szabadságuk visszanyerését, becsületes és mértékletes módon, ugyancsak részenként nyerjék vissza szabadságukat. Ha az országok között nem születne megállapodás a foglyok szabadon bocsátásáról, akkor a kiváltási összeg lefizetését kezességgel és esküvel rendezzék a foglyok. A mostani háborúban fogságba esettek vagy megállapodnak fogvatartóikkal a kiváltási összegben [okup], vagy fogolycserében egyezzenek ki, a helyi parancsnokok a kiszabadulásnál adódó vitákat becsületesen és mértéktartóan oldják meg. Ellenben azokat a foglyokat, akiket már a háború befejezése után vagy a béketárgyalások idején Cár Őfelsége országából elraboltak, és a Krímiek vagy a Budzsakiak vagy a Kubanyiak országaiban vannak, az Ottomán, a Tatár, a Cserkesszi országokban felbukkannak, rájuk lelnek, azokat kiváltási összeg nélkül [bez ceni] haza kell engedni. Azok a cári utazási engedéllyel [sz projezzsimi gramotami] rendelkező emberek, akik a Moszkóviai foglyok kiszabadításának ügyében odautaznak és az ottani országokat körülutazzák, majd hazautaznak, semmiképpen akadályozni őket nem szabad, vallásuk, az Isteni törvények betartása miatt gúnyolni, dühíteni, bosszantani őket nem szabad, mert az ilyenek büntetve lesznek. Végül azok a foglyok, akik Muzulmánok lettek, semmiképpen nem szabadulhatnak, bárhogy is kéredzkedjenek, senki meg ne sajnálja őket.

X. cikkely: A béke eredményeképpen fellendülnek a kereskedelmi ügyletek, az országoknak bőséget és termékenységet hoznak [plodonoszije i obilije rozsdajut]. Mégis nekünk, Cár Őfelsége rendkívüli és meghatalmazott követének erre nincs felhatalmazásunk. A kereskedelemre vonatkozó megállapodásokról, szerződésekről, kiváltságokról szóló tárgyalásokat az ünnepélyes aktusra érkező követre hagyjuk, amikor is Cár Őfelsége által ki-nevezett ünnepélyes követ jön a Fényes Portára a békeszerződés megerősítéséért, megszi-lárdításáért.

XI. cikkely: A két ország közötti béke vagy fegyverszünet idején a Krímiek és a Kozák-kok között is a béke vagy a fegyverszünet érvényes, ám ha valamilyen vita, veszekedés, bonyodalom támadna, akkor a határmenti kormányzók, kánok, pasák, szultánok csendes-sítsék le, amennyiben ez nem járna sikerrel, az Ottomán Birodalom lépéseket tesz, nehogy a határmenti konfliktusok fegyveres összeütközésekhez, háborúhoz vezessenek, mert a béke felett mindkét fél erősen őrködni fog.

XII. cikkely: A Moszkóviai zárandokoknak és az egyházi személyeknek joguk van sza-badon felkeresni a Szent várost, Jeruzsálemet vagy más felkeresésre érdemes várost. Az ilyen céllal odaérkezőktől és ottjáróktól semmiféle adó, haradzs vagy peskes nem szedhető, útgengedélyért pénzt követelni tőlük nem szabad. Ezenkívül tilos, hogy az Ottomán Biro-dalomban élők a Moszkóviai és az Orosz egyházi személyeket gúnyolják, szidalmazzák, csúfolják, semmilyen bosszúságot ne okozzanak nekik.

XIII. cikkely: Adott ügyek megvalósításáért és azok előmozdításáért Cár Őfelsége rezi-dense a Fényes Portán fog élni [állandóan ott tartózkodni], ő és tolmácsai ugyanolyan sza-badságokkal és kiváltságokkal rendelkezzenek, mint a Fényes Portával baráti viszonyban lévő országok rezidensei. A béke időszakában Cár Őfelsége emberei levelekkel és üzene-tekkkel szabadon közlekedhessenek, igaz támogatásban részesüljenek, segítséget kapjanak.

XIV. cikkely: És hogy ez a dokumentum érvényes legyen, hatályba lépjen, a békeszer-ződés cikkelyeit, az országok közötti egyetértést ki lehessen hirdetni, a régi jó szokásoknak megfelelően kell eljárni, s ez által válik igazán hasznosíthatóvá az országok közötti barát-ság és egyetértés, ez az igazi békeszerződés: először Cár Őfelsége megbízó levelekkel el-látott nagykövete fog a Fényes Portára érkezni, mégpedig a békeszerződést kidolgozó kö-vetek elutazásának napjától számított hat hónapon belül. Amikor a cári nagykövet a Mu-zulmán határra érkezik, illő fogadtatásban kell részesíteni, gazdagon illik megvendégelni és a határtól a Fényes Portára kell kísérni. Miután a Fényes Portán a cári követnek átadták az Ottománok által megerősített békeszerződést, becsületesen vissza kell őt bocsátani. Az Uralkodók okleveleiben [v gramotah], de minden más levélben is, a két ország becsületén csorbát nem ejtve, az uralkodói titulusok pontosan, hiánytalanul írandók.

Ez a 14 cikkelyből álló békeszerződés, a cikkelyekben lévő teljes részletezéssel, kité-telekkel kerül elfogadásra, megőrzésre és betartásra. Először az Ottomán Porta Nagyvezíre az eredeti, török nyelven íródott és a latinra lefordított, azzal mindenben megegyező, aláírá-sával és pecsétjével megerősített, hitelesített és törvényesített okiratot a kezünkhöz adja: ugyanígy, a kölcsönösség jegyében, Cár Őfelsége rendkívüli és teljhatalommal felruházott követi a szláv nyelven íródott [szlavenszkim jazikom] és az azzal mindenben megegyező, latinra fordított okiratot aláírásaikkal megerősítik, pecsétekkel hitelesítik és mint érvényes és törvényes okiratot a Nagyvezír Öméltóságának átadják."

RAÁB RENÁTA

Szabadságharcunk és a dán közvélemény

I. Forradalom és rendszerváltás Koppenhágában

„Március 21-e új életet jelentett számomra. Végre olyannak láttam a dán népet, mint amilyennek a sagákból ismertem meg. Ideáljaim életre keltek, és dobogott a szívem a büszke öntudattól. Ha megláttam a dán nemzeti színeket, cikkeket olvastam a háborúról, vagy találkoztam a bátor honvédekkel (landsoldat), valami megmozdult bennem, éppúgy, mint mikor az ember idegen országban meghallja anyanyelvének szeretett csengését” – emlékezik vissza 1850 végén a nevezetes napra egy sjællandi fiatalasszony.¹

Nem véletlen Clare Raphael lelkesedése, hiszen március 21-e a dán nép életében döntő jelentőségű nap volt. 1848. március 21-én a dán fővárosban a Christiansborg elé vonuló tömeg nyomására végérvényesen megdőlt az abszolutista rendszer, megalakult az első felelős dán minisztérium, s megindulhatott a 30-as évektől a dán közgondolkodásban főszerepet játszó társadalmi és gazdasági reformtervek megvalósítása. A március 21-i rendszerváltás eredményeként egy évvel később, 1849. június 5-én elfogadta az alkotmányozó nemzetgyűlés a júniusi alkotmányt (Junigrundlov), melyet még a magyarokhoz képest is sokkal inkább jövője, mint múltja felé forduló dán nép munkaszüneti nappal tisztelt meg. A március 21-i forradalmat, majd az ezt követő 1848-50-ig tartó hároméves polgárháború emlékét idézi H. W. Bissen fredericiai csatatéren álló, 1858. július 6-án leleplezett honvéd emlékműve is (landsoldatstatue), melynek talpazatán tisztán olvasható a felirat: „Sit løfte har han holdt” (Megtartotta ígértét).² Ennek a háborúnak még mára sem fakult meg az emléke, melyet jól tükröz az a vita, amit Bissen „Istedløve” emlékművének újraelhelyezése körül forog.³ 1998 tavaszán a 150. évfordulóra a dán történészek is – akárcsak a magyarok – gazdag programkínálattal készültek. A koppenhágai Ingrid Jespersen Gimnáziumban 1999 őszén egy hétre félretették az órarendet annak érdekében, hogy a diákok kizárólag a 150 éves alkotmány elemzésével foglalkozhassanak. 1999. október 23-án 300 diák, tanár és szülő fátylós jubileumi menettel ünnepelte a másfél évszázada ezen a napon összeült alkotmányozó nemzetgyűlést. A felvonulás a Kongens Nytorv-on kezdődött, s a Chris-

¹ Bjørn, Claus: 1848 Borgerkrig og revolution. Gyldendal, København, 1998. 141. (a továbbiakban: Bjørn 1998.)

² A felirat arra az epizódra utal, amikor 1849. július 6-án a fredericiai csata napján Schleppegrell tábornok közvetlenül az erődből való kitörés előtt odalovagolt zászlóaljaihoz, s megkérdezte őket: „Bízhatok-e bennetek”? A kérdésre rövid, de egyértelmű választ kapott: „Igen tábornok úr, igen.” (Bokenhauser, Christian – Hattin, Jørgen: Det begyndte i 48. Nyt Nordisk Forlag, København, 1948. 125.)

³ Az 1850. július 2-i istedi csata tiszteletére 1862-ben a fredericiai temetőben felállított, orosz-lánt ábrázoló emlékművet az 1864-es dán vereség után a német hadizsákmányként Berlinbe szállították, ahonnan csak 1945 végén amerikai támogatással sikerült Koppenhágába visszahozatni. Az orosz-lánt azóta a Hadtörténeti Múzeum mögötti téren hirdeti a dán katonák bátorságát. Többször is felmerült már „Az istedi orosz-lánt Fredericiában való újraelhelyezéséért” nevű egyesület részéről az emlékmű eredeti helyszínre való visszahelyezésének igénye. Bár a terv megvalósításához jelenleg mind az anyagi, mind a morális feltételek biztosítottak, német részről mégis visszautasító válasz érkezett azzal az indokkal, hogy „ez csak a régi sebeket szakítaná fel”. A német állásfoglalás ismeretében a dán közvélemény kívánságával szembel helyezkedve a dán kulturális minisztérium is nemet mondott legutóbb az istedi emlékmű visszahelyezésének tervére. (Politiken Weekly, 1999. augusztus 25.)

tiansborg előtt ért véget. Egy olyan útvonal ez, melyen annak idején 1848. március 21-én indult el a tömeg, hogy demokratikus alkotmányt követeljen Dánia számára.⁴

Az 1848 iránt érdeklődő olvasó azonban a magyar szakirodalomban alig, de legalábbis ritkán találkozhat ezzel a háborúval, pedig a korabeli európai politikai vezetés a nyugati közvéleménnyel egyetemben élénk figyelemmel kísérte a Dán Monarchiában dúló polgárháborút, s fontos tényezőként tartotta számon a schleswigi kérdést mint az 1848. év egyik megoldásra váró, régóta húzóódó problémáját. A dán események kapcsán szinte kizárólag csak német forrásokra támaszkodni tudó történetírásunk, ha mégis érinti a hároméves háborút, a konfliktusról természetesen egyoldalú véleményt alkot. A magyar szakirodalomban ez az esemény általában úgy szerepel, mint zavaró, de jelentéktelen tényezője a német egységpolitikának, hiszen a kis dán háború kiterjedésénél fogva túl gyenge volt ahhoz, hogy igazi kihívást, külső fenyegetettséget jelentsen a németiség számára, ami pedig adott esetben segíthette volna az új demokratikus Németország összekovácsolását.

1848-ban Magyarországon és Dániában is hasonló jelszavakkal indult harcra a nemzeti liberális tábor, külpolitikai téren a két nép törekvése mégis teljesen szemben találta magát. A két mozgalom egyetlen, de mindkét ország jövője számára nagy jelentőséggel bíró érintkezési felülete a szomszédban formálódó új Németország volt. A német egység ügye mindkét országban felszította a kedélyeket, csak éppen más előjellel. Míg az új demokratikus Németország létrejötté Magyarország számára komoly politikai lehetőségeket rejtett magában, a Dán Monarchiát felbomlással fenyegette. Míg Magyarország első felelős minisztériuma nem talált Európában Frankfurton kívül más szövetségest, Dánia első felelős minisztériuma a Pál-templom professzoraiban a „haza hóhérjait” látta.⁵ A német egység ügye miatti dán aggodalom megalapozott volt, hiszen a Pál-templomban összeült nemzetgyűlés felkarolta az ún. schleswig-holsteini programot, mely a két hercegség, Schleswig és Holstein önálló állammá való egyesítését, majd Dániától való teljes elszakadását, végül pedig az új Németországhoz való csatlakozását tűzte ki célul. Ez a program nemcsak a dán-német monarchia megsemmisítését, hanem egész Schleswig, valamint a hercegség területén élő körülbelül fele arányban dán nemzetiségű lakosság elvesztését is jelentette. Dániában így lassan kialakult az a felfogás, hogy a német egység szimbóluma Schleswig, s nem egészen alaptalanul, hiszen a Dán Monarchiában létrejött schleswig-holsteini mozgalommal mind a Gagern-, mind pedig később a Radowitz-féle politika rokonszenvezett.⁶

Az 1814-es bécsi rendezés után harmadrangú európai állammá süllyedt Dán Monarchia magában foglalta mindenek előtt a királyságot (Kongeriget Danmark), melyet délről a Kongeå folyó határolt. A királyság 1846-ban 1 400 000 lakossal rendelkezett. A Kongeåtól délre, az Ejder folyóig terjedt Schleswig (dán nevén Slesvig/Sønderjylland) hercegség 360 000 lakosával. Schleswigit délről Holstein (480 000 fő), illetve Lauenburg (46 000 fő) hercegségek határolták. A monarchiához tartozott ezen kívül társországgént Izland és a Ferøer szigetek, tartományként Grønland, a dán nyugat-indiai szigetek (St. Thomas, St. Croix, St. Jan), az afrikai aranyparti kolóniák, valamint az indiai kolóniák (Trankebar). Az

⁴ Politiken Weekly, 1999. november 10.

⁵ A Budapest-Frankfurt szövetségről Gergely András: A Frankfurt-Budapest szövetség kialakulása 1848 tavaszán. Századok, 130. évfolyam, 1996. 5. szám. Különlenyomat (a továbbiakban: Gergely); Urbán Aladár: Európa a forradalom forgószélében 1848-1849. Budapest, 1970.; Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Gondolat, Budapest, 1987. II. kiadás; Erdődy Gábor: A forradalmi magyar kormány és sajtóorgánumai a németországi változásokról 1848-ban. Századok, 111. évfolyam, 1977. 3. szám; Erdődy Gábor: A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Budapest, 1988. 70.

⁶ Hjelholt, Holger: Radowitz og det slesvig – holstenske spørgsmål i oktober 1850. Historisk Tidsskrift 12. Række, Bind V. København, 1971.

1848-as mozgalmak azonban csak a szűkebb értelemben vett Dán Monarchiát rázták meg, mely gyarmatai és társországai nélkül 58 000 km² területre zsugorodott össze.⁷

Azok az okok, melyek az 1848-as robbanáshoz juttatták a Dán Monarchiát, a már említett bécsi kongresszusra vezethetők vissza. A fő problémát az jelentette, hogy a január 14-én Kielben megkötött béke értelmében a Norvégia elvesztéséért kárpótlásként adományozott két német hercegség, Holstein és Lauenburg úgy vált a Dán Monarchia integrált részévé, hogy közben a 35 országból és 4 birodalmi városból kialakított Német Szövetségnek is teljes jogú tagja lett, melyet a dán király mint Holstein és Lauenburg hercege a frankfurti szövetségi gyűlésen köteles volt képviselni. A bécsi döntés így lehetővé tette a Szövetség számára, hogy közvetett módon beavatkozzon a Dán Monarchia belső ügyeibe. Ennek következtében az abszolutista dán királyok politikája, az ún. egységpolitika (helstatspolitik), mely a birodalom egyes részei közötti szigorú egyensúly fenntartására – mint mindennél fontosabb célra – irányult, komoly veszélybe került. Az európai udvarok nem kis aggodalommal kezdték figyelni a feszültségeket, nemzeti ellentéteket, melyek először Schleswig hercegségén belül, majd a hercegségek és a királyság vezetésén belül, míg végül a Dán Monarchia és a Német Szövetség között keletkeztek.⁸

A 30-as években Németországban meginduló expanzív jellegű gazdasági, politikai fejlődés jelentős támaszt nyújtott a holsteini nemesség körében már létező „adminisztratív schleswig-holsteini identitástudatnak”, s Uwe Jens Lørsen 1831-ben megjelent röpirata már a népi schleswigholsteinizmus első megnyilvánulásának volt tekinthető.⁹ A schleswig-holsteini párt programja azonban csak 1844-ben, az itzehoe-i gyűlésen öltött hivatalos formát, amikor a rendek I. Christian dán uralkodó 1460-as oklevelére hivatkozva elfogadták a három híres alapmondatot: 1. Schleswig és Holstein hercegségek önálló államot képeznek a királysággal szemben, 2. a két hercegség örökre és szétválaszthatatlanul összetartozik (up ewig ungedelt), 3. csak és kizárólag az oldenburgi férfiág uralkodhat Schleswig-Holsteinben. A harmadik pont már államjogi problémákat is felvetett, hiszen VII. Frederiknek nem volt törvényes fiúörököse.¹⁰ A schleswig-holsteini programot, mely 1848-

⁷ A Dán Monarchiára vonatkozó adatok: Hjelholt, Holger: Sønderjylland under Treårskrigen I. København, G. E. C. Gads Forlag, 1959. 11.; Bjørn, Claus: Gyldendahl og Politikens DAN-MARKSHISTORIE 1800-1850; Bind 10 -Fra reaktion til Grundlov; redaktion Olaf Olsen; Nordisk Forlag Copenhagen; 122.; Danmarkshistorie af Vagn Skovgaard Petersen, Bind 5. Gyldendal, 1985. 3.

⁸ 1814-től a király Koppenhágában lényegében egy kettős monarchia fölött uralkodott. Nyelvi és kulturális szempontból az állam egy északi (dán) és egy déli (német) részre tagolódott, míg Schleswigben találkozott és keveredett a kettő. Schleswiget – mely a történelem folyamán mindig dán hercegségnek számított, s 1721-ben, mikor is a régi hercegi (gottorpi) részek egyesültek a hercegség királyi birtokaival és hivatalosan, valamint államjogilag ismét az abszolutista dán királyi korona inkorporált részévé vált – évszázadok óta együtt kormányozták és igazgatták Holsteinnel. Ez a látszólag feloldhatatlannak tűnő ellentmondás tette Schleswiget a német és dán érdekek ütközőpontjává.

⁹ Uwe Jens Lørsen, a schleswig-holstein-lauenburgi kancellária tagja 12 oldalas írásában (Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein) norvég mintájú alkotmányt követelt a két hercegség számára. Az alkotmány alapján Schleswig és Holstein önálló állammá alakulna, még pedig oly módon, hogy a Dániával való perszonálunió továbbra is fennállna. A röpirat elvben már a monarchia egységével való szakítást hirdette. A schleswig-holsteini nemesség ekkor ugyan még elutasította Lørsen követeléseit – éppen tervezett alkotmányának liberális jellege miatt –, de a schleswigholsteinizmus táborja jelentősen erősödött.

¹⁰ Mivel ezért valószínűnek tűnt, hogy az 1448-tól uralmon lévő Oldenburgi-dinasztia férfiága kihalás előtt áll, az Oldenburgi-dinasztia férfi-mellékágának képviselője, Christian August herceg bejelentette igényét nemcsak az egyesített hercegségek hercegi címére, hanem Dánia trónjára is. Követelést azzal indokolta, hogy a dán trónöröklési törvények (Kongelov) – melyek ugyan kimondták, hogy a férfiág kihalása esetén Schleswigben és a királyságban is a női ág folytatódik

ban kiegészült az új Németországhoz való csatlakozás azonnali igényével, a német szövetségi gyűlés is jóváhagyta, s április 4-i, valamint 12-i határozatában Schleswig-Holstein már mint Németország új tagállama szerepel, s a két dokumentum a Dánia elleni támadás tulajdonképpeni jogalapjává vált.

A schleswig-holsteini mozgalommal szemben egy időben fejlődött ki az Orla Lehmann vezette dán nemzeti liberális mozgalom, más néven ejderdán párt, mely azt hirdette, hogy „Dánia ott végződik, ahol Németország kezdődik”, vagyis a két hercegség határát képező Ejder folyónál. A dán nemzeti liberálisok Dánia jövőjét és függetlenségét csak úgy látták biztosítottnak, ha Holstein azonnal kiszakad a dán állam kötelékéből, csatlakozik Németországhoz, Schleswig viszont egy új szabad alkotmány által szabályozva az eddiginél szorosabban kötődik a királysághoz. Az ejderdán párt a schleswig-holsteiniek 1460-as oklevelével szemben az 1721-es angol, francia, illetve az 1773-as orosz nagyhatalmi garanciális egyezményekre hivatkozott, melyek biztosították a dán királynak Schleswig hercegi, ún. gottorpi részeinek birtoklását.

Aggasztóvá tette a helyzetet, hogy a Monarchián belül kialakult dán-német ellentét államközi szinten is egyre súlyosabb formában jelentkezett. Bár mint ismeretes, az 1814-ben létrehozott szövetségi szervek gyengék voltak, s az Ausztria és Poroszország közötti rivalizálás lehetetlenné tette az erős, cselekvőképes központi hatalom létrejöttét, az 1834 után létrejött Német Vámszövetség egyre inkább érezte hatását az Elbától északra is. Ha a szövetség Holsteinre vonatkozva hozott egy döntést, a dán kormány csak akkor tudott konzekvens maradni politikájához, ha a monarchia többi részén is érvényessé tette a szövetség határozatait. Amikor 1835-ben Roskilde-ben a rendi gyűlésen felmerült a kérdés, hogy nem lenne-e jó, ha a tárgyalások nyilvánosak lennének, a királyi komisszárius azzal utasította vissza az indítványt, hogy a királyt Holstein miatt kötik a Német Szövetség határozatai. „Esztelenség lenne a szövetség elégedetlenségét kiváltani” – hangzott a rövid, de érthető válasz.¹¹ A németektől való függés még inkább megnyilvánult katonai téren. A szövetségi kontingens¹² a kormány egységpolitikája miatt nem képezett egy elkülönített állandó egységet a hadseregben, s ez egyre nagyobb bizonytalanságot váltott ki Dániában. Mindenki azt érezte, hogy Dániának adott esetben majd német érdekekért kell feláldoznia magát. Miközben a német és dán sajtóban egyre gyűlölködőbben folyt a küzdelem, s a német lapok nyíltan követelték, hogy Dánia mint flottanemzet lépjen be a Német Szövetségbe, s legyen a szövetség tengeri állama, VIII. Christian kétségbeesetten próbált igazságot tenni a két nemzetiség között. 1846. július 8-án kiadta az ún. nyílt levelet (Det åbne Brev), mely Dánia akkori történészeinek több hónapos kutató, levéltári munkájának

(vagyis Hesseni Frederik kerülne trónra) – nem vonatkoznak se Holsteinre, se Schleswigre. Augustenburg herceg azt állította, hogy mivel Schleswig elválaszthatatlanul Holsteinhez tartozik, Schleswigre is Holstein öröklési szabályai vonatkoznak, vagyis csak a férfi-mellékág uralkodhat. Ennek pedig legközelebbi képviselője ő volt. A sajtóban megkezdett agitáció eredményesnek tűnt, s a schleswig-holsteini párt hívei köréje gyülekeztek, akikből bár hiányzott minden liberális vagy nemzeti szellem, de éppen dinasztikus céljainak köszönhetően képes volt a Dániától való elszakadási mozgalomnak legitimitást kölcsönözni.

¹¹ Flink, Troels: Omkring Ejderpolitikens udformning; Danmarks forhold til Holsten og til det tyske forbund omkring 1840, Jyske Samlinger, udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, Ny række. I. Bind. Redigeret af Vagn Dybdahl. Universitetsforlaget i Århus 1950-52. (a továbbiakban: Flink) 95.

¹² A német szövetségi paktum 10. §-a egy szövetségi hadsereg felállításáról rendelkezett. Míg a nagy német államok hadtesteket bocsátottak a szövetség rendelkezésére, a kisebb államok különböző alakulatokba tömörülve közösen alkottak egy-egy hadtestet. A holstein-lauenburgi kontingens a 10. hadtesthez tartozott Hannoverrel, Mecklenburggal, Braunschweiggel, valamint Hamburg, Lübeck s Bréma birodalmi városokkal együtt. Holstein hercegségnek 3600 főt kellett kiállítania.

eredményeképpen kimondta, hogy a Kongelov öröklési rendje érvényes a dán királyságon kívül Schleswigben, Lauenburgban is, s csak Holstein bizonyos részeivel kapcsolatban uralkodnak továbbra is kétségek. A nyílt levél – ahogy ez várható volt – hatalmas örömet váltott ki a királyságban. A hercegségekben és Németországban azonban háborús hangulat alakult ki.¹³ VIII. Christian következetes „hídépítő politikája” ezzel lényegében már 1846-ban összeomlott, s fia, VII. Frederik, aki apja 1848. január 20-án bekövetkezett halála után került trónra, nagyon nehéz körülmények között egy polgárháború előtt álló ország fölött vette át a kormányzást.

A februári párizsi forradalom híre alapjaiban rázta meg a Dán Monarchiát. Az ország kettészakadt, s 1848 márciusában Kielben és Koppenhágában is lezajlott a politikai rendszerváltás, melynek során a királyságban a dán nemzeti liberális párt vezetői, a hercegségekben pedig a német nemzeti liberális, vagyis a schleswig-holsteini párt vezetői jutottak hatalomra. A két szinte egy időben zajló, hasonló vonásokat mutató mozgalomnak az a sajátossága, hogy mind Kielben, mind Koppenhágában a törvényességre, a legitimitás elvére hivatkoztak, s mindkét fél próbálta jogfolytonosságát igazolni. 1848 tavaszán rövid távon még a schleswig-holsteini párt tudott nagyobb eredményeket felmutatni, hiszen sikerült a Német Szövetséget a maga oldalára állítani, vagyis a dánok ellen fegyveres beavatkozásra bírni. A dán sereg így az április 9-i bovi győzelem ellenére kénytelen volt visszavonulni, s Wrangel tábornok április 23-i támadása után Jylland fokozatosan az ellenség kezébe került. Mivel a Német Szövetség beavatkozása determinálta a háború esélyeit, hiszen egyedül Poroszország 400 000 embert tudott szükség esetén mozgósítani, az ejderdán minisztérium lemondott arról, hogy programját egyedül valósítsa meg. A súlypont a diplomácia területére helyeződött át, s a márciusi minisztérium ezentúl minden energiáját arra fordította, hogy elérje a nagy célt: Schleswigit a nagyhatalmak biztosítsák a Dán Királyság számára.

Diplomáciai téren hosszabb távon a márciusi minisztérium magabiztosabban mozoghatott, mint a kiel-i ideiglenes kormány, hiszen a dán király a márciusi minisztériummal tartott. Dánia ezért a monarchikus elv nevében fordulhatott a konzervatív Európához „a schleswig-holsteini szeparatista lázadókkal” szemben. Komoly előnyt jelentett az is, hogy az erősen dán érzelmű VII. Frederik mellett, a zömmel német schleswig-holsteini származású konzervatív diplomatákat is sikerült nemcsak megnyugtatni, hanem egyenesen az ügy mellé állítani. Ennek nagy jelentősége volt, hiszen még támogatásukkal is nyaktörő vállalkozásnak tűnt a 48-as forradalmi külpolitikai programot – mely sértette a bécsi béke pontjait, s mely tulajdonképpen egy új birodalmi határpolitikát jelentett – éppen a nagyhatalmakra támaszkodva megvalósítani.

A hatalmak közül ugyanis, melyek 1721-ben jegyzékben garantálták a dán királynak a schleswigi foglalásokat, néhány eleve számításba sem jöhetett. Ez volt a helyzet Franciaországgal. A dán politikai vezetés átlátta, hogy a belső konfliktusoktól terhelt Franciaországtól nem érdemes effektív segítséget várni, s különben is márciusban még a látszatát is igyekeztek elkerülni, hogy a dán király elismerte volna a Francia Köztársaságot. A francia közvélemény ugyan mindvégig nagy szimpátiával és aggodalommal figyelte az eseményeket, hiszen Elzász jövődő sorsát látta Schleswigben. 1850 augusztusáig nem próbálkozott a dán kormány azzal, hogy Franciaországtól fegyveres segítséget kérjen.¹⁴

¹³ A hannoveri király kijelentette, hogy „Németország számára becsületbeli ügy felvenni a kesztyűt, amit Dánia eléje dobott”, s örömmel elfoglalná a szóban forgó területet. A bajor király is kedvet kapott hozzá, hogy egy Dánia elleni hadjárat élére álljon. Hannoverben a parasztok készek voltak arra, hogy pusztá ökölrel védjék meg Németország jogait a dánok ellen.

¹⁴ Hjelholt, Holger: H. C. Reedtz's henvendelse i august 1850 til Rusland og Frankrig om militær hjælp mod den slesvig -holstenske aggression. Historisk Tidsskrift 12 række Bind V. København, 1971

Nagyobb csalódást okozott viszont a dánoknak „Palmerston közönye”, Anglia fegyveres támogatásának az elmaradása, melyre az 1721-es angol garanciális jegyzék folytán mind a dán közönség, mind a politikai vezetés mindvégig komolyan számított.¹⁵ Az akkori dán közfelfogás szerint lehetetlen volt meggyőzni a brit kabinetet, hiszen Viktória királynő férje, a német származású Albert herceg a schleswig-holsteini párt meggyőződéses híve volt. Másrészt Bunsen, a londoni porosz követ, aki egyébként is élvezte Palmerston bizalmát, megelőzte a dán diplomáciát, s április 8-i Palmerstonnak átnyújtott emlékirata schleswig-holsteini szellemben vázolta a konfliktus okait. Orla Lehmann, aki a legrosszabb időpontban, a chartista megmozdulás kellős közepén érkezett az angol fővárosba, csak április 12-én tudott Palmerstonnal tárgyalni. Kérését, mely arra irányult, hogy Anglia Dániának Schleswig védelméhez nyújtson segítséget, az angol külügyminiszter azzal utasította vissza, hogy Schleswig okkupációja kettős természetű lehet. Egyrészt történhet azért, hogy pillanatnyi nyomásgyakorlás eszközével elérjen egy meghatározott politikai célt, másrészt pedig – amiről Palmerston szerint a jelen esetben nincs szó – a támadás a terület végleges elfoglalását célozhatja. Anglia garanciája Palmerston véleménye szerint csak az utóbbi esetre vonatkozik. S bár az angol külügyminiszter felajánlotta a dán koronának a semleges békeközvetítést, valamint azt, hogy diplomáciai eszközökkel megpróbálja megakadályozni a porosz csapatok további előrenyomulását, Lehmann azzal az érzéssel távozott Palmerstontól, hogy Anglia megszegte ígétét, s kiszolgáltatja Dániát az ellenség túlerejének.¹⁶ Anglia, bár diplomáciai úton minden tőle telhetőt megtett az ellenségeskedés megszüntetéseért, fegyveresen a három év alatt egyszer sem volt hajlandó fellépni a dánok oldalán. A liberális nyugati nagyhatalom közönyének pedig az lett az eredménye, hogy a dán kormány, minden ellenérzése dacára a konzervatív keleti nagyhatalomhoz, Oroszországhoz kezdett közeledni a kívánt katonai segítség reményében.

Orla Lehmann már Berlinben is azt tapasztalta, hogy legnagyobb megértésre az orosz követnél, Meyendorffnál talált.¹⁷ „Mindenesetre nyilvánvalóvá vált számomra, hogy semmilyen Oroszországgal szembeni személyes antipátia és általános politikai előítélet nem jogosít fel arra, hogy visszatartsam magam, ha a legkisebb kilátás is nyílik a kéznyújtásra. Meg kellett ragadnunk minden lehetőséget, ami csak kínálkozott”¹⁸ – idézi Lehmann berlini emlékeit. A márciusi minisztériumnak pedig ugyancsak kellett alkalmazkodnia, ha orosz segítségben reménykedett, hiszen már VIII. Christian uralkodása alatt sem volt teljesen feszültségmentes a viszony.¹⁹ A dán–német konfliktus kirobbanásakor azonban a dán kormánynak sikerült elérnie, hogy a cár a schleswig-holsteini mozgalomban a törvényes uralkodó elleni lázadást lássa, s helytelenítse IV. Frigyes Vilmos viselkedését. Másrészt Oroszország számára nyilvánvalónak tűnt, hogy az orosz érdekeket kevésbé zavarja a befolyásolható Dánia, mint egy új tengeri nagyhatalom, függetlenül attól, hogy frankfurti vagy porosz vezetés alatt valósul meg. Schleswig helyzetén változtatni viszont Oroszország sem akart, hiszen a cár Schleswig Dániához való kapcsolásában az állandó dán–német fegyveres konfliktus lehetőségét látta, mely a jövőben is zavarná az északi egyensúlyt. Ezzel

¹⁵ Nem véletlen, hogy Dánia 1848-as történetének legnagyobb és legfeldolgozottabb fejezetét máig az angol közvetítés képezi, s ez a téma rendelkezik a leggazdagabb szakirodalommal.

¹⁶ Lehmann angliai útjáról Orla Lehmann's Efterladte Skrifter I, udgivet af Hother Hage, Kjøbenhavn Forlagt af den Gyldendalske Boghandel, 1872. (a továbbiakban: Orla Lehmann)

¹⁷ Lehmannnak Berlinen keresztül kellett Londonba utaznia, hogy megpróbáljon tárgyalni Arminnal, a porosz külügyminiszterrel. Így került sor a berlini orosz követtel való találkozóra.

¹⁸ Orla Lehmann 187.

¹⁹ A konfliktus fő forrása a skandinávizmus mozgalma volt, mely mint Európa egységmozgalmainak egyike a német törekvések ellenpólusaként az 1830-as években alakult ki, s a három ország északi szövetségének jelszavát tűzte zászlajára. Az orosz politika gyanakvása miatt azonban kulturális, illetve tudományos szintre korlátozódott, s nem fejlődhetett nyíltan politikai, illetve katonai jellegűvé.

magyarázható, hogy a cár – aki ugyan Wrangel tábornok Jyllandra való bevonulásának hírére egy energikus jegyzékben május 8-án háborúval fenyegette meg Poroszországot, amennyiben nem vonja ki azonnal csapatait Schleswigből – katonai beavatkozásra soha nem volt hajlandó, sőt az idők folyamán kezdeti szimpátiája is egyre inkább megfakult. Érdeklődését fokozottan a magyar ügy kötötte le, amiről a dán kormány pétervári követén, Otto Plessenen keresztül 1849 áprilisában végleg meggyőződhetett. Nesselrode ugyanis azzal utasította vissza a dán kormány fegyveres beavatkozásra vonatkozó kérését, hogy „Oroszország nem vehet két olyan komoly kérdést egyszerre a nyakába, mint a magyar és a dán ügy.”²⁰

Ha az orosz válasz a magyar háborúra irányította a dánok figyelmét, még inkább el lehetett ezt mondani Ausztriáról, melynek a magyar háború miatti lekötöttsége másfél évig lehetetlenné tette, hogy a hagyományokhoz híven megvédje Dániát nagy riválisának, Poroszországnak a túlkapásaitól. Eltekintve egy rövid időszakról – amikor a 40-es évek elején az új császár, Ferdinánd „katolikus korlátoltsága” miatt túlságosan is bele akart avatkozni a protestáns Dánia belső vallási ügyeibe²¹ – Dánia Ausztriára mint legfontosabb támaszára mindig számíthatott. A dán királyok pedig mélyen átérezték Ausztria szövetségének jelentőségét. A kapcsolattartás igénye mindenképpen kölcsönös volt, hiszen Ausztria Németországban elfoglalt helye szempontjából fontosnak tartotta, hogy nyomon kövesse az északi fejleményeket, amit jól tükröz a kieli kikötőt Poroszországtól féltő Metternich 1845-ben a berlini osztrák követhoz intézett levele: „a Dán Monarchia megőrzése elsőrangú politikai szükségesség, hiszen Dánia a hercegségek nélkül egy minden életműködéstől megfosztott államocskává zsugorodna össze, és a hely, melyet az ország az észak-európai államrendszerben eddig elfoglalt, nemcsak hogy üres lenne, de területe politikai és szociális zavargásoknak színterévé válna, és a legveszélyesebb szövetkezési kísérleteket vonná maga után.”²²

A felbomlás szélén álló hűségese szövetséges azonban egyelőre annyit tudott tenni, hogy a semlegesség álláspontján maradt. Ficquelmont külügyminiszter, aki fogadta az ideiglenes kormány Bécsbe érkező küldöttjét, Reventlow Farve grófot, kijelentette, hogy Ausztria mint nagyhatalom nem tudja elismerni az ideiglenes kormányt, viszont mint német szövetségi hatalom mindenben követi a szövetségi gyűlés határozatait.²³ Egyszer-egyszer ugyan befutott néhány kőszá hír arról, hogy Ausztria is részt vesz a Dánia elleni akcióban, mégis az idő múlásával a dán közvélemény egyre inkább Ausztriában látta azt a potenciális államot, mely a többi nagyhatalommal ellentétben saját érdekének fogja tekinteni a Dánia elleni orosz agresszió megállítását. Nemcsak a közvélemény, hanem a kormány is erre várt. Az októberi bécsi forradalom után a dán politikusok úgy érezték, itt az idő Ausztriát határozottabb állásfoglalásra bírni. Az alkalom kedvezőnek tűnt, hiszen novemberben az erőskezü, határozott Schwarzenberg herceg került a kormány élére. Az európai sajtó Windisch-Grätz magyarországi győzelmeit hirdette, s a 18 éves Ferenc József trónra kerülése jó

²⁰ Thorsøe, Alexander: Kong Frederik den Syvendes Regering I. Gyldendalske Boghandels Forlag, 1884. (a továbbiakban: Thorsøe) 475.

²¹ Nørregård, Georg: Christian VIII's udenrigspolitik 1839-48. Gyldendal, 1974. 134.

²² Rantzau: Zur österreichischen Auffassung der schleswig-holsteinischen Frage. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 60. 1931. 414.

²³ Neergaard, Niels: Under Junigrundloven. Første Bind, Kjøbenhavn, 1892. 156. (a továbbiakban: Neergaard) Ugyanezt az álláspontot tükrözi Wessenberg 1848. augusztus 29-i Schuselka interpellációjára adott válasza. Schuselka nem érti, mit keres a dániai osztrák követ, Vrints báró még mindig Koppenhágában, amikor a háború a birodalmi kormány és a központi hatalom lét-rejöttével közös német ügyévé vált. Nem jelenti ez a szövetségi alkotmány megszegését? Vagy esetleg külön egyezményt kötött Ausztria Dániával? Wessenberg kiemelte válaszában, hogy a követ Ausztria nem német tartományai miatt tartózkodik Dániában, egyébként utasítást kapott arra, hogy szigorúan semleges álláspontra helyezkedjen a hercegségek ügyében. Gergely 1085.

alkalmat kínált egy hivatalos látogatás keretében tett gratulációhoz. Így született a döntés, hogy Pechlin, a hajdani frankfurti követ utazzon Bécsbe. Pechlin február 5-én tárgyalt Schwarzenberggel. Átadta miniszterelnöke levelét, melyben Moltke Ausztria megszilárdult helyzetére utal, s felhívja a figyelmet az 1732. május 26-i dokumentumra, melyben Ausztria garantálta Dániának Schleswig birtoklási jogát. A dán miniszterelnök kijelentette továbbá levelében, hogy Dánia minden olyan megoldást helyeselve, mely biztosítaná Ausztriának Németországon belüli vezető szerepét, majd Európa békéje érdekében kérte Ausztria csatlakozását egy olyan megállapodáshoz, mely Oroszország, Franciaország, Svédország és Anglia jóváhagyásával megújítaná a Schleswig birtoklására hajdan adott nagyhatalmi garanciákat.²⁴

Schwarzenberg néhány napos türelmi időt kért. Moltkéhez írt válasza csak 18-ára készült el, s tartalma lényegében elutasító volt. A császár nagyra értékelte Pechlin látogatását, s örömmel töltötte el, hogy megvitathatta a hercegségek kérdését egy olyan kiváló diplomátával, mint Pechlin. Ausztria Dániával szembeni szimpátiáját már kimutatta a múlt évben azzal, hogy nem vett részt a háborúban. Ausztria szívesen – amennyire érdekei engedik – közreműködne egy olyan béke előmozdításában, mely kielégítené Dánia jogos követeléseit. Úgy vélte azonban, hogy a hatalmak közös nyilatkozata helyett hasznosabb lenne, ha Dánia inkább azon fáradozna, hogy a forradalmi párt a hercegségben minden kilátását elveszítse arra, hogy német csapatokkal érje el célját. Mindazonáltal – ígérte – Ausztria megpróbál Poroszországban, illetve Frankfurtban Dánia érdekében közbenjárni. Pechlinnek így egyelőre be kellett érnie a Lipót-rend nagykeresztjével, melyet a császár adományozott neki, s elindult Koppenhágába, hogy az út eredményéről jelentést tegyen VII. Frederiknek.²⁵

Schwarzenberg, mint Pechlinnek adott válaszából is kiderül, nem nézte jó szemmel az Ejder-politikusok célkitűzéseit, még akkor sem, ha „tapasztalt és kiváló diplomata” szájából hangzottak el. Másrészt mint Németország vezetésére törekvő nagyhatalomnak óvatosan kellett kezelnie az immár érzelmi ügygévált schleswig-holsteini kérdést. Jól tükrözi ezt a mindvégig tapasztalható óvatos osztrák hozzáállást Schwarzenberg megjegyzése, melyet már a háború végén a londoni jegyzőkönyv aláírása alkalmával az angol követ előtt tett: „Nem szeretném kifütyülni magamat Németországból.”²⁶

²⁴ Hjelholt, Holger: Arvefølgesag og forfatningsforhold i det danske monarki ved midten af 19. århundrede; Fr.v Pechlins virksomhed for monarkiets opretholdelse ca. 1845-51. Den Kongelige Videnskabernes Selskab Historisk-Filosofiske Meddelelser 46, København, 1973. (a továbbiakban: Hjelholt 1973.) 126.

²⁵ Hjelholt 1973. 130.

²⁶ Neergaard 425. Dánia azonban az elutasító válasz ellenére is szeretne volna Ausztria támogatását megnyerni. Ezt példázza Dahlerup admirális Ausztriába küldése, aki majd az osztrák haditengerésznél szolgál, sőt a császári flotta parancsnoka lesz. Tevékenységéről rendszeresen tudósítottak a napilapok, kiemelve a Velence elleni blokádban betöltött szerepét. Dannevirke, 1848. április 12. Nr. 62. A közvélemény 1849 nyaráig, bár helyteleníti a „statáriális osztrák politikát”, különösképpen nem tiltakozik a hivatalos dán-osztrák barátság ellen. Mindenképpen kisebbségben vannak azok, akik osztják a Kopenhavnsposten ezzel kapcsolatos véleményét: „Sokak számára úgy tűnik, hogy baráti viszonyban vagyunk az egész világgal, kivéve a forradalmi központi német hatalmat és a schleswig-holsteini lázadókat. Ausztriával például soha nem szakadt meg a baráti viszony, mivel ahogy azt Schmerling úr megjegyezte, az osztrák császár mint a nem német országok uralkodója megtarthatta koppenhágai képviselőjét. Míg tehát a német örökös tartományok császára és nagybátyja, a birodalmi kormányzó az ellenségünk, abban a szerencsében részesülhetünk, hogy őfenségét mint Lombardia és Magyarország királyát megtarthatjuk barátunknak. Nemrég fejeztük ki ő fensége magyar-velencei-lombardiai király iránti barátságunkat, amikor kívánságára megtagadtuk a Római Köztársaság elismerését és erősítettük a császári flottát egy admirálissal, körülbelül az idő tájt, amikor a nagybácsi Frankfurt-

A nagyhatalmakkal folytatott hiábavaló külpolitikai erőfeszítések mind a kormány, mind a közvélemény számára világossá tették, hogy mindaddig, amíg Oroszország és Ausztria uralkodójának figyelmét a magyar ügy köti le, Dániának IV. Frigyes Vilmos dik-tál, s a dánok Poroszország igényeihez kénytelenek alkalmazkodni, s csak ez a két hatalom érdekelt közvetlenül abban, hogy a fő ellenséget, Poroszországot és a hozzá kapcsolódó német egységtörökvéseket megállítsa. A közönség számára a kérdés már csak a „mikor” volt, s a választ a külpolitikai hírekből próbálta kiolvasni.

1848 – mint Európában mindenhol – Dániában is a sajtószabadság éve volt. 1848. március 24-én a felelős minisztérium közölte egy rendeletben, hogy „az 1799-ben kimondott sajtószabadság óta bekövetkezett korlátozások, büntetések ezennel érvényüket vesz-tik”.²⁷ Az újjászületett lapok közös jellemzőjévé vált, hogy pártállástól függetlenül növekvő példányszámmal igyekeztek megfelelni a hírekre kiéhezett közönség igényeinek.

A királyság legnagyobb lapja a *Berlingske Tidende* volt, mely Koppenhágában monopol-helyzetet élvezett.²⁸ 1848 márciusától novemberéig a közönség köreiben a *Fædrelandet* fog-lalja el a *Berlingske Tidende* helyét, amennyiben az eddig ellenzékinék számító nemzeti libe-rális lap erre az időszakra megkapja a „félminiszteriális” vagy „félhivatalos” jelzőket, hiszen a kormányrúdhhoz kerülő új politikusok többsége szorosan kötődött a laphoz, amely az ő nézeteiket tükrözte.²⁹ A főváros harmadik legjelentősebb lapját, a *Københavnsposten* 1839-től a német származású Johan Peter Grüne szerkesztette.³⁰

ban megkapta a VIII. Christian hadihajó pusztulásáról szóló hírt és ez alkalommal dicsím-nuszt zengett a német tengerészet első győzelméről.” *Københavnsposten*, 1849. május 23.

²⁷ Jensen, Povl: Presse, penge, politik 1839-1848. G. E. C. Gads Forlag – København, 1971. (a to-vábbiakban: Jensen) 293.

²⁸ Csak a *Berlingske Tidende* közölhetett külpolitikai híreket, vehetett fel hirdetéseket, s itt jelen-tek meg a hivatalos közlemények is. Dánia félhivatalos lapját a kortársak az abszolutista, egy-ségpárti hivatalnokok orgánusaként emlegették, azt azonban még a lap ellenségei is elismerték, hogy – a szerkesztő, Nathanson személyének köszönhetően – Dánia leginformatívabb, legpon-tosabb lapja volt. Kétszer jelent meg naponta, hangnemét a tárgyilagosság és visszafogottság jellemezte, s itt olvasható a legtöbb és legrészletesebb információ a magyar szabadságharcról.

²⁹ A *Fædrelandet* 1834-ben mint hetilap bukkant fel, majd öt évvel később már napilapként ol-vasható. Idővel politikai arculata is megváltozott. A 30-as években a lap köré tömörülő szűk ér-telmiségi réteg elsősorban a liberális reformokért, alkotmányért és a szociális fejlődésért küz-dött. A jelszó csak 1842-ben változik meg: „Először Schleswig, utána az alkotmány”, amely mi-att akkor a radikálisok részéről sok vád érte a lapot. A lap a *Berlingske Tidende*-vel ellentétben a Magyarországgal kapcsolatos híreket szinte kizárólag a liberális lapokból vette át, a híreket vi-szont sokkal pontatlanabban, leegyszerűsítve közölte. A Magyarország iránti feltétlen szimpátia azonban csak a tavaszi hadjárat után lesz érezhető, hiszen 1848-ban még nem tudott elsza-kadni a Dánia külső és belső helyzetéből fakadó, Magyarországgal szembeni előítéletektől.

³⁰ A *Københavnsposten* szintén ellenzéki lap volt, de politikai nézetei gyökeresen különböztek a *Fædrelandet* által hirdetett politikai elvektől. Míg a *Fædrelandet* jelszava „Először Schleswig, utána az alkotmány” volt, a *Københavnsposten* az „Először az alkotmány, s utána Schleswig” elvet vallotta. A lapot általában a társadalom szegényebb rétegei, radikális kispolgárok, városi és mezőgazdasági munkások, kézművesek vásárolták, s nem véletlen, hogy gyakran még ma is Dá-nia első munkáslapjának vagy egyszerűen a dán Neue Rheinische Zeitungnak titulálják. Az ál-talános választójogot hirdette, s a legtöbb cikk a szociális problémákat tárgyalta. Nem is any-nyira radikális-demokrata, utópista-szocialista színezete miatt vált népszerűtlenné a társadalom többi rétege számára, hanem kozmopolita álláspontja miatt vádolták hazafiatlansággal, az anya-nyelv ügyének elárulásával, sőt még „schleswig-holsteinizmussal” is a napilapot. A lap ugyanis elítélte az ejderdánizmust, a márciusi minisztérium politikáját, hiszen nézete szerint Schleswi-get nem háborúval, hanem a németországinál jóval radikálisabb reformokkal kellene meghódí-tani. A lap jellegéből viszont természetszerűleg következett, hogy szinte kezdettől fogva feltét-len híve a magyar ügynek. Sokat tett azért, hogy a dán közvélemény megértse és értékelni tudja

A *Københavnsposten* nézeteihez áll közel Goldschmidt *Nord og Syd* című 1847-ben alapított lapja.³¹ Edvard Meyer, aki esztorgályosként kezdte pályafutását, 1845-ben VIII. Christian anyagi támogatásának köszönhetően lett az új napilap, a *Flyveposten* szerkesztője.³² Az öt koppenhágai lap mellett a Haderslevben kiadott schleswigi *Dannevirke* érdemel figyelmet, hiszen szemléletmódja már csak a fővárostól való távolsága miatt is különbözött a többi lapétól.³³

Az egymástól eltérő politikai irányzatú lapok állandó jelenléte azt eredményezte, hogy a dán közönség távolról sem volt teljesen homogén a magyar szabadságharc megítélésének tekintetében. Az a körülmény pedig, hogy 1848–49-ben Dánia is hadban állt, nagymértékben befolyásolta a politikailag megosztott közvélemény ítéletét, és sajátossá tette a magyarokkal kapcsolatos felfogást, hiszen a németekkel folytatott háború folyamatosan tanította meg arra, hogy a külpolitikai híreket csak kellő kritikával és fenntartásokkal szabad kezelnie.

a magyarság törekvéseit. (A *Københavnsposten*ről általában: Ole Stender-Petersen: *Kjøbenhavnsposten, Organ for „det extreme Demokrati” 1827 - 1848.* Odense Universitets Forlag, 1978.)

³¹ A cím is jelzi, hogy a lap a külpolitikai kérdéseket helyezte előtérbe, és mivel havonta csak egyszer vagy kétszer jelent meg, kizárólag elemzéseket, hosszabb írásokat tartalmazott. A szerkesztőt szinte egész Koppenhága ismerte Corsaren című satirikus lapjának köszönhetően, mely kíméletlenül gúnyolta és támadta az abszolutizmus megnyilvánulásait, s ezért állandóan a betiltás veszélye fenyegette. Írásait szellemes stílusa, éles észrevételei miatt a társadalom minden rétege kedvelte s megértette, ami miatt nagy közönségformáló ereje volt. Maga a szerkesztő republikánus, demokratikus, sőt „szocialista” nézeteket vallott, lapja mégsem azonosítható teljesen a *Københavnsposten*nel, mely Goldschmidt szerint nagyobb hangsúlyt fektetett az absztrakt elvekre, mint a tényleges szabadságra. Goldschmidt, aki hosszú időt töltött Svájcban, a schleswigi kérdést honfitársaitól eltérő módon ítélte meg. Dánia nemzetiségi problémáját Svájc mintájára szeretne volna megoldani. Mélységesen idegenkedett az ejderdánizmustól, a német támadás hírére azonban beszüntette ellenzéki tevékenységét, sőt nemzeti álláspontra helyezkedett. Cikkeiben többször, s többnyire nagy elismeréssel írt Magyarországról, sőt bécsi tartózkodása lehetővé tette számára, hogy személyesen győződjön meg az Osztrák Birodalom belső feszültségeiről. Írásain érződik, hogy a háború okait is jobban megértette, a *Københavnsposten* rajongó hangneméhez képest viszont kritikusabb szemmel nézte a magyar lépéseket, s „dán-sága” is jobban érvényesült a magyar politikai események értékelésekor.

³² Az autodidakta Meyer, lapját az „utca népének” szánta, s újságja ezért többnyire naiv versek és rossz prózai művek ismertetésében merült ki. VIII. Christian azért szerette a nem ritkán pletyka-szintű lapot, mert a lap lojalitására mindig biztosan számíthatott. A Berlingske Tidende mellett a *Flyveposten* volt Koppenhága második kormányfüggő lapja, de színvonalát tekintve mélyen ahulmaradt a Nathanson szerkesztette lapnak. A tudósításokat nem ritkán egyenesen a Berlingskéből vette át. Bár szabadságszeretőnek vallotta magát, a *Flyveposten* az egyetlen újság, mely a feltétel nélküli dán-orosz barátság mellett agitált. Konzervatív és legitimista elveket hangoztató nézeteinek következtében minden felkelést, forradalmat elítélt, így a magyarországit is. Nehéz a *Flyveposten* 1848–49-es számaiban olyan Magyarországgal kapcsolatos cikket vagy megjegyzést találni, mely ne nyílt ellenszenvről tanúskodna. Míg a többi dán lap idővel meg tudott szabadulni a magyarsággal kapcsolatos kezdeti előítéletétől, a *Flyveposten* véleménye mindvégig változatlan maradt.

³³ A dán anyanyelv védelmére 1838-ban létrehozott *Dannevirke* VIII. Christian tetszését is megnyerte annak ellenére, hogy a lap nem mutatott feltétlen lojalitást. A szerkesztő, Christian Koch az elnyomott dán kisebbség tagjaként nőtt fel, így még a Fædrelandetnél is nemzetibb álláspontra helyezkedett. Az ejderdánizmus híve volt és gyanakvással figyelte a szélsőségesen liberális „elemeket”, akik a nemzeti kérdésről elvonták a figyelmet. A magyar kérdést a nemzetiségek szempontjából figyelte, illetve a schleswig-holsteini háború élményének hatása alatt ítélte meg. Sokat foglalkozott a magyarországi eseményekkel, s a másfél év alatt több önálló cikksorozatot is szentelt a témának lapjában.

II. Dánok, szlávok és magyarok

„Egész Németországban csak két elfogulatlan emberrel találkoztam. Az egyik a cseh Palaczky volt, aki azt mondta: »Elhiszem, hogy a dánoknak van igazuk; mi, csehek tudjuk a legjobban, hogy milyen arcátlanok és tisztességtelenek tudnak lenni a németek.«” – jegyzi le Goldschmidt a naplójában.³⁴

A *Berlingske Tidende* és a *Københavnsposten* május 7-én,³⁵ a *Fædrelandet* május 8-án³⁶ közli a vastag betűs hírt: Palačský nem megy el a frankfurti nemzetgyűlésre, viszont július elejére szláv kongresszust hív össze Prágába. A *Dannevirke* „Németország és szomszédai” címmel külön cikket szentel az eseménynek. A szerző felhívja a figyelmet a csehek történelmi jelentőségére, akiknek már a 15. században sikerült a németek fölé kerekedni. Ugyanezek a németek most a 19. században ismét nyugtalankodhatnak a csehek miatt, hiszen az egykori „huszita mozgalom” jelenünkben új erőre kapott. De amíg Dániával szemben gond nélkül átsiklanak a tény fölött, hogy Schleswig nem szövetségi tagállam, a csehekkel kapcsolatban éppen abba a történelmi és politikai mondatba kapaszkodnak bele, hogy Csehország tagállam.³⁷ A cikk írója szerint az utóbbi nem igaz, hiszen a német parlament létrehozása automatikusan maga után vonta az 1815-ben létrejött szövetség felbomlását. Azok a népek pedig, amelyek nem akarnak ebben részt venni, teljes joggal vonhatják ki magukat. „Elviselne azonban Németország egy ilyen kiválást? Ugyanaz a nép, mely meg akarja hódítani Schleswiget, hagyná kicsúszni a kezei közül Csehországot, mely egy egész királyságot tesz ki, s mely 4,5 millió lakossal rendelkezik? Igaz, tengerpartja ugyan nincs, így »admirál-állam« nem válhat belőle, de természeti kincsekben elég gazdag.”³⁸ Egy hónappal később, június 26-i számában a *Dannevirke* már egyértelműnek tartja, hogy „az olasz és a szláv háború, valamint Schleswig meghódítása egy és ugyanaz a kérdés.”³⁹

Bár a dán rokonszenv elsősorban a legkulturáltabbnak tartott szláv népet, a cseheket illette, 1848-ban általános szolidaritás-érzés alakult ki az újonnan felfedezett, többi elnyomott szláv nép iránt is. Az első etnográfiai jellegű cikkek nem a magyarokról, hanem a szlávokról íródnak. Így 1848. június 26-án jelenik meg a *Dannevirke*-ben „A szlávok Ausztriában” címmel egy hosszú ismertetés a szlávok múltjáról, eredetéről. A *Fædrelandet* 1848. december 5-én „A szláv népek” cím alatt közöl egy két részes cikket a balkáni népekről, „akik 1848. január 1-je előtt éppoly békésen aludtak, mint a dánok március 21-e előtt.”⁴⁰ Fontos lett és egzotikumná vált a dánok szemében a szláv irodalom, a szláv kultúra, és egy erős szláv Ausztria létrejöttét tartották volna ideálisnak, mely komoly riválisa lehetett volna Frankfurtnak. A dánok és az ausztriai szláv népek között felfedezett érdek-közösséget jól példázza a *Flyveposten* észrevétele: „Ha a tulajdonképpeni Ausztriát és Tirolt nem számítjuk, a többi osztrák államban nagyjából ugyanaz a német elnyomás uralkodik, mint nálunk Észak-Schleswigben, csak ott sokkal nagyobb mértékben és még súlyosabb formában. Csehországban, Morvaországban és Sziléziában a tősgyökeres szláv lakosságot, a cseheket, akik 3 millióan vannak egy millió némettel szemben, vérlázító merészséggel nyomják el bevándorlók, akik minden lehetséges módon szorítják ki a szlávok nyelvét, és zsarnoki hatalmat gyakorolnak felettük.”⁴¹

A szlávokkal való sorsközösség-érzés azonban nemcsak a német egységtől való közös félelemnek, hanem a magyar politikai törekvéseknek köszönhetően is megerősödött a dán

³⁴ Nord og Syd Dagbog 242.

³⁵ Berlingske Tidende, 1848 május 7.; Københavnsposten, 1848. május 7.

³⁶ Fædrelandet, 1848. május 8.

³⁷ Dannevirke, 1848. május 16.

³⁸ Dannevirke, 1848. május 16.

³⁹ Dannevirke, 1848. június 26.

⁴⁰ Fædrelandet, 1848. december 5.

⁴¹ Flyveposten, 1849. január 20.

közvéleményben. 1849 tavaszáig ugyanis Dánia meglehetősen elmarasztaló véleménnyel volt a magyarokról, melynek kialakulásában a frankfurti követküldésen kívül az a gondolat játszott közre, hogy a magyarság éppen úgy nyomja el a szlávokat, mint a németiség a schleswigi dánokat. A nyári délvidéki háború, majd Jellačić szeptemberi támadása mind ezt a hiedelmet látszottak igazolni. Sokáig ennek fényében alkottak véleményt a magyarok múltjáról, történelméről, szándékairól.

III. A magyarság eredete, múltja, karaktervonásai

Minden dán leírás megegyezik abban, hogy „a magyar a szlávoktól és a többi európai-tól teljesen különböző nép.” „Magyarország az egyik legkülönlegesebb ország Európában” – írja a *Dannevirke*.⁴² „Ami a magyarokat megkülönbözteti nemcsak a szlávoktól és románoktól, de még inkább az összes többi európai néptől, az a keleti temperamentum, mely minden erényükben és hibájukban tükröződik. A fékezhetetlen szenvedély, merészség, tetterő, szinte már túlzásba vitt becsületérzés, hűség és büszkeség a legkiválóbb vonása ennek a népnek. Művészetük ugyan germán, de költészetük dagad a keleti képek gazdagságától, sőt magának Kossuthnak a proklamációi és szónokatai is ugyanilyen jellegűek. Mind vitalitásukat, mind udvariasságukat tekintve a franciákhoz hasonlítanak, méghozzá olyanira, hogy a francia utazók azt állítják, hogy csak Magyarországon érzik otthon magukat.”⁴³ Más leírások a magyarság vendégszerető mivoltára hívják fel a figyelmet, s a „lovagias” szó szinte a magyarság „eposzi jelzőjévé” válik. A történeti leírások kronologikusan követik a magyar nép sorsának alakulását röviden jellemezve a legjelentősebb magyar uralkodókat és eseményeket. A magyar történelemből is azonban természetesen azokat a vonásokat emelték ki, melyeket saját történelmük szempontjából is érdekesnek ítélték, s melyek felfogásuk szerint közvetlen kiváltó okai voltak a 48-as forradalomnak és az ezt követő háborúnak. Ez a terület pedig a nyelv-, illetve nemzetiségi kérdés volt.

A Kossuth által proklamált magyar állam nemzetiségi viszonyait, nyelvi határait vizsgáló dán lapok 1846-os adatok alapján arra a megállapításra jutottak, hogy ugyan a magyarság a Magyar Királyság összlakosságának csak 1/3-át teszi ki, és számát tekintve a szlávok mögött marad, mégis a királyság domináló, államvezető népévé vált. Ezt részben az 1 400 000 magyarsághoz asszimilálódott német lakos morális és gazdasági súlyával, az északi és déli szlávok egymástól eltérő nemzeti karakterével (mely lehetetlenné teszi a szláv összefogást), a többi néphez képest a magyarság fejlett politikai kultúrájával, valamint azzal a megállapítással magyarázzák, hogy „a magyarok képzésben az alávetett népek fölött állnak”, hiszen a középkorban kapcsolatban voltak az olasz és a német kultúrával. „A viszony egészében véve olyan, mint ami a németek és a csehek között uralkodik, csak alacsonyabb kulturális fokon”.⁴⁴ Innen pedig már csak egy lépés lesz a *Flyveposten* következtetése: „A magyarok ugyanazt akarják elérni Magyarországon, mint a németek Schleswigben.”⁴⁵

A dán vélemények szerint a magyarok és más nemzetiségek között kirobbant konfliktus első komoly állomása a magyar nyelvtörvény volt. A dán nemzeti lapok (*Fædrelandet*, *Dannevirke*, *Flyveposten*) a katolikus egyház által erőltetett latin nyelvben látták a probléma gyökerét. Hiszen a latin használata évszázadokig elfojtott minden anyanyelvi törekvést, s így érthető, ha hirtelen megszüntetése az indulatok túlzott mértékű felfokozásához, majd kirobbanásához vezetett. A magyarországi nyelvi harc történetét végigkísérő cikk – mely részletesen ismerteti a reformáció hatását, illetve II. József nyelvrendeletét – azzal a meg-

⁴² Dannevirke, 1849. február 25.

⁴³ Fædrelandet, 1849. július 1.

⁴⁴ Fædrelandet, 1848. december 6.

⁴⁵ Flyveposten, 1849. február 13.

állapítással zárul, hogy önmagában meg lehet érteni a magyarok anyanyelvükért folytatott harcát, csak éppen a nagy örömmámorban nem lett volna szabad a többi nemzetiségről teljesen megfeledkezni. „Azóta az anyanyelv harca hatalmas győzelmet aratott, olyat, mint a német a schleswigi rendi gyűlésen. Kibővítette uralmát az ország többi néptörzse, a szlávok fölé, akiknek megtiltották a hivatalos, érthetetlen latin használatát azzal az indokkal, hogy ezután egyedül a magyar lesz az ország hivatalos nyelve.”⁴⁶ „Az 1839/40-es rendi országgyűlésen a magyar párt teljes győzelmet aratott, melyet a győztes teljes göggyével használt fel” – írja a *Dannevirke* cikkírója még 1849 februárjában is.⁴⁷ Példákat hoz fel a nyelvtörvény káros hatásairól. „Egész Magyarországon ettől kezdve minden anyakönyvet magyarul kellett vezetni, és nem alkalmaztak többet olyan papot, aki nem értett magyarul.”⁴⁸ „Bármennyire is zavarosak és tökéletlenek is a tudósítások arról a távoli vidékről, biztosan ki merjük jelenteni, hogy a magyarok sok igazságtalanságot követtek el. Nincs rá más mentségük, legfeljebb az, hogy nem volt alkalmuk megtanulni, hogyan legyenek igazságosak, hiszen soha, senki nem várta el ezt tőlük. Hiszen a császári ház is a legravaszabb cselet használta fel ellenük a nemzetiségi konfliktusok felszításával.”⁴⁹

1848 októbere előtt nincs olyan dán sajtóorgánium, mely ne értene egyet a szerbek és a horvátok zsarnokság elleni harcával. Még a magyarokért feltétel nélkül lelkesedő *Københavnsposten* is ezt írja október elején: „Március elején a magyar nép uralomra került. Nemzetiségét azonban éppen úgy fogta fel, mint a frankfurti parlament: csak a saját nemzetiségének vannak jogai. A birodalom szláv és német elemei fenyegetve érezték nemzetiségüket és követelték, hogy respektálják őket. Tulajdonképpen igazat kell adnunk nekik.”⁵⁰

A schleswigi kérdés miatt elfogult dánok véleményét tovább rontotta a Budapest-Frankfurt szövetség híre.

IV. A frankfurti magyar követküldés

1848. április 27-én a *Berlingske Tidende* egy bécsi tudósítást közöl, mely az utolsó rendi országgyűlés április 11-i üléséről tájékoztat. A *Berlingske* vastag betűvel idéz Szentkirályinak a bécsi egyetemistákhoz intézett szónoklatából: „A magyarok szívesen támaszkodnak rájuk, németekre, mert a német nép a civilizáció, a szabadság népe. Kéz a kézben egymással Európa népei között egy hatalom lehetnénk.”⁵¹

Időközben a magyar minisztertanács május 14-i döntése, miszerint Szalay László és ifj. Pázmándy Dénes, mint a magyar kormány diplomáciai megbízottjai részt vesznek a német birodalmi gyűlés munkájában szintén ismertté vált Dániában, de mégis csak a magyar képviselőház augusztus 3-i határozata tette a dánok számára egyértelművé, hogy Magyarország „az ellenség oldalán áll”. A *Fædrelandet* augusztus 13-án, a *Berlingske Tidende* augusztus 15-én idézi a határozatot: „A magyar nemzet kijelenti, hogy ha az osztrák minisztérium Németország egysége ellen háborúba bonyolódna, semmi esetre sem számíthat Magyarország segítségére.”⁵² A legnagyobb visszatetszést azonban kétségkívül Gorove István észrevétele keltette, akinek hozzászólását dőlt betűkkel emelik ki a napilapok: „Németországnak az a küldetése, hogy kelet felé terjessze a civilizációt, Magyarország pedig arra hivatott, hogy megvalósítsa.”⁵³

⁴⁶ Dannevirke, 1848. október 9.

⁴⁷ Dannevirke, 1849. február 25.

⁴⁸ Dannevirke, 1849. február 25.

⁴⁹ Dannevirke, 1849. február 25.

⁵⁰ Københavnsposten, 1848. október 6.

⁵¹ Berlingske Tidende, 1848. április 27.

⁵² Berlingske Tidende, 1848. augusztus 15.; Fædrelandet, 1848. augusztus 13.

⁵³ Berlingske Tidende, 1848. augusztus 15.

A „civilizációs küldetéstudat”-fogalom nemcsak hogy nagyon rosszul csengett a dán fülekben, hanem dán részről elhibázottnak is tartották a német-magyar szövetséget. A *Fædrelandet* úgy látta, az augusztus 3-i határozat „a minisztériumnak egy utolsó kísérlete volt arra, hogy megnyerje magának az ausztriai németeket, de ezzel csak az osztrák minisztérium elégedetlenségét váltotta ki. Másrészt a császár május 20-i innsbrucki kiáltványa, mely elítéli az Akadémiai Légiót, melynek követeléseai között a Németországhoz való belső csatlakozás igénye is szerepelt, semmilyen sértő magyarelles gesztust nem tartalmazott. Ezért Magyarországnak is, támogatva a császárt, szembe kellett volna szegülnie a Németországhoz való belső csatlakozási követeléssel.”⁵⁴

Goldschmidt is helyteleníti a frankfurti követküldést, akárcsak az államadósság egy része átvállalásának megtagadását. Ő azonban a császári kormányt is hibáztatja: „Mindketten jogtalanságot követtek el egymással szemben. Az udvar nem akarta respektálni Magyarország uniós önállóságát, Magyarország viszont nemcsak hogy vonakodott átvállalni részét az államadósságból, de önállósági törekvéseiben odáig merészkedett, hogy független államként lépett fel, amikor követeket küldött Frankfurtba.”⁵⁵ A *Flyveposten* szemléletében a magyar-frankfurti szövetség nem sok változást hozott, ha csak azt nem, hogy ezután még nekiradultabban szidja a magyarok nemzetiségi politikáját.⁵⁶

A Dánia politikai életét márciustól novemberig irányító nemzeti liberálisok is hasonlóképpen összegzik a Budapest-Frankfurt szövetséggel kapcsolatos álláspontjukat: „A magyarok az első pillanattól fogva igazságtalanok a szlávokkal szemben. Ha majd egyszer ezt elismerik, be fogják látni, hogy természetes szövetségeseik az őket körülvevő szlávok, nem pedig a németek, akik a világon csak egy nemzetiséget ismernek el, a sajátjukat.”⁵⁷

V. Magyarok és az októberi bécsi forradalom

Az október 6-i bécsi forradalom, illetve az azt közvetlenül megelőző események döntő befolyást gyakoroltak a szabadságharc dániai sajtóvisszhangjára, hiszen ezek hatására bukannak fel az első olyan vélemények, melyek azt tükrözik, hogy a dánok már más tényezőket is kezdenek figyelembe venni, s eltűnő félben van a magyar-kérdést kizárólag a német egységpolitikán, illetve nemzetiségi kérdésen keresztül szemlélni tudó dán látásmód.

Az előítéletekkel a *Københavnsposten* szakít először: „Figyelembe véve Jellasich despotikus céljait, a magyaroknak kell győzelmet kívánnunk, még akkor is, ha nemzeti túlkapaisaikkal nem is értünk egyet.”⁵⁸

A magyar-horvát konfliktus okainak „leleplezéséért” a *Berlingske Tidende* teszi a legtöbbet. Amennyire csak lehet, próbálja nyomon követni az eseményeket, de egyáltalán nem elégedett az eredménnyel. Szinte állandó passzussá válik cikkeiben: „Minden, ami az Ausztria, Horvátország és Magyarország közötti viszonyról íródik, teljesen homályos és zavaros.”⁵⁹ Részletes híreket közöl Fiume augusztus 31-i megszállásáról, s első pillanatban hamisnak ítéli azt a hírt, mely arról tudósít, hogy V. Ferdinánd visszahelyezte Jellačićot

⁵⁴ *Fædrelandet*, 1849. július 18.

⁵⁵ *Nord og Syd* 204.

⁵⁶ „A nagy forradalmi mozgalomban a magyarok a németekkel tartottak azért, hogy még inkább biztosítsák a szlávok fölötti uralmukat – akiknek rabszolgaként kellett követniük a magyar elképzeléseket –, valamint azért, hogy a betagolt szlávokkal együtt független államot képezhessenek. Ezzel szemben a szlávok azért küzdöttek, hogy elkerüljék népüknek Csehországon keresztül az egységes Németországba történő betagolását, másrészt megakadályozzák az Osztrák Monarchia magyarok általi megconkítását, ami az ő romlásuk révén akarta elérni a teljes függetlenséget.” *Flyveposten*, 1849. január 20.

⁵⁷ *Fædrelandet*, 1848. november 9.

⁵⁸ *Københavnsposten*, 1848. október 6.

⁵⁹ *Berlingske Tidende*, 1848. szeptember 15.

báni méltóságába. Szeptember 18-án minden kommentár nélkül közli a bécsi birodalmi gyűlésen szeptember 11-én felszólaló Polacsek osztrák kormányt felelősségre vonó beszédét,⁶⁰ valamint tudósít a 100 tagú küldöttség kudarcáról. Szeptember 26-án a dán lapok azon csodálkoznak, hogy „István főherceg, aki a császár közeli rokona, most a magyar felkelés élére áll és Jellačić ellen harcol, aki a császár jogait védi a magyarokkal szemben.”⁶¹ Szeptember 30-án a *Berlingske Tidende* még mindig azt nehezményezi, hogy a „legteltesebb sötétség uralkodik Jellasich magyarországi vállalkozásáról.”⁶²

Pulszky Ferencnek köszönhetően, aki Bécsben közzétette Jellačić elfogott leveleit, új megvilágításba kerültek az események. A levelek ismeretében nyilvánvalóvá vált mindenki számára, hogy „az osztrák kormány bizonyos mértékig támogatta Jellasich vállalkozását” – ahogy az óvatos *Berlingske* megfogalmazta.⁶³ A publikált, titkos, „elcsípett” levelek szenzációja mellett szinte eltörpült Lamberg meggyilkolásának híre, hiszen majdnem minden lap a levelekkel volt elfoglalva, melyekre a magyarok a „bakonyi erdőben” letek rá. A *Berlingske Tidende* a leveleket nemcsak hogy teljes terjedelmében közli, de csatolja az osztrák birodalmi gyűlésen a levelek miatt keletkezett vita teljes szövegét is. Az október 3-i manifesztumról 9-én tudnak már Koppenhágában, s 11-étől a bécsi forradalomról naponta érkező újdonságok tartják izgalomban a közönséget.

A Pulszky által közzétett levelek tették nyilvánvalóvá a dánok számára, hogy az udvar eljárása „némi kívánnivalót” hagy maga után, s hosszú, felháborodott hangnemben íródott cikkek születtek a Habsburg-ház intrikáiról. Goldschmidt például egyik cikkében Marie Antoinetthez hasonlítja Zsófia főhercegnőt.⁶⁴ Goldschmidt ugyan még a bécsi forradalom után is érez némi szimpátiát Jellačić személye iránt, de egyértelműen szembehelyezkedik az osztrák házzal, s mélyen elítéli Blum kivégzését. Goldschmidtet Latour halála sem rázza meg, hiszen „nálánál sokkal jobb férfiakat kínoznak meg tucat számra Spielbergben, vagy lőnek főbe Milánóban, miközben egész Európa hallgat.”⁶⁵

A *Københavnsposten* Marxhoz és Engelshez hasonlóan „a német burzsoáziát” és a frankfurti nemzetgyűlést ostorozza a forradalom alatt tanúsított viselkedése miatt. Szerinte érthető Frankfurt féelme, hiszen a bécsi forradalmárok sikere a forradalom németországi győzelmét is jelentené. „Ebben az esetben még abban a szerencsében lehetne részünk, hogy Dahlmann és Schleswig-holsteini társait, mint emigránsokat üdvözölhetnénk Dániában, kivéve persze ha inkább Oroszországba kívánnának emigrálni.”⁶⁶ „A fő dolog már nem a germanizmus, hanem a despotizmus. Bár igaz Schleswig-Holstein még mindig gyenge oldaluk.” – olvasható a *Københavnsposten*ben.⁶⁷

„Lehet, hogy ha Schleswig-Holstein, ez a filozofikus-doktriner mintaállam forradalmi republikánus, sőt vörös állammá válna, örömmel ajándékoznák Dániának, mint ahogy Bécs-et is feláldozták a szlávoknak, akiket néhány hónappal ezelőtt még éppoly hevesen tá-

⁶⁰ *Berlingske Tidende*, 1848. szeptember 18.

⁶¹ *Berlingske Tidende*, 1848. szeptember 26.; *Fædrelandet*, 1848. szeptember 26.; *Flyveposten*, 1848. szeptember 26.

⁶² *Berlingske Tidende*, 1848. szeptember 30.

⁶³ *Berlingske Tidende*, 1848. október 12.

⁶⁴ A tevékenyséjük közötti egyetlen különbséget csak abban látja, hogy Marie Antoinette vállalkozásának nagyobb volt a tétje, hiszen győzelme a francia forradalom összes vívmányának, „egy új világnak” a pusztulását jelentette volna, míg a kisszerűbb Zsófia cselszövésői „csak” helyi konfliktusok kiélezésére voltak képesek. „Másképp viszont – állapítja meg Goldschmidt – a végeredményt tekintve Zsófiának nagyobb szerencséje volt, mint elődjének.” (Nord og Syd Borgerkrigen i Østerrig című cikk, 204.)

⁶⁵ Nord og Syd 223.

⁶⁶ *Københavnsposten*, 1848. október 13.

⁶⁷ *Københavnsposten*, 1848. október 13.

madtak, mint a dánokat.” – elmélkedik az „extrém-demokrata” sajtó.⁶⁸ A bécsi események hatására a *Københavnsposten* egyre nagyobb rokonszenvvel fordul a magyarok felé, miközben fokozatosan távolodik el a szlávoktól.

Míg a radikális-demokrata irányzat Dániában az októberi események után a liberalizmus, s így a magyarság oldalára állt, a nemzeti sajtó a legnagyobb dilemmába került. A *Dannevirke* elismeri és elítéli az osztrák udvar intrikáit. Annak érdekében, hogy minden dán számára világos legyen, mi is történik az Osztrák Császárságban, következőképpen próbálja megmagyarázni a szituációt: „Ausztriában ugyanaz történt, mintha itt, Dániában kormányunk hagyta volna a dánokat és a schleswig-holsteinieket egymással háborúzni, kizárólag azért, hogy királyi, dinasztikus célokat valósítson meg. Így sikerült az osztrák császárnak felszámolni a magyarok önállóságát, sőt lázadásba kergetni őket.”⁶⁹ A *Dannevirke* nem abszolutista lap, s elítéli a „bajonettekkel támogatott osztrák trónt”, valamint azt, hogy a „horvátok vezére kezét nyújtotta a csehek legyőzőjének”, mégis változatlanul a „szülőkörű magyar politikát” hibáztatja azért, hogy „a szlávokat a reakció karjaiba kergette, s emiatt az vissza tudta nyerni hatalmát.” A *Dannevirke* szerint a magyarok túl későn akarnak békülni a délszlávokkal, olyan időpontban, amikor az abszolutizmus már győzelmet aratott.

A bécsi forradalom és a szlávok Windisch-Grätzhez való csatlakozása a nemzeti liberálisokat rázza meg leginkább. A *Fædrelandet* egy porosz politikát elemző cikkében már kettészakadt Németországról beszél: „Komoly harc dúl Ausztriában. Egyik oldalon áll a konzervatív egységpárt a szlávoktól támogatva, másikon a liberális párt, élén a magyarokkal.”⁷⁰ Tíz nappal később, október 28-án egy fontos cikkben, saját politikai nézeteit is mérlegre téve, az Európát uraló két eszméről, a nacionalizmusról és a liberalizmusról ír, arra a kérdésre keresve a választ, hogy vajon melyik fontosabb, melyik viszi előbbre a népeket a fejlődés útján. „A nacionalizmus általában eszköz volt a liberális vezetők kezében, azért, hogy elérjék céljaikat. Ausztriában viszont ez másképp történt.” A cikk szerzője sajátosnak tartja, hogy a csehek és a németek szemben állnak egymással, mégpedig úgy, hogy a reakció hol a német nacionalizmus oldalán (Windisch-Grätz katonai elnyomása) bukkan fel, hol pedig a szláv csehek éljenzik meg Windisch-Grätzet, amikor az ugyanazokkal az ágyúkkal jön Bécs ellen, melyekkel rájuk is lövetett. A bécsiek pedig szabadságukat védik, de ebben a harcban benne van az a törekvés is, hogy a császári államban a németiséget erősítsék a szlávok rovására.

A szlávok magatartásán azonban már a *Fædrelandet* is meglepődik: „Ami először a magyarok túlkapásaival szembeni védelem volt, az a német reakcióval, nemességgel való szövetségben végződött. Ez a szövetség pedig arra irányul, hogy a német és a magyar elemet – mint elfajzott gyereket – a pánszlávizmus karjaiba betagolja. Itt tehát nemcsak arról van szó, hogy a nemzetiség először, a szabadság pedig utána, hanem a szlávizmus feladja az egyszer már kivívott szabadságot a nacionalizmus kedvéért” –⁷¹ írja a nemzeti liberális párt, mely kénytelen rájönni, hogy „először Schleswig, s utána az alkotmány” programja mégsem egészen cseng össze a szláv törekvésekkel.

„Az ember saját magával kerül összeütközésbe, ha ezt a harcot nézi, hiszen mindkét párttal szimpatizál. A szlávokkal elnyomott nemzetiségünkért harcolunk, és kárpótlást kívánunk a százéves szenvedésért, melyet a németek zsarnoksága miatt kellett eltűrni. Ez pedig olyan zsarnokság, mely a schleswigi dánságra is áttevődik, melynek nemzeti tiltakozása a szlávokkal közös. Viszont a bécsieknek is győzelmet kívánunk a reakcióval szemben, hiszen először mutatták meg a fenyegető, eszmegyilkoló abszolutizmusnak és bürokr-

⁶⁸ *Københavnsposten*, 1848. október 13.

⁶⁹ *Dannevirke*, 1849. február 27.

⁷⁰ *Fædrelandet*, 1848. október 18.

⁷¹ *Fædrelandet*, 1848. október 28.

ratizmusnak, hogy a népek még nem fáradtak el a harcban, és nem tehetik az 1848-as évet az 1830-as év pusztá megújított változatává.”⁷² A *Fædrelandet* cikke optimista kicsengéssel zárul: „Reméljük és hisszük, hogy esztelenség feltenni, amit gyakran látunk a dánellenes újságokban, hogy a reakció a nacionalizmust eszközként használja fel arra, hogy a szabadságot elfojtsa. Mi ezzel szemben azt hisszük, hogy akaratlanul is az elnyomott nemzetek használják fel a reakciót a szabadság szolgálatában. A nemzetiségéért lelkes nép ugyanis nem adja fel a legfontosabbat, nem áll meg az úton, mely a nemzeti önállóságon keresztül vezet a szabadság ígérétének földjére.”⁷³

Koppenhága egyetlen dánellenes lapja két nap múlva reagál a cikkre: „És itt, Koppenhágában egy miniszteriális lap ki meri jelenteni, hogy szimpátiája megoszlik a szláv szoldateszka, Jellasic és Windisch-Grätz katonái között! És vajon miért? Mert a szerencsétlen bécsiek németül beszélnek. Hát részük van abban, hogy Németország rablóhadjáratot indított Dánia ellen? Hát persze, Windisch-Grätz a Németországtól való szláv függetlenségért harcol! Prágát talán nem ugyanaz a Windisch-Grätz lövette, aki most a szláv nemzetiséget védelmezi? A dolog nagyon világos, de éppen ezért nem várható el a nemzeti laptól, hogy megértse.”⁷⁴

Ugyan a *Fædrelandet* érezhetően jobban szimpatizál október után a magyarokkal, mint a *Dannevirke*, mégis osztja a schleswigi lap véleményét, hogy Prága bombázásáért s a szláv és a Habsburg-ház között kialakult szövetségért a magyarok is felelősek. Még 1849 júliusában is, amikor cikksorozatában már elismerően nyilatkozik a szabadságharcról, szemrehányást tesz emiatt: „Nem lehet felmenteni a magyarokat az alól, hogy a szlávokkal szemben uralkodási tébolyban szenvedtek. Ha 1848 márciusában ahelyett, hogy nemzeti erejük és felsőbbbségük tudatában régi királyságukat követelték vissza, inkább egyesülve a csehekkel a szláv propaganda élére álltak volna, amire földrajzi fekvésük kiváló lehetőséget nyújtott, akkor megteremthették volna a közös szláv-magyar ausztriai császárságot, melyben egyáltalán nem kellett volna alárendelt szerepet játszaniuk. A német reakció pedig soha nem semmisíthette volna meg a bécsi forradalom eredményeit. Mivel azonban Csehország egyedül harcolt, hamarosan el is bukott, hiszen a délszlávokat a magyarokkal folytatott egyenlőtlen harc kimerítette. A délszlávok eszközei voltak egy olyan politikának, mely célja olyan államrendszer kialakítása volt, mellyel sem ők, sem a magyarok nem lehettek elégedettek. Most pedig Magyarországnak saját szabadsága a tét ebben az életre-halálra szóló nagy harcban. Ha Magyarország elbukik, akkor saját hibájának esik áldozatul”.⁷⁵

Az egyetlen lap, melynek magyarokkal kapcsolatos álláspontján se a Jellačić-Windisch-Grätz szövetség, se a bécsi forradalom vérbefojtása nem változtatott, a *Flyveposten* volt: „A német lapok szakadatlanul arról beszéltek, milyen szégyenteljes ez a háború, mely során a szlávok bezúdultak Magyarországra, és panaszkodtak, hogy milyen barbár módon vezetik ezt. Azt mondták, a támadás a legelvetemültebb erőszak egy nép részéről, mely az egyeduralmat akarja megszerezni olymódon, hogy egy másik népet elnyom. Jellačić serege gyilkol, rabol, gyújtogat. Pedig nincs biztos forrás arról, hogy a horvátok nagyobb borzalmat követnek el a magyarokkal szemben, mint a magyarok a horvátokkal szemben, ha ők vannak erőfölényben. Másrészt távolról sem követett el Jellasic Bécsben nagyobb borzalmakat, mint amelyeket a forradalmárok elkövettek. Sőt, amint mondják, szigorúan fogta katonáit, nagy fegyelmet tartott. Ezért ezek a német mesék pusztá költemények, s ugyanolyan jellegűek, mint azok a történetek, melyeket az észak-német lapok rólunk, dánokról is közölnek.”⁷⁶

⁷² *Fædrelandet*, 1848. október 28.

⁷³ *Fædrelandet*, 1848. október 28.

⁷⁴ *Københavnsposten*, 1848. október 30.

⁷⁵ *Fædrelandet*, 1849. július 17.

⁷⁶ *Flyveposten*, 1849. február 13.

A bécsi forradalom során megmutatkozó ellentmondások tehát először gondolkodtatták el, sőt hozták zavarba a dán közvéleményt, s készítették az események újragondolására.⁷⁷

VI. A dán szemlélet megváltozásának okai

Több oka is van annak, hogy 1849 tavaszára a dán sajtó magyarellenes hangulata oldódni kezd, és a Budapest-Frankfurt szövetség emléke egyre inkább megfakul. Ez utóbbi elsősorban annak köszönhető, hogy maga a német központi hatalom is hanyatlásnak indult az augusztus 20-i malmői fegyverszünet után, s veszített jelentőségéből.

A május 18-a óta ülésező német nemzetgyűlés munkáját és a liberális egységtörekvéseket a porosz követ szeptember 2-i hozzászólása zavarta meg először, mikor is a Poroszország által megkötött malmői fegyverszünetet bejelentette. A schleswig-holsteini Dahlmann szeptember 5-i tiltakozása jól tükrözi a fegyverszünet miatti elkeseredést, másrészt a tényt, hogy a német egység ügye milyen szorosan kapcsolódik a schleswig-holsteinizmus-hoz. „Vajon elárulhatjuk-e saját német húsunkat és vérünket, és átengedhetjük-e német testvéreinket a pusztulásnak? Önöknek meg kell védeni Németország egységét, hiszen veszély fenyegeti! Ezt az egységet a fegyverszünet most szétroncsolja és tönkrezúzza. Ha Önök most meghajolnak, már nem járhatnak soha többé emelt fővel, mint eddig.”⁷⁸

Dahlmannak, mint a „fegyverszünetet tárgyaló bizottság” frontemberének sikerült elérnie a Schmerling-minisztérium bukását s a fegyverszünet elvetését. A győzelem azonban csak rövid ideig tartott, hiszen a János főherceg által kormányalakítással megbízott Dahlmann képtelen volt eleget tenni feladatának. Ennek fő oka a dán diplomácia kompromisszumkész álláspontja volt, mely kifogta a szelet Dahlmann vitorlájából. A korszak legtehetségesebb, de meglehetősen önhatalmú, konzervatív egységpárti fiatal dán diplomatája, H. C. Reedz ugyanis, felvállalva saját kormányával szemben is a konfliktust, hajlandónak mutatkozott kisebb engedményeket tenni a fegyverszünet egyes pontjaival kapcsolatban. Nem utolsósorban ezeknek az engedményeknek is köszönhető, hogy szeptember 16-án – mint tudjuk – a Pál-templom jóváhagyta a fegyverszünetet, s hozzájárult a döntés következtében szeptember 18-án kitört frankfurti felkelés vérbefojtásához.⁷⁹

⁷⁷ Annak ellenére, hogy a dánok elítélték a magyarok nemzetiségi politikáját, nem vitatták, sőt őszinte csodálattal adóztak az érdekegyesítés programjának, a Batthyány-kormány konszolidációs tevékenységének s az országgyűlés munkájának. A Berlingske Tidende szinte végig követte az utolsó rendi országgyűlés tevékenységét, s még közvetlenül a februári forradalom kitörése előtt is kiegyensúlyozottnak látta az ellenzék és a kormány viszonyát, mely példaértékű volt a dánok számára, hiszen a titulusoktól ma is irtózó dánok 1848-ra már akkor is azért voltak büszkéek, mert az átmenet békésen történt, mert VII. Frederik „európai társaival” ellentétben önként adott alkotmányt, mert a dán társadalom egyes rétegei vagyontól és címtől függetlenül összekovácsolódtak és a külső fenyegetettségnek köszönhetően szilárd egységet alkottak. Bár a magyarok eredményes belpolitikai intézkedései pozitív súllyal estek latba a mérleg serpenyőjében, 1849 tavaszáig a Kopenhavnsposten olvasótáborán kívül valószínű nem sok dánzt rázott volna meg a Magyarország legyőzetéséről szóló hír.

⁷⁸ Thorsøe 329.

⁷⁹ A malmői fegyverszünet jelentőségét a kor vezető politikusai is hasonlóképpen ítélték meg. Ugyan Berlin és Frankfurt látványos szakítása csak 1849. április 3-án, a német császári korona visszautasításával következett be, több kortárs is úgy véli, a malmői fegyverszünet pecsételte meg a liberális német egységpolitika sorsát. 1848. szeptember 12-én Palmerston a következőket írja Lord Cowleynek, a frankfurti angol követnek: „Ha a nemzetgyűlés megpróbálná a fegyverszünetet megsemmisíteni oly módon, hogy megakadályozza keresztülvitelét, nyilvánvaló, hogy a kettő közül valamelyik bekövetkezik: vagy Poroszország és azok a német államok, melyek érdekeltek a fegyverszünet fenntartásában, megtagadják az engedelmességet a központi hatalomnak, és akkor a német egységkísérlet végleg zátonyra fut, vagy Poroszország a többi német ál-

Nem meglepő tehát, hogy a dán közvélemény 1848 végén már a magyar-német együttműködést sem látja veszélyesnek, s a továbbiakban a „magyar-kérdés” Frankfurthoz kötése lekerül a napirendről. 1849 elején a hírek is arról győzik meg a dán újságolvasót, hogy a magyarok teljesen egyedül vannak, s a szabadságharc a német egységtől független, különálló jelenség, mely az esetleges rokonszenv-nyilvánítások ellenére sem von maga után komoly fegyveres összefogást. A közvélemény szemléletét azonban meggyőzőbb és nyomósabb okok változtatták meg. A három fő tényező, mely segített megszüntetni a dán előítéleteket, hamarosan és szinte egy időben jelentkezett a sajtóban. Mindenek előtt a magyar hadsereg eredményei és az osztrák bulletinek tartalma közötti ellentmondás felismerése, majd az 1849. március 4-i olmützi oktrojált alkotmány – mely az annyira várt föderalisztikus megoldás helyett centralisztikus berendezkedést kínált – kihirdetése, végül pedig az európai sajtó (főleg Anglia) magyarokkal kapcsolatos véleményének megváltozása kényszerítette a dán közvéleményt arra, hogy eddigi nézeteit ártértelmezje.

VII. Hadműveletek az osztrák bulletinek tükrében

A németekkel folytatott háború különösen fogékonyra tette a dánokat arra, hogy megkülönböztetett figyelmet szenteljenek ne csak a hazai, hanem a nemzetközi katonai eseményeknek is. Természetes, hogy a magyarországi hadmozdulatokat is mikroszkopikus vizsgálatnak vetették alá, hiszen a kontinens közepén zajló szárazföldi háború váratlan fordulataival, „izgalmaival” kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy az előkerült közép-európai térképek, fantáziájuk, valamint a Welden-féle jelentések segítségével rekonstruálják, illetve „leleplezzék” az eseményeket. Ez a katonáskodási láz tükröződik a magyar hadműveletekkel kapcsolatos megjegyzésekben is, s a magyar, illetve a dán háború egy-egy katonai mozzanata között felfedezett analógia is arra utal, hogy a dán nép a körülményekből kifolyólag talán jobban beleélte magát a magyarországi eseményekbe, mint bármelyik más európai nemzet.

1848 végéig senki nem kételkedett Dániában abban, hogy „legkésőbb újjáre leverik a magyar felkelést”, hiszen „minden oldalról csapatok masíroznak, hogy körbevegyék a lázadók szétszórt és fegyelmetlen csapatait.”⁸⁰ A *Berlingske Tidende* novembertől folyamatosan várja a híradást arról, hogy „Magyarország meghajol a hatalom előtt és kegyelemre megadja magát.”⁸¹ 1849. január 29-én a *Berlingske Tidende* egy 10 nappal korábbi pesti tudósítást közöl: „Azok a személyek, akiknek volt alkalmuk Windisch-Grätzcel beszélni, azt állítják, hogy Windisch-Grätz kijelentette, miszerint a magyarországi hadjárat legfeljebb három hét alatt befejeződik. Ismeretes, hogy a herceg arról híres, hogy mindig megtartja a szavát.”⁸² A *Flyveposten* 1849. február 1-jén ugyanerről biztosítja olvasóit.⁸³

Kivételesen a *Københavnsposten* is egyetért a két lappal: „Alig lehet kétségünk afelől, hogy elbuknak, hiszen egész Magyarországot ellenség veszi körül. A horvátok és a szerbek

lammal együtt meghajlik a központi hatalom határozatai előtt. Az utóbbi bekövetkezése esetén viszont a schleswigi kérdés sokkal nagyobb és fontosabb jelleget öltene, és a konfliktus jelentősen kiterjedne. Viszont ez egyet jelentene egy általános európai háborúval, melynek kirobantásáért egyedül a központi hatalom lenne felelős.” Thorsøe 398. Talán a kiragadott idézet is kelőképpen bizonyítja, hogy a dán háború – ha korlátozott méreteinél fogva nem is volt elég jelentős ahhoz, hogy a német egység folyamatát meggyorsítsa – akkora befolyással mégiscsak rendelkezett, hogy gyengítse, sőt lehetetlenné tegye megvalósítását. A hároméves háború tehát, bár indirekt módon, de a malmői konvención keresztül Magyarországon is éreztette hatását, amennyiben a szabadságharcot egyetlen külpolitikai szövetségésétől fosztotta meg.

⁸⁰ Berlingske Tidende, 1848. december 13.

⁸¹ Berlingske Tidende, 1848. november 9.

⁸² Berlingske Tidende, 1849. január 29.

⁸³ Flyveposten, 1849. február 1.

délről, a románok és az oroszok keletről fenyegetik az országot, míg Jellasich és Windisch-Grätz alatt szláv és német seregek gyülekeznek.”⁸⁴

A *Fædrelandet* egy 1849. március 5-i európai helyzetet elemző cikkében úgy találja, hogy „most nyugalom van mindenhol Európában. Ugyan zajlik az osztrák–magyar háború, de nem sokan kételkednek kimenetelében, ezért ez a harc nem tud különösebb figyelmet magára vonni.”⁸⁵

Január 29-e után azonban egyre kínosabb lesz a Berlingskének nap mint nap közölni, majd visszavonni a Lipótvár bevételéről szóló híreket, s várni a 21-i bulletin megérkezését, mellyel majd igazolni tudja a vár esztét.

Az első hír, mely komolyabban megingatja a bulletinokba vetett bizalmat, Perczel január 22-i szolnoki győzelme volt, mely február 6-án jelent meg a félhivatalos sajtóban, s melyről a bécsi bulletinek „gyanúsán hallgattak”.⁸⁶ Február 12-én a *Flyveposten* is úgy látja, hogy a győzelmi jelentések ellenére Ausztriának problémái vannak.⁸⁷ A *Fædrelandet* február 14-én panaszkodik a Magyarországról érkező „egymásnak teljesen ellentmondó hírekre, hiszen a Breslauer Zeitung egészen másképpen hangzik, mint a bécsi győzelmi jelentés”.⁸⁸ A *Berlingske Tidende* nyíltan csak február vége felé meri kétségbe vonni Welden jelentéseinek hitelességét, miután a porosz kormány kritikáját szó szerint dán nyelvre fordítva leközölte: „Az a figyelem, melyet kormányunk Poroszország helyzetéből adódóan az európai kérdésekre fordít, most bizonyos tudósítások alapján a magyar viszonyokra irányul. A kormányhoz más úton eljuttatott hírek különös módon eltérnek a hivatalos osztrák jelentések híreitől. Ezek alapján Ausztria győzelmeinek sokkal kisebb a jelentősége, mint ahogy azt az osztrák bulletinek elolvasása után vélne az ember.”⁸⁹

Ettől fogva érezhető lesz a bulletinek kellő kritikával való kezelése, majd fokozatos semmibe vétele. Február 17-én már a *Berlingske* is meri használni a Szilézián keresztül érkező hírt, miszerint február 1-je és 4-e között orosz csapatok szállták meg Brassót és Nagyszebent. A *Berlingske* csodálkozik azon, hogy a 22. hadijelentés hallgat az eseményről, miközben a „Lloyd miniszteriális lap úgy említi, mint egy közönséges tőzsdehírt.”⁹⁰ Míg a *Berlingske Tidende* csak „furcsállja” az oroszok Erdélybe való bevonulását, a *Københavnsposten* február 19-én felháborodva támadja a Journal des Debat nevű lapot, mely „miközben egész Németországra az osztrák bulletinekben kételkedik, egyik cikkében a magyarokat dicsekvőnek mondja, éppen akkor, amikor Windisch-Grätz helyett a kozákok mennek Erdélybe”.⁹¹

A tavaszi magyar győzelmeket az április 24-én Bécsben keltezett külföldnek szóló levél erősítette meg először hivatalosan is, mely május 1-jén a *Berlingske Tidende* címlapján jelent meg. Az osztrák kormány felszólít mindenkit arra, hogy „aki a jó ügygel tart, fenntartással fogadja a magyar csataterkekről érkező nem hivatalos forrásból származó híreket, ugyanakkor bízson az osztrák kormányban.”⁹² A dán közönség erre azonban már nem igazán volt fogékony.

Április végére az osztrák sereg nyomasztó helyzetét már semmilyen hivatalos forrás nem tudja eltitkolni. A *Berlingske Tidende* május 1-jei száma közli Windisch-Grätz április 21-én keltezett seregéhez intézett búcsúkiáltványát,⁹³ a május 5-i szám pedig arról tájéko-

⁸⁴ *Københavnsposten*, 1848. december 27.

⁸⁵ *Fædrelandet*, 1849. március 5.

⁸⁶ *Berlingske Tidende*, 1849. február 6.

⁸⁷ *Flyveposten*, 1849. február 12.

⁸⁸ *Fædrelandet*, 1849. február 14.

⁸⁹ *Berlingske Tidende*, 1849. február 13.

⁹⁰ *Berlingske Tidende*, 1849. február 19.

⁹¹ *Københavnsposten*, 1849. február 19.

⁹² *Berlingske Tidende*, 1849. május 1.

⁹³ *Berlingske Tidende*, 1849. május 1.

tat, hogy az osztrák kormány hivatalos segítséget kért a cártól.⁹⁴ Május 10-én a *Berlingske* már a május 2-i „pozsonyi konferenciáról” számol be, ahol egy dunai gőzhajón az illetékesek az orosz intervenció részleteiben állapodtak meg.⁹⁵ I. Miklós május 9-i kiáltványa, melyet május 24-én közöl a félhivatalos lap, végleg meggyőzhetett mindenkit arról, hogy az osztrák sereg ebben a hadjáratban alulmaradt.⁹⁶ Buda bevétele, s az újabb főparancsnokváltás hírére a dán sajtó hangja egyre gúnyosabbá válik, s leplezetlen ironiával bírálja az osztrák hadvezetés ügyetlenségét, míg növekvő csodálattal és kíváncsisággal igyekszik megérteni a magyar győzelmek titkait. A „statáriális bulletinek” legszellemesebb kritikusa kétségkívül a *Københavnsposten* volt. „Magyarországon is véres hűsvét volt idén” – írják április 14-én a dán demokraták. „Ha megfigyeljük, hogyan vezetik magyar részről ezt a különös háborút, joggal kételkedhetünk abban, lesz-e egyáltalán Pest környékén döntő csata. A magyarok ugyanis soha nem az osztrák tábornokok várakozásainak megfelelően harcolnak. Már januárban is panaszkodott Windisch-Grätz amiatt – akárcsak az osztrák tábornokok annak idején Napoleonra –, hogy az ellenség soha nem ott tartózkodik, ahol az ember várná; továbbá a hadtudomány szabályai által előírt döntő csatára sem lehet rábírní. Windisch-Grätz tehát megveti az ellenséget, mely ugyan folyamatosan győzelmeket arat, de mégsem tudja, hogyan kell háborút viselni.”⁹⁷

Április 28-án lelkes hangon értékeli a lap az eseményeket: „Ez a négy hónapos hadjárat, melyet 200 000 ember vitt véghez egy nép ellen, melyet 8 oldalról támadtak meg, jobban meglepte az európai reakciót, mint bármi más. A reakció 8 nappal ezelőtt még meg volt győződve róla, hogy jól felszerelt csapatokkal mindent el lehet érni. A magyarok nem újságcikkekkel és hadijelentésekkel, hanem tettekkel valósították meg céljaikat. A legjobb osztrák mintazászlóaljok, melyek a gyakorlótéren tömbként mozogtak és minden lehetséges pusztító eszközzel fel voltak szerelve, megtörték a rosszul felfegyverzett, de fanatizmusig lelkes honvédszászlóaljok előtt. Ilyen háború aligha volt a középkor óta, és következményei kiszámíthatatlanok.”⁹⁸

A tavaszi hadjáratról a *Fædrelandet* is hasonló rajongással ír: „Ez egy olyan hadjárat, mely Napoleon oroszországi hadjáratára emlékeztet, csak persze kisebb méreteken.”⁹⁹ Július 21-én a *Fædrelandet* Magyarországról szóló négy részes cikkét azzal a megállapítással fejezi be, hogy „kiszámíthatatlan a hadjárat kimenetele, hiszen olyan hadvezérek állnak a magyar hadak élén, akik tehetségüknek köszönhetően arattak győzelmeket, és rangjukat nem protekció vagy »hercegi kegyek« segítségével szereztek.”¹⁰⁰ A *Københavnsposten* maga is mosolyog azon, hogy a Szilézián keresztül érkező híreknél tipikus, hogy „ha délen következik be egy győzelem, csak Bem, ha északon, akkor csak Görgey vagy Dembinszky lehetett a parancsnok. Ez annál is inkább meglepő, hiszen olyan győzelmeket tulajdonítanak nekik, melyeknek helyszíne 20-30 mérföldre fekszik egymástól. Persze nincs kizárva, hogy Bem június végén Besztercénél megveri az oroszokat, néhány héttel később Szenttamásnál Jellasicht.”¹⁰¹ Azt viszont éppen a *Københavnsposten* hangsúlyozta a legjobban, hogy az

⁹⁴ Berlingske Tidende, 1849. május 5.

⁹⁵ Berlingske Tidende, 1849. május 10.

⁹⁶ Berlingske Tidende, 1849. május 24.

⁹⁷ Københavnsposten, 1849. április 14.

⁹⁸ Københavnsposten, 1849. április 28.

⁹⁹ Fædrelandet, 1849. június 26.; Míg a Københavnsposten a katonai sikerek titkát a „fanatizmusig lelkes” népfelkelőkben látja, a nemzeti liberális lap három tábornokban, talán éppen a fontos forrásnak számító Examiner című lap hatására. A Fædrelandet 1849. június 27-i számában az Examinerből idéz, mely „biztos forrásból tudja”, hogy Paskievicsnek nincs túl sok kedve a magyarországi háborúhoz, hiszen „Magyarország három tökéletes tábornok miatt (Görgey, Bem, Dembinszky) komoly előnyt élvez Oroszországgal szemben”. Fædrelandet, 1849. július 27.

¹⁰⁰ Fædrelandet, 1849. július 21.

¹⁰¹ Københavnsposten, 1849. július 28.

oroszosztrák-magyar háború hadműveleteit előreláthatólag a tehetséges magyar vezérek tevékenysége teszi majd még érdekesebbé.¹⁰² „Abban biztosak lehetünk, hogy a magyarok vezetői olyan tervet készítettek, hogy a nagy dráma utolsó felvonása nem gyenge ellenállással lesz egyenlő.”¹⁰³

A megkezdődő orosz hadműveletek újabb bulletineket szültek, melyek a dánok véleménye szerint sokkal használhatóbbak és tárgyilagosabbak, mint az osztrák jelentések. A *Berlingske Tidende* például a 14. orosz bulletint – mely az erdélyi eseményekről és Nagyszében bevételéről tudósít – használja fő forrásként a hadműveletek rekonstruálásához, hiszen „ez alapján a dolgokat jobban és érthetőbben lehet átlátni, mint a Wiener Zeitung tudósításai alapján”.¹⁰⁴ A *Københavnsposten* azonban az orosz bulletinekből tükröződő magyarok iránti tisztelet sem akadályozza abban, hogy bírálja az orosz hadvezetést: „A hírek szerint Cseodajevet, aki egyszer Debrecenre már elfoglalta, de akit Paskievics utána visszarendelt a főserghez, most újra Debrecenbe küldték, hogy megakadályozza Görgey Dembinszkyvel való egyesülését. Hogy ezt az ide-oda sétát mivel lehet magyarázni, nem tudjuk. Tisztázását átengedjük az orosz-barát, lojális Berlingskének.”¹⁰⁵

A szabadságharc katonai eseményei közül a legnagyobb elismerést és bámulatot kétségkívül Görgey július 15-i és 17-i váci csatái, illetve az ezeket követő északi menete, váratlan eltűnése váltotta ki. Szinte mindegyik lap foglalkozik vele és találgat. „Görgey boldont csinált Paskievicsből” – foglalja össze röviden a *Københavnsposten* Görgey nyári hadjáratának eredményét.¹⁰⁶ Augusztus 15-én a következőket írja a lap: „Azt mondják, az orosz tábornok Grabbe – akinek az volt a feladata, hogy Görgeyt üldözze, de »elvesztette a nyomát« – parancsot kapott, hogy forduljon vissza. Nagyobb baj viszont – ami a többi tudósításból derül ki –, hogy maguk az oroszok is elvesztették Grabbe nyomát, mint ahogy Rüdiger és a többi orosz hadoszlop nyomát is, melyek a hadjárat kezdetekor Felső-Magyarországra nyomultak be.”¹⁰⁷ A *Berlingske Tidende* augusztus 3-án írja Görgey váci csatáival kapcsolatban: „Úgy tűnik a hírek az orosz vereségről igazak, amennyiben a hivatalos Wiener Zeitung még mindig hallgat azokról a csatákról.”¹⁰⁸ Augusztus 6-án a *Berlingske Tidende* ismét a „fáradhatatlan Görgeyről” beszél, „aki valahol a Tisza bal oldali átkelőjénél állást foglalt.”¹⁰⁹ Augusztus 10-én a *Berlingske Tidende*-nek még mindig nincsenek pontosabb hírei Görgeyről. „Grabbe hadosztálya üldözi Görgeyt, aki most valahol Csongrádban van.”¹¹⁰ 11-én a félhivatalos lap úgy tudja, hogy „Görgey még nem ment át a Tiszán, hanem Miskolc és Eger között van, és úgy vélik, hogy a komáromi parancsnok azért vállalkozott a vakmerő manőverre, hogy Görgeynek alkalmat adjon átjutni a Tiszán.”¹¹¹ Míg a *Fædrelandet* augusztus 13-án közli olvasóival, hogy „Paskievicsről és Görgeyről semmi biztosat nem lehet tudni”,¹¹² a *Berlingske Tidende* azt állítja, hogy „Paskievics Nagyvárad felé operál, és Grabbe üldözi Görgeyt, aki bevehetetlen állást foglalt el a naményi mocsár közelében.”¹¹³

Görgey július 17-i csatája még a *Flyveposten* elismerését is kivívja. Talán ez az egyetlen eset, amikor az osztrákokkal szemben a magyarok pártját fogja. Panaszodik a Wiener

¹⁰² *Københavnsposten*, 1849. július 6.

¹⁰³ *Københavnsposten*, 1849. július 11.

¹⁰⁴ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 10.

¹⁰⁵ *Københavnsposten*, 1849. augusztus 2.

¹⁰⁶ *Københavnsposten*, 1849. augusztus 14.

¹⁰⁷ *Københavnsposten*, 1849. augusztus 15.

¹⁰⁸ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 3.

¹⁰⁹ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 6.

¹¹⁰ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 10.

¹¹¹ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 11.

¹¹² *Fædrelandet*, 1849. augusztus 13.

¹¹³ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 13.

Zeitung hamis tudósításaira, s a csata részletes ismertetését egy rövid elismerő mondatral fejezi be: „Így operál tehát Görgey a Kárpátok és az orosz-osztrák főseregek között.”¹¹⁴ Jól érzékelteti a nyári hadjáratral kapcsolatos feszült érdeklődést a *Berlingske Tidende* augusztus 14-i mentegetőzése: „Bár a bulletinek régebbi hadi eseményeket is tartalmaznak, fontosnak tartjuk, hogy közöljük az alábbi hivatalos tudósításokat, különösen azért, mert érintik a július 17-i eseményeket, melyekről oly sok zavaros hír keringett.”¹¹⁵

Augusztus 23-ig, a fegyverletétel hírének megérkezéséig a dánok úgy tudják, hogy Görgey még mindig „valahol északon egy mocsárban van”. Csak 1849. szeptember 14-én jelenik meg a *Flyveposten*-ben a Times egyik nagy cikke, mely ennek a hadjáratnak a részleteit taglalja.¹¹⁶ A Times „Magyar háború és Görgey” című cikke szerint „az egész háborúban Görgeyt illetik a legnagyobb babérok, ha figyelembe vesszük csekély erőit és helyzetének nehézségét”. Szabadságharc alatt nyújtott teljesítményének tetőpontját a nyári hadjáratban látja a cikk írója. „Tíz nappal a váci csata és sikerrel koronázott visszavonulása után Görgeyt Miskolcnál erős állásban találjuk, kitevé annak a veszélynek, hogy az oroszok átkelnek Tiszafürednél. Ő maga Tokajnál kelt át ugyanezen a folyón, és bár seregének egy osztagát Nagy Sándor vezetése alatt augusztus 2-án Debrecen közelében megverték, Görgey töretlenül vonult dél irányába, hogy elérje a nagy célt: Bem és Kossuth seregeivel való egyesülést. Közben mindenki azt hitte, hogy még mindig a Tisza jobb oldalán van, s ő ezalatt nemcsak hogy átkelt ezen a folyón, de közeledett a Maros vidékéhez! Ennek a rendkívüli menetnek a részletei még ismeretlenek számunkra, de mivel ismerjük a végeredményt, nyilvánvaló, hogy jobban manőverezett, mint Paskievics, akit láthatólag megtesztett Nagy Sándor oldalmozdulata.”¹¹⁷

Ennek a hadjáratnak „művészi mivoltát” a Daily News világsi fegyverletétel hatása alatt írt cikke sem vitatja, mely Görgeyt professzionális, de hazaszeretet hiányában szenvedő katonának ábrázolja. „A híres, hihetetlenül, szinte művészi módon végrehajtott legutóbbi hadműveletében is az motiválta, hogy a tömeget egyetlen ágyú vagy fegyver elvesztése nélkül adja át, kizárólag azért, hogy az ellenség szemében fontos legyen a kapituláció, hogy Kelet-Európa legyőzhetetlen tábornokként őrizze meg emlékét.”¹¹⁸

Július végén, augusztus elején – nem utolsósorban Görgey sikereinek hatására – a dán közvéleményen egyfajta „könnyelmű optimizmus” lett úrrá, s Észak-Európából úgy látszott, hogy a magyar tábornokok nemcsak az osztrák, hanem még az orosz seregeknek is komoly nehézségeket tudnak okozni. Az eddig kigúnyolt osztrák bulletinek most teszik meg káros hatásukat: augusztus 1-jén a *Københavnsposten* már semmilyen magyar vereséggel kapcsolatos hírt nem hisz el.¹¹⁹

¹¹⁴ Flyveposten, 1849. július 30.

¹¹⁵ Berlingske Tidende, 1849. augusztus 14.

¹¹⁶ Flyveposten, 1849. szeptember 14.; Az a tény, hogy az írás a Timesban jelent meg, a dánok számára eleve garantálta a cikk állításainak valódiságát, hiszen a Timesnak Dániában nagy becsülete volt. Orla Lehmann nagy sikerként könyvelte el, sőt még emlékiratában is kiemeli, hogy angliai útja során lehetőséget kapott a Timesban ismertetni a schleswigi helyzetet.

¹¹⁷ Flyveposten, 1849. szeptember 14.

¹¹⁸ Fædrelandet, 1849. szeptember 18.

¹¹⁹ „A Magyarországra bevonult seregek teljes pusztulásnak vannak kitevé. Görgey bevette Kassát, s ezzel az orosz seregeket elvágta utánpótlásuktól, és mivel a másik oldalról Dembiński fenyegeti, aki a magyarok tulajdonképpen főcsatáját vezeti, már Paskievicsnek kell kicúsúsnia a gyűrűből, nem pedig a magyaroknak. Hogy Paskievics visszavonul, abból is látszik, hogy főhadiszállását Hatvanról Gyöngyösrre tette át. Erre valószínű a Dembińskitől elszenvedett hatvani vereség után kényszerült, melyet a bécsi tudósítások persze nem említenek. Közben Görgey talán megtámadta az orosz hadtestet, mely Miskolcon állomásozik, nehogy Paskievics a visszavonulás során egyesülhessen vele. A bécsi lapok ugyan arról adnak hírt, hogy Görgey Tokajnál átkelt a Tiszán, de ez csak egy pusztá feltételezés, és a bécsi lapok feltételezései, akárcsak költeményeik,

Görgey hadműveleteivel kapcsolatban még a *Flyveposten* is optimista: „Hogy Görgeynek sikerült magyarjaival a két hatalmas orosz-osztrák hadtest közül kicsúsznia és elérnie a Tiszát, ahol aligha akadályozzák majd meg, hogy egyesüljön Dembiánskivel, már nem kétséges.”¹²⁰

A *Fædrelandet* is kétségeit fejezi ki augusztus 8-án afelől, hogy Haynau elfoglalta volna Szegedet, amiről a Wiener Zeitung tudósított. „Az osztrák lapok győzelmi kiáltásban törnek ki és hirdetik a dráma végét. Ezek a lapok tele vannak a Magyarországgal kapcsolatos legabszurdabb hírekkel.”¹²¹

Mivel a főszeregről augusztus 3-a után a *Berlingske* nem sok mindent tud írni, tudósításai középpontjába a komáromi várórség sikeres működése kerül. Így augusztus 3-án Kosztolányi Mór ezredes július 25-26-i tatai rajtaütéséről tudósít,¹²² 10-én pedig rosszul titkolt elégedettséggel nyugtazza, hogy „Klapka Győrben reggelizett”. 11-én hosszasan ecseteli a kétségbeesett hangulatot, mely Bécsben uralkodik. „Bécsből már küldtek erősítést, és Olmützből jönnek csapatok, hogy a bécsi garnizont erősítsék.”¹²³ Augusztus 13-án, a fegyverletétel napján Koppenhágában fontos újságnak számított, hogy „az osztrákok Komáromon kívül jelentős vereséget szenvedtek, és a magyarok Győrből is elvitték a katonai készleteket.” „Arról, hogy az odaáramló osztrák erősítésnek sikerül-e elvágni a magyarok visszavonulását, vagy visszavetni az erődhöz őket, majd a következő postában kapunk felvilágosítást.”¹²⁴

A kósza híreket, melyek a magyarok kimerüléséről vagy a trónfosztás miatt kialakult belső konfliktusokról tájékoztattak, egyszerűen hivatalos osztrák propagandának minősítették, hiszen másfél év alatt hozzászókkott az európai közvélemény ahhoz, hogy esetleges magyar vereségnek vagy visszavonulásnak is a csodával határos módon győzelemsorozat lesz az eredménye. Így augusztus 23-án, mikor a hamburgi postát kibontották, a dán fővárosban alig hittek a szemüknek. A világosi fegyverletétel hírére kialakult spontán reakció a meglepetés és csalódás érzése volt. Az első megnyilvánulások azonban – amint egy fegyverletételről tudósító hír közlésekor várható lenne – még mindig nem a sajnálatról, hanem a sikeres magyar hadvezetés iránti bámulatról tanúskodnak: „A dolog szinte hihetetlen! Világos egészen közel fekszik Aradhoz, körülbelül 2 mérföldre északralet irányába. Hogy jött Görgey ide? Ő, aki minden hivatalos és nem hivatalos hír szerint a Felső-Tiszánál állt! Sőt az orosz bulletinek még július utolsó napjaiban is Miskolc és Tokaj között mozgatják, erre ő augusztus 13-án Aradnál adja meg magát! Hogy ezt a manővert hova tegyük, nem látja be teljesen az ember.”¹²⁵

hencegések. Saját publikumuk sem hisz már egy cseppet sem nekik, s amint tudjuk Bécsben már régóta az ellenkezőjét gondolják annak, mint amiről a lapok mesélnek.” *Københavnsposten*, 1849. augusztus 1.

¹²⁰ *Flyveposten*, 1849. augusztus 6.

¹²¹ *Fædrelandet*, 1849. augusztus 8. A *Fædrelandet* ugyanebben a számában idéz egy német elemzést, melynek szerzője „fáradtságos módon összehasonlította az erdélyi hadműveletekről eddig kiadott 13 orosz bulletint: e szerint a székelyek ebben és a tavalyi háborúban összesen 71 ágyút és 15 800 embert vesztek, míg az oroszok egyetlen ágyút sem, s összesen csak 203 halottat és sebesültet. Lüders és Grotenhjelm 3 nagyobb és 6 kisebb csatában győzött, Székelyföldet négyszer hódította meg, kétszer fegyverezte le és háromszor büntette meg. Mindezek ellenére a székelyek jelen pillanatban tömegével állnak fegyverben, s Grotenhjelm saját bevallása szerint is túlerővel támadják Besztercét. Túlerővel áll szemben Lüders is Fogarasnál, a Nagyszébenbe és Kolozsvárra vezető utakat a székelyek elbarikádozták, az oroszokat pedig arra kényszerítik, hogy Clam hadtestét segítségül hívják. Végül pedig imponáló erővel törnek be Moldáviába.”

¹²² *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 3.

¹²³ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 11.

¹²⁴ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 13.

¹²⁵ *Berlingske Tidende*, 1849. augusztus 23.

A *Dannevirke* már augusztus 23-án délután közli a fontos, váratlan újságot: a magyarok ügye hirtelen elveszett. „Görgey, Magyarország legbátrabb tábornoka 30-40 000 fős seregével megadta magát. Ez hihetetlen! Hogy teremhetett Görgey hirtelen Aradnál, akiről mindenki azt hitte, hogy Észak-Magyarországon van, hogy jöhetett hirtelen át a Tiszán az orosz hadsereg vonalán? Nem, a történet misztifikáció!”¹²⁶

A magyarázat augusztus 23-, 24-, 25-én kézenfekvőnek tűnik: ez csak úgy történhetett, hogy Görgey – akit a Nord og Syd szerkesztője még a fegyverletétel után is „modern korunk romantikus hősének” titulál¹²⁷ – megegyezett az oroszokkal, akik hagyták békén levonulni. A *Dannevirke* 23-án délelőtt, a fegyverletétel hírének vétele előtt Görgey menetét még a következőképpen méltatja: „Görgeynek, miután felmentette Komáromot és hosszú időre ellátta élelemmel, július közepére sikerült veszteség nélkül áttörni a sokkal nagyobb orosz seregen Vácnál, majd az északi hegyekbe, Losoncra vetnie magát. Görgey sikeresen vitte ki ezt, és magyar tábornokhoz méltón tört keresztül az őt körülvevő ellenséges csapatokon. Ugyan üldözte őt Rüdiger és Grabbe, de Görgey teljesen eltűnt a hegyekben. Minden, amit azóta mondanak róla, csak üres feltételezés. Úgy tűnik, Rüdiger és Grabbe már mégsem üldözi őt, pusztán azért, mert teljesen eltűnt.”¹²⁸ A délután befutó hamburgi posta azonban megváltoztatta a lap véleményét. A *Berlingske* sem tud napirendre térni a fegyverletétel fölött: „A dolog csak úgy magyarázható, hogy Görgey célja az volt, hogy véget vessen a magyar ügynek. Görgey áruló lenne? Ez annyira hihetetlen, és mégsem lehet mást feltételezni, ha csak nem akarjuk az egész Görgey kapitulációjáról szóló tudósítást nagy hivatalos hazugságnak tartani. Hogy Görgeyt a sértett önérzet vagy a haza ügye iránti kétségbeesés motiválta, csak a jövőben fogjuk megtudni. Lehetetlen, hogy egy férfi, aki a hős nevet vívta ki magának, egy férfi, akit istenítettek, igen, akit a felhőkbe emelt serege, sőt egész népe, áruló legyen. Hogy Görgeyt mi motiválta, nem lehet megérteni. A fegyverletétel foltot ejtett a hős becsületén, akit röviddel ezelőtt egész Európa ámulva figyelt, s úgy találjuk, hogy bármennyire is kifejeztük korábban az ifjú hős iránti csodálatunkat, semmi nem tud bocsánatot adni magatartására ebben az ügyben.”¹²⁹

A hirtelen felindultság azonban hamarosan véget ér, s 24-én a részletek ismeretében már úgy látja a *Berlingske Tidende*, hogy „minden egyes nap az országnak új, nehezen gyógyuló sebet jelentett volna”.¹³⁰

A fegyverletétellel nem szűnt meg a hadügyek iránti érdeklődés, hiszen augusztus 30-án a *Berlingske* közli olvasóival, hogy „folytatjuk a bulletinek közlését, bár a magyarországi háború véget ért, mégis ezek ismeretében jobban meg tudjuk ítélni az egész menetet.”¹³¹

A később közölt orosz bulletinek nyilvánvalóvá tették, hogy annak ellenére, hogy Paskievics átment a Tiszán, mégsem nyílt lehetősége Görgeynek arra, hogy a „nagy sereg hátában szabadon operáljon”, és Erdélybe sem vethette volna be magát, ahogy 23-án a dán lap még javasolta.¹³² A dán közvélemény, mely hozzászózott ahhoz, hogy háborúját fegyverszünetekkel, majd béketárgyalásokkal szakítsa meg, s mint túlerővel szemben álló kis nemzet a „hősies önfeláldozás helyett” a kompromisszumot és a józan ész szabályait kövesse, természetesnek vette a számok és erőviszonyok ismeretében a kapituláció elkerülhetlenségét. „Éppúgy, ahogy Lengyelország 1830-ban, most Magyarország is elkövethette

¹²⁶ Dannevirke, 1849. augusztus 23.

¹²⁷ Nord og Syd (Østerrig. című cikk) 25.

¹²⁸ Dannevirke, 1849. augusztus 23.

¹²⁹ Berlingske Tidende, 1849. augusztus 23.

¹³⁰ Berlingske Tidende, 1849. augusztus 24.

¹³¹ Berlingske Tidende, 1849. augusztus 30.

¹³² Berlingske Tidende, 1849. augusztus 23.

volna az öngyilkosságot, és legértékesebb tagjai közül több ezren lettek volna kénytelenek emigrálni. Jobb volt megőrizni az életerőt és önként odaállni a bíróság elé.”¹³³

A *Dannevirke* egyenesen hálás a fegyverletételért, mely „úgy tekinthető, mint egy ajándék az emberiség oltárán, egy áldozat, mely megkímélte Európát attól, hogy tanúja legyen a történelem egyik legvéresebb háborújának, melynek végső kimeneteléhez aligha férhetett volna kétség.”¹³⁴ Éppen ettől a meggyőződéstől áthatva augusztus 23-a után dán részről nem hangzik el olyan vélemény, hogy a magyar szabadságharc bukását „árulás vagy valamilyen más tisztátalan körülmény” okozta, s a dán lapokba átvett cikkekből is a teljes megértés és a túlerő miatt elbukott magyarság iránti tisztelet és megbecsülés árad.

Ezért tűnik fölöslegesnek, sőt a szabadságharc nemzetközi visszhangjának szempontjából kifejezetten károsnak a Kossuth által hivatalosan proklamált árulás vád, hiszen ezzel Európa előtt magát a szabadságharcot és saját munkáját értékelte le. A szeptember 12-i viddini levélnek ugyan nincs nyoma a dán sajtóban, de szeptember 20-án Palmerstonhoz intézett levelét teljes terjedelmében közli október 24-én a dán hivatalos lap. „Amit a zsarnokság elkezdett, árulás fejezett be; szerencsétlen hazám mindenki által magára hagyatva elbukott, de nem a két császárság túlereje miatt, hanem saját fiai hibája miatt, sőt merem mondani árulásuk miatt.”¹³⁵

Ez az állítás a szabadságharc első emberének tollából nem fokozhatta a magyarok iránti csodálatot, hanem inkább kiábrándultságot okozott. Az árulás váddal Kossuth ugyanis legszébb vonásaitól fosztotta meg a forradalmat. A magyar események elsősorban nem azért vonták magukra a külföld figyelmét, mert megszűnt a cenzúra, mert Erdély egyesült a Magyar Királysággal, vagy mert megszülettek az áprilisi törvények. Hasonló intézkedések más országokban is születtek 1848-ban. Ami a szabadságharcot egyedivé és izgalmassá tette, éppen az árulónak kikiáltott Görgey tevékenységéhez fűződött: a hadsereg éléről leváltott osztrák tekintélyek, Ferenc József kézcsókja, a Hentzivel való levélváltás, a felvidéki bálók, a Paskievicsből csúfot űző levonuló magyar sereg, Rüdiger ebédje stb. Mindenek előtt azonban a dán közönség leginkább a magyarok között uralkodó egyetértést és egységet csodálta. A közvélemény élvezettel figyelte a tekintélyek kudarcait, s a hétköznapi monotóniából kiszakadva hírekre kiéhezetten várta: milyen meglepetéssel szolgálnak még a magyarok? Az európai közvélemény hangulatát érzékletesen vázolja Goldschmidt: „Egész Európa feszült érdeklődéssel pillantott a hadszíntérre; az emberek úgy gyűltek a magyar síkság köré, mint ahogy régen a gladiátorharcokra vagy a spanyol bikaviadalokra özönlöttek, bár bizonyára nemesebb érzelmekkel, de véres, esztétikus szimpátiával. Amphiteátrumként emelkedtek a nézőtér padjai a magyar síkság fölött. A parkett közelében a flegmatikus törökök foglaltak helyet, a galériákból pedig az Alpok lakói és a norvég, svéd fjeldek lakói pillantottak le kíváncsian, buzgó politikai érdeklődéssel. Erre hirtelen jön a hír, hogy semmi nem lett a harcból. Ez először annyira mesésen hangzott, hogy el sem hittük, de később lassan-lassan előbukkant az egyre prózaibb valóság.”¹³⁶

Goldschmidt analógiájánál maradván az árulásvád elterjesztésének következtében a közönségnek nemcsak azt kellett feldolgoznia, hogy a „happy end” elmaradt, és a várt öröm helyett gyászolnia kell a példaképet, a gladiátort, hanem becsapva is érezte magát, hiszen a legautentikusabb forrásból kiderült, hogy a gladiátor nem is volt hős, hogy másfél évig fölöslegesen pazarolta figyelmét egy emberre, akibe többet képzelt, mint amivel valójában rendelkezett. Nagyobb baj viszont, hogy nemcsak a gladiátortól idegenedett el és hagyta ott rossz szájjal a nézőteret, hanem maga a bikaviadal is keserű emlékké vált, vagy legalábbis veszített fényéből. Másrészt Görgey személyének elátkozásához – bármennyire is

¹³³ Berlingske Tidende, 1849. augusztus 24.

¹³⁴ Dannevirke, 1849. augusztus 24.

¹³⁵ Berlingske Tidende, 1849. október 24.

¹³⁶ Nord og Syd III. (Østerrig, című cikk) 25.

adta magát a helyzet – nemcsak azért kellett bátorság, mert neve egyet jelentett a szabadságharc legszebb fejezeteivel, hanem azért is, mivel az európai sajtó által felkapott három tábornok közül egymaga képviselte a magyarságot.¹³⁷ Bár az osztrák kormány megtorló intézkedései elhárították azt a veszélyt, hogy az árulásvád proklamálása következtében – mellyel Kossuth egyben felmentette a két nagyhatalmat a szabadságharc eltiprásának felelőssége alól – csökkenjen az orosz-osztrák intervencióval szemben táplált ellenszenv, és a szabadságharc bukásában az európai közvélemény a széthúzó, saját ügyéért összefogni képtelen, egymást eláruló magyar vezetők megérdemelt büntetését lássa, a külföldi lapokban később megjelenő Görgeyt védő cikkek arról tanúskodnak, hogy a szabadságharc becsületén folt esett, és a magyarok hibájának köszönhetően árnyék vetődött a legszebb hónapok emlékére.

A fegyverletétel értékelésére messzemenő befolyást gyakorló nyári hadjárat mellett a dán sajtóvisszhang legértékesebb momentumait a két háború közötti hasonlóság felfedezése képezi. A tavaszi hadjárat után divat lett a dánok helyzetét a lovagias magyarokéhoz hasonlítani. Különösen a *Dannevirke* szolgált ehhez jó példákat: 1849. június 30-án közli, majd kommentálja a 23-i bécsi jelentést: „Egy utazó, aki a Vág vidékéről jön, azt állítja, hogy egy magyar osztag tagjai (2500 fő) – akiket egyesült orosz-osztrák csapatok üldöztek – nagy rendtelenségben menekültek a Vág folyó mentén, és sírjukat a folyó hullámaiban lelték. (Ez a történet feltűnően hasonlít a 3000 dánról költött meséhez, akik a dybbøl-i sáncok ostromakor fulladtak a tengerbe Als-Sundnál.)”¹³⁸ Július 28-án a *Dannevirke* Jellačić július 14-i kishegyesi veresége után előállt helyzetét elemzi. A bécsi tudósítások szerint Jellačić következő feladata Pétervárad sakkban tartása lesz. A Dannevirkének Jellačićről rögtön Bonin tábornok Fredericiánál kialakult helyzete jut eszébe.¹³⁹

A magyar hadműveletek figyelemmel kísérésére és hadvezetésünk elismerésére jó bizonyítékul szolgál a *Københavnsposten* május 9-i cikke, melyben a dán kormány politikáját osztorozza: „Tavaly a jüt határon barátaink még azt mondták: eddig és ne tovább! De hol vannak most ők, hol vannak a garanciák? Jönnek még, vagy azt kell mondanunk, jobb lett volna, ha az államférfiak soha nem tápláltak volna csalóka reményeket, jobb lett volna, ha Dánia egyedül és kizárólag saját magában bízik? Ha pedig a háború újrakezdése elkerülhetetlenül vált, nem kellett volna készülününk erre a télen, épp úgy, ahogy a magyarok a Tisza folyó mögött tették ezt? Ők körülbelül ugyanabban az időben készültek a szabadságharcukra, s tudták, hogy ez elkerülhetetlen. Vagy béke, vagy háború, vagy hideg, vagy meleg! De el azokkal, akik a langyosságban bíznak. Dönteni kellene már a köztársasági Németország és az orosz sereg között! Ez a két párt létezik, s Dánia királya választhatna már a kettő közül!”¹⁴⁰

Az orosz intervenció után a nemzeti liberálisok egyre óvatosabban kezelik az orosz-dán barátságot. Már 1849 márciusában fenntartásának ad hangot a *Fædrelandet* a német lapokban található hírekkel kapcsolatban, miszerint a német-dán békétárgyalások színhelye Olmütz lenne.¹⁴¹

¹³⁷ Április 2-án a Berlingske Tidende, s a Fædrelandet is csoportosítja a magyar tábornokokat nemzetiségi származás szerint. A magyar kategóriában első helyen Görgey szerepel, majd Mészáros, Kiss, Perczel, Répássy, Gaál Sándor következik. Közülük azonban a hadijelentésekben csak Görgey, Mészáros és Perczel névvel találkozhatott a dán közönség. Klapka és Damjanich, mint a dán sajtóban még gyakran szereplő tábornokok a lengyel kategóriába kerültek.

¹³⁸ Dannevirke, 1849. június 30.

¹³⁹ Dannevirke, 1849. július 28.

¹⁴⁰ Københavnsposten, 1849. május 9.

¹⁴¹ „Ha ez igaz, bizonyos szempontból jól járnánk, viszont meg kell bocsátani nekünk, hogy félünk az osztrák-orosz politikához való közeledéstől, hiszen nem lehet tudni, milyen hatással lenne belső ügyeinkre.” Fædrelandet, 1849. március 5.

Július 24-én azonban a *Fædrelandet* már a *Københavnsposten* stílusában utasítja vissza az Examiner című angol lap észrevételét, amely hasonlóságot vél felfedezni a schleswig-holsteinek és a magyarok harca között. A *Fædrelandet* felháborodottan idéz az angol lap július 14-i számából, melyben a cikk írója kifejti, hogy Dániának is, akárcsak Ausztriának orosz segítséget kellett kérnie, hiszen ahogy Ausztria sem tudta egyedül legyőzni a magyarokat, úgy Dánia sem bírta a schleswig-holsteini felkelőkkel. A *Fædrelandet* válasza a magyar, illetve dán kérdés legérdekesebb problémáját érinti: vajon lehet-e analógiát felállítani a két mozgalom között, s ha igen, akkor hogyan? „Jól látszik, hogy egyébként értelmes emberek milyen vakon tudnak ítélni európai közérdeklődésre számot tartó fontos eseményekről. Úgy gondoljuk, nem szükséges itt emlékeztetnünk Bov-ra, Fredericiára, a schleswigi csatára, a németek jytlandi bevonulására, majd a schleswig-holsteini felkelés németek általi támogatására, hiszen minden gyerek tudja, hogy egyetlen idegen katona sem volt jelen ezeknél a hadműveleteknél. Mindez tehát épp az ellenkezője annak, ami Magyarországon történik. A magyarok kezdetben egyedül harcoltak Ausztriával, és győztek, mire egyesült orosz és osztrák sereget kaptak a nyakukba. Mi kezdetben egyedül harcoltunk a schleswig-holsteinekkel és győztünk, mire egész Németországot a nyakunkba kaptuk. Nincs hely most itt kifejteni Magyarország Ausztriához való viszonyát, de teljesen különbözik Schleswig Dániához fűződő viszonyától. Míg az első esetben az alkotmányos jogokért vívott törvényes harcról van szó, a második esetben egy semmivel sem menthető lázadásról.”¹⁴² Más helyen a *Fædrelandet* a schleswig-holsteini pártharcot egyenesen az olasz és magyar nagy nemzeti harcok paródiájának nevezi.¹⁴³

A Magyarország elleni orosz-osztrák intervenció a *Københavnsposten* is elgondolkoztatja, vajon Ausztria Magyarországgal szembeni ellenforradalmi fellépése ugyanaz a szituáció-e, mint Poroszország és Schleswig-Holstein Dániával szembeni „agressziója”. A cikk írója nem válaszol a kérdésre, csak azt állapítja meg, hogy mind a schleswig-holsteinek, mind a dániai „reakciók” ezt hangsúlyozzák a cár előtt, hiszen mindkét párt érdekében az áll, hogy „a Dánia elleni háborúban a cár a demokratikus alkotmány elleni háborút lássa”. A *Københavnsposten* szerint azonban „Oroszországot egyáltalán nem érdekli az alkotmányügy fejlődése egy olyan kicsi és izolált ország esetében, mint Dánia.”¹⁴⁴

Ha ebből a cikkből nem is derül ki a *Københavnsposten* véleménye, egy későbbi megjegyzése arról tanúskodik, hogy egyetért a *Fædrelandet*-tel. Augusztus 13-án a Deutsche Zeitung egyik cikkét kritizálja. A Deutsche Zeitung szerint „Magyarországnak soha nem lehet joga önálló állami létre, még akkor sem, ha győzelmet arat ebben a háborúban”. A *Københavnsposten* interpretációja szerint a német lap szidja a magyarokat Ausztriával szembeni hálatlanságuk miatt, s bűnösnek tartja őket, mert nem vetette magát alá Ausztriának még Wessenberg kormányzása alatt. A *Københavnsposten* reakciója így hangzik: „Tehát Magyarországnak, a régi önálló királyságnak nincs joga függetlenséget követelni magának, mely függetlenséget a Deutsche Zeitung olyan magától értetődő módon követeli Schleswig és Holstein hercegségek számára, melyek 1848-ig tulajdonképpen dán provinciák voltak!”¹⁴⁵

Ezt a véleményt támasztja alá a *Københavnsposten*nek egy korábban felvetett kérdése is: „Miért nem harcolnak Schleswig-Holsteinben lengyelek? Vannak ugyan néhányan, de nem harcolnak túl lelkesen Dánia ellen. Ezért tűnik hihetetlennek, hogy a schleswig-holsteini felkelés ugyanolyan természetű lenne, mint a magyar.”¹⁴⁶

A katonai híreknek tehát meghatározó jelentőségük volt, amit az is mutat, hogy a Magyarországáról dán nyelven megjelent információk körülbelül 80%-át ezek a hadi jellegű hí-

¹⁴² Fædrelandet, 1849. július 24.

¹⁴³ Fædrelandet, 1849. május 5.

¹⁴⁴ Københavnsposten, 1849. május 7.

¹⁴⁵ Københavnsposten, 1849. augusztus 13.

¹⁴⁶ Københavnsposten, 1849. április 21.

rek teszik ki. Amint a fenti idézetek is mutatják, a dánok beleélték magukat az eseményekbe, a tudósításokat próbálták értelmezni, s a körülményekhez képest igyekeztek mindenről megbízható információt szerezni. A honvédekkel való dán azonosulásra azonban a legbűbajosabb bizonyíték az a szeptember 12-13-án Koppenhágán végigsöprő hír, melyet majd a *Københavnsposten* fog a dánok legnagyobb csalódására korrigálni: „Azt mondják, Pétervárad még mindig nem adta meg magát. Nem is csoda, hiszen dán parancsnoka van.”¹⁴⁷

VIII. Nemzetiségi kérdés az oktrojált alkotmány fényében

Mivel a magyarokról 1848-ban kialakult negatív kép egyik fő oka a helytelennek tartott nemzetiségi politika volt, érdemes röviden kitérni arra, hogy a Habsburg-politika centralizációs törekvései a dán közvélemény megítélése szerint hogyan járultak hozzá birodalom belül a nemzetiségi feszültségek csökkenéséhez, illetve mindez hogyan jelentkezett a dán sajtóban.

Az osztrák kormány és Jellačić között kialakult feszültségekről szóló első híreket a *Hamurger Zeitung* alapján a *Flyveposten* hozza 1849. február 26-án. A lap szerint Jellačić neheztel az osztrák kormányra szlávokkal szembeni politikája miatt, ezért tárgyalásokat kezdett a magyarokkal, s elképzelhető, hogy átáll hozzájuk. A *Flyveposten* azonban nyilvánvaló pletykának tartja a hírt.¹⁴⁸

Két nap múlva a *Fædrelandet* szolgál hasonló hírrel, ezúttal az Augsburgi Allgemeine Zeitungot használva forrásként. „A szerbek között nagy az izgatottság, amióta Károlyvárost ostromállapotba helyezték. A szerbek és horvátok joggal tartják magukat a monarchia megmentőinek, így természetes, hogy követeléseiket is meglehetősen magasra teszik.”¹⁴⁹

Március 5-én a *Berlingske Tidende* külföldi hírei között kiemelt helyen közli, hogy Jellačićről nem tudni, vajon a horvátokkal vagy osztrákokkal tart-e, s lehet, hogy elveszik tőle a horvát csapatokat. A tudósítás szerint a délszlávok ugyanis napról-napra egyre nagyobb gyanakvással nézik a minisztérium minden lépését, hiszen attól félnek, hogy az osztrákok végül mégis Magyarország hegemoniáját segítik elő.¹⁵⁰

Március 9-én a *Fædrelandet* már a románok elégedetlenségéről tudósít. A hír szerint a románok Ausztrián belül egyesülésüket és önálló nemzetté alakulásukat követelik, valamint önálló nemzeti képviseletet, a nemzeti nyelv bevezetését. Az osztrák minisztériumon belül román minisztert szeretnének, valamint követelik, hogy a császár fogadja el a román nagyhercegi címet.¹⁵¹

A kremsieri birodalmi gyűlés felosztatásának és az olmützi oktrojált alkotmány kihirdetésének híre március 12-én érkezett meg Koppenhágába, s szinte mindegyik lap fő helyen közölte azt. Az eseményt meglehetősen vegyes érzelmekkel fogadták. Mindegyik politikai irányzatú lap elítélte Kremsier megszállását, a gyűlés erőszakkal történő felosztatását, s a *Berlingske Tidende* is élénk színekkel ecsetelte a „rossz hangulatot”, amit eredményezett. A *Fædrelandet* külön cikksorozatot szentelt az eseménynek „Ausztria oktrojált alkotmánya” címmel. A *Fædrelandet* bécsi forradalom kapcsán tapasztalt „ambivalenciája” és ingadozása a liberális és nacionalista értékrend között itt is kiütözik, hiszen előrelépésnek tartja, hogy „minden népfaj egyenjogú, s minden népfajnak sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve fenntartására és művelésére.” Az oktrojált alkotmány célkitűzéseit nem tartja hibás döntésnek, sőt mint a soknemzetiségű birodalom népeinek lehető legigazságosabb módon

¹⁴⁷ A dán lapok egy Holland nevű tisztről beszélnek, aki valószínű nem más, mint Hollán Ernő ezredes, a vár mérnökkari igazgatója.

¹⁴⁸ *Flyveposten*, 1849. február 26.

¹⁴⁹ *Fædrelandet*, 1849. február 28.

¹⁵⁰ *Berlingske Tidende*, 1849. március 5.

¹⁵¹ *Fædrelandet*, 1849. március 9.

való összetartására tett kísérletet elégedettséggel fogadja. Pusztán abban nem bízunk, hogy a gyakorlatban is sikerül az alkotmánynak érvényt szerezni.¹⁵² Az okrojált alkotmány paragrafusait részletesen közlő schleswigi lap sem talál semmi kifogást az alkotmány nemzetiségi célkitűzéseiben, sőt a *Fædrelandet*nek még az alkotmány liberális vonásaival, illetve kivitelezhetőségével kapcsolatos aggodalmait sem osztja.¹⁵³

A március 4-i okrojált alkotmány azért fontos mozzanata a dániai sajtóvisszhang alakulásának, mert az alkotmány tökéletlensége miatti szláv tiltakozások teszik egyértelművé a dán közvélemény számára, hogy az Osztrák Birodalom elnyomott nemzetiségeinek jövőjéért nem csak a magyarság felelős, s a magyarok bukása még nem javít automatikusan az eddig mellőzött népek helyzetén. Ismertek az alkotmány hiányosságai, melyek a nemzetiségeket tiltakozásra késztették.¹⁵⁴

A nemzetiségi tiltakozásokról viszonylag gyorsan tudomást szerzett a dán sajtó. A *Berlingske Tidende* már március 21-én közölt egy hírt, miszerint a szerb pátriárka jegyzéket kapott Windisch-Grätzről, hogy azonnal szüntesse meg a nemzeti igazgatóságot, állítsa vissza a régi rendet. A *Berlingske Tidende* forrása szerint a pátriárka kategórikusan visszautasította a jegyzéket, sőt kijelentette, hogy ha kell, lemond.¹⁵⁵

A *Fædrelandet* március 28-án tudósít a horvátok alkotmány elleni tiltakozásáról, akik „kategórikusan követelik a bántól, hogy hívja össze az országgyűlést és vigye keresztül a határőrvidék inkorporálását. Észrevehető, hogy a délszlávok általában egyre jobban közelednek a magyarokhoz.”¹⁵⁶

A *Københavnsposten* a megérkező hírek hatására március 29-én túlzott optimizmussal úgy látja, hogy az okrojált alkotmány miatt „biztos hogy az osztrák császár elleni horvát és szlavón felkelés hamarosan megkezdődik”, majd egy zágrábi lapból idéz: „Minket is lázadókként kezelnek, akik annyi vért áldoztunk a Habsburg-házért?”¹⁵⁷

Április elején már tudnak Dániában a szlovákok március 20-i emlékiratáról is, melyben az uralkodót egy szlovák koronataromány felállítására kérik. A *Dannevirke* április 9-i száma még az uralkodó válaszát is közli.¹⁵⁸ Egy március 29-i prágai tudósítás alapján a *Berlingske Tidende* rámutat a Slovenska Lipa gyűlésének történelmi jelentőségére, hiszen a gyűlés a szlovák nép „létét vagy nem létét vitatta”. A *Berlingske Tidende* szimpátiával konstatálja, hogy a szlovákok petíciójukat úgy fogalmazták meg, hogy egyértelművé váljon: szeretnék a március 4-i okrojált alkotmány visszavonását. „Oktojálja a császár az alkotmányt az alapján, ahogy azt a kremsieri birodalmi gyűlés kidolgozta” – idézi a *Berlingske Tidende* meglehetősen szabadon a petíciót.¹⁵⁹

Minél inkább meggyőződnek a dánok arról, hogy a különböző nemzetiségek elégedetlenek a centralizációs törekvésekkel, annál nagyobb mértékben fordul szimpátiájuk a magyar ellenállók felé. A *Københavnsposten* április 30-án prágai nyugtalanságokról tájékoztat,

¹⁵² *Fædrelandet*, 1849. március 21.

¹⁵³ *Dannevirke*, 1849. március 14.

¹⁵⁴ A csehek ausztrioszláv autonomista elképzelései összeomlottak, a szerbek felháborítónak találták, hogy a katonai határőrvidéket katonai igazgatás alatt az alkotmány külön tartományként kezeli, sőt az ígért Vajdaság határait sem jelöli ki. A horvátok is nagyobb önállóságra számítottak, a románok pedig hiányolták a román nemzet egyenjogúságának kimondását. A szászok a Királyföld önálló tartománnyá tételét hiába várták. Legnagyobb sérelem azonban kétségkívül a szlovákokat érte, akiket meg sem említett az alkotmány. 1848–49. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 1996. 279.

¹⁵⁵ *Berlingske Tidende*, 1849. március 21.

¹⁵⁶ *Fædrelandet*, 1849. március 28.

¹⁵⁷ *Københavnsposten*, 1849. március 29.

¹⁵⁸ *Dannevirke*, 1849. április 9.

¹⁵⁹ *Berlingske Tidende*, 1849. április 9.

s biztos benne, hogy a „csehek ezúttal a magyarok oldalán fognak állni”.¹⁶⁰ Május 14-én már arról ír, hogy „Prágában elhallgattak a pánszláv hangok. Eljönt kiáltanak Kossuthra, a németekre és együtt akarnak harcolni velük az oroszok és más despoták ellen.”¹⁶¹

1849 júliusára a *Fædrelandet* is eljut odáig, hogy elismerje: „A hatalmas morális túlsúly miatt, amit a magyarok nyertek, lehetetlen fátylat nem borítani a szlávokkal szembeni korábbi igazságtalanságaikra, hiszen Keleten ők a szabadság egyetlen harcosai.”¹⁶²

Az olmützi oktrojált alkotmány után már a *Fædrelandet* is úgy látja, hogy a szlávok jobban járnának a magyar győzelemmel, mert igaz ugyan, hogy autonómia-reményük véget érne, de „nagyobb társadalmi szabadságot várhatnak ettől, mint ha Ausztria győzne, hiszen ez minden nép szabad fejlődését megfojtja.”¹⁶³

A *Dannevirke*-t a katonai győzelmek és a nemzetiségekhez való közeledés mellett leginkább a magyarok hadifoglyokkal szembeni lovagias viselkedése és a magyar vezetők Magyarország győzelmébe vetett hite hatja meg és készteti a magyarok melletti nyilatkozatra. Június 23-án talán először méltatja Kossuth tevékenységét és tanúsít elismerést a magyarok ügye iránt: „Ítélnének bárhog Magyarországi politikai jogáról vagy jogtalanságáról, annyi azonban biztos, hogy egy viszonylag kis nemzetnek ez a harca a világ legnagyobb hatalmaival szemben a legméltóságteljesebb harc, melyet korunk kínál. Az egyetlen hősiesség, melyet a jelenlegi Európa véres eseményei között láthatunk.”¹⁶⁴

IX. Európa és Magyarország viszonya

„Hihetetlen, hogy a szerencse fordulta milyen befolyást gyakorolt más országok magyar ügygel kapcsolatos ítéletére. Kossuth, akinek szavait néhány hónapja még mindenki dicsekvésnek és tehetetlen fenyegetésnek tartotta, most megmutatta, hogy jobban ismeri népének szellemét, mint az osztrák kabinet, és számos csodálót szerzett. Magyarország pillanatnyilag szabad, s a régi császárság a legnagyobb veszélybe került” – állapítja meg május elején a *Dannevirke*.¹⁶⁵

1849 tavaszától a háború „újrafelvétele” után a dán politika saját érdekében az addiginál is fokozottabb figyelemmel kísérte az európai hatalmak hangulatának változásait. Így a magyar ügygel kapcsolatos újabb nemzetközi észrevételek sem kerültek el figyelmét, s nemcsak hogy a magyar szabadságharcra kapcsolatos dán véleményt befolyásolták, de több példa van arra is, hogy a magyar ügy nemzetközi megítéléséből próbáltak választ kapni a hároméves háború egy-egy megoldatlan problémájára.

Mind a magyar, mind a dán kérdés sorsának eldöntésében Angliát tartották a „kulcsfigurának”, így természetes, hogy a fő figyelem Nagy-Britanniát illette. A *Globe* magyarok iránt ébredező szimpátiáját a *Berlingske Tidende* veszi legelőször észre abban az angol cikkben, mely Palmerston közvetítő politikáját védi, és amely elmarasztalja Dániát a fegyverszünet elvetése miatt. A cikk utalást tesz a magyarországi bulletinekre is, „melyek mutatják, hogy az abszolutizmus képviselőinek van még elég dolga otthon”.¹⁶⁶

Június 20-án pedig a „Postnyheder”-ben (a legsürgősebb híreknek fenntartva) Anglia címszó alatt, rövid összefoglalóban a következőket írja a *Berlingske*: „Egy magyar követ hosszas megbeszélést tartott Lord Palmerstonnal és a miniszterialás lap, a *Globe* szenvedélyes cikkben támadta Ausztriát Magyarországgal szembeni eljárása miatt. Holnap kö-

¹⁶⁰ Københavnsposten, 1849. április 30.

¹⁶¹ Københavnsposten, 1849. május 14.

¹⁶² Fædrelandet, 1849. július 21.

¹⁶³ Fædrelandet, 1849. július 21.

¹⁶⁴ Dannevirke, 1849. június 23.

¹⁶⁵ Dannevirke, 1849. május 3.

¹⁶⁶ Berlingske Tidende, 1849. április 20.

zöljük a cikket”¹⁶⁷ Azonban azt nem 21-én, hanem 27-én közölték. A konzervatív *Berlingske Tidende* hosszasan védekezik már előre a cikk közlése miatt, igyekszik tartalmától elhatárolni magát, mely jól tükrözi, mennyire nem volt népszerű és veszélytelen dolog a magyar ügyet hivatalos körökben védeni. „Néhány nappal ezelőtt felvetettük, hogy a Globe, az angol lap, melyet általában az angol külügyminiszter lapjának tartanak, szenvedélyes cikkben fejezte ki elégedetlenségét amiatt, hogy Ausztria segítségül hívta Oroszországot, hogy elnyomja a magyarországi felkelést. Egy ilyen hangnemben megírt cikk nem sokkal ezelőtt még komoly jegyzékeket vont volna maga után, sőt talán olyan feszültséget is, melyet csak háborúval lehetett volna feloldani. Mostanában azonban nem veszik olyan komolyan az újságcikkeket éppen azért, hogy elkerüljék a sűrűlődségeket, melyek fenyegetnék a nagyhatalmak közötti békét. A cikk közlésével egyedüli célunk az, hogy a dán olvasókat tisztába hozzuk a fent említett orgánum orosz katonai intervencióval kapcsolatos nézeteivel, másrészt tisztában legyen mindenki vele, hogy ha minden kötél szakad, a cikk nem sok jóval bíztat, már ami az orosz és angol udvar közötti szívélyes viszonyt illeti.”¹⁶⁸ A Habsburg-házat ostromozó cikk közlése után a *Berlingske Tidende* nem teszi le rögtön a tollat, hanem minden átmenet és magyarázat nélkül belefog a Globe egy másik cikkébe, mely Kossuth életét ismerteti kiemelve országgyűlési tudósításainak jelentőségét, majd a Pesti Hírlapra gyakorolt hatását. A *Berlingske Tidende* Kossuthot dicsérő cikke furcsa hatást kelthetett a lap olvasótáborában, hiszen közlése nem igazán a Globe orosz intervencióról vallott nézeteinek megismeréséhez vitte közelebb az érdeklődőt.

Eddigre már a *Fædrelandet* is érzékeli a váratlan angol rokonszenveny-nyilvánításokat. Június 26-án megállapítja: „Úgy tűnik, mintha bizonyos helyeken a magyar kérdést másképp kezdenék látni, mint eddig. A Times, mely egyébként nem olyan rég még az osztrák kabinet szócsöve volt, most képtelen visszatartani a panaszt amiatt, hogy Ausztria, miközben seregét Rómába és Nyugat-Németországba küldi, idegen hatalmat hív harcolni saját országába, és úgy véli, hogy ez a gyengeség még vissza fog ütni. Palmerston lapja, a Globe pedig határozottabban, mint bármikor a magyarok mellett nyilatkozik” – véli a *Fædrelandet*,¹⁶⁹ majd idézi a nemzeti liberális lap is a *Berlingske Tidende*-ben közölt cikket Teleki László orosz intervenció jogtalanságát hangsúlyozó emlékiratával egyetemben, melyet Teleki június 11-én nyújtott át a francia külügyminiszternek.

A következő angol lépés, melyre felfigyelt a dán sajtó, Ralph Osborne-Bernal angol képviselő július 21-i alsóházi interpellációja volt, melyre Palmerston is válaszolt. Július 28-án a *Berlingske Tidende* Palmerston beszédének csak rövid kivonatát tudta közölni, s ígérte, hogy „mihelyt megkapjuk az angol újságokat, részletesen közöljük beszédét”.¹⁷⁰

Palmerston magyar üggyel kapcsolatos „különös” beszédét minden napilap a fő helyen közli. 30-án a *Berlingske Tidende*¹⁷¹ s a *Fædrelandet*, augusztus 3-án a *Flyveposten* is, mely a közlést így indokolja: „Mivel ez a beszéd nagyon érdekes és történelmi jelentőségű Anglia politikájának megítélése szempontjából, fontosnak tartjuk közlését.”¹⁷²

A *Berlingske Tidende* a beszédre vastag betűkkel hívja fel az olvasók figyelmét. Talán nem véletlen, hiszen a beszéd a dán ügyeket is érintette. Palmerston válasza végén politikáját védelmezi, különösen ami a dán-német kérdésben betöltött szerepét illeti. Ugyanis nemcsak a dánok, hanem a francia liberális lapok is többször vádolták őt „lanyha” közvetítése, a schleswigi ügyben tanúsított tájékozatlansága és a kérdéssel kapcsolatos nem titkolt közönye miatt. Palmerston, hogy ellensúlyozza a magyar üggyel szembeni óvatos állásfog-

¹⁶⁷ *Berlingske Tidende*, 1849. június 20.

¹⁶⁸ *Berlingske Tidende*, 1849. június 27.

¹⁶⁹ *Fædrelandet*, 1849. június 26.

¹⁷⁰ *Berlingske Tidende*, 1849. július 28.

¹⁷¹ *Berlingske Tidende*, 1849. július 30.; *Fædrelandet*, 1849. július 30.

¹⁷² *Flyveposten*, 1849. augusztus 3.

lalását, s védje magát a támadások ellen, a dán-német kérdésben elért politikai sikereinek említésével fejezte be beszédét.¹⁷³ Palmerston magyarok iránt kinyilvánított szimpátiájának érzékelése ellenére sincs nyoma a dán sajtóban annak, hogy messzemenő következtetést vontak volna le belőle Magyarország jövőjét illetően. Konkrét véleményt a kérdésről ugyancsak a *Flyveposten* nyilvánított, ő is ránk nézve pesszimista eredménnyel. Már augusztus 3-án a beszéd közlése előtti bevezetőjében úgy találja, hogy Palmerston beszéde csak megerősíti eddigi politikáját: mennyire fontos az európai egyensúly és Ausztria léte.¹⁷⁴ Később a magyar kérdés jövőjéről folytatott, lapok közötti nagy vitában is érvként használja fel Palmerston kijelentését: „soha nem fajulhatnak odáig a dolgok, hogy Ausztria elbukjon.”¹⁷⁵ Az angol közvélemény és Palmerston hangulatváltozását érzékelő dánok nem tulajdonítottak nagy jelentőséget ennek, hiszen ha valamelyik európai nép 1848-ban meg tapasztalhatta, mennyit ér az angol rokonszenv a gyakorlatban, hát az a dán volt. Általánosan elfogadott vélemény volt Dánia-szerthe, hogy ha Palmerston valamelyik ügyben közvetíteni kezd, az vagy tragédiával, de legalábbis kudarccal végződik, mint ahogy az az itáliai és jüt-félszigeti közvetítés kapcsán számukra kiderült.

A francia nemzetgyűlésben elhangzott magyar-párti hangoknak és a fent idézett angol cikkeknek viszont meglelt az az eredménye, hogy a dán közvélemény kritikusabban kezdte szemlélni az ország eddigi külpolitikáját, és a magyar kérdés is egyre inkább a középpontba került.

A *Københavnsposten* augusztus 18-án megjelent „A dán kormány az európai mozgalommal szemben” című cikke Palmerston véleményének hatása alatt bírálja a márciusi és novemberi minisztérium eddigi tevékenységét. Egyetért azzal, hogy a márciusi minisztérium „Dánia ügyét legitimnek, a schleswig-holsteini felkelést forradalminak állította be, hiszen részben igaz volt, részben pedig minden kormánynak jogában áll úgy intézni saját ügyeit, ahogy azt legjobbnak látja.” A *Københavnsposten* szerint azonban a márciusi minisztérium túl messzire ment, amikor hivatalosan olyan álláspontra helyezkedett, „mely meglehetősen ellentétben állt azzal, amit az egész felvilágosult Európa helyesnek tartott. Lehmann úr erre a veszélyes útra lépett, amikor a Times lapban egész furcsa módon véleményt nyilvánított az egyes országokban zajló eseményekről. Mit gondolhatott az akkor Európát uraló szabad szellemű párt egy olyan kormányról, mely egy tagján keresztül egy világhírű lapban az olasz mozgalmat könnyelműen az oprør (lázadás) szóval illette? Mi mást, mint hogy a schleswig-holsteini felkelés ugyanazt a szimpátiát érdemli, mint Olaszország Ausztria elleni harca, valamint azt, hogy Dánia hercegségekhez fűződő viszonya éppoly erősnek uralmon alapul, mint az osztrákoké Itáliában. Lehmann úr, aki eddig egész életében a közvéleményre támaszkodott, most jónak látta az egész európai közvéleménnyel való szakítást, pusztán azért, hogy megnyerje a kabinetek kegyét. Különös baklövés volt azt feltételezni, hogy a két nagyhatalom, melyre leginkább számítottunk, csupán egy elv kedvéért harcba bonyolódik egy nagyhatalommal, mely akkor úgy tűnt, hogy mindent magával ragad. Ehhez jön még ráadásul, hogy Anglia – mint ahogy azt Lehmann tévesen következtette Lord Palmerston néhány Károly Albert hadjáratával kapcsolatban tett megjegyzéséből – nem a szó legszigorúbb értelmében ismerte el a legitimitás-elvet. Ez érződik az angol kabinet római, toszkánai és magyar ügyekben elfoglalt, ingadozó álláspontján. A legitimista prédikációk nem segítettek, míg végül Lehmann maga is elvesztette a beléjük vetett bizalmat, hi-

¹⁷³ „Északról Délig a nehézségek esetén (nemcsak nemzetek között, hanem nemzet és kormány között dúló belső konfliktusok esetén is) minket kértek közvetítésre. Ilyenkor megtettünk legjobb tudásunk szerint mindent, amit csak megtehettünk, hogy elérjük a célt, melyre kértek minket, és egy esetben ez már majdnem sikerült is...” Majd hivatkozik az 1849. július 10-én Berlinben megkötött békeelőzetesre, mely Palmerston szerint „hamarosan tényleges békét eredményez.” Berlingske Tidende, 1849. július 30.

¹⁷⁴ Flyveposten, 1849. augusztus 3.

¹⁷⁵ Flyveposten, 1849. augusztus 8.

szen röviddel azután a francia kormányhoz fordult, ahol a szükségnek megfelelően teljesen más nyelven kezdett beszélni.”¹⁷⁶

1849 nyarára a dán háború mellett tehát a magyar ügy kötötte le leginkább a minisztertanács és a közvélemény figyelmét, s a magyarországi háború a koppenhágaiak mindennapos beszédtemájává vált.¹⁷⁷ Mindezek után már az sem lesz meglepő, hogy szabadságharcunk legtümörebb, de legszebb értékelését éppen dán részről kaptuk. Carl Ploug, „a skandinavizmus atyja”, a *Fædrelandet* főszerkesztője szinte magyar szónokokat megszágyenítő pátosszal fejezi be az eseményeket összefoglaló 1849 júliusában megjelent négy részes cikksorozatát: „Bár Európa államai nem tudnak tényleges segítséget nyújtani a náluk uralkodó belső problémák miatt, a kontinens szimpátiája mégis a magyar néppel van. Ki tudja, nem válaszol-e mégis valamelyik nemzet a kiáltására: Segítsetek nekünk, mert a mi sorsunk az évszázad sorsa!”¹⁷⁸

¹⁷⁶ Københavnsposten, 1849. augusztus 18.

¹⁷⁷ Lásd a Københavnsposten „A koppenhágai közhangulatról” című cikkét. Københavnsposten, 1849. augusztus 20.

¹⁷⁸ Fædrelandet, 1849. július 21.

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére) című tanulmányára

Örömmel tapasztalom, hogy az utóbbi időben megsaporodtak a középkori magánjogi intézményeket tárgyaló cikkek, tanulmányok. Magánjogtörténettel különben is kevesen foglalkoznak ebben az országban, Werbőczy Tripartitumát megelőző évszázadok jogfejlődésével pedig annál is kevesebben. Ez természetesen érthető, hiszen hosszú ideig a Tripartitum volt a döntő és meghatározó jogforrás, melyre úgy tekintettek, mint ami összefoglalta a korábbi századok nemesi joganyagát és meghatározta az 1848-ig terjedő időszak magánjogi fejlődését is. Azt természetesen már neves jogtörténészeink is megállapították, hogy Werbőczy tanait nem lehet kritika nélkül alkalmazni az államalapítást követő évszázadok jogfejlődésére. Werbőczy István mint a köznemesség ideológusa valójában a 15. század nemesi magánjogát foglalta írásba, kiegészítve azon büntetőjogi normákkal, amelyeknek magánjogi jogkövetkezménye volt, és meghatározott alapvető törvénykezési normákat. Valamivel könnyebb azon kutatók dolga, akik a 16. és az azt követő századok magánjogi fejlődését vizsgálják, mivel ott elsődlegesen arra kell figyelni, hogy a Tripartitum rendelkezéseihez képest történt-e új szabályozás, például a hitbizomány intézménye, melyet csak 1687:9. törvénycikkkel honosítottak meg Magyarországon. Ez a megállapítás azonban csak a magánjog fejlődésének törvényi szabályozására igaz, hiszen a mindennapi élet, éppen a szokásjogi rendszerből következően a Tripartitumtól eltérő szabályozási formát is lehetővé tett. Erre kiváló példa a Királyi Kúria joggyakorlata, mely végső soron oda vezetett, hogy az 1791:67. törvénycikkkel felállított regnicoláris bizottságok alapvető feladataként határozták meg a hatályos jogszabályok és a bírói gyakorlat között meglévő ellentétek kiküszöbölését. Ugyancsak jó példát szolgáltatnak az úriszéki jegyzőkönyvek, melyek arról tudósítanak, hogy a jobbágyok végrendeleteikben ősi vagyonról vagy úrbáriális telekről rendelkeznek, ami a Tripartitum szabályozását figyelve nem lehetséges.

Ha valaki a Tripartitum keletkezése előtti századok magánjogi intézményeit vizsgálja, akkor még inkább óvatosságnak kell lennie. E téren valóban kitűnő példa *Kelemen László* és *Holub József* vitája a leánynegyed intézményéről vagy az utóbbi években *Gerics József* – *Ladányi Erzsébet*, valamint *Engel Pál* megállapításai a *nova donatio*ról, azaz az új adományról. Mindezek arra ösztönzik a kutatót, hogy felülvizsgálja saját nézeteit, s a rendelkezésre álló forrásokat elemezve, az új eredmények figyelembevételével erősítse vagy cáfolja eddigi ismereteit.

Mindezekre tekintettel külön öröm, hogy az *AETAS 2000/3.* számában megjelent *Banyó Péter* tollából, a leánynegyed történetének és „működésének” újraértékelése. A szerző okleveles adatokkal kísérli meg igazolni, hogy Werbőczy állításával ellentétben a leánynegyedet nemcsak akkor adták ki természetben, ha a leány birtoktalan nemeshez vagy nem nemeshez ment feleségül, hanem más esetben is, melynek egyértelmű okát azonban nem tudja megadni. Mindössze azt a megállapítást teszi, hogy valószínűleg biztosítani akarták az idegen nemzetségbe került nő vagyoni jogi helyzetét, s ezzel akarva-akaratlanul a női különjogok létének fontosságát igazolja. Abbeli örömről azonban, hogy a szerző

magánjogi intézményt vizsgál, akadályozza az, hogy túl nagyvonalúan, jogilag pontatlanul használ magánjogi fogalmakat.

Aki magánjogi intézményeket vizsgál, annak tudnia kell, hogy 1848-ig meghatározó jogforrásunk a szokásjog, s mivel Magyarországon viszonylag későn, csak 1514-ben született meg – épp Werbőcznek köszönhetően – az első joggyűjteményünk, ennek folytán sokkal erőteljesebben érvényesült annak partikuláris jellege. Ezért bizonyítható, hogy a szepesi tizlándzsásoknál vagy a turopoljei nemeseknél időben később is földben, természetben adták ki a leánynegyedet.¹ Jogforrási rendszerünk másik jellemző jegye, hogy a szokásjog és a decretumok között nincs jogforrási hierarchia, nincs alá-fölé rendeltségi viszony. Az időben később keletkezett törvény lerontja egy országos szokásjog erejét, mint például az Anjouk által bevezetett *fiúsítás*, mely ellentmondott öröklési rendszerünknek, mégis 1332 után uralkodói akarattal átment a joggyakorlatba, s a Tripartitum rendelkezései között is megtalálható. Ez fordítva is történhet, egy időben később keletkezett szokásjog erőtlentít egy decretumot. Erre példa épp az 1222. évi Aranybulla 4. cikke, amely törvényes fiú utód hiányában megengedi a királyi servienseknek, hogy a leányaikat megillető leánynegyed kivételével szabadon rendelkezzenek vagyonukról. De éppen a nemzeti birtok léte akadályozza ennek a szabálynak az érvényesülését, amelyet majd I. (Nagy) Lajos tudomásul vesz, és a leánynegyed kivételével eltörli ezt a szakaszt az 1351. évi Aranybullából, meghatározva ezzel az ősiség létét. Ez a magyarázata annak, hogy decretumaink oly gyakran hivatkoznak a szokásjogra, s királyaink épp jogrendszerünk széttagoltsága miatt, a bírói gyakorlat egységesítésére törekedve decretumaik által igyekeznek az egységes szabályozás kialakítására.

Bár a szabad rendelkezési jog nem érvényesül hazánkban, bizonyos keretek között az ősiség adta korlátokat igyekeznek enyhíteni, sőt oldani, amit *Fügedi Erik* oly kiválóan bizonyított.

A magyar magánjogot nem a „merev öröklési rendszer” és a „közös örökösödési jog” határozta meg alapvetően, hanem a *kötött birtokrendszerünk*. Birtokviszonyainkat hármassal jellemezte: a nemzeti viszonyokból fakadó *ősiség*, a király legfőbb tulajdonosi jogából származó *adományrendszer* és a földesúr jobbágy viszonyát meghatározó *úrbáris viszony*. Ez az a három korlát, amelyetől 1848-ig nem tudták a magánjogi viszonyainkat megszabadítani, s amelyek az öröklési jogunkat is meghatározó szabályokat alakították. Ahogy *Grosschmid Béni*² elemezte, az ősiségnek létezett egy *dologi jogi* vonulata, amely meghatározta tulajdoni és birtokrendszerünk egészét, és létezett egy *öröklésjogi* vonzata, amely a vagyon halál esetére szóló átszállását határozza meg. Az említett hármassal kötöttség mindenestre azt jelentette, hogy a végrendelkezési jog kizárólag az örökhagyó *életében, saját pénzen vásárolt birtoka* kapcsán élt, minden más esetben, azaz az ősi és az adománybirtok esetében a szokásjogunk által meghatározott törvényes öröklési rendszer érvényesült, amely öröklési forma ma is öröklési jogunk egyik meghatározó eleme, mégsem mondjuk, hogy a mai magyar öröklési jog merev rendszer lenne, pedig az ági vagyon lételemenő hiányában ma is megköti bizonyos mértékig a felmenők, illetve az oldalági rokonok öröklését.

Ez az a pont, ahol fel kell hívnom a szerző figyelmét arra, hogy a Tripartitum minden ellentmondása ellenére is, a különböző birtoktípusok megnevezését pontosan kell használni. Werbőczy is különbséget tesz ősi, szerzett (azaz adományozott) és vásárolt birtok között, melynek öröklési szabályait is megadja, mondván: az ősi vagyont a törvényes fiúk öröklik, ha nincsenek, akkor a felmenők, illetve az oldalági rokonok, érvényesítve azt a szabályt, hogy a közelebbi fokban rokon kizárja a távolabbi fokban rokon öröklését.

¹ Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed. Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére. AETAS, 2000. 3. szám. (a továbbiakban: Banyó) 90.

² Grosschmid Béni (Zsögöd Benő): Öröklött s szerzett vagyon. Budapest, 1897.

(HK.I.58.) Az adománybirtok öröklését mindig az adománylevél határozza meg, amely sok esetben szintén a törvényes fiú örökösöket jelenti, de ha a király jóváhagyja, akkor a leányok is örökölhettek, mégpedig fejenként egyenlő arányban. Az adománybirtokról azonban nem rendelkezhet szabadon a megadományozott, hiszen elidegeníteni kizárólag a király azonnali hatályú hozzájárulásával lehet, közbecsű értéknél magasabb áron történő zálogba adásához szintén az uralkodó azonnali hatályú hozzájárulása kell, végrendelkezni pedig tilos róla kivéve, ha az adománylevélben nincs meghatározott örökös és a király jóváhagyja az utolsó birtokosnak, hogy végrendelkezzen arról. (Hk.I.64.) Csak a vásárolt birtok esetében érvényesül, hogy ha az apa nem készít végrendeletet, akkor törvényes fiai és leányai fejenként egyenlő arányban öröklik a birtokot, de az csak az első törvényes öröklés után válik ősvé. Ha végrendelkezik róla a szerző, akkor továbbra is szerzett birtok marad. Érthetetlen a törvényes öröklés ismeretében a szerző azon megjegyzése, hogy „a leányág a vásárolt birtokból is részt kap, de csak az apa után, tehát a fivér által vett birtokból a nővér nem örökölhet.” A fivér által vásárolt birtokot, ha nincs végrendelet, a fivér törvényes gyermekei, fiúk, leányok fejenként egyenlő arányban öröklik. Ha ez megtörtént, a birtok ősvé vált, s ekkor a leányok kezén is lehetett ősi birtok, illetve ez esetben tényleg nem örökölhette a birtok első vásárlójának a nővére a birtokot. Ha nincs lemenő, akkor a szerzett birtokot örökölték a birtok szerzőjének szülei, szintén egyenlő arányban. Mivel felfelé nem lesz ősi a birtok, ha a szülők sem éltek, akkor örökölték a szerző testvérei, adott esetben örökölhette a nővére. (További megjegyzésem épp a Werbőczyt megelőző századok joggyakorlatához az, hogy ha a család valamely tagja saját pénzen vásárolt birtokot, akkor ezt a vásárolt birtokot be kellett számítani a családi vagyonba és osztályra kellett bocsátani.)

A fogalmak pontos használata azért is fontos, mert félreértésekre adhat okot. A szerző azt írja, hogy „máskülönben nem lenne értelme a Merse özvegye által saját unokáinak tett adománynak.”³ Kizárt, hogy egy özvegyasszony adományt tegyen. Itt ajándékozásról, öröklésről, esetleg adás-vételről lehet szó. (Jobb az a fogalmazás, hogy „1310-ben Merse özvegye a birtokot unokáinak [...] adta.”)⁴ Magánadomány tételekor a király azonnali hatályú hozzájárulását kellett volna kérni, erről pedig ebben az esetben nincs szó.

Ha új adományt kért valaki, akkor az adománylevélbe olyan öröklési rendszert kellett beleírni, amilyen az adott birtok vonatkozásában a családban volt. Nem lehetett a leányokat belevenni, ha azt nem örökölték, de nem lehetett kizárni sem őket, ha korábban örökölhették. Az új adomány kapcsán jelenleg a kutatók nem ezen vitatkoznak, hanem azon, hogy új adomány alatt azt kell-e érteni, amit Werbőczy leírt, és a későbbi századokban is használt formát, tehát a birtokban ülő kért azért adománylevelet, hogy birtoklásának bizonyítéka legyen, vagy létezett az új adománynak az Anjouk és Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt egy másik változata, amikor ténylegesen még nem birtokolt birtok adománylevelében használták ezt a kifejezést.

S nézzük meg most, mit tudunk a leánynegyedről. Első törvényi megjelenése az 1222. évi Aranybulla 4. cikke. Mivel okleveles adatainkból kimutathatóan létezett,⁵ minden valószínűség szerint már az Aranybulla megjelenése előtt is szokás volt a leányoknak kiadni, ezt a szerző nagyon jól látja, és az Aranybulla újabb kiadásában is mindig megismételték a leánynegyed intézményét. Ha az Aranybulla szövegét figyeljük, akkor az csak annyit mond, hogy a leánynegyed az apai birtokból jár, nem részletezi annak típusát. Werbőczy ténylegesen örökségi javakról ír, s okleveleink is azt bizonyítják, hogy a leánynegyed az apai ősi vagyont terhelte. (Meg kell jegyezni, hogy jogtudásaink e vonatkozásban eltérő

³ Banyó 87.

⁴ Banyó 86.

⁵ Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Budapest, 1904. (a továbbiakban: Illés); Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Budapest, 1938.

álláspontot képviselnek. Amíg *Illés József* azt állítja, hogy a leánynegyed „öröklött, ősi vagyonból jár, szerzettből nem”⁶, s ugyanezen álláspontot képviseli *Timon Ákos* és *Holub József* is, addig *Szlemenics Pál*, *Kelemen László* és *Frank Ignác* is azt állították, hogy az az apai szerzett, azaz adományba kapott jószágból járt.⁷)

A leánynegyed kiadásának két lehetséges módja volt: 1. A birtok közbecsű értékét kapták meg a leányok. 2. A birtokot természetben adta ki az apa. Tagadhatatlan, hogy Werbőczy azt sugallja, hogy elsődlegesen pénzben kell kiadni a birtokot (maga a szerző is azt mondja, hogy a 13. századig mint országos szokásjogra hivatkozva teszik ezt⁸), de azt is meg kell néznünk, hogy miért. A leánynegyed valamennyi leányt együttesen illette meg, azaz az apai birtok egy negyed részét kellett a leányok között felosztani. Ha csak egy lány volt, ő kapta az egészet, ha több, akkor közöttük kellett szétosztani az egynegyed részt. Érthető, hogy a pénzt könnyebb volt megosztani, mint magát a birtokot, mely ezáltal éppen elaprózottsága miatt még az értékét is elvesztette. Ráadásul maga Werbőczy figyelmeztet arra, hogy ha valamelyik leány birtokban kéri a negyedrészt, akkor vigyázzanak, mert a többi leánynak is joga van hozzá, nehogy valakit is megrövidítsenek, s ezzel hosszas pereknek adnának alapot. Azt nem vitatom, hogy ennek az is oka volt, hogy a család együtt kívánta tartani a birtokot. Másrészt Werbőczy sem tiltja a birtokban való kiadását, csak ahhoz a feltételhez köti, hogy ha a leány az apja vagy fiútestvéreinek beleegyezésével birtoktalan nemeshez vagy nem nemeshez megy feleségül. (Helytelen a szerző azon meghatározása, hogy „birtoktalan, azaz nemtelen”,⁹ mivel nemtelen a polgár is és városi birtokkal, házzal rendelkezhet, viszont nemes az armális nemes is, akinek nincs semmilyen ingatlan jószága.) Ezért nem lehet azt mondani, hogy Werbőczy „csak a pénzbeli megváltásról beszél.” Itt természetesen a család megélhetéséhez kívántak hozzájárulni. E területen lenne különösen jó, ha a szerző megállapítaná, mégis mi lehetett az oka, hogy a Tripartitumban említett eseteken kívül, máskor is természetben kapták meg a leányok a negyedrészt. (Ezt *Illés József* az Árpád korra vonatkozóan megteszi.) Nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy ténylegesen pénzhíány miatt adták ki a leánynegyedet természetben. Elég ha arra utalunk, hogy 1437-ben a kolozsmonostori egyezmény tanúsága szerint a parasztok a tized fizetését elvállalták, de éppen a pénzhíány miatt csak természetben kívánták teljesíteni.

Nem lehet azt sem mondani, hogy „a nemességet és a vagyont a törvényes fiági leszármazottak öröklék”,¹⁰ hiszen a fent említettek szerint királyi jóváhagyással adománybirtokot örökölhettek a leányok, mint ahogy a vásárolt birtok meghatározott része is őket illette. Ráadásul a nemességet a leányok is megszerezték a törvényes születés tényével. Viszont ha nemes anyától és nemtelen apától származott a gyermek, akkor agilisnek, azaz félnemesnek minősült.

Ha *fiúsítás* történt, akkor a leány megörökölte ugyan az apai birtokokat, de ez csak akkor vált teljessé, ha törvényes fia született, aki megörökölhette a nagyapai birtokokat. Ha a fiúsított nőnek nem született fia, akkor a fiúsítás hatályát veszítette, és a birtok visszaszállt a királyra, tehát a fiúsított nő után az apai birtokokat nem örökölhették meg a leányok.

Nem érthető a szerző azon megállapítása sem, hogy a *közbecsű* „a valós értéknek csupán tizedrésze.”¹¹ A közbecsű eredetileg a birtok egy évi jövedelmének a tízszerese, s épp

⁶ Illés 39.; Timon Ákos: Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest, 1917. 377.; Holub József: Néhány kérdés a leánynegyed köréből. Budapest, 1936.

⁷ Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban. Pest, 1845.; Kelemen László: A leánynegyed. Szeged, 1926.; Szlemenics Pál: Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény. 1823. II. 435.

⁸ Banyó 78.

⁹ Banyó 80.

¹⁰ Banyó 78.

¹¹ Banyó 79.

a szerző által vizsgált korban ez még többnyire a valós értékhez igazodott. Miután Werbőczy egy közbecsű táblát felvett a Tripartitumba, ezzel merevedett meg a közbecsű érték, de ez csak a későbbi századokra igaz. (Arról persze nem Werbőczy tehet, hogy a 18. században is az ő közbecsű tábláját alkalmazták. Majd az 1832-36. évi országgyűlés Kerületi Tábláinak ülésein szóltak arról a követek, hogy a Tripartitumban meghatározott közbecsű érték tízszeres összegével számoljanak a magánjogi tervezetek.)

Szintén helytelen a szerző azon állítása, hogy a „leánynegyedek birtokában csak magaszakadás esetén lehet kiadni, ilyenkor a lány házasságkötéséig használatra kapja a birtok negyedrészt”.¹²

Ez a *hajadoni jog* kérdéskörébe tartozik. Az apátlan, árva hajadonok férjhezmenetelükig benne maradhattak az apai birtokban (haszonélvezeti jog), s a birtok örököseinek, akár a kincstárnak is kötelessége volt a leányok tartásáról, ellátásáról és férjhezmenetelük esetén kiházásításukról gondoskodni. Ez nem kötődött kizárólag a leánynegyedhez. Pontosabban szólva a leányokat megillető különjogok (leánynegyed, hajadoni jog, kiházásítás, hozomány) összerosódtak.¹³

Nem rossz elgondolása a szerzőnek, hogy a leánynegyed hozománynak tekinti, azzal a megjegyzéssel, hogy az csak a hozomány egy meghatározott része lehet. Középkori jogunkban létezik a kiházásítás intézménye, ami nemcsak a hajadoni jogot jelenti, hanem az apának, illetve a fiútestvéreknek azt a kötelességét, hogy a leányt férjhezmenetele esetén megfelelő vagyonnal ellássa, ami nem kizárólag a leányokat megillető ingóságokból állt. De arra figyelemmel kell lenni, hogy a kiházásítás minden leányt külön-külön megilletett, a leánynegyed viszont együttesen illette a leányokat.

Az, hogy a szerző a leánynegyed birtokában történő kiadását nagyobb arányban tudja bizonyítani, mint ahogy azt Werbőczy Tripartituma alapján gondolhatnánk, fontos igazolása annak, hogy okleveles forrásainkat még hatékonyabban kell használnunk és értelmeznünk. E gyakorlat folytatására csak biztatni lehet mindenkit. Az viszont sajnálatos, hogy ha a jogi fogalmakat pontatlanul, helyel-közzel pongyolán használjuk, mert ez jelentősen rontja munkáink értékét.

¹² Banyó 79.

¹³ Werbőczy István: Tripartitum. I. 91. Magyar Törvénytár. Budapest, 1897.

Az amerikai polgárháború magyar származású szakértője

Bemutatjuk Gabor S. Boritt történészt,
a gettysburgi Polgárháborús Intézet igazgatóját

Professzor úr! Tudomásom szerint az USA-ban élő magyar származású történészek közül Ön az egyetlen, aki kizárólag amerikai történelemmel foglalkozik, és azt igen eredményesen műveli. Mivel személye és munkássága hazánkban kevésbé ismert, előljáróban szólni néhány szót önmagáról!

Budapestről származom, 1940-ben születtem. Tizenhat éves koromban kerültem el Magyarországról, az 1956-os forradalom leverése után. A II. világháború végén a város ostromát gyerekfejjel éltem át. Az ötvenhatos forradalom idején, amikor ismét csataterre vált a főváros, az utcánkban barikádot emeltünk. Az orosz tankok emiatt majdnem teljesen szétlőtték a közeli házat, amelyben laktunk és a szomszédos épületeket. Szörnyű élmény volt, a családom alig menekült meg. Apám, dr. Szappanos Boritt Pál reménytelennek látta a helyzetet, és azt javasolta, menjünk külföldre. Így aztán 1956 decemberében Judit nővéremmel kettesben útra keltünk nyugat felé. Ausztriába igyekeztünk, de mielőtt Sopronba értünk volna, leszállítottak bennünket a vonatról. A nővéremnek sikerült elhítenie a katonákkal, hogy csupán rokonlátogatóba utazunk. Ekkor már nem akartunk visszafordulni, elegendő volt a diktatórikus légkörből és a szegénységből. A célunk az volt, hogy valamelyik angolszász országba jussunk ki. Miután elengedtek bennünket, Sopronban idegenek nagy nehezen befogadtak minket éjszakára. Másnap hajnalban eljutottunk a határsávig, szerencsére volt, aki segítsen. A figyelőtornyok között rohantunk át a senki földjén, amíg el nem értük a már Ausztriához tartozó erdőséget.

Kalandos történet, amelyhez hasonlót sok magyar menekült élt át akkoriban. De hogyan kezdődött amerikai pályafutása?

1957-ben üres zsebbel, angol nyelvtudás nélkül érkeztem ki. Először egy New York-i családnál laktam. Nappal fizikai munkát végeztem, este pedig középiskolába jártam. Munkahelyemtől azonban nemsokára megváltam, mert körülöttem csupa spanyolul beszélő bevándorló dolgozott, én pedig angolul szerettem volna minél előbb megtanulni. Miután azt tanácsolták, próbáljak szerencsét valahol nyugatabbra, a Dél-Dakota állambeli Yankton College-ban kötöttem ki. Ez a főiskola azóta már megszűnt; fegyház lett belőle. A fiaim, amíg kisebbek voltak, előszeretettel mondogatták is nekem, hogy akkor én ugyebár egy „fegyintézetben végeztem...”. Egyetemi tanulmányaimat a Dél-Dakotai Egyetemen fejeztem be 1963-ban; a Ph.D. fokozatot a Bostoni Egyetemen szereztem 1968-ban. Rövidesen családot alapítottam, feleségem amerikai.

Úgy tűnik, Önre is ráillik a „self-made man” elnevezés, mert önerőből sikerült megtalálnia helyét az Újvilágban. Miképpen fordult érdeklődése a történelemtudomány felé?

Lényegében önerőből „küzdöttem fel” magamat, de a bátyám, Ádám, és a szüleim is követtek aztán a tengerentúlra, ami azért nem volt közömbös. A történelem persze már ifjúkoromban is érdekelt, még Magyarországon. Szívesen gondolok vissza egykori történelemtanáromra, Grünvald Fülöpre. Emlékeim szerint az amerikai történelemmel legelőször Jules Verne *Észak Dél ellen* című regényén keresztül találkoztam, amelyre egy antikvárium-ban bukkantam, és amely nagyon megtetszett még budapesti gyermekéveim alatt. A törté-

nelemmel mint tudománnyal komolyabban felsőfokú tanulmányaim során jegyeztem el magamat. Mindjárt *Abraham Lincoln összes műveit* kezdtem el olvasni, ami angol nyelvtudásom gyarapítása szempontjából is hasznosnak bizonyult. Másodéves voltam a főiskolán, amikor Lincoln gazdasági elképzeléseiről évfolyamdolgozatot készítettem. Ez lett azután az a téma, amelyből a szakdolgozatomat, sőt később a doktori disszertációm is írtam. Feltűnt, hogy a Lincolnról szóló sok-sok könyv egyike sem foglalkozott igazából gazdasági nézeteivel. Ezt a hiányosságot igyekeztem tehát pótolni 1978-ban megjelent első munkámmal, amely a *Lincoln and the Economics of the American Dream (Lincoln és az Amerikai Álom gazdaságtana)* címet kapta. Az államférfi gazdaságfilozófiájának fejlődését kísértem benne végig – azt, hogy ez milyen szerepet játszott a rabszolgaságról alkotott nézeteiben, a polgárháború megvívásában és persze mindenekelőtt az Egyesült Államok jövőjét illető elképzeléseiben. Mellesleg 1994-ben ismét kiadták, s ma már fontos alapl műnek számít, több más munkámmal együtt tankönyvként használják, kötelező olvasmány a Harvard és a Yale egyetemeken is. Meg kell vallanom, hogy kezdetben Lincolnra mint az Egyesült Államokat megszemélyesítő szimbólumra tekintettem, így aztán a vele való foglalkozás számomra az országhoz való ragaszkodást is kifejezte.

Későbbi munkái is Lincolnról, illetve a polgárháborúról szólnak, ami nem csoda, hiszen az amerikai történelemnek alighanem ez volt a legmegrázóbb eseménye; kihat a jelenre, mondhatni, sok szempontból ma is aktuális „beszédtéma”. Hogyan alakult szakmai karrierje ezek után a felsőoktatásban?

Oktatói pályafutásom 1967-ben kezdődött a Bostoni Egyetemen. Ekkor javában dúlt a vietnami háború. Úgy hozta a sors, hogy fiatal tanárként magam is odavetődtem. Immár a Marylandi Egyetem alkalmazásában, önként jelentkeztem a tengeren túl szolgáló katonák részére szervezett oktatási programba előadónak. Így kezdtem tanítani a polgárháború történetét Délkelet-Ázsiában, a harctér közelében. Egyébként akkoriban az amerikai hadseregnek köszönhetően előadásokat tartottam még Japánban, Taiwanon és Thaiföldön is. Ezután több amerikai és angol egyetem oktatója voltam hosszabb-rövidebb ideig, de immár húsz éve állandó munkahelyem a Pennsylvániában található Gettysburg College. Itt a *polgárháborús tanulmányok* nevet viselő stúdium professzora, egyben a Polgárháborús Intézet alapító igazgatója vagyok 1983 óta. Meg szeretném jegyezni, hogy az országban először nálunk létesítettek erre a témakörre szakosodott tanszéket.

Mint tudjuk, Gettysburg kisváros, de a történelemben játszott szerepe, az itt lezajlott csata naggyá tette nevét. Régi, patinás főiskolája Amerika-szerte elismert. Különös élmény lehet e történelmi helyen lakni és dolgozni, ott, ahol 1863 nyarán három napon keresztül sorsdöntő ütközet zajlott az északi és a déli seregek között, és e harctér ma az USA legjelentősebb nemzeti hadtörténelmi emlékparkja.

A hely szelleme valóban meghatározó, itt minden a polgárháborúra emlékeztet. A város melletti régi farm is, ahol családommal élek, a déli konföderációs erők táborhelye és kórháza volt annak idején. A lakásban egész kis gyűjteményem van a környéken talált puska-golyókból és szuronyokból. Csupán érdekességgként említem meg, hogy a számtalan emlékmű, szobor és a nemzeti temető mellett – ahol Lincoln híres beszédét tartotta – a városnak gazdag múzeuma van, és itt található az ún. Cyclorama Center a hatalmas panorámakörképpel, amelynek festője a csata egyik híres eseményét örökítette meg. Ezenkívül néhány éve itt, az eredeti helyszínen forgatták a *Gettysburg* című, nagyszabású történelmi filmet, amelynél szaktanácsadóként magam is közreműködtem.

Kérem, röviden vázolja a Polgárháborús Intézetben végzett tudományos munkát, illetve a főiskola keretén belül folyó oktatási tevékenységet.

Az intézet (Civil War Institute) a Gettysburg College részét képezi, fő profilja a hadtörténelem kutatása és oktatása, különös tekintettel a gettysburgi csatára. Ezzel összefüggésben ugyanakkor a korszak politikai és társadalmi életének vizsgálatával is foglalkozunk.

A polgárháború kutatása mellett engem persze Lincoln személye továbbra is nagyon érdekel, és a szakma is elsősorban Lincoln-szakértőként tart nyilván Amerikában. Az intézetben, amely létrejöttékor az első volt, és máig a legnagyobb polgárháborús kutatóközpont, az állandó munkatársakon kívül több ösztöndíjas gyakornok is dolgozik. Összesen mintegy tizenötén vagyunk. Gazdag polgárháborús könyvtár áll a diákok és a kutatók rendelkezésére. A főiskolán tanuló és máshonnan is érkező történelem szakos hallgatók részére különféle kurzusokat kínálunk évről évre. Jómagam például a polgárháború, Lincoln és kora, továbbá a gettysburgi csata témáiról szoktam előadásokat és szemináriumokat hirdetni. 2000 őszén indítottuk először a *Gettysburgi szemeszter* című komplex, intenzív kurzusunkat, melynek során a hallgatók a „törzsanyag” mellett megismerkednek a polgárháborúhoz kapcsolódó irodalommal, filozófiával, filmművészettel stb., és szakszerűen tanulmányozhatják magát a csatateret.

Az intézetben folyó tudományos munkát többek között az általam szerkesztett tanulmánykötetek is fémjelzik. Az 1990-es években jelent meg és a téma neves kutatóinak írásait tartalmazza például a *Why the Civil War Came (Miért tört ki a polgárháború?)* és a *The Gettysburg Nobody Knows (Az ismeretlen Gettysburg)* című könyv. Az utóbbi természetesen az amerikai hadtörténelem legnagyobb ütközetét helyezi újabb megvilágításba. Emellett számos szakmai programot, kiállítást, konferenciát, előadást szervezünk rendszeresen a téma iránt érdeklődőknek. Évtizedek óta minden esztendőben Lincoln gettysburgi beszédének évfordulóján, november 19-én rendezzük meg a *Robert Fortenbaugh Emlékkülést*, amelyen az amerikai történetírás egy-egy jeles képviselője tart előadást – mondanom sem kell – a polgárháborúval összefüggésben. A gettysburgi csata évfordulója, július 1-3. előtt immáron sokadszor szervezünk többnapos, országos konferenciát. Minden alkalommal más-más téma szerepel a napirenden, s e konferenciákon nem csupán előadások, viták hangzanak el, hanem a környék csatateréinek, történelmi emlékhelyeinek megtekintése is „kötelező” részt képezi a programnak. 2001. évi rendezvényünk központi alakja egyébként Grant tábornok. A kiránduláson a résztvevők ezúttal többek között John Wilkes Booth, Lincoln menyölgőjének menekülési útvonalát járhatják be.

Meg szeretnék még említeni valamit, amely a Gettysburg College-hoz kapcsolódik. Részben alapítója és történetesen elnöke vagyok annak a bizottságnak, amely 1991 óta tekintélyes szakmai elismerést adományoz a polgárháború koráról szóló színvonalas történetírói munkákért. A *Lincoln-díjat* évente adjuk ki az elnököt ábrázoló szoborportré és ötvenezer dollár kíséretében. A tudományos alkotótevékenységet szeretnénk ily módon ösztönözni és honorálni. Érdekes újdonság, hogy 2001-től ugyanolyan összegű „elektronikus Lincoln-díjat” is kiosztunk a polgárháború időszakát bemutató legjobb internetes programért.

Professzor úr, milyen munkája jelent meg legutóbb?

Eggyel tovább szaporítottam a Lincolnról szóló művek sorát. Az Oxford University Press kiadásában 2001-ben látott napvilágot az a kötet, amelyet én szerkesztettem és a *The Lincoln Enigma (A Lincoln-rejtély)* címet viseli. Több kiváló Lincoln-kutató bocsátotta rendelkezésre eredeti tanulmányát a könyv céljára. A magam részéről két fejezettel gyarapítottam tartalmát. Ezek egyike a „Nagy Emancipátor” négerkéhez fűződő viszonyát elemzi, a másik az utókor Lincoln-ábrázolásait veszi számba a képzőművészet területéről. Mindenesetre e könyv megjelenése is azt bizonyítja, hogy az amerikai történelem legnépszerűbb alakja máig vitatott személyiség, aki több tekintetben, például a magánéletben, még mindig eléggé ismeretlennek, sőt titokzatosnak tűnik.

A magyar olvasókhöz eddig nem juthatott el egyetlen műve sem...

Örömmel értesültem arról, hogy az AETAS ezen interjúhoz kapcsolódva egyik dolgozatom közlését tervezi magyar fordításban. Munkáim különben az angol mellett eddig arab,

héber, japán, indonéz és lengyel nyelven jelentek meg. A *Lincoln és az egyéni felelősség kérdése* az első tanulmányom, amely szülőhazámban anyanyelvemen is olvasható lesz. Ez büszkeséggel tölt el, annak ellenére, hogy sajnos már nem nagyon beszélek magyarul. Ez az értekezés, amely az amerikai polgárháború előzményeinek, kezdetének problematikáját vizsgálja egy adott szemszögből, azt is elárulja, hogyan kezelik az amerikaiak legnagyobb nemzeti hőseit. Nos, meglehetősen kritikusan...

A kiválasztott szemelvény a polgárháború bekövetkeztének „törvényszerűségét” újszerű megközelítésben elemzi, illetve vitatja. A történészek manapság a múltat általában nagy, személytelen erők és rendszerek működésével magyarázzák, így különösen érdekes Lincoln személyiségének a középpontba állítása.

Feldolgozásomban a moralitást és az egyéni felelősség kérdését igyekeztem történelmi szerepkörbe helyezni. Megítélésem szerint ugyanis az egyénnek csupán szenvedő alanyként való beállítása méltánytalanul pesszimista módszer. A *Lincoln és az egyéni felelősség kérdése* című értekezés egy ember háborúhoz vezető útját követi nyomon. Bár inkább csak jelzi, mint megoldja a problémát, felveti a kérdést: kimutatható-e Lincoln felelőssége a polgárháború bekövetkeztében? Szerintem igen. Mondanivalóm lényege a következő: Az 1850-es években Lincoln Illinois államban a rabszolgaellenes erők vezéregyénisége lett, így kezdődött politikusi karrierje. Rabszolga-ellenessége mélységesen őszinte meggyőződésből fakadt. Ha ezt kétségbe vonnánk, háborús bűnössé degradálnánk. De sok más kortársához hasonlóan úgy szállt szembe a rabszolgasággal, hogy még az évtized végén is egy mind nehezebben elfogadható állásponthoz ragaszkodott. Önmagát és az országot is azzal áltatta, hogy a rabszolga-felszabadítás nemhogy háborúval, de még erőszakkal sem fog járni. Tudatosan küzdött a rabszolgaság intézménye ellen, miközben gyanútlanul menetelt a háború felé. Ebben rejtett erénye és hibája. Ha hajlandó lett volna számba venni a szabadság árát, valószínűleg megdermedt volna. Észak és Dél nagy konfliktusának érlelődése idején a leendő elnök súlyosan tévedett: a szörnyű rabszolgaság, illetve a sok szörnyűséggel fenyegető háború ügye közül csupán az egyikkel törődött!

Ez csakugyan figyelemreméltó megállapítás. Mindazonáltal Lincoln bölcs ember hírében állt, erről legendák és anekdoták tanúskodnak...

Valóban. Alakját mítosz lengi körül; erre tanulmányomban is kitérek. Egyébként van egy tőle származó aforizma, amit magam is kedvelek: „Értelmes dolgokat mondani nehéz!”

Az interjút készítette és fordította: Csillag András

Gabor S. Boritt könyveinek bibliográfiája

Lincoln and the Economics of The American Dream. Memphis State University Press, 1978. University of Illinois Press, 1994.

The Lincoln Image: Abraham Lincoln and the Popular Print. (Társszerzők: H. Holzer, M. E. Neely, Jr.) Scribners, 1984.

Changing the Lincoln Image. (Társszerzők: H. Holzer, M. E. Neely, Jr.) Lincoln Museum, 1985.; 2001.

The Confederate Image: Prints of the Lost Cause. (Társszerzők: H. Holzer, M. E. Neely, Jr.) University of North Carolina Press, 1987.; 2000.

The Historian's Lincoln: Pseudohistory, Psychohistory, and History. University of Illinois Press, 1988.; 1996.

The Historian's Lincoln, Rebuttals: What the University Press Would Not Print. (Társszerző: N. O. Forness) Gettysburg, 1988.; 1995.

Why the Confederacy Lost. Oxford University Press, 1992.; 1993.

Lincoln, the War President: The Gettysburg Lectures. Oxford University Press, 1993.

Lincoln's Generals. Oxford University Press, 1994.; 1995.

War Comes Again: Comparative Vistas on the Civil War and World War II. Oxford University Press, 1995.

Why the Civil War Came. Oxford University Press, 1996.; 1997.

Of the People, By the People, For the People and other Quotations from Abraham Lincoln. (Társszerkesztők: J. Boritt, P. Vermilyea, D. Huso) Columbia University Press, 1996.

The Gettysburg Nobody Knows. Oxford University Press, 1997.

Jefferson Davis's Generals. Oxford University Press, 1999.

The Lincoln Enigma. The Changing Faces of an American Icon. Oxford University Press, 2001.

GABOR S. BORITT

„És elérkezett a háború”?

Abraham Lincoln és az egyéni felelősség kérdése¹

„Csapjunk oda nekik!” – prédikálta éveken keresztül Roger Pryor, a virginiai származású, szélsőséges déli szakadár. Ezt mondogatta 1861. április 10-én Charlestonban is az egyik helyi szálloda erkélyéről szónokolva. De most, 12-e hajnalán, amikor a katonák már fenn tüsténkedtek, és George S. James kapitány merő tiszteletből neki ajánlotta fel az ostrom kezdetét jelző tízhüvelykes mozsárágyú elsütését, bátorsága hirtelen ellillant. Visszafogott hangon csak ennyit volt képes mondani: „Én nem tudnám a háború első lövését leadni.” A szavak és a tettek közti távolság néha maga az örökkévalóság.

Hajnali fél ötkor James kapitány maga adta le a jelzőlövést. A csillagokat szóró világítóbomba hatalmas ívben, zuhanó üstökösként közelített a Sumter-erőd felé, mígnem fölé érve szétrobbant. Nem túl messze, a másik ütegnél is egy hasonló, szélsőséges déli demagóg várt készenlétben. A lengő fehér hajú, hatvanéves Edmund Ruffin, a Dél-Karolinát jelképező legyezőpálmáról elnevezett Palmetto Gárda tagja állt ott tette készen. A még vonakodó Virginiából származó „szárműzött” lett az, aki az ágyúzást megindító első lövést leadta a hajnali sötétségben. Persze, ha nem is látták, tudták, merre van az ellenség, az erőd-sziget, amelyen az Egyesült Államok szövetségi lobogóját fújta még a szél.

Charleston városa az ágyúdörgésre virradt. Annak visszhangja azonban sokkal meszebb elhallatszott. Felébresztette és felrázta egész Amerikát, úgy, mint még soha semmi, s Isten őrizzen attól, hogy ez valaha is megismétlődjön. Mary Boykin Chesnut, Dél-Karolina ifjabbik szenátorának ragyogó felesége kipattant ágyából, s később híres naplójába az került: „Térdenre borulva oly buzgón kezdtem el imádkozni, mint azelőtt egyszer sem.”

*

A Sumter-erőd ostromát követően északon és délen kibontakozó népfelkelés, amely mindkét oldalon tette kész vezetőkre talált, a polgárháborút elkerülhetetlenné tette. Korábban azonban másként is alakulhatott volna. A háború valószínűsége az 1850-es évek során ugyan nőtt, de az ország sorsa csak 1861 áprilisának idusán pecsételődött meg. Tanulmányunk ezen első állításának alátámasztására vizsgáljuk meg Lincolnnak a háború bekövetkeztében játszott szerepét mindaddig, amíg a *The New York Times* ezt nem közölte: „Megnyílt a bál. Kezdődhet a háború.”²

A történészek sokat vitatkoztak azon, vajon a polgárháború kitörése törvényszerű volt-e. Azok kerekedtek felül, akik az összeütközés elkerülhetetlensége mellett érveltek. Végére is őket igazolta mindaz, ami valójában történt. A háború bekövetkezett. Eredeti oka a rabszolgaságban rejtett s a gyarmati korszakból öröklődött, onnantól, hogy az első rabszolgákat behurcolták Afrikából. A folyamat valószínűleg akkor vált visszafordíthatatlanná, midőn létrejött az Egyesült Államok a maga alkotmányával, amely egy félig szabad, félig rabszolgatartó rendszert intézményesített. Egyes vélemények szerint a végzetes tendenciát a Missouri-egyezmény (1820) határvonalának meghúzása jelölte ki; ez volt az a bizonyos

¹ A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: „And the War Came”? Abraham Lincoln and the Question of Individual Responsibility. In: Boritt, Gabor S. (Ed.): *Why the Civil War Came*. Oxford University Press, New York – Oxford, 1997. 3-30.

² *The New York Times*, 1861. április 13.

„tűzjelző harang az éjszakában” – hogy Thomas Jefferson kifejezésével éljünk. Ám hivatkozhatnánk az 1830-as években kibontakozó abolicionista mozgalomra is. És még sorolhatnánk a lehetőségeket. De hogy frissebb tudományos eredményekre is utaljunk: Kenneth Stampp, a Berkeley Egyetem tekintélyes tudósa 1990-ben azt írta, hogy „valószínűleg 1857 volt az az év, amikor Észak és Dél politikailag odáig jutott, hogy már nem volt visszaút, úgyszólván teljesen lehetetlenné vált ellentéteik békés rendezése.” Egy esztendővel később Stampp kollégája, az Illinois Egyetemen oktató Robert Johannsen viszont azon a véleményen volt, hogy a kritikus helyzet valamikor 1860-ban állt elő. És még folytathatnánk.³

A történészek általában hajlanak a múlt „szentesítésére”, annak elfogadására, hogy ami bekövetkezett, annak úgy is kellett történnie. Igaz viszont, hogy ha azzal ellentétes irányban indulnánk el, rengeteg variációs lehetőség merülne fel, és a történelem végtelenül szövevényesnek bizonyulna. A merev gondolkodásmód tehát ebben sem célravezető. Mégis, az amerikai polgárháborúhoz hasonló nagyságrendű tragédiák esetében nehezen tudjuk elfogadni, amit Raymond Aron francia gondolkodó a „végzetszerűség illúziójának” nevezett. Ha korszakunkban háború tört volna ki a Szovjetunió és az USA között, a tudósok és mások is bizonyára úgy érveltek volna, hogy az összeütközés abban az adott időpontban (például 1917-ben, illetve 1962-ben vagy az 1962-es kubai rakétaválság idején stb.) elkerülhetetlen volt. Nos, a polgárháború előtti Amerikában is mindaddig volt remény a békére, a háborúval szembeni morális felelősség vállalására, amíg nem zúdult ágyútűz a Sumter-erődre.

Értekezésünk második alaptétele – egyben talán a történelemmel és az étellel kapcsolatos előítélet – az egyén jelentőségét hangsúlyozza. Ez a szemlélet Lincolnt nem csupán az amerikai mitológiának, hanem – amennyiben történészek elfogadhatnak ilyesmit – az amerikai történelemnek is központi alakjává teszi. Ugyanez állapítható meg a polgárháborúról is, amely az amerikai történelemnek és mitológiának egyaránt központi eseménye lett. Akár mentegetőzhetnénk is e hangzatos megállapítások miatt, hiszen a mai szaktudomány nem szereti a „királyokat, királynőket és a nagy embereket”, csökkenteni igyekszik bizonyos események jelentőségét, és az emberiség történetét hosszan tartó folyamatokba, domináns rendszerekbe ágyazva szemléli. Mentegetőzésre azonban nincs szükség, hiszen a tudomány a múlt sokrétű vizsgálatát teszi lehetővé. Mindenesetre az írott történelem végső soron meggyőződés műve – bármilyen módon is közelítünk a múlthoz. Anélkül, hogy (Lord Keyneszel ellentétben) elmarasztalnánk a hosszan tartó folyamatokat, bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a történelemben esetenként egy „földi óriás” vagy egy-egy sorsdöntő pillanat többet nyomhat a latba, mint néhány unalmas korszak.

A fenti alaptételeket szem előtt tartva, Lincolnnak a polgárháború közeledtében játszott szerepe négy, egyre nagyobb jelentőségű fázisban érvényesült. Elsőben: az 1850-es években, a növekvő feszültség idején Lincoln a politikai vezetők egyike volt; főleg Illinois államban és környékén ismerték, ám az évek során Észak egész területén mind nagyobb hírnévre tett szert. A második 1860-ra tehető, amikor a Republikánus Párt elnökjelöltjeként országosan ismert személyiség lett. A harmadik fázis: november elején történt megválasztása és 1861. március 4-ei beiktatása közötti státusa „megválasztott elnök” volt. A negyedikben: az elnöki teendőket ő látta el a Fehér Házban a Sumter-erődhez vezető események idején. E fázisok változása közben Lincoln álláspontja csak fokozatosan módosult; hangját azonban mind jobban hallatta, mígnem Jefferson Davis déli elnökkel együtt az utolsó szót ő mondta ki a végkifejlet ügyében.

*

³ Stampp, Kenneth: *America in 1857: A Nation on the Brink*. New York, 1990. VIII.; Johannsen, Robert W.: *Lincoln, the South and Slavery*. Baton Rouge, 1991.

Lincoln alakja időközben mítosszá vált, legendák övezik. Ezek száma változó, melynek oka részben az, hogy – sok más történelmi személyiségtől eltérően – Lincolnt mindenki magáénak érzi, s az emberek időnként hozzá-hozzátesznek a közös kútforráshoz. Nemrég Ken Burnsnek a PBS-televízióban bemutatott *Polgárháború* című, színvonalas sorozatában a bevezető rész végén a huszonkilenc esztendő illinoisai politikust úgy idézték, mint aki megjövődölte a közelgő amerikai tragédiát. „Mikorra várható tehát a veszély közeledte?” – hangzott a kérdés. „Válaszom az, hogy ha valaha is elér bennünket, az nekünk, magunknak lesz köszönhető. Annyi bizonyos, hogy nem külföldről fenyeget. Ha a sorsunk pusztulás, annak mi leszünk a kiváltója és beteljesítője. Vagy szabad nemzetként fogunk fennmaradni, vagy önkezünk által veszünk el.” Ily módon a polgárháborúval együtt a nemzet öngyilkosságának víziója is megjelenik, s mindezt Lincoln állítólag már 1838-ban érzékelte volna.

A valóságban azonban ő ezt nem látta sem huszonkilenc, de még negyvenkilenc éves korában sem, amikor a demokrata Stephen Douglasszal pedig részben éppen erről vitázott. Lincoln 1838-ban a springfieldi líceumban a törvénytelenességgel, főleg az erőszakos utcai megmozdulásokkal, faji alapú összetűzésekkel szemben emelte fel a szavát. E kissé eltúlzott beszélyre Lincoln egész egyszerűen a nemzet „politikai vallásának” nevezett „törvénytiszteletet” ajánlotta. Ha lett is volna bármiféle korai előérzete a polgárháborúval kapcsolatban, annak semmi nyoma nem maradt fenn.

Nem mintha egyeseknek tényleg ne lettek volna Cassandra jellegű figyelmeztetései. Olyan fajta testvérháborúról szóló látomások, mint amilyen Lincoln elnöksége idején csakugyan elérkezett, az USA „alkotmányos fogantatásától” kezdve akadtak szép számmal, ahogyan ezt a történész Robert Bruce egyik tanulmányában ragyogóan be is mutatja. S hogy kollégájának, Charles Roysternek Lincoln-díjas amerikai portrévázlatára hivatkozzunk: ahogy közelgett a háború, úgy váltak e látomások is egyre apokaliptikusabbakká. Mindazonáltal Lincoln – és ebben nem állt egyedül – alig figyelt a vészjósló jelekre, még ha saját politikai tanítómestereitől, Henry Claytől és Daniel Webstertől jöttek is azok. Sőt, ahogy telt, múlt az idő, Lincoln „vaksága” – lelkiismeretétől, pártpolitikai érdekeitől független – csak fokozódott. Így aztán a polgárháborút megelőző évtizedben ugyan nyíltan küzdött a rabszolgaság ellen, de a háború felé csupán tudta és akarata nélkül sodródott. Ebben rejtett erénye és kudarca.

Az 1850-es években az új territóriumok kapcsán a rabszolgaságról folytatott viták jó része nem volt megalapozott. Ott vitatkoztak egy intézményről, ahol az nem is létezett, a távoli nyugaton, nem pedig délen, ahol megvolt. Így próbáltak az amerikaiak kompromisszumra jutni, hogy enyhítsék a szekértáborok közti ellentétet. Amíg az északiak a rabszolgaság „különleges intézményének” terjedését igyekeztek korlátozni, lényegében a kommunizmus elleni „feltartóztatási” politikához hasonló tüztek ki célul. Az 1850-es évek republikánusai az izoláció segítségével törekedtek a rabszolgaság visszaszorítására, mint ahogy később egy másik amerikai nemzedék is ettől remélte a kommunizmus gyengítését.

Lincoln véleménye 1858-ban már egyértelműen tükrözte politikai állásfoglalását: „Az önmagával meghasonlott ház nem állhat fenn. Hitem szerint kormányzati rendszerünk nem lesz tartós, ha egyik fele a *rabszolgaságon nyugszik*, a másik fele *szabad*. De nem gondolom, hogy az Unió *szétessen*, – nem gondolom, hogy a ház *összedőljön*, – hanem arra számítok, hogy véget ér megosztottsága. Vagy *egységesen* ilyen, vagy pedig *egységesen* olyan lesz.”⁴ Lincoln Bibliára emlékeztető sorai ismerősen csengenek az amerikai történelemből. Azonban 1858-ban, amikor először mondta ki őket, a nép északon és délen egyaránt tudta már, miről van szó, méghozzá a nála sokkal ismertebb William Seward, New York-i szenátortól, aki nemsokára „kibékíthetetlen ellentétként” jellemezte a konfliktust. Kemény szavak vol-

⁴ Basler, Roy P. (Ed.): The Collected Works of Abraham Lincoln, 1-9. kötet. New Brunswick, 1953-55. (a továbbiakban: Collected Works) II. 461.

tak ezek; Lincoln, Seward és a republikánus többség szándékával ellentétben egyes demokraták és fehér déliek már a háború előszelét érezték ki belőle. Az előbbieket viszont politikában és nem háborúban gondolkodtak, ámbar férfias beszédstílusuk időnként katonás fordulatokat vett. Maga Lincoln – még akkor is, amikor 1855-ben keserűen utalt arra, hogy „nincs kilátás a rabszolgaság békés felszámolására” – csupán heves politikai küzdelemre, semmint katonai megoldásra számított.

Mindazonáltal az 1850-es években egyre többen vélték úgy, hogy a rabszolgaság „feltartóztatására” irányuló kampány tényleges elszakadáshoz és háborúhoz vezethet. A republikánusok megerősödésének láttán egy régi whig – Rufus Choate – még a gondolattól is visszarettent, hogy amennyiben az új párt hatalomra kerülne, az milyen „idegennek és ellenségesnek” fog tűnni a déliek szemében. „Az a vég kezdetét jelentené” – aggódott 1856-ban.

Stephen Douglas szerint Lincoln „meghasonlott házról” szóló beszéde háborút sejtett. Figyelemreméltó jövődőlésében azt állította (legalábbis republikánus vetélytársa így értelmezte), hogy Lincoln úgy gondolja magáról, „ha ő nem folytatja sikeres tűzharcát mindaddig, amíg a rabszolgaság teljesen el nem tűnik az országban, az államok szétesnek.” Válaszában Lincoln ezt nevésségesnek tartotta. Ám 1856-ban már maga is elismerte, hogy úgy mond „a nemzeti egységre veszélyes republikánus érdekek hajszolása” miatti tiltakozás csak nagyon nehezen védhető ki. E tiltakozás hátrítása közben azonban szinte semmi jelét nem tanúsította annak, hogy komolyan számolt volna a háború lehetőségével.

A Lincoln mögött felzárkózó republikánusok azzal utasították vissza az elszakadással, illetve polgárháborúval kapcsolatos fenyegetéseket, hogy csupán olyan politikai trükkről van szó, amely az Északról kicsikarható engedmények érdekét szolgálja. Márpedig a déliek John C. Calhoun és Dél-Karolina védővámokat érvénytelenítő („nullifikációs”) törvénye óta fenyegetőztek elszakadással, aminek következtében azután nem egy józan gondolkodású ember szégyenült meg vagy vált nevetségessé. William Fessenden, Maine szenátora, később Lincoln pénzügyminisztere, 1854-ben még így utasította vissza az elszakadásról szóló híreszteléseket: „Annyiszor hallottuk már e fenyegetést, hogy belefáradtunk. Mostanra már, hogy úgy mondjam, csupán gorombaságnak, lármának tekintjük, semmi egyébnek.” Az abolicionista Ben Wade ohioi szenátor 1856-ban így panaszkodott: „Csak az én időmben már legalább ötször-hatszor mentettük meg az Uniót; de tudomásom szerint ez a világon az egyetlen dolog, amelynek a megváltás szenvedést hozott.” Hogy ő se maradjon ki, az öreg pennsylvaniai republikánus, Thaddeus Stevens ehhez hozzátette, hogy a déliek „ötvenszer próbálkoztak, és ötvenszer sikerült” nekik megfélemlíteni az északiakat. Az elszakadás előestéjén így kiáltott fel: „Már oly sokszor mentettük meg az Uniót, hogy attól tartok, nem fogja túlélni.” Nehezen is sikerült neki. A massachusettsi Henry Wilson fel volt háborodva „az elszakadási komédia” miatt. És Abraham Lincoln Illinois államban azonos nézetet vallott e kiváló férfakkal, sőt lelkesen buzdította is őket!⁵

Tény, hogy időnként nem tartotta elképzelhetetlennek kisebb erőszakos cselekmény előfordulását. A jelek szerint efféle nemkívánatos eseményekről Andrew Jackson, John Brown és Kansas lakosságának példája alapján alakította ki véleményét. Lincoln évek óta emlegette Jackson, akiről köztudott volt, hogyan bánt el a dél-karolinai nullifikáció híveivel 1832-ben. Az Old Hickorynak becézett elnökről az a legenda járta, hogy akasztással fenyegette meg John Calhoun, korábbi alelnökét, és utóbb sajnálta, hogy ettől elállt. De a nullifikációs válság végül erőszak alkalmazása nélkül oldódott meg.

⁵ E témáról szóló legjobb munkák: Potter, David M.: *Lincoln and His Party in the Secession Crisis*. New Haven, 1962.; Stamp, Kenneth M.: *And the War Came: The North and the Secession Crisis, 1860-61*. Chicago, 1964. (a továbbiakban: Stamp 1964.); Crofts, Daniel W.: *Reluctant Confederates: Upper South Unionists in the Secession Crisis*. Chapel Hill, 1989. (a továbbiakban: Crofts)

Ami John Brownt illeti, őt 1859-ben kivégezték. Lincoln ez ellen nem tiltakozott, bár megjegyezte: „Az öreg John Brown hozzánk hasonlóan helytelenítette a rabszolgaságot.” Majd hozzáfűzte: „Ez persze nem magyarázat erőszakra, vérontásra, árulásra. Ebből nem következik az, hogy helyesen is cselekedett.” Azonban a leendő déli lázadók figyelmébe ajánlotta: „Miután alkotmányosan megválasztunk valakit elnöknek, és önök emiatt hozzálátnak az Unió szétveréséhez, kötelességünk lesz úgy bánni önökkel, ahogyan ez az öreg John Brown esetében történt.” A Harper’s Ferry-nél lejátszódó fegyveres akció még két napig sem tartott. Az incidens tizenhét áldozatot követelt. „Reményünk és hitünk szerint az ország egyetlen szegletében sem fog megisméltódni, hogy a többség ilyen szélsőséges eszközkhöz nyúljon.”⁶ Egyszóval, amikor Lincoln „szélsőséges” esetekre gondolt, legfeljebb John Brown juthatott eszébe és nem egy szörnyű polgárháború.

Később persze e háború megtanította Lincolnt arra, hogy „másként gondolkodjék és másként cselekedjék.” De addig történelmi ismeretei és saját tapasztalata alapján egyáltalán nem vagy csak kevés erőszakos cselekményre számított. Bizott benne, hogy az ő korában már „kisebb a háború esélye”, mint előző korszakokban volt. Midőn 1856-ban Kansasban valószínűleg fegyveres viszály kerekedett ki – igaz, atrocitásoktól sem mentes gerilla harcmodorban –, az áldozatok száma ott sem haladta meg a kétszáz főt. De minden szörnyűsége ellenére ez megint csak nem volt hasonlítható a közelgő polgárháborúhoz. A Kansas-territóriumon kialakult helyzetet a Kongresszus idézte elő korábban azzal, hogy 1854-ben visszavonta a rabszolgaság terjedését korlátozó Missouri-egyezményt. Lincoln szerint e lépéssel „nem törvényt, hanem erőszakot vezettek be mindjárt az elején. A döntés erőszakban fogant, azt erőszakkal hagyták jóvá, erőszakkal tartják fenn, és erőszakkal hajtják végre.” A túlzó fogalmazás eszközével élt annak reményében, hogy a rabszolgaság nyugati irányú terjedése elé akadályt gördíthet. Előre tartott attól, hogy a Kansas–Neb-raska törvény a valószínűleg fizikai erőszak alkalmazásához vezethet. Fel is tette a kérdést: „Vajon az így kiontott vér első cseppjéből nem válik-e majd csakugyan az Unió lélekarangja?”⁷ Jóllehet Lincoln szokatlanul drámai hangot ütött meg e tárgyban, jóslata – s ezzel nem állt egyedül – a kansasi fegyveres összetűzéseket illetően beteljesedett. Végül is az erőszakos cselekményeket sikerült kordában tartani, s a béke helyreállt. Kansas e konfliktust kiheverte, s vele együtt az ország egésze.

Lincoln így azt is gondolhatta, hogy a demokráciára veszélyes erőszaktól való félelmei túlzottnak bizonyultak. Az 1830-as években jelentkező zavargások idején még arra hívta fel a figyelmet, hogy az efféle törvénytelenység zsarnoksághoz és a nemzet romlásához vezethet. Bár amúgy sem lelkesedett a hőbörgő tömegért, személyes tapasztalata az volt, hogy az erőszakkal járó megmozdulások ideje leáldozott. Ha netán rosszabbra fordulna a helyzet, gondolhatta, az Egyesült Államok végül is elég erős volna ahhoz, hogy 1860-ban vagy 1861-ben túléljen kisebb méretű erőszakos cselekményeket; hiszen ez történt Kansasban 1856-ban és Virginiában 1859-ben. Ám a történelem – amint arra Lincoln is rájöhett – nem bizonyult jó tanácsadónak.

Így aztán másokkal egyetértésben ő is megvetéssel fogadta a déli fenyegetőzést. „Elegünk van a vadászkésekből, meg a hatlövétű pisztolyokból, de mi a helyzet a szavazóládával?” – dörögte 1854-ben.⁸ 1860-ban még mindig felháborodással és megvetéssel reagált arra a zsarolásnak tetsző déli követelésre, hogy Észak ne fogadja el a republikánusok elnökjelöltjét, hacsak nem akarja az Unió szétesését. „Hát ez nagyon jó! Egy útonálló pisztolyt szegez a halántékomhoz azzal, hogy ’Állj, ide a pénzt vagy megöllek, és még azt fog-

⁶ Collected Works III. 502.

⁷ Collected Works V. 537., II. 321., 272., III. 481.

⁸ Collected Works II. 271.

ják hinni, te akartál gyilkolni...’ Pénz reményében halállal fenyegetőzni, szavazatnyerés érdekében az Unió szétverésével fenyegetni, – mi itt az elvi különbség?”⁹

Lincoln megvetése olykor a nevetségessé tételig fokozódott. Az elszakadással való fenyegetés még 1860-ban is egy viccet juttatott eszébe „az egyszeri emberről, kinek volt egy szegény, öreg, sovány, beteg lova, s annak lábai meg voltak duzzadva. Megkérdezték az embert, mi a szándéka a lóval, hiszen a szegény, szerencsétlen párának már alig volt hátra. A szándékom? Hát felhizlalom! Nem látják, térdig már milyen kövér?” Akkortájt, amikor a ló volt még a fő közlekedési eszköz, a hallgatóság már e szavakat is harsány nevetéssel fogadta. De Lincoln ezután hozzáfűzte: „Nos, az Uniót *bokáig* sikerült felbomlasztani, tovább nem!” – s ezt a közönség újabb tetszésnyilvánítással nyugtázta.¹⁰ Noha a vicc az elszakadási szándék ürességét volt hivatott illusztrálni, némi pszichológiai beleélés segítségével Lincoln szavaiból az is kivehető volt, hogy a „dagadt lábú, szegény, öreg, sovány ló,” a „szegény, szerencsétlen pára, amelynek már alig volt hátra,” nem volt más, mint maga az Unió. Eszerint lehet, hogy lelke mélyén Lincoln is tartott valamitől, amit még magának sem akart bevallani?

Akármi volt is az igazság, az elszakadás évében még mindig sziklaszilárdan képviselte helyesnek vélt álláspontját, szemet hunyva a következmények felett. A New York-i Cooper Unionban tartott nagy szónoklatát – a legcsekélyebb veszély említése nélkül – e szavakkal zárta: „Ne hagyjuk, hogy hamis vádak alapján azzal rágalmazzanak bennünket, ami a kötelességünk. Ne engedjük, hogy kormányzati rendszerünk megdöntésével, elzárással fenyegetőzve félemlítsenek meg minket. Bízunk benne, hogy az igazság erőt ad, és ebben a hitben merjük jól felfogott kötelességünket teljesíteni a végsőig!”¹¹ De ezúttal is, a kötelesség politikai volt és nem katonai. Az amerikai „köztársaság palástja beszennyeződött”, mondta 1854-ben, s annak meg kell tisztulnia. „Forgassuk meg, mossuk fehérre a forradalom szellemében, ne pedig vérben!” Egykor legjobb barátja, Joshua Speed Kentuckyból magánlevelében azt írta 1855-ben, hogy szívesebben fogadná az elszakadást, mint rabszolgáinak elvesztését. Barátját Lincoln egyszerűen nem vette komolyan. 1856-ban olyan kijelentést tett, hogy „ez a sok szóbeszéd az Unió felbomlásáról csak humbug; nem más, mint bolondság.” 1857-ben: „Ahhoz, hogy a jobbik győzzön, nem véres töltényekre, hanem csupán békés szavazólapokra van szükség.” Douglasszal folytatott vitájának végén, 1858-ban mindenkit arról biztosított, hogy a „nézeteltérés hamarosan rendeződni fog, még hozzá békés úton. Nem lesz háború, nem lesz erőszak.”¹²

A történelem tanúsága szerint Lincoln halálosan tévedett. Hatszázhuszezer áldozat halálában tévedett. Ez volt Lincoln legfőbb bűne.

E megállapítás könnyen tűnhet a kutató önhittségének. Mailtand francia filozófusnak van egy találó gondolata: „Nagyon nehéz (mindig) szem előtt tartanunk, hogy a múltban megtörtént események egykor jövőnek számítottak.” Vulgárisan szólva, könnyű a foci-meccset utólag kritizálni. Mégis fel kell tennünk a kérdést: hogyan lehetséges, hogy a kiemelkedően józan gondolkodású Lincoln nem adott hitelt a háború közeledtének? Miért nem hallotta meg a komor figyelmeztető hangokat? Miért nem állt meg egy pillanatra? E kérdések megválaszolása egy egész nemzedék viselkedésére deríthet fényt. Az ötvenes években a részéről megnyilvánuló ingadozás, véleményváltoztatás oly minimális volt, hogy ezek pontos meghatározása szükségtelen. Hát akkor miért? Egy harmincegy és félmillió népmásfélmilliónyi halott és sebesült áldozata követeli, hogy feltegyük e kérdést.

Lincoln bizony önmagának nem tette fel. Érzékeny, erkölcsös ember volt, akit a polgárháborús agónia testileg, lelkileg megviselt. Az élénk, középkorú férfiból öregember lett,

⁹ Collected Works III. 553.

¹⁰ Collected Works IV. 13.

¹¹ Collected Works III. 550.

¹² Collected Works II. 355., 454., III. 316.

s eközben a demokrácia legnagyobb amerikai prófétája. Így bizonyította jóhiszeműségét, s végeredményben – hogy Edmund Wilson szavait idézzük – „morálisan és drámaiságában” illett hozzá, hogy életétől is megfosztották. Ha lett volna ideje a visszaemlékezésre, meg lehet, ő is rákérdezett volna saját és nemzedéke megannyi tagjának háború előtti vakságára. De az is lehet, hogy nem. A dolgok állása szerint ez most már a mi feladatunk.

Lincoln egy nemzedékhez tartozott, annak sok jellemvonásában osztozott, de persze sajátos, egyéni személyiségjegyekkel is rendelkezett. Amint arra Robert Bruce felfigyelt, Lincoln 1838-tól kezdve személyes okok miatt is képtelen volt szembesülni az Észak és Dél közti háború lehetőségével. Ebben nagy valószínűséggel szerepet játszott származása és családi helyzete.¹³ Kentuckyban, egy déli határállamban született. Felesége úgyszintén. Később három sógora a Konföderációért áldozta életét. Tudomásunk van róla, hogy 1863 karácsonyán egy lázadó tábornok özvegye vendégeskedett a Fehér Házban: Lincoln sógor-nője, talán feleségének legkedvesebb rokona volt az. Vajon mi lehetett köztük a beszéd-téma? Lincoln természetesen mit sem sejtett ezekről a háború előtt, ám már családi körülményei miatt is fájdalmas lehetett számára a testvérháború gondolata. Már csak emiatt sem foglalkozott vele.

Lincoln a szokványosnál is jobban irtózott az erőszaktól és a háborútól. A mexikói háború idején a Kongresszusban a katonai dicsőséget úgy ecsetelte, mint „vérzivatarból kiemelkedő, szép szívárványt,” mint „életre törő kígyó elbűvölő szemét”. Erőszaktól visszolygó érzései azzal az optimizmussal teli hittel párosultak, hogy egy demokrácia garantáltan meg tudja találni minden problémára a békés megoldást. Liberális meggyőződése pedig úgy tartotta, hogy a háborúk nemigen, vagy egyáltalán nem oldanak meg semmit. 1861 tavaszán még mindig így érvelt honfitársai előtt: „Tegyük fel, háborúba keveredünk, ám nem harcolhatunk örökké; s midőn nagy veszteség árán, de a legcsekélyebb nyereség nélkül mindkét fél abbahagyja a hadakozást, ugyanazok a régi kérdések jönnek újra elő...”¹⁴ Vagyis: a józan amerikai nép ugyan miért rendezne vérfürdőt saját határain belül?

A küszöbön álló háború jellege már önmagában véve is elhomályosította Lincoln látását. Az összeütközés polgárháború formáját öltötte volna, amely az összes közül a letragikusabb. Lincoln a polgárháború fogalmát az angol történelem alapján értelmezhetette – úgy, ahogyan a „kerekefűek” és a „gavallérok” küzdöttek egymással éveken keresztül, mígnem Károly király feje a porba hullott. Lincolnnak a francia forradalomról s vele együtt a terrorról is voltak ismeretei. Az amerikaiak, ugyebár, soha nem sülyednének olyan alacsony szintre... A háború beállta után is eleinte – ahogyan ő nevezte – „a könyörtelen forradalmi harc” elkerülésén fáradozott.

Északon a lakosság többsége ellenezte a háborút, és tudott dolog volt, hogy délen is ez a helyzet. Mindenesetre egyértelmű volt Lincoln számára, hogy ha mégis összecsapásra kerülne sor, reális esélye a győzelemre csupán az egyik félnek lenne; ezért nagy baklövésnek tartotta volna, hogy a másik fél ilyesmit megkockáztasson. A romantikus legenda, hogy egyetlen déli tíz „átkozott jenkivel” képes elbánni, merő ostobaság volt. Ezt Lincoln sem vette komolyan, amit szavai is tükröznek. 1856-ban például ezeket mondta: „Az Unió semmi esetre sem fog szétesni. Mi nem akarjuk, hogy széteszen, de ha önök kezdeményeznék, nem fogjuk engedni!” Hangvétele három év múltán sem változott. Cincinnatiban szónokolva – nem messze születési helyétől, Kentuckytól, s az ottaniaknak címezve szavait – így beszélt: „Háborút szeretnének, és mindnyájunkkal végezni akarnak? Nos, uraim, a véleményem az, hogy önök nemes és bátor férfiak, ámde ebben nem állnak egyedül; hogy önök egyenként is bátran felveszik a harcot, ha jó ügyről van szó, csakúgy, mint mások, ezt önök nemegyszer be is bizonyították; de egyenként nem jobbak nálunk, és nincsenek any-

¹³ Bruce, Robert V.: „The Shadow of a Coming War.” In: Boritt, Gabor S. (Ed.): Lincoln, the War President: The Gettysburg Lectures. New York, 1992. 24.

¹⁴ Collected Works IV. 259.

nyian, mint mi. (Hangos éljenzés.) Önöknek soha nem lesz módjukban azzal büszkélkedni, hogy velünk ostorral bántak el. Ha kevesebben volnánk, mint önök, azt hiszem, ostorral is elbánhatnának velünk. Ha lélekszámunk megegyezne, úgy a csata valószínűleg döntetlenül végződne. De mivel számarányukat tekintve önök alattunk állnak, önök sem mire se fognak menni, ha megpróbálnak bennünket saját uralmuk alá hajtani.”¹⁵ Később egyesek ezt is Lincoln profetikus megnyilatkozásai közé sorolták, amely azt szemlélteti, hogyan járna majd el elnökként. Ám mondandójának célja az 1850-es években mindössze az volt, hogy eloszlassa a háború rémképét. Fentebb idézett 1856-os beszédében hangzott el: „Ez a sok szóbeszéd az Unió felbomlásáról csak humbug; nem más, mint bolondság.”¹⁶

Egyik leveléből különben az is megtudható, hogyan hangsúlyozta a „humbug” szót. Közvetlenül az elnökválasztás előtt, amikor a hangulat már eléggé forró volt, figyelmeztették Lincolnt, hogy győzelme esetén az egyik erődből néhány tiszt fegyverestül délre szándékozik távozni és ellen fog állni. Lincoln megkérte barátját, hogy kísérje figyelemmel az ügyet, majd hozzátette: „Szerintem nagy valószínűséggel az egész csak hum-bug.”¹⁷

Azzal együtt, hogy Kentuckyból származott, s délies kiejtését egy életen át megőrizte, lehetséges, hogy időnként önmagát is délinek tartotta, legalábbis olyasvalakinek, aki ismeri a délieket. Nos, valójában nem volt közülük való és nem ismerte őket. Régebben volt ugyan kapcsolata déliekkel, de nem járta be az országnak ezt a részét, s nem sokat tudott az ottani emberek érzélemlavilágáról; meglehet, így volt ezzel általában a többi republikánus is, aki nem kampányolhatott délen. Sajnálatos hiányosság volt ez egy olyan ember részéről, aki nem nélkülözhetette a személyes kapcsolatokat, s aki a későbbiekben a Fehér Ház ajtaját is kitárta a látogatók előtt, csakhogy tájékozódjék a közvéleményről. Lincolnban azonban nem tudatosult e hiányosság. Az 1860. évi kampány idején ezt írta: „A déli emberekben sokkal több a józan érzés, a jó modor, mintsem hogy kormányzatunk megdöntését akarnák...” Lehetett ugyan némi kétsége, mert hozzátette: „Legalábbis azt remélem és hiszem.” Még akkor is bízott a józanész visszatérésében, amikor a háború már komolyra fordult. 1861 őszén például azt jósolta, hogy „Missouri népének jövőre már nem lesz kedve újra vállalni mindazokat a bajokat, amelyek az idén annyira megviselték és legyengítették.”¹⁸ Amint az bebizonyosodott, Missourinak ezek után is bőven kijutott a háború szörnyűségeiből. Lincoln 1863-ban titkárának még mindig azt állította, hogy Jefferson Davis csak hadseregében reménykedhet: „Ha azt szétzúznánk, a nép hajlandó lenne visszatérni a régi kerékvágásba.”¹⁹

Lincoln élete végéig túlbecsülte a déliek uniópártiságát. Részben az Unió iránti saját elkötelezettsége miatt félreértelmezte a Mason–Dixon-vonaltól délre lakókat. Nem tudta jól felmérni mások csalódottságát. Végtere is az Egyesült Államok tette lehetővé, hogy öbelőle, egy írástudatlan apa s talán törvénytelen anya gyermekéből Illinois állam egyik legjelentősebb személyisége lett az 1850-es évekre. És ez még nem volt minden. 1864-ben az ohioi 166. ezred katonáihoz így szólt: „Most éppen én lakom ebben a nagy Fehér Házban. Én vagyok rá az élő tanú, hogy bármelyikük gyermeke eljuthat idáig, mint ahogy az én apám fiának is sikerült.” Miért akarnák az egyszerű emberek tönkretenni az államszövetséget? Hát nem ők azok, akik meghatározó szerepet játszanak egy demokráciában? Miután bekövetkezett az elszakadás, elismerte: „A politikai kilátások sötétek és egyre rosszabbak.” Majd ezzel toldotta meg: „De a Nép a Gondviselés segítségével helyre fogja hozni!”²⁰

¹⁵ Collected Works II. 355., III. 454.

¹⁶ Collected Works II. 355.

¹⁷ Collected Works IV. 132.

¹⁸ Collected Works IV. 95., V. 1.

¹⁹ Dennett, Tyler (Ed.): Lincoln and the Civil War in the Diaries and Letters of John Hay. New York, 1939. 77.

²⁰ Collected Works VII. 512., IV. 160.

Az Unió iránti elkötelezettségének több összetevője is volt, köztük egy – hogy Alexander Stephens kifejezésével éljünk – a „vallási miszticizmusra” emlékeztető jelenség; jóllehet ilyesmit Lincoln nem ismert volna el. Ám a miszticizmus nem a hétköznapi dolgok világába tartozik. Nos, Lincolnnak az Unióhoz fűződő viszonya sem volt mindennapi. Lehetséges, hogy a kálvini predesztinációról tanultak (ő maga baptista családból származott) és a benne így kialakult fatalizmus is segítségére voltak a polgárháborúhoz vezető úton. Amíg a vérzivatar nem döböntette rá másra, joggal állíthatta, hogy „Isten velünk”, ami alatt természetesen Észak, a republikánusok és az általuk képviselt progresszió volt értendő. De alighanem még józanabb, elnézőbb pillanataiban is képtelen lett volna belátni, hogy Isten esetleg elhagyhatja „az ő szinte kiválasztott népét”.

Lincolnnak az Egyesült Államok sérthetetlenségébe, fizikai oszthatatlanságába vetett szilárd hite ugyancsak értelmetlenné, szinte felfoghatatlanná tette számára a szeparatista háború gondolatát. „Fizikai értelemben nem válhatunk szét”, fogalmazott később első beiktatási beszédében. Példaként említette az észak-déli irányban folyó Mississippi oszthatatlanságát. De a természeti tényezők egyesítő erején túl kiemelte az arra épülő gazdasági élet összetartó hatását is. A mindenki által vágyott prosperitás kellő garanciának tűnt számára az elszakadással szemben.

Lincoln tévedése részben abból is fakadt, hogy félreértelmezte a történelmet. Konkrétan: nem fogta fel, hogy egy kisebbség is képes forradalmat kirobbantani. Az amerikai forradalom (függetlenségi háború) legendáriumban az szerepel, hogy a gyarmati lakosság túlnyomó többsége, a hazafiak összefogtak, és győzött a demokrácia. Észert tehát másként az délen sem mehetett volna végbe. Úgy tűnik, amikor Lincoln arra hivatkozott, hogy a déliek többsége nem akarja felbomlasztani az Uniót, jó darabig igaza is volt. Azt azonban nem ismerte fel, hogy egy, a Dél-Karolina partvidéken élő, viszonylag csekély kisebbség beindíthatja az elszakadási folyamatot – afféle szikraként, amint az a forradalmakban lenni szokott –, és utána már nincs visszaút. Márpedig a déli fehér lakosság zömében a végén kellő fokú elégedetlenség gyülemlett fel ahhoz, hogy magáévá tegye a forradalom ügyét.

Mennyire volt Lincoln szüklátóköri sége egyedi, és milyen mértékben osztozott abban saját nemzedékének jó része? A kérdésre – általánosítás helyett – csak konkrét személyek vizsgálata alapján adható válasz. Az bizonyos, hogy sok mindenben megegyeztek. Lincolntól eltérően később sokan azt állították magukról, hogy ők jóval előbb látták a háború közeledtét, de a történész-közgazdász ifj. Charles Francis Adams 1860-as évek közepéről származó megállapítása sok igazságot tartalmazott: „Mindannyian a bolondok paradicsomi állapotában éltük életünket.”²¹

Ez persze a republikánusokra vonatkozott, részben annak köszönhetően, hogy ők politikailag tartósan profitáltak a rabszolgaellenes kampányból. Személy szerint Lincoln, jóllehet mindig ellenezte a rabszolgaságot, csak 1854-től állította e kérdést politikai tevékenységének középpontjába, midőn az általános helyzet azt már gyakorlatilag is célszerűvé tette számára. Ekkor a kisebbségben lévő (sokak szerint haldokló) Whig Párt egyik illinoisi szószólójából a többségi republikánusok vezéregyénisége lett, először az államon belül, majd országszerte. Méltánytalan azonban az a cinikus vélekedés, hogy a republikánusok megerősödése csupán ennek az ügynek volt tulajdonítható, vagy hogy ez lett volna mozgalmuk egyetlen célja. Ugyanilyen helytelen annak a politikai hozadéknak a bagatellizálása is, amely a polgárháború elkerülhetőségének illúziójából fakadt, abból a hiú ábrándból, hogy a déli szeparatista fenyegetés csupán hetvenkedés, rosszabb esetben zsarolás. Lincoln beállítottsága az 1850-es évektől 1860-ban történt megválasztásáig oly keveset változott, hogy szinte említésre sem méltó, hacsak annyiban nem, hogy a republikánusok elnökjelöltjeként nézetei országos visszhangra találtak. Tisztában volt vele, hogy pártjának életképes-

²¹ Adams, Charles F. Jr.: Charles Francis Adams, 1835–1915: An Autobiography. Boston, 1900. 69.

sége azon múlik, milyen szilárdan kötelezi el magát a rabszolgaság korlátozása mellett. Egyszersmind a háború kockázatát gyakorlatilag továbbra is nem létezőnek tekintette. Befolyásának növekedésével párhuzamosan nőtt morális felelőssége is: vaksága ezért különösen elítélendő.

Ámde Lincoln és a republikánusok nem voltak egyedül a „bolondok paradicsomi állapotában”. Tény, hogy a politikai színskála közepén a Tennessee-i John Bell vezette Alkotmányos Unió Pártja állt, azzal az eltökélt szándékkal, hogy megmenti az államszövetséget. A Demokrata Párt északi szárnyának jelöltje, Stephen Douglas szintén a középpontba igyekezett, és a kampány során „gigászi erőfeszítések árán próbálta a figyelmet az Unióra leselkedő veszély” felé terelni, hogy a kor kiváló történészeit, David Pottert és Don Fehrenbachert idézzük. Ezt a programot azonban John Breckinridge, a déli demokraták Kentuckyból származó jelöltje és hívei legalább annyira elutasították, mint Lincoln és pártja. Politikailag ugyanis semmiféle haszonnal sem kecsegtetett. Így az elszakadás meg a háború helyett Breckinridge és társai is inkább az Unióhoz való ragaszkodásukat hangoztatták. Úgy tűnt, a déliek, akárcsak az északiak, inkább a békére, semmint a háborúra fognak szavazni.

Furcsa módon – ám nézeteivel teljes összhangban – Lincoln Breckinridge uniópártisága mellett szólalt meg (csak hogy Douglast támadja). 1860 őszén egy olyan dialógust írt, amely képzeletben az északi és a déli demokrata elnökjelölt között zajlott le. A politikai drámaírás műfajába tett röpké kirándulásának fő ismérve a könnyedség volt:

„Doug: ...és Ön meg a barátai, mind az Unió ellenségei!

Breck: Ugyan már! Régóta ismer minket; miért nem vádolt bennünket Unió-ellenességgel azelőtt is, mielőtt elutasítottuk az Ön elnökké jelölését? Miért nem figyelmeztette soha Északot elszakadási terveinkről a charlestoni, meg a Baltimore-i országos nagygyűléseink előtt? Lenne szíves válaszolni, Douglas szenátor?

Doug: A torkom állapota most nem teszi lehetővé, hogy folytassam ezt a beszélgetést.”²²

Lincoln nem vette észre, hogy a Breckinridge-frakció déli („Dixie”) unionistái között sokan voltak ugyan, akik nem számoltak komolyabb háborúval, ám az északitól eltérő logika alapján! Főleg olyasmit mondogattak, hogy a jenkik sosem harcolnának – ezért nincs veszély. Nos – Robert Bruce szavaival élve –, „a háborút azok idézték elő, akik tagadták annak lehetőségét”. Lincoln 1860-ban ezek között az élen járt.

Végezetül, Lincoln háborúval szembeni vakságának kutatása során a *megkerülés* pszichoanalitikai fogalmához érkezünk el. Bár közmondásosan józan gondolkodású volt, más esetekben is előfordult, hogy Lincoln becsapta önmagát. Megegett, hogy nem nézett szembe a rideg valósággal; gondolkodása, viselkedése ábrándozó lett. A *megkerülés* fogalmát Anna Freud klasszikus módon definiálta, de pusztá józanésszel is kifejezhető az. Shakespeare mondja a *Lear király*ban, e Lincoln által is kedvelt drámában: „Tehetetlen vagyok, ezért látni se akarok.”

Lincoln nem engedte meg magának, hogy egy szörnyű háború eljövételét érzékelle. Félrevezette önmagát s népét, egyszerűen hazudott; ámde ezt becsületos emberként tette, mert politikailag és erkölcsileg a rabszolgaság elleni küzdelemre érzett késztetést. Az így nyert politikai hozadékról már szoltunk. De térjünk ki morális elkötelezettségére is. „Ha a rabszolgaság nem igazságtalan, akkor semmi sem igazságtalan”, állapította meg 1864-ben, „nem is emlékszem, mikor gondoltam vagy éreztem ezt másként”. Vagy ahogyan 1837-ben fogalmazott: „A rabszolgaság intézménye igazságtalanságon és helytelen politikán alapszik.” Az 1858-as nagy elnökjelölti viták idején így látta a probléma morális hátterének lényegét: „örökös harc a jó és a rossz között”.²³ Következtetése: az Egyesült Államoknak

²² Collected Works IV. 124.

²³ Collected Works VII. 281., I. 75., III. 315., VII. 23.

emiatt kötelessége, hogy előbb-utóbb véget vessen a rabszolgaság gyalázatos intézményének. Ha Lincoln számot vetett volna azzal, hogy az emancipáció ára egy hatalmas háború lesz, valószínűleg kővé dermedt volna. Szembe tudott volna-e becsülettel nézni az 1850-es években egy olyan jövővel, amelyről – David Potter kalkulációja szerint – utóbb az derült ki, hogy „minden hat rabszolga felszabadulásáért egy-egy déli vagy északi katona fizetett életével”?²⁴ Tény azonban, hogy Lincoln figyelmen kívül hagyta a rabszolgaság elleni küzdelem lehetséges következményeit, ám mégis elhozta az emancipációt, a 13. alkotmány-kiegészítést, „a szabadság újjászületését.”

Még eltűnődhetünk azon, mi történt volna, ha az 1850-es években megengedte volna magának, hogy szembenézzen a szabadság vagy háború könyörtelen alternatívájával. Ezt ugyan már nem tudhatjuk meg, de megítélésünk szerint képtelen lett volna beletörődni a háborúba, amely 1861-65 között végül is bekövetkezett. A békét választotta volna, okkal vagy ok nélkül annak reményében, hogy a szabadság csupán késést szenvedne. Ezzel közéleti szerepe véget is ért volna. A Republikánus Párt viszont tovább sodródott volna a háború felé. Lincoln a későbbiekben nem tudott volna egymaga gátat vetni a háború közeledtének. Ehhez arra lett volna szükség, hogy az összes republikánus – és/vagy sok déli fehér – vegye végre figyelembe a realitást és nézzen szembe a várható igazsággal.

Mire következethetünk mindebből, ha morális szempontok szerint tekintünk vissza a második évezred végéről? Ha a rabszolgakérdést nézzük, Lincolnnak tökéletesen igaza lett. Ha a háború problémáját vizsgáljuk, súlyosan tévedett. S ha a kettőt összekötjük, mint-hogy az elkerülhetetlen? Nos, az olvasóra bízunk a választ.

Egy dolog bizonyos: Lincoln a szabadsággal jegyezte el életét, jóban-rosszban.

*

Erkölcsei szempontból mit sem változott a helyzet, amikor 1860. november 6-án elnökké választották. Lincoln továbbra is kitérő magatartást tanúsított, s felelőssége ezzel együtt növekedett. Kezét a pártja egyre jobban megkötötte. Dél-Karolina összehívta az elszakadásra hajló államok képviselőit, mire Lincoln – többek között – ezt írta Illinois republikánus szenátorának, Lyman Trumbullnak: „Tartsatok ki! Közeleg a szakítópróba, jobb, ha most, mint később bármikor.”²⁵ Hogy miféle „szakítópróbára” gondolt, nem nevezte meg. De következetesen kerülte a háború lehetőségének említését. Természetesen nem lehetett célja a válsághangulat szítása holmi felelőtlen beszéddel, ám az is igaz, hogy a szörnyű háború árnyát még mindig nem észlelte. Andrew Jackson viszont bizonyára előjött gondolataiban: amikor egy újságíró felkereste Springfieldben, Lincoln éppen Jackson 1832-es, nullifikáció elleni „híres proklamációját” tanulmányozta.²⁶

Lincoln egy másik – az előzőnél megbízhatóbb, de kevésbé közismert – hírlapíró jelenlétében csak „nevetett” annak hallatán, hogy „a déliek halálosan komolyan gondolják a háborút”. Az ohioi Donn Piatt később így írt erről: „Lincoln úr nem hitte el, nem lehetett vele elhitetni, hogy a Dél komolyan gondolja az elszakadást és a háborút.” Míg Piatt előtt már egy „sátraktól fehérlő” ország képe derengett fel, Lincoln azzal viccelődött, hogy nyilván csak a Cincinnati-i sertésárak esése miatt gondol ilyesmit. Más alkalommal az elnök, aki fehér házi évei alatt ügyesen bánt a protekciós juttatások eszközével, derűsen magyarázta, hogy a déliek bizonyára nem szívesen mondanának le a Washingtonból megszerezhető előnyökről. Piatt alighanem korabeli feljegyzései szerint Lincoln állítólag ezt mondta:

²⁴ Potter, David: „Why the Republicans Rejected Both Compromise and Secession.” In: Knoles, George H. (Ed.): *The Crisis of the Union, 1860-1861*. Baton Rouge, 1965. 105.

²⁵ *Collected Works* IV. 150.

²⁶ Segel, Charles M. (Ed.): *Conversations with Lincoln*. New York, 1961. 43.

„Ha eléggé hihetően hangzana, hogy üres állásokat kínálunk az Északi-sarkon, az oda-vezető út tele volna halott virginiaiakkal.”²⁷

Később már valóban virginiaiak, pennsylvániaiak és más államok fiainak holtteste szegélyezte az utakat és a mezőket – de nem az Északi-sark irányában. Ezt tudván, a mai ember beleborzong a Lincoln által mondottakba.

Régebbi kutatások alapján ismert, mit tett Lincoln a megválasztása és a Sumter-erőd lövetése közti időszakban. Íme annak rövid összefoglalása:

Északon a kiválásra háromféleképpen reagáltak. Egyesek, főleg a rabszolgaság leghevesebb ellenzői, hajlandóságot mutattak volna a „megtévedt testvérek” elengedésére, habár e szándék komolysága nem bizonyított. Még Horace Greeley, a legbefolyásosabb északi újság, a *The New York Tribune* szerkesztője és Salmon P. Chase, Lincoln leendő pénzügyminisztere is eljátszott e gondolattal. Szintúgy Frederick Douglass, aki a délieknek tett engedményektől tartott. Lincoln ezt az álláspontot elutasította.

A másik végletet azok képviselték, akik az első pillanattól kezdve határozott katonai fellépést követeltek a lázadókkal szemben. Indiana állam alig megválasztott kormányzója, a viszonylag mérsékelt Oliver Morton például így nyilatkozott 1860 novemberében: „Ha a nemzet létrejötte annak idején megérte a küzdelmet, akkor fennmaradásáért is érdemes harcolnunk.” Lincolnra nem volt jellemző az efféle kemény fogalmazás, és sokáig visszatartotta a szerinte „kényszerítésnek” számító módszer alkalmazását is. „Hadsereget küldeni Dél-Karolinába” nem volt kedvére való, mondta 1861 februárjának közepén.²⁸

E szélsőséges álláspontok között elhelyezkedő északiak valószínűsíthető többsége inkább valamiféle kompromisszumot szeretett volna az elszakadás és a háború kiküszöbölése érdekében. De Lincolntól ők sem kaptak sok biztatást. Mégpedig azért nem, mert a kompromisszum meghátrálást jelentett volna a rabszolgaság visszaszorításában; s ebben pártjával azonos véleményen volt. Ezenkívül veszélyeztetve látta a jogállam demokratikus választási elvét is. Mindazonáltal a többnyire (egyesek szerint furcsa mód) hallgatag megválasztott elnök tett bizonyos engedményeket. Az egyik talán Új-Mexikónak a rabszolgaság korlátozása nélküli befogadása volt az Unióba, a másik pedig egy alkotmány-kiegészítési javaslat, amely lehetővé tette volna a rabszolgaság örökös fennmaradását ott, ahol az már addig is létezett. Ha meg is döbbenünk e második engedmény hallatán – akárcsak a szörnyű háború közelségén –, nem szabad elfelejtenünk, hogy Lincoln szerint a rabszolgaság elszigeteltségben előbb-utóbb megszűnt volna. Ily módon a javasolt 13. alkotmány-kiegészítés nem állt ellentétben azzal a nézetével, hogy az Unió tartósan nem maradhat fenn, ha „félíg rabszolga és félíg szabad”. Az elképzelése az volt, hogy kiegészítéssel vagy anélkül, az Egyesült Államok idővel úgyis szabad országgá válik.

Noha Lincoln a továbbiakban már nem hagyhatta figyelmen kívül az egyre mélyülő válságot, nem kis erőfeszítésébe került feladni azt az álláspontot, miszerint a déli szélsőségesek csupán politikai játszmát űznek. 1861. január 11-én egy magánlevélben így írt a szakadárokról: „Vagy játszani akarnak velünk, vagy halálosan komolyak.”²⁹ Ha az első esetről volt szó, Lincoln máris túl sokat engedett. Ha az utóbbiról, időhúzásra kellett hogy törekedjen, amíg a déli uniópártiak új erőre nem kapnak. Így hát vigyázni kellett az Unió egységét kifejező szimbólumokra, mindenekelőtt a délen található szövetségi erődökre.

Ezzel együtt a korábbi évekhez hasonlóan igyekezett továbbra is kicsinyíteni a válság jelentőségét. Utban Washington felé, 1861. február 15-én pittsburghi szónoklatában például ezt lehetett hallani: „A folyó túlpartján uralkodó bajok ellenére (s a szónok mosolyogva dél felé mutatott) valójában nincs válság (...) kivéve egy mesterségeset (...), nincs

²⁷ Piatt, Donn: *Memories of the Men Who Saved the Union*. New York, 1887. (a továbbiakban: Piatt) 33-34., 30.

²⁸ *Collected Works* IV. 195.

²⁹ *Collected Works* IV. 172.

válság, kivéve egy olyat, amelyet egyes politikusok szoktak előidézni.” Ekképpen szólva is igyekezett a kedélyeket „lehűtve” tartani: „Ha a nagy amerikai nép megőrzi vérmérsékletét a választóvonal mindkét oldalán, a bajok meg fognak szűnni (...), s amint idővel másfajta fellegek is eloszlottak már, úgy el fognak ezek is ...”³⁰

Mintha csak erre reagált volna A. Waldo Putnam történész Tennesseeből, aki szenátorának, Lincoln leendő alelnökének, Andrew Johnsonnak írt. Uniópárti egy másik uniópártinak: „De kedves uram, nem lesz az jó, ha az északi emberek azt fogják hinni, hogy (e válság) ’csak mesterséges,’ ahogyan frissen megválasztott elnökünk oly gyakran mondogatja mostanában – és hogy az ’gyorsan el fog múlni’ –, meg hogy ’senkinek sem esik bántódása.’” Habár a Dél északi peremvidéken akkoriban sokan ellenezték az elszakadást, a történész „olyan pusztító háborútól tartott, melynek kiterjedése és időtartama beláthatatlan”.³¹

Időnként úgy tűnt, Lincoln sem kerülheti el a súlyos helyzettel való szembesülést. Korábbi patrónusa, aki vele együtt hangosan bírálta a Mexikó elleni háborút, Thomas Corwin képviselő Ohióból leplezetlen stílusban írta neki január második felében, hogy „hosszú és véres háborúra kell számítani”. Néhány hét múlva Lincoln az Illinois állambeli Springfieldből, lakóhelyéről távozóban kijelentette, „nem tudja mikor, vagy egyáltalán visszatér-e” oda, és hogy az előtte álló feladat „nagyobb, mint ami Washington vállára nehezedett”. A háború lett volna e feladat? Jefferson Davis beiktatásának napján Lincoln beismerte, hogy eljöhet az idő, „amikor a háború elkerülhetetlen lesz”. Még aznap Philadelphiában, a Függetlenség Csarnokában kijelentette, hogy „inkább legyen gyilkosság áldozata”, minthogy Amerika eszméit feladja. De még ugyanebben a beszédében hozzátette: „Nos, a dolgok jelenlegi állása alapján szerintem szükségtelen a vérontás és a háború. Egyszerűen nincs rá szükség.” Megfogadta: „Nem lesz vérontás, hacsak nem kényszerítik rá a kormányt. A kormány nem fog erőt alkalmazni, hacsak erővel nem törnek ellene.”³²

Mire számított Lincoln ezek után? Ha megnézzük, hogyan állította össze kormányát, azt találjuk, hogy békére készülve. A tagok kiválasztásában a szokványos politika, semmint a háború lehetősége vagy valószínűsége játszott szerepet. William Seward, a Republikánus Párt kompromisszumra kész vezéralakja lett a külügyminiszter. A hadügyminiszteri posztot egy kétes érdemű pennsylvaniai politikus, Simon Cameron kapta, aki inkább pénzügyminiszter szeretett volna lenni. Egy héttel a beiktatás előtt a hadtengerészeti miniszteri posztjának várományosa még az észak-karolinai John Gilmer volt. Végül a Connecticut állambeli Gideon Welles republikánus politikus, korábban Jackson-párti lapszerkesztő nyerte el a kinevezést. Lincoln tehát békekormányt és nem háborús kormányt alakított.

Noha békére számított, Lincoln szerint ebbe még belefért a háború veszélyének elismerése. 1861. március 4-én tartott beiktatási beszédében – melyet James McPherson „az amerikai történelem legfontosabb ilyen beszédének” nevezett – Lincoln megismételte fogadalmát, hogy ő nem kezdeményez háborút, és a béke mellett emelt szót: „Mi nem ellenségek, hanem barátok vagyunk. Nem szabad, hogy ellenségek legyünk.” Egyértelművé tette azonban, hogy a kormányzat megmentése érdekében a „polgárháborút” is vállalná.³³ Kockáztatott? Avagy lelke mélyén valahol mégis ott bujkálhatott a gyanú, hogy egyszer kenyértörésre kerülhet sor? Megkerülő magatartásának automatizmusa mondott volna csődöt? Ám midőn viccelődve nevetett Donn Piatton, hogy az újságíró háborús vízióját a Cin-

³⁰ Collected Works IV. 211.

³¹ Graf, L. P. – Haskins, R. H. (Eds.): The Papers of Andrew Johnson. Vol. 4. 1860-61. Knoxville, 1967. 310-11.

³² Collected Works IV. 190., 243., 240-41.

³³ Collected Works IV. 271.

cinnati-i sertésárak esése idézhette elő, Lincoln akkor is megjegyezte, „addig nem lépjük át a vonalat, míg oda nem érünk”.³⁴

S elérkezett a pillanat, amikor a vonalat át kellett lépni. A kemény szavak, a tapintatos szavak, a tréfás szavak ideje lejárt. Lincoln elfoglalta az elnöki hivatalt. Beiktatása másnapján szerzett arról tudomást, hogy a Sumter-erőd helyőrségének csupán hat heti ellátmánya van. A különféle nyomásnak, ellentmondó tanácsoknak és a hullámzó közvélemény hatásának kitett Lincoln először az erőd kiürítése felé hajlott, majd megerősítése mellett döntött, de nem hadianyaggal. Annak ugyanis még volt némi valószínűsége, hogy legalább az élelmet beengedik a déliek. Ha nem, azzal tulajdonképpen az első lövést adnák le.

*

A most már tényleg lehetséges háborútól elválasztó vonal átlépése szörnyű megpróbáltatást jelentett Lincolnnak. Ha február vége óta mondogatta is, hogy „szükség lehet határozott lépésre”, e lépés – akár óvatos, akár határozott – meglehetősen elméleti volt. Welles haditengerészeti minisztertől tudjuk, hogy Lincoln „barátai többségénél is tovább táplálta a reményt, miszerint sor kerülhet a megbékélésre”.³⁵ Március végén jött el a fájdalmas átmenet ideje: dönteni kellett Fort Sumter sorsáról. Winfield Scott tábornok 28-án azt ajánlotta, ürítsék ki az erődöt, a Pickensnél találhatóval együtt. Az elnök még aznap este tájékoztatta kabinetjének tagjait, akiket az első fehér házi díszvacsoráról kellett félrehívni. A válságtanács elutasította a tábornok javaslatát. Lincoln – titkárai elbeszélése szerint – „azon az éjszakán egyszer sem hunyta le a szemét”.

Másnap, nagypéntek reggelén súlyos depresszió lett úrrá az elnökön. A rákövetkező napon már migrén is kínozza. Mary Todd egy látogatóval azt közölte, hogy „férje évek óta először dől ki ilyen borzasztó fejfájástól”. 1861 húsvét vasárnapját írtak, amikor Lincolnt dühroham fogta el. De mindeközben dolgozott, végezte munkáját. A terv az volt, hogy Sumtert megerősítik, legalábbis megpróbálják. Április 2-án, kedden családját elvitte a hadikikötőbe, ahol huszonegy ágyúlövést adtak le tiszteletére. Aznap délután kaszárnnyakat keresett fel. Végre Lincoln felfogta, mégiscsak eljöhettek az ideje azoknak a „véres töltényeknek”, amelyekről oly sokáig állította, hogy szükségtelenek. A „békés szavazólapok” nem bizonyultak elég erősnek.

A történészek háromféleképpen határozzák meg Lincoln polgárháborúban játszott szerepét a Sumter-erőddel kapcsolatban. Az egyik elmélet szerint Lincoln szándékosan provokálta volna ki az erőd ostromát, hogy maga mögé állítsa Északot. E tudományosan gyenge lábakon álló, inkább csak a korabeli déli érdekeket tükröző álláspontot (amelyet különben Jefferson Davis és alelnöke, Alexander Stephens támogatott) ma már kevés történész képviseli. Megítélésünk szerint teljesen elfogadhatatlan.

Egy másik megközelítés, melynek kidolgozója az alapos David Potter, egy valamelyest tévelygő Lincolnt vetít elénk, aki békét óhajt és az utolsó pillanatig azt hiszi, hogy elkerülheti a háborút. A harmadik felfogás szerint az elnök jobbára ura a helyzetnek, reménykedik benne, hogy a Sumter-helyőrség megerősítése békés úton *lehetséges*, de az összecsapást *valószínűnek* tartja. Ezt a nézetet két kiváló tudós, Kenneth Stampp és Richard Current vallja elsősorban.³⁶

Current és Stampp professzorok túlságosan szűk időintervallumon belül vizsgáldtak, ennél fogva nem vették teljes mértékig figyelembe Lincoln mélységesen őszinte békevágát,

³⁴ Piatt 34.

³⁵ Mordell, Albert (Ed.): Selected Essays by Gideon Welles: Civil War and Reconstruction. New York, 1959. 40.

³⁶ Potter, David M.: Lincoln and His Party in the Secession Crisis. New Haven, 1962. 336-75. Stampp 1964. 262-86.; Current, Richard N.: Lincoln and the First Shot. Philadelphia, 1963. 182-208.

illetve hogy sokáig mennyire félreértette a déli háborús szándék komolyságát. Potter professzor viszont arra nem figyelte fel eléggé, hogy az elszakadási válság alatt elérkezett az ideje annak, hogy Lincoln világosan felmérje a háború közeledtének realitását. „Nem szívesen, de fontolgatom annak lehetőségét, hogy hazánkban szükségessé válhat a fegyveres erő alkalmazása” – jelentette ki a közönség tapsától kísérve a pennsylvaniai Harrisburgben 1861-ben, Washington születésnapján (február 22.). De amit „fontolgatott”, az a „szükségesség” lehetősége volt. Ekkor egyébként még azt is hozzáfűzte, hogy legőszintébb reménye az, hogy a népnek soha ne legyen „kötelessége a vérontás, de különösképpen ne kerüljön erre sor testvérek között”.³⁷

Egy nappal korábban Lincoln New Jersey-ben ezt az ígéretet tette: „Nincs még egy ember, aki nálam odaadóbb híve volna a békének. (Éljenezs.) Nincs senki, aki hajlandó lenne nálam többet tenni a megőrzéséért.”³⁸ Igazság szerint mások lehet, hogy többet tettek volna a békéért; például William Seward külügyminiszter is pontosan ezen fáradozott. Scott tábornokhoz hasonlóan, ő is a Sumter-erőd kiürítése mellett volt. Seward szívesen megvárta volna, hogy az úgymond szeparatista őrsület csillapodjék, és maga is igyekezett volna azt előmozdítani. Seward Lincolnnál jóval korábban és jóval határozottabban látta meg az elszakadási válságban testet öltő háborús veszély nagyságát. 1861 márciusában – Daniel W. Crofts történész szavaival élve – „valóban jelentős vita” zajlott le a kormányon belül. Lincoln maga is a Sumter-erőd kiürítését mérlegelte azt remélve, hogy így megőrizheti Virginia és a többi határállam lojalitását, ami által esetleg a Konföderációt alkotó délebbi államok életképessége jócskán gyengülhetett volna. Természetesen egy dolog volt kabinetttagként beszélni, és más volt óriási súly alatt elnökként cselekedni. Stampp, Current és Crofts pontosan állapítják meg, hogy az északi oldalon végeredményben Lincoln szava döntötte el, hogy Amerika hadiállapotba került.³⁹ A Konföderáció részéről Jefferson Davis és kabinetje hozta meg a döntést a Sumter-erőd ostromáról, napra pontosan négy évvel azelőtt, hogy Robert E. Lee Appomattoxnál letette a fegyvert. A történelmi fordulópontot tehát a Sumter-erőd ágyúzása jelentette. Vajon ez másképpen nem alakulhatott volna?

Fort Sumter volt mindkét fél részére a casus belli. Lincoln mögé felsorakozott a minden addiginál egységesebb Észak, amely az erőd megtámadása után hajlandó volt korlátozott hadviselésre. (Előzőleg több erődöt is elfoglaltak már a lázadók, de az nem járt véráldozattal és nem kapott nagy nyilvánosságot.) Jefferson Davis ezzel szemben maga mögött tudhatta a Délt, amely, ha nem is volt olyan egységes, mint Észak, de egységesebb volt, mint valaha. Virginia, Észak-Karolina, Tennessee és Arkansas is csatlakozott hozzá. E tábor is készen állt kisebb harci tevékenységre.

Jóllehet sok más délihez hasonlóan nagy személyes felelősség terhelte a háború bekövetkeztében, Davis elnök jelenleg nem képezi vizsgálatunk tárgyát. De vajon Lincoln köteles lett volna-e többet tenni a háború elkerülése érdekében? Meglehet, próbálkozása ellenére is kitört volna a háború. A legtöbb történész ezen a véleményen van. De amikor Lincoln háborúba bocsátkozott, még mindig megkerülő magatartást tanúsított, mint megannyi ember, aki a vezetése alatt állt vagy az ellentáborhoz tartozott. A nagy amerikai össznemzeti kultúra részese maradt. 1865 tavaszán úgy emlékezett vissza, hogy „egyik fél sem számított arra, hogy a háború oly nagy és tartós lesz, mint amilyené vált.”⁴⁰ Bár e kijelentés sok igazságot tartalmazott, az bizonyos, hogy Lincoln végzetesen alábecsülte a bekövetkező szörnyűség nagyságát. A háborúhoz vezető úton mentiségére szolgált békeszeretete és az élet védelme. 1861-ben, három nappal ötvenkettedik születésnapja előtt, egyetértett Orville Browning illinoisi szenátorral abban, hogy „sokkal kevesebb rossz és

³⁷ Collected Works IV. 245.

³⁸ Collected Works IV. 237.

³⁹ Crofts 375.

⁴⁰ Collected Works VIII. 332-33.

véráldozat” származna az Unió meghagyásából, mintha két ellenséges ország jönne létre egymás mellett. Pedig akkor már sokan észlelték az apokalipszis közelségét. A később tábornokká kinevezett William Tecumseh Sherman egy Lincolnnál tett fehér házi látogatás után ingerülten szidalmazta az összes politikust, amiért képtelenek voltak felmérni, hogy „az ország tűzhányó tetején alszik”.⁴¹ Jefferson Davis „olyan háborútól tartott, amelyet élő ember még nem látott”. Alelnöke, Alexander Stephens már 1860 tavaszán „a történelem legszörnyűbb polgárháborúját” jósolta meg s hozzáfűzte: „Hogy mi lesz belőlünk akkor, csak Isten a megmondhatója”. Sherman, Davis, Stephens és a hozzájuk hasonlóak csakugyan felfogták volna, hogy mi fog következni, vagy egyszerűen magával ragadta őket a szónoklás? Mindenesetre Lincoln 75 000 nemzetőr behívását kérte; olyanokat, akiknek szolgálati idejét a törvény három hónapban rögzítette. Mintha még ekkor is mérsékelni akarta volna azt, ami bekövetkezett. De a 75 000 fő három hónapra való behívása illetl ahhoz az úthoz, amit 1854 óta járt. Csupán Gettysburgnél az embervesztesség három nap alatt az ötvenezret is meghaladta.

„Semmi olyat nem cselekedtem tudatosan, ami háborút gerjesztett volna a szabad és a rabszolgatartó államok között”, állította Lincoln még a Douglasszal folytatott vitái közben, és ezzel toldotta meg: „De őszintén kijelenthetem, hogy ha mégis olyasmit tennék, ami negatív következménnyel járna, nem lesz rá mentség, hogy az nem volt szándékos. Attól az még ugyanolyan végzetes lehet az országra nézve”.⁴² Nos, a valóságban így is történt, legalábbis részben. Vajon hogyan vélekedett volna Lincoln erről, ha Gettysburg után lett volna ideje elolvasni a Nagy Viták szövegét, amelyet oly gondosan és büszkén rendezett sajtó alá könyve megjelenéséhez? 1858-ban továbbra is nevetségesnek minősítette azt a vádat, hogy ő csak Észak és Dél háborúba keveredését segíti elő. Szerinte ennek akkor nem volt nagyobb a realitása, mint hogy Vermontban „cukornádat termesszenek”, vagy hogy az illinoisi prérin „fenyőfa-kitermeléssel foglalkozzanak”. A sajtóból tudható, Lincoln szavai derűtséget váltottak ki.

Ám a derűtségnek vége szakadt. Lincolnnak többé nem volt ideje a régi viták átolvasására. De valahol a lelke mélyén ott élt mindaz, amit az 1860-as választásról szóló, népszerű könyve tartalmazott. És talán mivel bűne oly nagy volt, sokáig nem is tudott szembeszűlni vele.

Lincoln szerény körülmények között nevelkedett s az alázatosságot sok szempontból élete végéig megőrizte. Azzal is tisztában volt, mikor tartozik az ember felelősséggel. De a háború bekövetkeztéért sokáig semmilyen vonatkozásban nem vállalt felelősséget, mint megannyi északi és déli, akik pedig szintén felelősök voltak. „Az *önök* kezében van, elégedetlen polgártársaim, a polgárháború roppantul súlyos kérdése, és nem az *enyémben*.” – jelentette ki 1861-es beiktatási beszédében a márciusi szélben. Majd 1862-ben így folytatta a gondolatot: „Ha az történt volna, amit én akarok, sohasem tört volna ki ez a háború”. „Remélem, nem gondolja úgy, hogy bármilyen formában is felelős vagyok minden fájdalomért”, mondta 1863-ban sógornőjének, egy konföderációs tábornok frissen megözvegyült hitvesének az egyik visszaemlékezés szerint. 1864-ben pedig így fogalmazott: „Állítom, nem volt befolyásom az eseményekre, de őszintén megvallom, inkább az események uralkodtak fölöttem”. Ezt követően szólt egy olyan „óriási megrázkódtatásról, amelyet halandó nem képes előidézni, és halandó nem bír kiállni”. Befejezésül 1865-ből, második beiktatási beszédéből: „A Mindenhatónak megvannak a maga céljai”.⁴³ A háború okozta kínok közepette Lincoln tehát saját felelősségét a népre, végül pedig Istenre hárította át. Így tudta elvégezni a reá váró nagy munkát.

⁴¹ Sherman, W. T.: *Memoirs of General W. T. Sherman*. New York, 1990. 185-86.

⁴² *Collected Works* III. 19.

⁴³ *Collected Works* IV. 271., V. 478., VII. 282., 535., VIII. 333. Helm, Katherine: *The True Story of Mary, Wife of Lincoln*. New York, 1928. 233.

Visszatekintve a háború keletkezésére, 1865 tavaszán Lincoln kötelességének érezte, hogy értékelje a Sumter-erőd lövetésének előzményeit. Ekkorra már kellőképpen el tudott határolódni a konfliktus szörnyűségétől ahhoz, hogy ezt mondhassa: „Mindenki rettegett tőle, mindenki el akarta kerülni”. Északiak és déliek. Véleménye inkább nagyvonalú volt, mint pontos. Négy évig tartó vérontás után szívében aligha érzett több szemrehányást mások iránt, mint önmagával szemben. Az egyik fél meg akarta őrizni az Uniót, emlékezett vissza Lincoln, a másik fel akarta oszlatni. Mindkettő bízott benne, hogy ez „háború nélkül” fog sikerülni. „Mindkét tábor elítélte a háborút; de egyikük *kezdeményezője* lett a háborúnak, ahelyett, hogy a nemzet túlélését tartotta volna szem előtt, míg a másik hajlandó volt *felvállalni* a háborút, csak hogy a nemzet el ne vesszen. És elérkezett a háború.”⁴⁴ Persze ez sem felelt meg a történelmi igazságnak. Mert végeredményben az „együk” nem csupán azért *kezdeményezte* a háborút, hogy tönkretegye a régi Uniót, hanem hogy egy új Konföderációt hozzon létre. És a „másik” is háborút *indított*, csak hogy mentse a régit s a reményteli jövőt. Ezzel Lincoln végül elismert valamit saját felelősségéből a háború kitérő-sével kapcsolatban!

Az elnök tehát az összecsapás kezdetéről szólt, arról a stádiumról, amikor már ő is kénytelen volt szembenézni a háború realitásával; így értékeléséből az 1850-es évek, sőt 1860 történései is kimaradtak. Tett azonban egy igen fontos, általános érvényű megállapítást, amely ráillik a háború érlelődésének egész folyamatára: „Mindenki tudta”, hogy „valahogy” a rabszolgaság volt „a háború oka”. Ha Lincoln vádolt valakit, akkor – sok modern történészhez hasonlóan – a társadalmat hibáztatta. Végül is több szempontból modern személyiség volt. De nem feledkezett meg Istenről sem: „Ha feltételezzük, hogy az amerikai rabszolgaság Isten tudtával bekövetkezett bűn, amelyet az általa megszabott idő letelével ő most meg akar szüntetni, Északot és Délt pedig azért teszi ki e szörnyű háborúnak, hogy azt sújtsa, akitől a bűn eredt; nos, volna-e ebben bármi, ami ellentétben állna az Élő Istenre általában ráruházott tulajdonságokkal? Őszinte reményünk – s buzgón imádkozunk érte –, hogy a háború iszonyatos megpróbáltatásainak hamarosan vége lesz. Ha Isten akaratából az mégis folytatódna mindaddig, amíg a rabszolga kétszázötven éves kényszer-munkájából felhalmozódott gazdagság össze nem roskad, mindaddig, amíg minden korbacsiság nyomán hullott vércsepp nem kerül visszafizetésre egy kard által hullajtottal, akkor ki kell jelentenünk úgy, ahogy azt már háromezer évvel ezelőtt is megmondták: 'az Úr ítéletei igazak és jogosak'.’⁴⁵ Ehhez képest az ember által hozott ítéletek valóban jelentéktelenné halványultak. Ezért tudott Lincoln megbocsátani másoknak. S talán önmagának is.

Fordította: Csillag András

⁴⁴ Collected Works VIII. 332.

⁴⁵ Collected Works VIII. 333.

„Elfeledett” háborúk?

B. Szabó János – Somogyi Győző:

Elfeledett háborúk.

Magyar–bizánci harcok

a X–XIII. században.

Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 120 o.

B. Szabó János és Somogyi Győző újszerű könyvet tett le az asztalra abban az értelemben, hogy az Árpád-kori magyar–bizánci háborúk történelmét ez idáig egyetlen szerző sem vállalta fel önálló munkája tárgyául. Minthogy azonban a nagyobb magyar hadtörténetek (legrészletesebben Doberdói Breit József összefoglalása)¹ s a korszakkal foglalkozó külpolitikai monográfia,² több szaktanulmány³ is bemutatja a Kelet-Római Császársággal vívott harcokat (vagy legalább azok egy-egy fejezetét), sőt Moravcsik Gyulának köszönhetően a korszak bizánci kútfoínak hazai vonatkozású szemelvényei egy kötetbe foglalva, kétnyelvű kiadásban állnak rendelkezésünkre,⁴ az elfeledettséget idézőjel nélkül feltüntetni kissé túlzás. A témaválasztás újdonságát és a szerzők látható szakirodalmi jártasságát tekintve meglepő, hogy a könyv nem tudományos apparátussal ellátott szakmonográfia, hanem népszerűsítő kiadvány. (Csakúgy, mint a szerzőpáros három évvel korábbi alkotása az Erdélyi Fejedelemség haderejéről.⁵) Mivel a korai magyar történelem mégsem annyira közismert, mint a 16–17. századi erdélyi história, célszerű lett volna leg-

alább a forráshelyek jelölésére szakapparátust készíteni.

A könyv jellegéből fakadóan fontos szerep hárul a képi információkra. Somogyi Győző és Kurdi István grafikái a hitelesség igényével készültek. Igaz, hogy a források egyoldalúságán túl – aránytalanul kevés az írott hazai anyag – a régészeti kutatások hiányosságai is nehézséget jelentettek. Ezt B. Szabó János is megvallotta, a fegyverzet- és viselettörténeti rekonstrukciók problémáját kellően hangsúlyozva: „A kora középkori régészeti anyag óriási hiányosságai miatt olyan másodlagos forrásokat kényszerültünk felhasználni az illusztrációk elkészítéséhez, amelyek aligha ütik meg a régészeti rekonstrukcióhoz szükséges szigorú mércét.”

Az első fejezet a „Bizánc és a steppe” címmel a 7–9. század kelet-európai eseményeit eleveníti fel. A magyarok színrelépésével foglalkozó alfejezet részletesen bemutatja a magyarokkal rokon kultúrájú steppei lovasnomád türk népeket. Szerényebb terjedelemben vázolja a magyar honfoglalásban játszott bizánci szerepet. A naprakész felkészültség szép példája, hogy a – soha nem is létezett – „Nagy-morva Birodalom” helyett a morva állam reális értékelését adja: „894-ben meghalt a szláv morvák nagy uralkodója, Szvatopluk, s országát, Moráviát három fia részekre osztva kormányozta. Az ő viszályaikba avatkoztak be a magyarok, s ennek eredményeként elsőként a Duna alsó szakaszánál fekvő keresztelelen Ó-Morávia juthatott magyar kézre.” Kár, hogy másutt súlyos tárgyi tévedés rontja a fejezetről alkotott összképet, amely olyasmit ad Bíborbanszületett Konstantin szájába, miszerint Levedi a szavartinak nevezett törzs élén állt, holott a tudós császár egészen mást írt „A birodalom kormányzásáról” értekezvén: „A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, amelyet első vajdájukról Levediának neveztek ... De abban az időben nem türköknek mondták őket, ha-

¹ Az Árpád-kori fejezeteket lásd Doberdói Breit (Bánlaki) József: *A magyar nemzet hadtörténelme I–VI.* Budapest, 1929–1931., újabban Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi.* Budapest, 1986.

² Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196).* Szeged, 1996.

³ Makk Ferenc: *A Turulmadártól a Kettőskeresztig.* Szeged, 1998.

⁴ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1984.

⁵ B. Szabó János – Somogyi Győző: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege.* Budapest, 1996.

nem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi ... Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők között háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.”⁶ Mivel egy szélesebb kört célzó kiadvány minden olvasójától nem várható el, hogy tisztában legyen a türk típusú államszervezet jellegzetességeivel, a „magyar” törzsszövetség névváltozásaival, hasznosabb lett volna inkább a 10. századi forráshelyet idézni, mint a fogalmakat összezavarni.

A második fejezet a kalandozások korába vezet. A könyv egyik fő újdonsága, hogy részletesen mutatja be a Bizánci Birodalom hadszervezetét, a katonatársadalmat, azt a több évszázados reformfolyamatot, amelynek eredményeképpen a 10. századra a tartományi véderő, a themakatonaság fokozatosan átadja vezető szerepét a tagmáknak, vagyis a fővárosban és környékén állomásozó gárdahadtesteknek, a tényleges központi hadseregnek. A császár szolgálatában álló fegyveres erők etnikai sokszínűsége is kellő hangsúlyt kapott, így a vardarióta türkök katonai telepei sem kerültek el a szerzők figyelmét. E példa azért érdekes, mert a Vardar folyó völgyébe sodródott türkök neve mögött okkal sejthetünk magyar néptörédeket. A fegyvernemek és a hadrend részletes bemutatásakor legalább annyira hiányzik a lábjegyzetek sora, mint a forráshelyeknél. Ennek híján a téma iránt elmélyültebben érdeklődő olvasó a kötet végére ömlesztett betűrendes bibliográfiából kénytelen „csemegezni”.

„A magyarok hada” jórészt Bölcs Leó alapján sorakozik fel egy talán túl rövid alfejezet lapjain. A tudósítást támogató-kiegészítő régészeti leletek nagyobb teret is kaphattak volna, mint ahogy tanulságos lett volna összevetni a „Taktika” magyarjainak harcművészetét a mű előképeként tekintendő maurikioszi „Strategikon” türkjeivel, illetve Regino egyik kitételével. (Ez utóbbi amiatt említendő, mert a nyugati krónikások közül a prümi apát volt az egyetlen, aki értő módon szólt a magyarok harci fortélyairól.) Dicséretes viszont, hogy a Dzsaháni-hagyományból merítő Ibn Ruszta feljegyzésén kívül egy ritkán idézett Al-Maszúdi forráshely is színesíti az eleink hadművészetéről írottakat. A 10. századi balkáni hadjáratok ismertetésekor az oly kevés hazai emlék egyike, a Botond-monda a Képes Krónika alapján idézi fel a legkisebb magyart, akit vitézsége akkor és ott a legnagyobbá tett. Végül az orosz-besenyő-bolgár-magyar hadjáratot, amely a szövetséges haderő arkadiupoliszi vereségébe torkollott 970-ben, kurtán, de tárgyyszerűen ismerteti a könyv.

Ugyancsak a jelentőségéhez mérten rövid harmadik rész vázolja a 11. századi eseményeket „Ingtag szövetség” címmel. Sajnálatos, hogy ezt a fejezetet is terheli egy felületesen fogalmazott utalás a „bolgár eredetűnek tartott csanádi Ajtony” személyére. Hogy a marosi nagyurat mi alapján lehet bolgár eredetűnek tartani, az még hagyján. De az őt legyőző Csanád révén beazonosítani, akiről az egytemplomú és hétfeleségű törzsfő egykori szállásterületen szervezett vármegyét nevezték el; ez már olyan anakronizmus, ami az Ajtony–Csanád párharc kimenetelét tekintve nem nélkülözi még a fekete humor árnyalatait sem!

„Veszedelmes szomszédság” címet kapott a legterjedelmesebb, negyedik fejezet. A 12. századi hadtörténet lapjain az Árpádok és a Komnenosok feszülnek egymásnak. Sajnos az előadás tagolatlanságában elszikkadt az a tény, hogy ezt a könyvet első sorban e fejezet miatt volt igazán érdemes megírni! Ugyanis a 12. század, amely mind a Magyar Királyságot, mind a Kelet-Római Császárságot emelkedő pályáján találta,

⁶ A honfoglalás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 121-124.

a két hatalom legnagyobb horderejű mérközését hozta. Az új életszakasz még a 11. század végétől számítható mindkét állam történelmében: egyfelől Szent László indította meg a Magyar Királyság déli irányú hódító hadjáratait, másfelől kortársa, I. Alexios Komnenos új, életerős dinasztia uralmát alapozta meg Bizáncban. A két, folyamatosan erősödő ország összecsapása elkerülhetetlen volt. Küzdelmük főleg a Balkán feletti fennhatóságért folyt, de a viszony tovább mérgesedett, amint nagyjából egyszerre két harcias és birodalmi távlatokban gondolkodó személyiség került trónra, II. Géza király (1141), illetve I. Manuél császár (1143). Egymással szemben álló politikai tömbök részesei, sőt szervezői voltak, olyannyira, hogy a század közepére „világháborús” veszély alakult ki. Ez végül nem borította lángba a földrészt, de Közép- és Délkelet-Európa hosszú, véres hadjáratoikat szenvedett el. S hogy ezt milyen fegyverzettel, hadszervezeti keretek között vívták, arról már érdemben is szól a könyv.

Az indító alfejezet a Komnenosok hadi reformjait taglalja: a themakatonaság újragondolt rendszerét, a keleti (szeldzsuk-török) és nyugati (főleg német és normann) zsoldosok megnövekedett szerepét, s a fegyvernemek terén tapasztalható újításokat. Kiemeli azt is, hogy a Komnenos-kori nehézlövasság felfejlesztésekor a császáriak saját kárukon tanulva tapasztalták meg a fegyvernem harci értékét, elsőpró erejét. (Erre főleg a szicíliai normannok ellen viselt háborúk során nyílt alkalom.)

A bizánciakat bemutató részre felel a „Magyar Királyság hadereje” alfejezet. Az ország hadseregének gerincét alkotó várszervezetbeli alakulatok mellett kellő figyelem illette a besenyő, székely, káliz könnyűlovas íjász fegyvernemet, amelyet másfelől főleg II. Géza alatt nyugati nehézlövasság egészített ki, hosszú lándzsájával, a hátrazuhanástól védő magasított nyereg-kápával, sarkantyúval. A II. István-, II. Géza-, III. István-kori hadak mozgását térképeken is követhetjük, hiányzik viszont annak hangsúlyozása, hogy a 12. század közepére, második felére az egymással szemben felálló magyar és bizánci hadsereg ha-

sonló, heterogén összetételű volt, csak az arányok tekintetében mutatkozott eltérés, attól függően, hogy kinek milyen és mennyi szövetségést, zsoldost sikerült kerítenie.

II. Gézával kapcsolatban több vitatható, sőt megalapozatlan állítást olvashatunk. Helytelen az egyik legaktívabb és legharciasabb Árpád-házi királyról úgy fogalmazni, hogy a pápai–normann–kijevi szövetségi rendszernek csak a periferiáján kapcsolódott be a küzdelembe. Valójában a két császársággal szembenálló politikai tömb tevékeny és tudatos szervezője volt. Ez annak dacára igaz, hogy az európai „világháború” végül is elmaradt, s a fegyveres küzdelmek a „mellékhadszínterekre” korlátozódtak. Súlyosabb hiba, hogy a Géza-kori magyar–bizánci harcok alfejezetcíme téves évszámot tartalmaz: a kezdő dátum ugyanis 1149 és nem 1148. A könyv népszerűsítő jellegéből adódóan az állítások ellenőrizhetősége nehéz. Ezt nem „sportszerű” kihasználni! Márpedig a székelykérdés egy kis szelete ezt példázza. Egy helyen azt olvashatjuk, hogy II. Géza nagyszabású katonai reformjának egyik hozadéka, hogy a székelyeket az ország minden pontjáról Erdély keleti határaihoz költöztették. Milyen írott vagy régészeti források szólnak erről? Ráadásul a szerzők megelégedkeznek az 1146-ban a Lajta–Fischa partján vívott csatáról, amelyben a székely (és besenyő) előhadnak fontos szerepe volt a király győzelmében. Tekintve a II. Géza-kori rossz magyar–német viszonyt, vétkes könnyelműség lett volna a székelyek nyugati egységeit az ország másik végébe telepíteni, mozgósíthatatlanná téve azokat!

III. István országlása alatt legérdekesebb, mindenesetre legrészletesebben adatolt szakaszukba jutottak a bizánci háborúk. Elismerésre méltó, hogy jóllehet a szerzőpáros jószerivel csak görög kútfőkből méríthetett, mégsem esett rabul Kinnamos és Choniates túlzásainak, hanem tárgyilagos leírásokat készített. Itt viszont bővebben is lehetett volna idézni a két bizánci írótól, mivel a könyv népszerűsítő jellege a „mesélős” részek bővebb szerepeltetését külön indokolja. Az 1162 és 1167 közötti évek besűrűsödött harci eseményeinek előadását

szerencsésebb lett volna világosabb tagolásban tálni. Az 1167. július 8-án Zimony alatt megvívott döntő összecsapást pontosabban is ki lehetett volna dolgozni. Az csak Niketas Choniates tévedése, hogy a magyar vezér, Dénes ispán egy tömbben sorakoztatta fel valamennyi katonáját. Ioannes Kinnamos alapján világos, hogy a másik író az első arcvonalba rendelt páncélos nehézlövességet nézte a sereg egészének. Valójában Dénes három, mélységben tagolt fegyvernemzet állított csatasorba: nehéz- és könnyűlovasságot, illetve könnyűfegyverzetű gyalogságot. Ráadásul a csata leírásakor Kinnamos hangsúlyozza, hogy a bevezető szárnytámadáskor mindkét oldalon a jobbszárny győzött. A küzdelem végkimenetelét sem a bizánciak középre tömörülése, hanem a vasbuzogány döntötte el, amely a görögöknek volt, ámde a magyar harcosok fegyverzetéből hiányzott.

Végül a „Birodalmi délibábok” (13. század) szerepeltetése sem indokolt. Ez időben tényleges magyar–bizánci háborúk nem voltak, így e fejezet inkább epilógus értékű. 1204-ben ugyanis a keresztések elfoglalták Konstantinápolyt, és létrehozták az 1261-ig fennálló Latin Császárságot. A szerb s külö-

nösen a bolgár függetlenségi harcok sikerei révén ez idő tájt már kizárólag névlegesen létezett a magyar–bizánci határ. Ennélfogva Magyarország sem örülhetett sokáig annak, hogy III. Béla király a Balkán feletti fennhatóságot végleg elragadta a délkeleti császárságtól. A 13. század folyamán be kellett érnie „kisebb” területi gyarapodással, ennek eredményei a Szávától délre szervezett bánóságok lettek.

A kötetet magyar és angol összegzés, válogatott bibliográfia és a rekonstrukciók forrásjegyzéke zárja. A szépműves ábrákkal, részletes térképekkel gazdagított kötet ugyan alkalmas arra, hogy az Árpád-kori magyar–bizánci háborúk iránti elmélyültebb érdeklődést felkeltse, de a szöveg kidolgozottsága elmarad az igényesen megrajzolt képek színvonalától. Mindezeknél fogva a kötet csak egy alaposan átdolgozott második kiadás révén tölthetné be hivatását, a megbízható és olvasmányos tájékoztatást: jelen változatában komoly kritikával kezelendő.

Szabados György

Fél évezred magyar történelme – új szemmel¹

1. Kristó Gyula:
A tizenegyedik század története 182 o.
2. Makk Ferenc:
A tizenkettedik század története 223 o.
3. Almási Tibor:
A tizenharmadik század története 221 o.
4. Bertényi Iván:
A tizennegyedik század története 213 o.
5. Draskóczy István:
A tizenötödik század története 246 o.
Pannonica Kiadó, Budapest, é. n. [2000]

Nem kis fába vágta a fejszéjét a *Magyar századok* című sorozat szerkesztője és szerzői, amikor arra vállalkoztak, hogy a magyarság elmúlt ezer esztendejének történetét tíz kötetben – egy-egy kötetet szánva minden évszázadra – tárják az olvasók elé. E cél megvalósításához jó alkalmat teremtett a magyar államalapítás millenniuma, amelynek ünneplése során, érthető módon még fokozottabban jelentkezett az az igény, hogy áttekinthessük mindazt, ami eleinkkel s velünk az elmúlt évezredben történt, illetve számot vessünk azzal, amit a történettudomány ezen ezer évről mondani tud. A sorozat elkészítésének a Millenniumtól független aktualitását sem nehéz belátni, hiszen az elmúlt ezer év modern történeti szintézise már régóta hiányzott az érdeklődő olvasók polcáról. A legutóbbi – bár számos ponton eltérő koncepciójú – összefoglalás ugyanis időben csak 1867-ig jutott el (*Magyarok Európában* – Engel Pál, Szakály Ferenc és Kosáry Domokos tollából), míg ez a mostani maradéktalanul feldolgozza

történelmünk elmúlt évezredét. A *Magyar századok* könyvsorozat persze majd akkor tekinthető végképp befejezettnek, ha a 9. és 10. századok még meg nem jelent története is napvilágot lát, valamint a kronológiai kötet is elkészül. Talán e sorozat megjelenésének is része van abban, hogy okafogyottá vált annak a négy kötetre tervezett, 100 éves magyar történetnek a megjelentetése, amelynek Engel Pál (Kezdetektől 1526-ig), Szakály Ferenc (1526-1711) és Glatz Ferenc (1711-1990) lettek volna a szerzői.²

A *Magyar századok* sorozat köteteinek kézbe vételekor azonban több kérdés is felmerülhet az olvasóban. 1. Hogyan mutatható be az elmúlt évezred egésze, ha a történelmi folyamatokat mechanikusan átszelő időhatárokkal daraboljuk fel azt? 2. Lehetséges-e különböző szerzők által írt „évszázadtörténetek” segítségével egységes képet nyújtani a mögöttünk álló ezer év történetéről?

Az első kérdésre már a kötetek előszavából választ kapunk. A szerzők ugyanis igyekeztek a történelmi folyamatok szempontjából (is) releváns cezúrákat választani monográfiájuk kezdő- és záró évszámául. Így például a 11. század története 997-1095-ig, a 12. századé 1095-1196-ig, a 13. századé 1196-tól 1301-ig tart. Természetesen a sorozat köteteinek arányosítása miatt nem mindig lehetett a századfordulóhoz közel eső és mégis egyértelmű korszakhatárt választani, így a 14. század elbeszélése 1301-től 1402-1403-ig, a 15. századé pedig 1403 „tájtól” 1526-ig tart. A sorozat szerzői tehát a korszakhatárok tekintetében

¹ E sorok írója – lévén középkorász – csak arra vállalkozhatott, hogy a sorozat első öt kötetéről mondjon véleményt, az évezred második, történelmi forrásokkal kétségtelenül jobban dokumentált feléről szólókat más, hozzáértőbb szakember(ek)nek hagyva meg.

² A vállalkozás meghíúsulásában természetesen közrejátszott a kiváló történész, Szakály Ferenc váratlan halála is. Jelen sorok korrektúrázása idején sajnos már Engel Pál sem lehet közöttünk, akinek a sorozat számára írt kötete egyébként elkészült, és meg is jelent *Szent István birodalma* címmel.

messzemenően igyekeztek szem előtt tartani a történelmi változásokat, sorsfordulókat is. A 11. század története kapcsán egy fejezet erejéig még a 10. század legfontosabb kérdéseiről (életmód, kalandozások, társadalom, politikai viszonyok) is képet kapunk, hiszen e nélkül a 11. század változásai aligha lennének megérthetők.

A sorozat – jelenleg – első kötetében Kristó Gyula a „szakrális” tizenegyedik század történetét négy tárgykör köré csoportosította. Az első (*A királyság*) és a második (*A kereszténység*) a magyarság életében a két legnagyobb változáson átment területet, az államot és a vallást mutatja be. *A királyság* című fejezetben nemcsak a koronázásról, illetve a 11. század királyairól és királynéiról olvashatunk, hanem a királyi hatalomgyakorlás mikéntjéről, a pénzverésről, adózásról, törvénykezésről, közigazgatásról, hadügyekről, külkapcsolatokról, illetve a 11. században még a királyi hatalom attribútumának tekinthető oklevéladásról is. Mind olyan területei ezek az életnek, amelyek gyökeres átalakulást mutatnak 10. századi előzményeikhez képest, sőt közülük némelyik (pénzverés, törvényhozás) éppen a középkori magyar állam létrejöttének közvetkeztében alakult ki. A kereszténység elterjedésének megindulása, a térítéssel együtt haladó egyházszervezés, s ezzel a nyugati műveltség megjelenése ugyancsak teljesen új minőséget jelentett a magyarság életében. Ezt mutatja be *A kereszténység* című fejezet, amelyben a térítés, az egyházszervezés, a püspökök, a kolostorok, az iskolázás, az irodalom, a szentté avatások, az egyházi bevételek és a hitélet alkotnak egy-egy témakört. További két fejezet egyike (*Az ország népe*) a társadalom, másika (*A mindennapok*) pedig az életmód bemutatására vállalkozik. E fejezetek különös értéke, hogy olyan kérdésekről adnak összefoglaló áttekintést, amelyek talán kevésbé ismertek az olvasóközönség számára. Így például a Magyarországra érkezett külföldiekről, illetve külföldre ment magyarokról is olvashatunk. Érzéketlenül mutatja be a szerző a szabadság és szolgaság fogalmának változását, illetve a marginalizálódó, szolgai sorba lecsúszó tömegek helyzetét, annak az

alapvető átalakulásnak a kezdetét, amely a 10. században még döntően szabadokból álló társadalom nagy részét szolgai állapottá tette.

A tizenkettedik század történetének megírása kapcsán a szerző, Makk Ferenc egy olyan évszázadot mutat be, amely elég kevésbé ismert a szélesebb közönség számára, s amelyre vonatkozóan történetész szakmai körökben is elterjedt az a nézet, hogy történelmünk sűrű, jellegtelen időszak volt. Aki végigolvassa a kötetet, megbizonyosodhat róla, hogy e század nemcsak a későbbi változások kiérlelése terén, hanem önmagában szemlélve is izgalmas változásokat hozott, még ha ezek nem is voltak olyan alapvetők, mint amilyenek az 11. vagy a 13. században lezajlottak. A tizenkettedik század a Szent István-i modell kiteljesedését hozta, a királyi hatalom megerősödött, ereje kizárólagossá vált, így uralkodóink már a hódításra is gondolhattak. A 11. század defenzív külpolitikájával szemben az expanzió válik a külügyek meghatározó törekvésévé, így tehát nem véletlen, hogy Makk Ferenc könyve jelentős teret szentel az ország külkapcsolatainak bemutatására. A birodalomépítés terén III. Béla jutott a legmesszebb, uralkodásának időszaka tekinthető a korszak csúcspontjának, amely azonban egyben lezárása is egy felfelé ívelő szakasznak. A század történetét „a kronológia láncára fűzve” ismerhetjük meg, az egyes fejezetek egy-egy királyunk korát, uralkodását mutatják be. Nem véletlen ezért, hogy e kötet összefoglaló utószava a leghosszabb, hiszen a gazdaság, társadalom, népesség, életmód és a királyi hatalom változásainak átfogó summázatára kerül itt sor.

Az Almási Tibor által bemutatott tizenharmadik századot számos, az élet szinte minden területén jelenlévő, mélyreható változás, „romlás és épülés különös kontrasztja” jellemzi. E százöt esztendő történetét királyok uralkodása szerinti fejezetekbe rendezve tekinthetjük át. Emellett azonban egy belső cezúra is érzékelhető a kötetben, amit a II. András uralkodását – gyakorlatilag a korszak első harmadát – összefoglaló alfejezet (*Az örökül hagyott ország*) alkot. Még

felsorolásszerűen is igen terjedelmes lenne az a lista, amely a tizenharmadik század változásait összegezné, a társadalom és a gazdaság elemein át a településrendszer, a hatalom és a népesség kérdéseit. A stilsztikailag is igényes sorozat kötetei közül is kiemelhető Almási Tibor könyve, melynek szinte irodalmi képei, ötletdús megfogalmazása nagy mértékben fokozzák az olvasás élményét. E választékosság jegyében kaptak 13. századi királyaink jelzőket nevük mellé, s lett például II. András „a vállalkozó kedvű”, IV. Béla a „fontolva újító”, IV. László pedig „a sorssal dacoló” király. A század története, illetve az erről kialakított kép szempontjából alapvető jelentőségű és örvendetes a szerző azon törekvése, hogy ezen időszakot ne csupán egy halódó dinasztia és államrend alkonyként mutassa be, de érzékeltesse az újjászületésnek a régi rend málladékain kibontakozó csíráit, mindazon folyamatokat – az árutermelés és pénzgazdálkodás kialakulását, a városiasodást, az egyéni és kollektív jogok kibontakozását stb. –, amelyek majd az országot a 14. században ismét az európai nagyhatalmak sorába emelik.

A tizennegyedik század történetét megíró Bertényi Iván a tematikus kötet szerkezetet választotta mondanivalója rendszerbe foglalásához. A kortárs Európa bemutatására önálló fejezetet szánt a szerző. Ez érthető is, hiszen a tizennegyedik század magyar története, térbeli határait tekintve túllépett korábbi keretein, nemcsak a külföldi uralkodócsaládokból származó királyok, hanem az ország nagyhatalmi státusza révén is. E század lezárultának időhatárát sem volt könnyű megállapítani, amit bizonyít az is, hogy a szerző a teljes előszót ennek a kérdésnek szenteli. Az egyes fejezetek áttekintést adnak a tizennegyedik századi magyar történelem valamennyi fontosabb színteréről. Külön fejezet foglalkozik a kis-királyok hatalmának megtörésével, a társadalommal, a gazdasággal, a királyi birtokadomány-politikával, a hadügygel, a külpolitikával és az államkormányzattal. Kronologikus fejezet tárgyalja e század uralkodóit. Csemegének számít a korabeli királyaink feleségeiről szóló fejezet. Önmagában is so-

kat mondó tény, hogy Bertényi Iván már külön fejezetben tekinti/tekintheti át a tizennegyedik század kulturális életét. Erre az időszakra vonatkozóan ugyanis nemcsak a magyarországi kultúra vált az európai szerves részévé, hanem a fennmarad emlékek száma is lehetővé teszi, hogy a korábbiakhoz képest többet mondhasson a szerző a festészet, az építészet, az irodalom vagy akár az ötvösség jellemzőiről.

A „hosszú” tizenötödik századot Draskóczy István tollából ismerheti meg az olvasó. Az 1403 és 1526 közötti időszak nemcsak Magyarország, hanem egész Európa számára is visszafordíthatatlan változásokat hozott. A stagnáló, hanyatló, majd új erőre kapó, de már megváltozott Európa jelentette azt a történelmi teret, amelynek Magyarország egyre inkább csak a perifériáján foglalhatott helyet, jóllehet a korszakban még a kontinens vezető hatalmai közé számított. Ezt a szerepet ideig-óráig sikerült ugyan megőrizni, ezek a sikerek azonban csak átmenetiek voltak, ráadásul az ország erőforrásait a végletekig próbára tették. Az ország déli végeinél már a 14. századtól feltűnő, de igazából a tizenötödik században nyomasztóvá váló török veszély olyan egyenlőtlen és kilátástalan küzdelemre kényszerítette az európai hatalmak által magára hagyott Magyar Királyságot, amely szükségszerűen vezetett az ország összeomlásához. A szerző e mozgalmas időszakot több tematikus fejezetbe rendezve tárgyalja. Az ország és népeinek bemutatása után külön fejezet foglalkozik a falvak, a városok, a nemesek, illetve a templomok és kolostorok világával, felölve ezáltal a mindennapi élet legfontosabb színtereit. A köz-történet (*Bel- és külpolitika 1403-1526*) és az állam működésének bemutatása (*A király és a rendek*) szintén önálló fejezetben kapott helyet. Ugyancsak külön fejezet (*Középkor és újkor határán*) ad képet a magyarországi értelmiség és a művelődés tizenötödik századi helyzetéről.

A kötetek ismertetését ezen a ponton – amennyiben egymástól független monográfiákról lenne szó – be is lehetne fejezni. Mivel azonban azok egy sorozat részeit képezik, ide kívánczik még néhány gondolat.

A *Magyar századok* sorozat kötetei együtt ugyanis többet nyújtanak, mint külön-külön, a sorozat összértéke több, mint részei értékének az összege. A sorozat – s ez minden bizonnyal a szerkesztő, Szvák Gyula érdeme – olyan megtartó, ám mégis megengedő keretet tudott biztosítani az egyes szerzőknek, amelyet felhasználva ki-ki a témájának, korszakának legmegfelelőbb szerkezetet használhatta. Az pedig már a szerzőket dicséri, hogy munkájuk során szem előtt tudták tartani az egészet is, s ennek köszönhetően a sorozat kötetei szervesen illeszkednek egymáshoz, a történelmi folyamatok – legyenek azok akár több évszázadon áthúzódóak – nem vesznek el az olvasó szeme elől, hanem mindvégig követhetők maradnak. Külön is kiemelendők, mert szintén a sokszínűség egységét valószínűsítják meg, a kötetek végén található függelékek, melyekhez a kötéstáblák belső oldalain szereplő térképeket is hozzá lehet szá-

mítani. E függelékekben az egyes évszázadok „miniarchontológiája”, családfák, térképek találhatók. Minden kötethez jól használható személy- és helynévmutató, illetve bőséges, műfaji csoportokra osztott, tájékoztató irodalomjegyzék tartozik. Említést érdemel a kötetek esztétikai megjelenése is, a keménytáblás, szépen megtervezett kötés, az elegáns betűtípus, futófejléc és oldalszámozás – amely ugyan a sorozat egészét tekintve nem következetes – mind-mind jóleső élménnyé teszik a kötetek kézbevételét.

A *Magyar századok* sorozat első öt kötete szakmai színvonal és esztétikum tekintetében is igen magasra helyezte a mércét, ezért könnyen megjósolható, hogy hosszú ideig alapvető jelentőségű mű lesz a magyar történelem iránt érdeklődő olvasók polcán.

Kőfalvi Tamás

Huszáros integráció

Magyar emigránsok a 18. századi Franciaországban

Ferenc Tóth: *Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815).*

Nemzetközi Hungarológiai Központ,
Budapest, 2000. 362 o.

A mai francia társadalomtörténeti kutatás egyik kedvelt és fontos területe a népeség külföldi gyökereinek és a kívülről érkezett elemek integrációjának elemzése. Ehhez a nyilvánvalóan nem minden társadalmi-politikai aktualitást mellőző irányzathoz (gondoljunk csak az egyes muzulmán csoportok beilleszkedésével kapcsolatos vitákra) járul hozzá a történész higgadtságával Tóth Ferenc.

Magyar szerzőről lévén szó, a téma nem is lehet más, mint a magyarok beilleszkedése Franciaországban a 18. században, történelmi léptékkal mérve ugyanis ekkor érkezett jelentős létszámú magyarság Nyugat-Európa legnagyobb országába. Igaz, a szerző megállapítása szerint a 18. század során Franciaországba emigrált magyarok nem alkottak a szó mai értelmében vett kisebbséget, társadalmi beilleszkedésük, útkeresésük, illetve identitástudatuk sajátosságai mindenképpen eklatáns példával szolgálnak. A francia tudományos közvélemény valószínűsíthető érdeklődése pedig arra a kérdésre is magyarázatot ad, miért francia nyelven jelent meg a mű.

Kik is voltak ezek a magyarok, kik alkották az emigráció javát? A források egybehangzó tudósítása szerint katonák, s leginkább huszárok (olyannyira, hogy a 18. század elején a „huszár” a „magyar” szinonimájaként volt használatos); ám ugyanezen források hiányosságai miatt érdemleges információkkal jobbra csak az elitről, vagyis a tisztikarról rendelkezünk. Ennek a rétegnek a bemutatását vállalta magára

Tóth Ferenc, aki mindvégig ügyesen egyensúlyoz hadtörténet és társadalomtörténet határmezsgyéjén.

A kutatott téma hivatalos időbeli keretét az 1692-től (az első franciaországi huszárezred megalapításának éve) 1815-ig, vagyis Napóleon bukásáig ívelő „hosszú 18. század” adja. Mindazonáltal a szerző, magára vállalva a politika- és hadtörténeti alapvetések ismertetését, egészen az 1664-es szentgotthárdi csatáig visszamegy. Ezt az indokolja, hogy ebben az ütközetben részt vett egy francia kontingens, amelyet XIV. Lajos király (1643–1715) küldött; ez jelentette a francia-magyar katonai kapcsolatok igazi kezdőpontját. A „gyökerekhez” való visszanyúlás egyúttal lehetőséget ad a szerzőnek arra, hogy bemutassa a különféle magyar ellenállási mozgalmak által már az 1660–1670-es évek óta kezdeményezett francia kapcsolat mibenlétét (illetve hiányának okait), valamint a Franciaországban nem feltétlenül ismert, ám a későbbi katonai-politikai emigrációban döntő szerepet játszó kuruc mozgalom mozgatórugóit.

Az 1692-től 1815-ig eltelt mintegy 123 év során az 1711–1756 közötti időszakban (vagyis a Rákóczi-szabadságharc bukása után és az osztrák-francia szövetség létrehozása előtt) volt a legjelentősebb a magyar bevándorlás Franciaországba; ezért szerzőnk is leginkább erre a periódusra összpontosította figyelmét. A mű központi problematikáját a bevándorlás hullámsága, az integrációs lehetőségek és folyamatok, a magyarságtudat megőrzése, illetve a franciaországi magyar diaszpóra földrajzi elhelyezkedése alkotja.

Az ezekhez kapcsolódó kérdések megválaszolása óriási mennyiségű és rendkívül változatos, magyar és francia nyelvű forrásanyag (ezredlajstromok, diplomáciai levelezés, vármegyei jegyzőkönyvek, magánokiratok, korabeli sajtó, illetve memoárirodalom)

és szakirodalom feldolgozását tette szükségessé.

A mű három nagyobb tematikai egysége közül az első tulajdonképpen a franciaországi magyar „kisebbség” hagyományos módon megírt története, had- és diplomáciatörténeti kontextusba ágyazva. A második rész foglalkozik a magyar népességcsoporth társadalmi és gazdasági helyzetének bemutatásával (kiegészítve azt művelődéstörténeti vonatkozásokkal); a harmadikat pedig a nemzeti identitás kérdéskörének szenteli Tóth Ferenc.

A többenél némileg tradicionálisabb első rész hat fejezete közül az első a már említett „gyökereket” mutatja be. A korábban felsoroltak mellett kiemelnék azt a megállapítást, hogy a 17. század „pangása” után az 1690-es évektől érkező magyar migrációs hullám és a huszárság erőnyeinek felismerése (gyorsaság, nagy hatótávolság, lehetőség az ellenség állandó zavarására, utánpótlási útvonalak biztosítása, illetve ellenséges területek pusztítása) vezetett az első huszárezred megalapításához. A Rákóczi-szabadságharc idején (1706-tól) már három, elsősorban a spanyol örökösödési háború frontjairól dezertált katonákból álló huszárezred szolgálja a francia királyt. A szabadságharcral összefüggésben ismét szó esik a magyar-francia diplomáciai közlekedésről, s arról is, milyen objektív okok akadályozták egy esetleges szövetség kötését a francia felfogás szerint törvényes királyuk ellen lázadó, ám nem független magyarok és az abszolút uralkodó XIV. Lajos között.

Természetesen az 1711-1756 közötti időszak áll a középpontban (*Exilés et déserteurs magyars sous le drapeau français*). A fegyverletétellel Magyarországról is meginduló emigráció fő alakja kezdetben maga a fejedelem. A száműzött Rákócziról Franciaországban kialakult kedvezőtlen képet értékelve Tóth Ferenc ügyesen építi be a korabeli udvari civilizáció hatását: a negatív portré ugyanis jórészt a „riválisára” féltékeny és az utókor véleményét nagymértékben befolyásoló Saint-Simon műve (*Rákóczi exilé*).

Rákóczi távozása után emelkedett Bercsényi László, Bercsényi Miklós fia vezető

pozícióba a magyarok között, s őt bízták meg huszárok toborzásával török területen. A Bercsényi-misszióhoz hasonló esetek és események feltárása jórészt eddig ismeretlen kéziratok források alapján jelzi, mekkora hiányt pótol Tóth Ferenc könyve a kutatásban. Bercsényi tevékenységének tárgyalása végigkíséri az egész könyvet; a későbbiekben önálló fejezet is foglalkozik vele (*Le comte László Bercsényi, une carrière à la hus-sarde*).

A továbbiakban kimerítő képet kapunk a francia hadsereg magyar egységeinek működéséről, illetve az 1720-as évektől az aacheni békéig beállt változásokról. A huszárok valamennyi háborúban ott vannak; békeidőben pedig még a pestis elleni vesztézőr biztosítására is felhasználják őket. Tóth Ferenc munkájának vitathatatlan érdeme az, hogy csak részben enged az egyébként igen izgalmas hadtörténet csábításának, és mindvégig ügyel arra, hogy azt összekapcsolja a magyar katonai népesség életében beállt egyéb változásokkal. Így megtudjuk, hogy a sorozatos háborúkkal megindul a magyarok dezertálásának harmadik hulláma, és ezáltal újabb huszárezredeket lehet létrehozni; ám ezek sosem álltak kizárólag magyar katonákból, s összetételük mellett számuk és létszámuk is gyakran változott. Ez az állandó fluktuáció akkor kap igazán jelentőséget kutató és olvasó szempontjából egyaránt, amikor ebből kiindulva kell kísérletet tenni a gazdasági-politikai-kulturális jelenlét értékelésére.

Az első rész utolsó két fejezete a magyar katonák 1756 utáni helyzetével foglalkozik. Az bizony nem volt irigylésre méltó, hiszen létszámuk egyre csökkent, megújulásra pedig egyre kevésbé nyílt lehetőség. A kritikus helyzetben tipikusnak mondható Kovács Mihály példája, aki előbb ingázik Mária-Terézia és XV. Lajos (1715-1774) hadserege között, majd a porosz haderő tagja, végül pedig az amerikai függetlenségi háború egyik hőse lesz. A magyarok létszámának és befolyásának csökkenését mutatja az is, hogy a német válik második számú vezénylési nyelvvé. Ugyanakkor az emigráció második nemzedéke képes volt kinevelni olyan diplomátákat is, akik érdemben tudták

szolgálni a francia külügyet. Közéjük tartozott a bárói rangra jutott François de Tott (magyarul: Tóth Ferenc), akit Vergennes miniszter 1767-ben konzulként a krími tárokhhoz küldött.

Az amerikai függetlenségi háborúban részt vállaló magyarok sorsát, illetve az egyik legizgalmasabb részletet, Benyovszky Móric madagaszkári kalandját ismertető részek után betekintést nyerünk François de Tott titkos missziójába, melyre a keleti kérdéssel kapcsolatban került sor (elsőként tulajdonképpen ő javasolja Egyiptom elfoglalását), majd pedig az Ancien Régime utolsó éveinek egyik kiemelkedő magyar személyisége, Ladislav Valentin Esterhazy szédületes pályafutását követhetjük nyomon. Ám a szerző azt is jelzi, hogy – Bercsényitől eltérően – Esterhazy már nem törekedett vezető szerepre a magyar közösségen belül, hanem csakis a saját katonai-anyagi karrierje érdekelt. Ez a változás némileg paradox módon szintén az integráció sikerességét mutatja.

A magyar huszárok franciaországi működése szomorú véget ért: feltétlen királyhűségük miatt a forradalom időszakában – igaz, nem egyedül – a nép gyűlöletének kereszttüzébe kerültek. Esterhazy és Tott is távozásra kényszerült; előbbi az emigráció egyik kulcsfigurája lett később. Jórészt az ő emlékiratára támaszkodva tudósít bennünket Tóth Ferenc a király kimenekítésére szőtt összeesküvésről, illetve a magyar emigránsok – inkább kedvezőtlen – ausztriai fogadtatásáról. Éppen a királyhűséggel indokolja a szerző azt is, miért kell kizárnunk a huszárok közvetítő szerepét a magyar jakobinusok forradalmi inspirációiból (*Les jacobins hongrois : une relation fictive*).

E rész zárófejezete a 18. századi magyar emigráció létszámát próbálja meghatározni André Corvisier és Zachar József kutatásaira támaszkodva. Tóth Ferenc itt kiemeli, hogy míg a statisztikák alapján mintegy 1300 magyar katona emigrált 1692-1791 között Franciaországba, a kutatók szerint akár tízezer tagja is lehetett a magyar közösségnek.

A második rész az átlagolvasó számára talán kevésbé érdekes, mint a korábbi feje-

zetek csatazajtól hangos, a nemzetközi politika eseményeivel és intrikákkal tarkított anyaga, ám a társadalomtörténész számára igazi csemegét kínál.

Az integrációs folyamat vizsgálata három közegeben folyik. Az első a francia királyi hadsereg, amely szinte csábította a magyar huszárokat; a második a kaszárnnyakon kívüli („igazi”) társadalom. Itt a személyes kapcsolatok (barátság, szerelem, házasság) szerepén kívül Tóth Ferenc a vagyonyszerzés módjait (vagyis leginkább a házasságot) és mértékét is vizsgálja; ez segít ugyanis meghatározni a magyarok életkörülményeit és társadalmi presztízsét. A harmadik közege egy kicsit absztraktabb, mint az előző kettő: ez általában a felvilágosodás kori Franciaország, a maga új eszméivel és kulturális hatásaival.

A rendkívül heterogén összetételű francia hadseregben a magyarok kedvező megítélését sajátos módon befolyásolta egy nemzeti-etnikai sztereotípia: a hunok le származottainak, így „lóra születettnek” tartották őket. Ebből következett az a vélekedés, ami kiemelte a magyarok szerepét a „kis háború” folytatásában. Tóth Ferenc ennek megvilágítására többek között a 18. század egyik viszonylag kevésbé kutatott, ám jelentős és a magyarokhoz igen közel álló szakírójának, Turpin de Crissének műveit elemzi.

Katonai erényeiknek köszönhetően a magyar huszárezredek számos (nyelvi, öltözködésbeli, zsákmányfelosztási és vallási) privilégiummal rendelkeztek; ezzel viszont – némi egyszerűsítéssel – a huszárok is a jellemzően csoportkiváltságokra épülő régi rend tagjai lettek (*Les privilèges des régiments de hussards*). A huszárregimentek belső helyzetét taglalva Tóth Ferenc kiemeli az ezredtulajdonosok jogát – lehetőleg magyar – alárendeltjeik kiválasztására. Ugyanakkor a 18. század második felének haderőreformjai, illetve a francia nemesi reakció előretérése problémát jelentett a kisnemesi származású magyarok számára, hiszen emigránsként szinte lehetetlen volt nemesi mivoltuk bizonyítása. (Később éppen a nemesség teszi számukra elviselhetetlenné a forradalmi hadsereget.)

A magyarok beilleszkedését befolyásoló tényezőkkel foglalkozik a mű következő fejezete (*Facteurs et éléments psychologiques de l'intégration*). A kortársak megítélése szerint a magyarok nemzeti öntudattal is rendelkező, jól hierarchizált közösséget alkottak. A beilleszkedést segítő tényezők közül Tóth Ferenc elsőként a korabeli szerzők által is bőségesen tárgyalt és elsősorban az egyéni karriereket segítő baráti kapcsolatokat elemzi. Szó esik a szabadkőművességről is, ám itt szerzőnk – a források hiányára hivatkozva – igazán még feltételezésekbe sem bocsátkozik.

A következő integrációs faktor a szerelem és a vele nem mindig összefüggő házasság. Ez utóbbi egyébként Tóth Ferenc szerint a beilleszkedést leginkább támogató elem, ezért több szó is esik róla, mint az ún. udvari, illetve házasságon kívüli szerelemtől. Megismerjük a magyar emigráció mindhárom nemzedékének házassági lehetőségeit és azok megvalósulását. Míg az első generáció kizárólag vidéki nemesek leányait vette feleségül, a következő nemzedéknél már előfordul az udvari nemességhez, illetve a polgársághoz tartozó család is. A nyilvánvalóan politikai-gazdasági érdekek által motivált házasságok közül kiemelkedik Esterhazyé, aki 44 évesen nősült, s egy rendkívül gazdag svájci nemes mindössze 18 éves leányát vette el. A különleges házassággal Tóth Ferenc külön fejezetben is foglalkozik (*Un contrat de mariage exemplaire : l'alliance Esterházy-Hallweyl*).

A következő fejezetből az is kiderül, a házasságon kívül milyen más utak kínálkoztak a vagyonszerzésre és így a társadalmi ranglétrán való emelkedésre (*La fortune des immigrants*). Mivel az Ancien Régime idején a földbirtok jelentette a társadalmi megbecsülés alapját, a magyar nemeseknek mindenképpen földet kellett szerezniük ahhoz, hogy rendjükhöz csatlakozhassanak. Mindez azért is sarkalatos kérdésnek bizonyult, mert a császári kincstár elkobozta az emigrálók jószágait. Éppen ez utóbbi miatt viszont az első időkben még a legelőkelőbbek is a francia király által folyósított járadékból éltek, a többi huszár fizetését pedig

a század folyamán végig a kincstár biztosította (*Les pensionnaires du roi*).

A járadékrendszer ismertetése után egy kis kitérő következik, melynek során térkép segítségével is meggyőződhetünk arról, hogy a magyarok főként Északkelet-Franciaországban telepedtek le (*L'espace de l'implantation des immigrants hongrois*). Itt némi logikai-szerkesztési bizonytalanság érezhető: az olvasó nem igazán érti, miért kellett a magyar népesség földrajzi elhelyezkedéséről szóló alfejezetet a vagyoni helyzettel foglalkozók közé tenni. Utána ugyanis rögtön visszazökkenünk a bevándorlók anyagi körülményeinek elemzésébe. Példát is látunk a magyar népesség két pólusáról: az egyik végletet a kastélyt vásároló és párizsi palotával is rendelkező Bercsényi-család, a másikat az elzászi Molsheimben megtelepedő, birtokaikat apró lépésekben növelő Szombathelyiek képviselik (*L'importance relative des biens des immigrants hongrois*). Ezt a viszonylagos anyagi biztonságot rombolta szét a földesúri előjogokat megszüntető, majd a külföldre távozók javait elkobzó forradalom (*Les changements de la Révolution*).

Visszakanyarodva a letelepedés sajátosságainak tárgyalásához, a szerző a példaértékűnek tekintett elzászi Molsheimben (közvetlenül Strasbourg mellett) megtelepedő tisztek esetét elemzi, akik fokozatosan egyre több birtokot szereztek, és az ancien régime utolsó korszakában a helybeli „arisztokrácia” megbecsült tagjaivá váltak. Származásuk mellett megismerhetjük a beilleszkedéssel párhuzamos felemelkedésüket is (*Une colonie hongroise exemplaire : le cas de Molsheim*).

A második rész utolsó fejezete a kulturális adaptációval foglalkozik, négy területet érintve (vallás, nyelvtudás, iskoláztatás, irodalmi-művészeti tevékenység). A katolikus vallás ekkor még fontos kohéziós erőnek számított Franciaországban; a karrier érdekében pedig jó páran át is tértek a katolikus hitre magyarjaink közül. Magyar származású egyházi személyekkel is találkozhatunk, a kolónia gondolkodó fele pedig inkább az egyház védelmezőjeként lépett fel, s körükben a felvilágosodás is kevésbé

terjedt, mint akár Magyarországon (*La vie religieuse des immigrés hongrois*).

Franciaország esetében különösen igaz az a tétel, miszerint nincs beilleszkedés nyelvtudás nélkül. Ezt Tóth Ferenc kutatásai is megerősítik, s végül a szerző arra a következtetésre jut, hogy az integrációt befolyásoló tényezők között a francia nyelv ismerete a katonai erények és a nemesi származás után a harmadik volt a fontossági sorrendben; ráadásul a franciatudás volt gyakran a katonai előrelépés záloga is (*L'intégration linguistique*).

Az iskoláztatással foglalkozó részből kiderül, hogy a korabeli magyar iskolákban végzett első generációs emigránsok nem indultak egyenlő eséllyel az integrációs versenyfutásban; a második nemzedéknél azonban már több figyelmet fordítottak a kiművelésre, miután felfedezték, hogy az iskolában szerzett tudás jó lehetőséget kínál a társadalmi felemelkedésre. Betekintést nyerünk Bercsényi gróf házi könyvtárának összetételébe is, mely támpontot nyújt az elit művelődési stratégiáinak feltárásához.

Szintúgy a művelődéstörténeteszek fokozott érdeklődésére tarthatnak számat a magyarok és a művészetek, illetve az irodalom közötti kapcsolatokat tárgyaló fejezetek. Egyes magyarok (mint például François de Tott) terjesztették a francia kultúrát; emellett a magyar huszárok élete és munkássága is inspirált jó néhány művet. Ám nem csupán ihlet forrása volt a magyar emigráció, hanem irodalmi szempontból is termékeny közösség. A franciaországi magyarok irodalmi tevékenységét korszakokra bontva bemutató Tóth Ferenc egy megdöbbentően kevésbé ismert területről nyújt felvilágosítást. A lírátor csak sajnálni tudja, hogy nem jutott több hely erre a témára (de egy alapvetően had- és társadalomtörténeti értekezésben nem is juthatott). Reméljük, hogy a szerző által felsorolt művek előbb-utóbb az irodalom- és művelődéstörténeteszek érdeklődését is felkeltik (*La production littéraire des émigrés hongrois*).

Az első kettőnél kevesebb helyet foglal el, ám éppolyan jelentős az identitástudattal foglalkozó rész (*L'idée de l'origine et de la conscience nationale*). Ebben a szerző először a

francia és a magyar nemzetfogalom 18. századi alakulását elemzi; e háttér nélkül nem is igazán értékelhető az integrációs folyamat és az identitás megőrzésére tett kísérletek. A „tömeges” magyar bevándorlásokor ugyanis az Ancien Régime már válságba jutott, a rendi-monarchikus társadalmat nemesi reformkezdeményezések bombázták, és feszítőleg hatott rá a plebejus nemzetfelfogás éppúgy, mint a felvilágosodás kozmopolitizmusa. Ugyanebben az időszakban Magyarországon éppen nincs nemzeti egységtörekvés. Ebben a sajátos helyzetben kell a magyarságnak megőriznie identitását, a történelemnek pedig feltárni az nemzeti öntudat megtartásának tényezőit. A magyarságtudatot befolyásoló tényezők közül Tóth Ferenc szerint a kuruc menekültek számára egyértelműen a Rákóczi-szabadságharc emléke jelentette az elsőszámú viszonyítási pontot. Emellett az identitástudatot erősítette a regimentek etnikai-nyelvi jellege (legalábbis 1756-ig), privilégiumaik, illetve a nemesség által megőrzött hagyományos magyar nemzetfelfogás.

Többen azonban honosítást kértek, hiszen a feudális jog értelmében csak így juthattak felemelkedési lehetőséghez. Tóth Ferenc közli is 15 honosítási levelet kapott magyar listáját, ám hangsúlyozza, hogy a jogi értelemben vett franciásítás nem jelentette a magyarságtudat elvesztését. A következő fejezetben pedig részletesen ki is fejt, milyen elemek segítették a magyarságtudat őrzését. Első helyen természetesen a magyar nyelv említendő, melynek gyakorlása a második generációig rögzíthető az írott forrásokban is. A nyelv mellett fontos szerepet játszik az eredetmonda, illetve az öltözködés is.

A 18. századi francia társadalom több okból is különleges embereknek tartotta a magyarokat, ám a róluk alkotott kép sokszor negatív volt. Ezt az udvari intrikák és a huszárok kegyetlenkedéseiről szóló híradások mellett Tóth Ferenc szerint a magyarországi vámpírokról írt könyvek is erősítették.

A magyarok integrációjával foglalkozó fejezetek lezárásaként a huszárregimentek létének, virágzásának és a magyarok elismertségének feltételeit sorolja fel a szerző.

Eszerint a rebellis nemesség által irányított ezredek (1756-ig) állandó veszélyt jelentettek a Habsburg Birodalom számára, vonzerőt gyakoroltak a császári sereg potenciális dezertőreire, remek taktikai fegyvernemet jelentettek a francia hadseregen belül, és – mivel nem volt helyi kötődésük – fel lehetett őket használni belső feszültségek esetén is.

Ezután egy érdekes összehasonlítási kísérletnek lehetünk tanúi, melynek révén Tóth Ferenc – éppen a magyar integráció minél jobb megértése érdekében – röviden elénk tárja három másik jelentős katonai-politikai emigráció jellegzetességeit is. A svájciak katonáskodásának alapvetően más indokai voltak, a magyarok és II. (Stuart) Jakab hívei közötti hasonlóságot viszont már a kortársak is hangsúlyozták; lengyeleket pedig szép számmal lehetett találni a magyar huszárezredekben is (*Parallélismes et analogies*). Végezetül a szerző felsorolja és megmagyarázza azokat a feltételeket és körülményeket, amelyek lehetővé tették a tartós együttműködést az emigráns közösségek és a francia monarchia között (korábbi politikai szövetség, a szövetségesek helyzetében beállt radikális változás, nemzeti elit megléte, katonai erények, katolikus vallás, kulturális egyezések).

A francia szabályok szerint megírt értekezés összegzése a további kutatási irányokat is kijelöli. A huszárezredek mellett meg kellene vizsgálni a többi fegyvernemet is, elmélyültebb kutatásokat lehetne végezni a vidéki (megyei) levéltárakban és általában az újabb franciaországi magyar emigráció történetével kapcsolatban.

Hús oldalnyi irodalomjegyzék után Tóth Ferencnek még maradt ereje arra, hogy mellékelje néhány érdekesebb és általa feltárt francia nyelvű forrás szövegét (például Esterhazy házassági szerződését, illetve Bercsényi memorandumát a Saar-vidék védelméről). Ugyancsak a mellékletek között találjuk meg a huszárregimentek magyar tagjainak arányát ábrázoló kördiagramokat, illetve a legfontosabb gondolatok néhány oldalas összefoglalását magyar nyelven. Ez azonban senkit sem mentesít a könyv elolvasása alól, amibe érdemes beleválni, hiszen biztosan állíthatjuk, hogy Tóth Ferenc művével a magyarságkutatás várhatóan évtizedekig referenciaértékű és megkerülhetetlen alkotását tartja kezében az olvasó.

Apró módszertani érdekesség, amely hasznára válik mind a könyvnek, mind az olvasónak: minden fejezet végén *Conclusion* címmel megtaláljuk annak összegzését. Ez az addig olvasottak szintetizálását segíti, és a tévhittel szemben egyáltalán nem töri meg a megértés folyamatát, sőt támpontot nyújt a rengeteg információ között.

A gondosan kivitelezett könyv kevés hiányossága közül talán az a legkellemetlenebb, hogy nem tartozik hozzá névmutató; nem hisszük, hogy ennek elkészítése a mai technikai feltételek mellett nehézséget jelentett volna.

A hibátlan, könnyed és gördülékeny franciasággal megírt művel szemben ezek után mindössze egyetlen elvárásunk lehet; mégpedig az, hogy minél hamarabb jelenjen meg magyarul is.

Szász Géza

„A sebesült ellenség megdicsérte őket...”

Csikány Tamás: *Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban*
Segédkönyvek a hadtörténet
tanulmányozásához.

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2000. 189 o.

Az 1848–49-es szabadságharc a magyar történelem legnépszerűbb időszakai közé tartozik. Ezt bizonyítja, hogy az elmúlt másfél évszázad során hatalmas mennyiségű szakirodalom keletkezett a témában. Az alig másfél éves periódusról szinte minden magyar állampolgár kialakította a maga véleményét, így az 1848–49-es eseményekkel foglalkozó történész abban a ritka szerencsés helyzetben van, hogy kutatómunkája széles érdeklődésre tarthat számot. A történeti köztudatban azonban az évszázados tradícióknak, az előző politikai korszakok prekoncepciókkal terhelt történetírásának, történelemtanításának „köszönhetően” számos téves adalék, elmélet él tovább. A szabadságharc eseményeinek forrásközpontú feltárása az 1980-as évek óta reneszánszát éli. A *Hadtörténeti Intézet* és a *Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem* kutatói alaposan kivették részüket ebből a munkából, az elsőrangú kutatási lehetőségeket kihasználva sorra jelentetik meg tanulmányaikat, szakkönyveiket, forráskiadványaikat. Az előző év „termésének” egyik érdekes és értékes darabja Csikány Tamásnak a honvédtüzérség történetét feldolgozó kötete.

A munka jelentős hiány pótlására vállalkozott, hiszen a szabadságharc hadjárait, egyes útközeteit már többen feldolgozták – ugyan itt is szükség van még további kutatásokra –, de az alakulat- és fegyvernemtörténet terén jelentős lemaradás tapasztalható. Első megközelítésre különösen tűnhet, hogy a fegyvernemek történetét összefoglaló munkák sorát a tüzérséggel foglalkozó kötet nyitja meg. Felmerülhet a kérdés, miért nem a jelentősebb tömegeket megmozgató gyalogság vagy a hagyományo-

san magyar fegyvernemnek tekintett lovaság nyitja a sort. Magyarázatként nem csupán a szerző kutatási területét jelölhetjük meg (hiszen a kiadót ilyen korlátok nem kötik), hanem a munka egyik alapvető megállapítását, miszerint a magyar honvédség a korban (is) döntő jelentőségű fegyvernem terén, leküzdve minden nehézséget, tradíciót, előítéletet Európa élvonalába tartozott, és sok esetben túlszárnyalta a gazdasági és személyi tekintetben sokkal jelentősebb erőforrásokat megmozgatni képes vetélytársait. A magyar tüzérség számára talán az jelentette a legnagyobb dicséretet, hogy osztrák és orosz ellenfeleik egy győztes magyar csata vagy a szabadságharc leverése után az őket felülmúló francia tüzérek után érdeklődtek, és döbbenet tapasztalták, hogy a magyar ütegeket a néhány hét alatt kiképzett, a tüzéri mesterség fortélyainak elsajátítására alkalmatlannak tartott magyar tüzérek kezelték. Ennek a hatalmas katonai bravúrnak az okait kereste a szerző.

Csikány Tamás a munka szerkesztése során megfelelően alkalmazkodott az alapvető célkitűzésekhez. Szakított a szabadságharc bemutatásának lineáris hagyományaival és a fegyvernem kialakulásának szakaszait, különböző situációkban való alkalmazását külön-külön fejezetekben mutatja be. Elsősorban a fejlődésre, a legjellemzőbb motívumokra helyezi a hangsúlyt, hiszen nem bocsátkozik a munkát széttrödelő részletes és a hadjáratok összességére kiterjedő csataleírásokba, hanem minden egyes esetben megpróbálja megkeresni a legfontosabb, az adott fejezet számára legtöbb adattal szolgáló eseményt. A megfelelő időpontban történő szemléltetésnek speciális feladata, hogy ezek a gyorsan pergő, emberközeli „mozgó képek” megtörjék a munkának a tudományos adatközlés szabályaihoz szigorúan ragaszkodó részleteit, és az olvasó számára valami olyasféle személyes élményt nyújtanak, amilyen az az élmény lehetett, melynek hatására szerző is a korszakot kutató történész lett.

A munka első két fejezete a császári királyi tüzérség szervezetét mutatja be. A szerző röviden áttekinti azt a folyamatot, amely a 18. század közepén bevezetett első jelentősebb reformtól – a békeidőben is hadrendben álló tüzérkötelék megszervezésétől –, a napóleoni háborúkat követő átalakításig tartott. A magyar honvédtüzérség megszervezésének egyik legfontosabb alapját maga az Udvari Haditanács teremtette meg azzal, hogy 1816-ban felállította a magyar korona országaiban állomásozó 5. tüzérezredet, amelynek jelentős része 1848-ban Magyarországon tartózkodott. A szakirodalomban közismert tény, hogy az 5. cs. kir. tüzérezred közül egynek sem volt magyarországi kiegészítési területe, és magyarok csupán különleges engedéllyel juthattak az elitfegyvernembe. A szerző rámutat arra, hogy ennek az volt az oka, hogy a birodalmi vezetés nem tartotta megfelelőnek a magyar lakosság műveltségi szintjét ahhoz, hogy közülük elegendő számú elítkatonának minősülő tüzért lehessen kiállítani. Külön fejezet mutatja be a tüzérségi állományban rendszeresített lövegeket – ágyúkat, vetágyúkat (tarackokat), mozsarakat, röppentyűket – és a hozzájuk használt lövedékeket. A tábori tüzérség legelterjedtebb, általánosan használt lövegtípusának a hat fontos ágyú, a legmodernebbnek pedig a rakéta elv alapján működő, könnyen mozgatható röppentyű számított. A fejezet részletesen ismerteti a különböző típusok jellemzőit (tálalati pontosság, lőtávolság, optimális felhasználhatóság stb.).

A szabadságharc elemzésekor alapvetően ismerni kell az ellenfelek katonai erejét, és ennek összetételét. Csikány Tamás külön fejezetet szentel ezek bemutatására. Megállapítása szerint a császári haderő 1848-ban megközelítőleg 200 üteget – az üteg a tüzérség alapvető harcászati egysége volt – tudott kiállítani. A legelterjedtebb hat fontos gyalogüteg négy 6 fontos ágyúból és két 7 fontos tarackból állt, kiszolgálását 66 különböző beosztású tüzér, 43 szekeres, 2 kovács és egy nyerges, tehát összesen 112 fő látta el. Az ütegeket megkülönböztették egymástól a használt ágyúk úrmérete (6, 12, illetve 18 fontos), valamint mobilitása

szerint. A 18. századi és különösen a napóleoni háborúk tapasztalatai alapján egyre nagyobb számban kezdtek el felállítani lovagló, majd lovasütegeket. A lovaglóütegnél a kezelőszemélyzet külön lovakon követhette a lövegeket. A következő újítás a lovasüteg kialakítása volt, aminél a löveg meghosszabbított talpszárára egy bőrrést, „hurkát” szereltek, amelyre felülhettek tüzérek. Az osztrák ütegek 42%-a volt lovas.

A szerző jól értelmezhető ábrák segítségével mutatja be a tüzérség helyét az osztrák és az orosz hadrendben. A szabadságharc végkifejlete szempontjából a legfontosabb tüzérséggel kapcsolatos adat szerint a szövetséges hatalmak hadseregeinek összesen 860 löveget sikerült felvonultatniuk Magyarországgal szemben.

Az előzmények és a háttér ismertetése után a szerző a tüzérség megszervezésének történetét kíséri végig az 1848-as és az 1849-es évben. Bár az április törvények nem biztosítottak egyértelmű keretet az önálló magyar hadsereg kialakítására, a magyar minisztérium első feladatai közé a tartozott a készletek felmérése. Az első ütegek kiállítása a Magyarországon állomásozó és a május 7-i uralkodói rendelet értelmében a magyar hadügyminisztérium alárendeltségébe tartozó 5. tüzérezredből történt. A rendelkezésre álló tüzérségi kapacitást azonban csökkentette, hogy a magyar hadügyminisztérium az osztrák hadügyi szervek kérésére május 8-án két tüzérszázadot a fumei tengerpart védelmére rendelt ki. A meglévő kapacitások maximális kihasználása mellett nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar vezetésnek meg kell oldania az új magyar ütegek felállításának személyi, technikai, pénzügyi és nem utolsósorban politikai problémáját. Az áthidaló, időleges megoldást az Országos Nemzetőrségi Haditanácson belül megszervezett, Lukács Dénes vezette tüzérségi osztály tevékenysége jelentette. Az első önálló lépések a nemzetőrségi tüzérség kialakítását célozták. Néhány kivételtől eltekintve ezekre az alakulatokra, hasonlatosan a gyalogos és lovas nemzetőrökhöz, komolyan csupán a helyi védelemben lehetett számítani. A reguláris hadsereg magját képező honvédtájszóljak szervezése a május 15-i miniszter-

elnöki rendelet kibocsátása után indult meg. Ezen alakulatok mellé egy lovasüteg kiállítását is elhatározták. A magyar tüzérség magját jelentő alakulat történetét részletesen ismerteti a szerző. A magasán kvalifikált önkéntesek kiképzése gyorsan haladt, és a szkeptikus „öreg” tüzérek várakozásaival ellentétben az augusztus 18-án tartott nyilvános éleslövészen a Psotta Mór (Moritz Wilhelm Psotta von Barenfels) által vezetett alakulat kiválóan vizsgázott. Talán ezt a napot tekinthetjük a honvédtüzérség alakuló ünnepnapjának. Az egyre nagyobb lendülettel folytatódó szervezés legnehezebb feladatát a szakképzett irányítószemélyzet kiállítása jelentette, hiszen a lövegek gyártását könnyebben meg lehetett szervezni, mint megfelelő képességű tüzéreket hadrendbe állítani. Hozzá kell tenni ehhez, hogy a kor felfogása szerint a tüzérek alapos kiképzéséhez hosszú évekre volt szükség, ennyi idő természetesen nem állt rendelkezésre. A kezdetben néhány hetes, majd néhány napos kiképzés után az újoncnak szinte azonnal a harctereken kellett bizonyítani tudásukat az ellenfél több éves, akár évtizedes gyakorlattal rendelkező tüzéreivel szemben. Minőségi javulást jelentett az augusztus közepén megjelent, Mack József által írt „Kézikönyv a tüzérség számára” című munka, melynek segítségével megindult a legfontosabb elméleti és gyakorlati ismeretek rendszeresített, egységesített oktatása. Az első honvédüteg szeptember 19-én hagyta el a kiképzőlaktanyának számító pesti Újépületet. A személyi feltételek megteremtése mellett természetesen komoly gondot jelentett a megfelelő számú és minőségű fegyverpark kialakítása. A fogyatkozó készletek miatt önálló fegyver, lőszer és lőporgyártás megindítása is szükségessé vált. A munkát szintén Lukács Dénes irányította.

Az udvar és Magyarország nyílt szembefordulása, az október 3-i uralkodói manifestum után a tüzérség egységes irányítás alá került. Az Országos Nemzetőri Haditanács által vezetett „nemzetőri” és a hadügyminisztérium által vezetett volt cs. kir. ütegeket a hadügyminisztérium Tüzérségi és főfegyverzési osztálya alá rendelték. Az

osztály élén Láhner György ezredes, ennek tüzérségi szakán pedig Kaufmann Károly őrnagy állt. A feszített munkatempó hatására 1848 végén 343 löveg állt a honvédsereg rendelkezésére. A szerző értékelése szerint az önvédelmi harc harcászatiilag szakszerű feltételeit a főhadseregnél sikerült biztosítani, a mellékhadszíntereken harcoló alakulatok felszerelésében pedig fontos szerepet kapott a helyi kezdeményezésre megindult löveggyártás és a zsákmányolás. Az osztrák előrenyomulás következtében a tüzérség ellátásának központja a nagyváradi várban felállított fegyvergyár lett. 1849-ben azonban már egyre nagyobb problémát jelentett az újonnan felállított ütegek megfelelő személyzettel való ellátása és az egyre fogyatkozó számú újoncok kiképzésére alkalmas tisztek hiánya. Láhner és Lukács, valamint a beosztottak háttér munkájának eredményeképpen 1849 nyaráig sikerült lépést tartani a folyamatosan növekedő igényekkel, a Hefler József őrnagy által kidolgozott szervezeti reformok után pedig a készletek optimális elosztását is sikerült megoldani. Így 1849 júliusának végén a magyar hadseregben 482 löveg 60 ütegben teljesíthetett szolgálatot. Csikány Tamás hadtestenként mutatja be a felállított ütegek beágyazódását az egyes csapattestek hadrendjébe, így a különböző időszakban részletes adatokkal rendelkezünk az egyes alakulatok erejéről és szervezeti formáiról. A modern harcászati elveket legtököletesebben a Görgei Artúr által vezetett hadtesteknél és a tavaszi hadjáratban részt vett főseregnél sikerült megoldani. Az ütegszervezés magyar specialitását abban jelöli meg a szerző, hogy a magyar alapegységekben nyolc löveget rendszeresítettek, ennek következtében az osztrák tüzérség ütegei erejüket tekintve a küzdelemben gyakran alulmaradtak. Az újítás sikerességét leginkább az szemlélteti, hogy a szabadságharc leverése után az osztrák hadseregben is rendszeresítették a megemelt lövegszámú ütegeket.

A munka következő nagy tematikus egysége a tüzérség harcászati alkalmazásának elméleti lehetőségeit és ennek gyakorlati megvalósulását mutatja be. A fegyver-

nem tábori, várvédelmi és ostrom alatti felhasználását külön-külön fejezetben elemzi. A tábori tüzéség bemutatásakor külön kitér a tüzéség menetoszlopban való elhelyezkedésre, a táborozás rendjének ismertetésére, a harcrendben elfoglalt helyére; a támadás és védekezés, az erdős-hegyes terepen való operálás, helységek és átkelőhelyek védelmének és támadásának során viselt szerepére. A szerző először bemutatja az egyes feladatok végrehajtásának elméleti követelményeit, majd egy-egy jellemző példa segítségével azt, hogyan valósult meg az elmélet a gyakorlatban.

Külön fejezetet szentel a vártüzéség bemutatásának. A 19. századra a hadviselésben alapvető változások mentek végbe, a várak, erődítmények elvesztették korábban jellemző meghatározó szerepüket, a hadjáratok célja már nem ezek elfoglalása lett, hanem a főseregek megsemmisítése, megadásra kényszerítése. Ez azonban nem jelenti, hogy a várak teljesen elvesztették stratégiai jelentőségüket, csupán feladatuk módosult: megkülönböztethetünk stratégiai átkelőhelyeket védelmező, fontos városokat uraló, hadseregek befogadására alkalmas, azok utánpótlását biztosító erődöket. A várvédelem legfontosabb eszközei (hasonlatosan a várostromhoz) a különböző űrméretű lövegek voltak. A stratégiailag fontos erődökbe igyekeztek minél nagyobb erejű tüzéséget koncentrálni, hogy ezzel is megakadályozzák a sikeres ostromot, kiküszöböljék a támadóknak az ehhez nélkülözhetetlenül szükséges tüzéségi fölényét. A nagy űrméretű, olcsóbb, de nehezebb, vasból öntött várvédő lövegek mellett jelentős mennyiségben helyeztek el tábori tüzéséget is, amelyekkel a védők kitoréseit lehetett támoogatni. A szabadságharc első komoly sikerei közé tartozott a komáromi erőd biztosítása, a várvédelem megszervezése. A fejezetben Csikány Tamás a komáromi várvédelmet emeli ki, emellett Pétervárad védelmére három bekezdés jut, Lipótvárat és Munkácsot pedig csupán megemlíti, Eszék-ről pedig nem esik szó. Véleményünk szerint kissé részletesebben is ki lehetett volna térni az utóbbi erődök bemutatására, ugyan a komáromi volt a legjelentősebb közülük,

de ezt is dolgozta fel legalaposabban az eddigi szakirodalom.

Várostromra az ellenséges főserég sikeres előzése után került sor. A hadjáratok befejeződéséig általában csupán egy kisebb különítmény feladata volt az ellenséges erőd blokád alatt tartása. A komoly ostrom csupán az ellenséges főerőknek a hadműveleti területről való visszaszorítása után indulhatott meg. A tüzéség az ostrom során, a védelemhez hasonlóan alapvetően kétfajta lövegeket alkalmazott, természetesen nagy űrméretű ostromlővegeket és az ezek védelmére szolgáló tábori lövegeket. Az ostrom kivitelezése komoly hadmérnöki tervezést igényelt, kijelölték a vár azon szakaszát, melyet az ostromlővegek támadtak, majd megkezdték a lövegek és a katonák védelmét szolgáló sáncrendszer kialakítását. A munka több várostromot is bemutat: a legnagyobb irodalommal rendelkező budai küzdelem mellett részletesen elemzi az aradi és a temesvári vár elleni küzdelem tanulságait, a két erdélyi – gyulafehérvári és dévai – ostrom ismét csupán említés szintjén jelenik meg a munkában.

A tüzéség alkalmazását bemutató fejezetekről összességében elmondható, hogy a harcászati alapelvek bemutatását szemléletesen sikerült megoldani. A jól kiválasztott leírások segítségével értékelni lehet a honvédtüzéség teljesítményét, hogy milyen mértékben sikerült megfelelni a kor haditechnikai színvonalának, a rohamléptekben elsajátított ismereteket hogyan ültették át a gyakorlatba.

Önálló fejezet foglalkozik a lőszerellátás megszervezésével és az utánpótlás rendszerének működésével. Az alapvető problémát annak megállapítása jelenti, hogy mennyi volt egy adott időszak lőszerfelhasználása, és mekkora volt a lőszergyártó kapacitás. A szerző becslése szerint a tavaszi hadjárat során a magyar főserég körülbelül 20 000 töltenyt használt fel, míg a nagyváradi lőszergyár március végéig 164 745 darab töltenyt gyártott. Tehát az előállított mennyiség fedezte az összes hadszíntér igényeit. Az időszakonként fellépő lőszerhiányt nem a termelés, hanem az elosztás hiányosságai idézték elő. Az igénybe vett előfogatok túl-

terheltsége, az utak minősége, a gyakran szükségessé váló kerülők akadályozták a feladat hiánytalan ellátását. A szabadságharc során igazából két alkalommal jelentett komoly problémát az utánpótlás akadozása, először Komárom felszabadításakor, másodszor pedig a temesvári ütközetben. A temesvári csata végzetessé váló epizódjában azonban inkább a hadvezetés felelőssége állapítható meg, mint az utánpótlási rendszer hiányossága.

A szerző alaposságát jelzi a képanyag, a térképvázlatok, ábrák megfelelő kiválasztása és elhelyezése. A munkához csatlakozik a tüzérségnél alkalmazott tüzér- és szekerésztisztek névjegyzéke. A szerző azonban nem jelölte meg a lista forrását vagy forrásait. A jegyzetek alapján megállapítható, hogy a szerző a szabadságharcra foglalkozó legfontosabb monográfiák, a vonatkozó visszaemlékezések mellett a magyar és osztrák levéltári anyagot is alaposan áttanulmányozta.

Csikány Tamás az elvégzett kutatásai alapján azt a következtetést vonta le, hogy

a szervezés minden nehézsége ellenére a tüzérség lett a honvédség legmegbízhatóbb fegyverneme. A személyi állomány kreatívan végezte „munkáját”, a kiképzési hiányosságokat, az esetleges technikai problémákat egyéni megoldásokkal sikerült áthidalni. A honvédtüzérek a szabadságharc során több, évszázados tradíciót cáfoltak meg, kiderült, hogy nem csak a birodalom Lajtán túli területeiről származhatnak jó tüzérek, akik csupán több évtizedes szolgálat után sajátíthatják el mesterségüket. A Magyarországról származó újoncok kiválóan helytálltak a küzdelemben, gyakran felülmúlták ellenfeleiket. Az osztrák hadvezetés pedig kénytelen volt levonni a megfelelő következtetéseket: bevezették a nyolclöveges üteg-szervezetet, alkalmazták a magyar honvédség felállítási, tűz- és lövegösszpontosítási módszereit és ezentúl Magyarországról is soroztak tüzéreket.

Pap József

Egy patrióta zsidó hitvallása 1850-ből

Einhorn Ignác (Horn Ede):
A forradalom és a zsidók Magyarországon
 Fordította: Fenyő István
 Az utószókat írta Fenyő István és
 Miskolczy Ambrus
 Budapest, 2000. 258 o.

Az 1848–49-es magyarországi politikai emigráció egyik neves alakjának, Einhorn Ignácnak *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című munkája 150 év elmúltával immár magyarul is olvasható. Az eredetileg német nyelven megjelent munkát Fenyő István fordításában, továbbá a fordító és Miskolczy Ambrus utószavával együtt veheti kezébe az érdeklődő olvasó. Mivel a szerző életét ma már csak kevesen ismerik, érdemes röviden összefoglalni a legfontosabb rá vonatkozó adatokat. Einhorn Ignác (Horn Ede) Vágújhelyen született, jómódú, tekintélyes kereskedő családban. Apja utódjának szánta, de a fiú fantáziáját inkább a könyvek mozgatták meg. Gimnáziumi tanulmányait követően a *Pressburger Zeitung* szerkesztőségében nemcsak az újságírással, hanem későbbi barátjának, Dux Adolfnak a jóvoltából a magyar irodalommal is megismerkedett. Szellemi érése egybeesett a zsidó reformmozgalommal és a magyarországi reformkor politikai küzdelmeivel. Radikális beállítottságú ember volt, aki mind a zsidó vallást, mind a zsidóság helyzetét alapvetően meg akarta változtatni.

A zsidó vallást az ész-, a szubsztancia vallásává akarta átalakítani. A berlini reformegylet mintájára nem csupán a zsidóságnak az adott nemzeti közegbe való beilleszkedését szorgalmazta, hanem olyan, a zsidó vallás évezredes hagyományait is semmibe vevő reformokat sürgetett, mint például a szombatnak a vasárnapra történő áthelyezése, illetve a körülmetélés elvetése. A zsidó vallás sértetlenül hagyandó lényegét 1848-ban még az istenhitben és az erkölcsi tanításban jelölte meg. Minden mást kíméletlenül racionalizálni akart a „korszellem”

elvárásainak megfelelően. Nem ismert más dogmát, csak az értelem „dogmáját”-t.

Noha Einhorn több ízben is tagadta, a reform sorsa szorosan összefüggött az emancipáció ügyével. A zsidóság emancipációját a magyarországi liberálisok szinte kivétel nélkül támogatták, de többségük az egyenjogúsítást a zsidóság magyarosodásával, illetve a zsidó vallás reformjával hozta összefüggésbe. Legyen szabad itt csak Kosuth Lajos és Löw Lipót híressé vált hírlapi vitájára utalnunk. A pesti reformközség 1848 őszén Einhorn Ignácot választotta lelkeszélű, s az anyaközséggel kitört vallási vita olyannyira kiéleződött, hogy a fiatal rabbi és hívei nemes egyszerűséggel csak középkori zelótaként emlegették az anyaközség rabbiját, Schwab Löwöt, aki viszont kiközösítette a felforgatókat.

Einhorn Ignác és elvbarátai nem hiába támogatták szívvel-lélekkel a szabadságharcot: a magyar országgyűlés 1849. július 28-án kimondta az emancipációt, amelyet politikai- és katonai okokból kifolyóan hónapokon át halogatott. Einhorn az összeomlás küszöbén Komáromba menekült, ahonnan amnesztiával elbocsátották, majd hamarosan az emigráció esztendei következtek. Prága, Halle, Lipcse voltak útjának fontosabb állomásai. Lipcsében nemcsak a politikai publicisztika általa már korábban is művelt területén alkotott rendületlenül, hanem érdeklődési köre új elemekkel is bővült, mindenek előtt a statisztikával és a közgazdaságtannal. Politikai ellenségei itt is hajsztát indítottak ellene, s arra kényszerítették, hogy Brüsszelbe, majd Párizsba költözzék. 1869-ben Jókai hazahívta, 1870-től kezdődően országgyűlési képviselő volt, s halálának évében, 1875-ben a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárca államtitkárává nevezték ki.

A forradalom és a zsidók Magyarországon című munka a politikai publicisztika műfajába sorolható. Ennek megfelelően nem más, mint egy jól felépített és szellemesen alátámasztott szellemi konstrukció, amely-

nek célja korántsem a kritikus elemzés, hanem sokkal inkább az emancipációs gondolat védelmezése, a magyarországi zsidóságnak, mint a jövőben nagy lehetőségekkel rendelkező közösségének az ábrázolása. A szerző számára például nyilvánvaló tény, hogy a Mózes-hit önállóságra és szabadságszeretetre, a kereszténység pedig engedelmességre és alázatosságra vezet. (17. o.) Nem szükséges hosszasan bizonyítanunk ezen állítás tarthatatlanságát, inkább még egyszer szeretnénk utalni a munka fő tendenciájára, a mítoszképzésre, amely a zsidóságot szerető egyszerű nép és a zsidóság emancipációját csak kényszeredetten vagy még úgy sem támogató arisztokráciában éppen úgy tetten érhető, mint a zsidóság belső ellentéteinek időnkénti elhallgatásában. Kivételt képez a 21., illetve a 23-24. oldalakon olvasható néhány önkritikus sor a reakciós zsidók tevékenységéről, illetve (a Fenyő István utószavában is méltatott) drámai hangvételű beszámoló az emancipáció szegedi elfogadásáról.

Einhorn Ignác idealizálta a gettót: a szabadság közegeként állította be, s e közeg főhőse – Miskolczy Ambrus megalapozott értékelése szerint – a „szabadságszerető zsidó, aki a jövőben és nem a múltban él”. (224. o.) A magyar haza mítosza, amely természetesen a jövőnek szól, valós történeti elemekből is építkezik. Ilyen adatok fellelhetők már középkori történelmünkben is, de még fontosabbá válik ebben az összefüggésben a zsidó-magyar párhuzam egész társadalmat betöltő tudata, illetve a reformellenzéknek a polgári jogi egyenlőség érdekében vívott politikai küzdelme. Ezek után érthető, hogy a munkának majdnem a felét az előzmények ismertetése teszi ki, s ezek után az olvasó már levonhatja a legfontosabb következtetéseket: a zsidóság helyzete Magyarországon jobb volt, mint a szomszéd országokban; a magyar nép pedig – szemben a zömében idegen ajkú városi polgársággal – harmonikusan élt együtt a zsidósággal.

Az 1848-as polgári átalakulás ismertetését a pozsonyi antiszemita zavargások, majd ebből következően a Batthyány-kormány tevékenységének bírálata nyitja meg. A szerző emancipációt váró, majd várako-

zásaiban keservesen csalódó lelkiállapotának megnyilvánulásaként értékelhetők ezek a gondolatok: „Felemáság és határozatlanság volt a Kossuth–Batthyány-minisztérium [!] uralkodó jellemvonása első pillanattól kezdve az utolsóig hathónapos működésének idején.” (93. o.) A történészek ma már nem ítélik meg ennyire negatívan a Batthyány-kormány működését. Tény, hogy a pesti antiszemita rendzavarásra akkor került sor, amikor a kormány még nem vette át a budai fegyvertár készleteit, és a Magyarországon állomásozó cs. kir. sorkatonasággal sem rendelkezhetett. Feltűnő, hogy a szerző milyen nagymértékben szimpatizált még 1850-ben is a márciusi ifjakkal, annak ellenére, hogy saját radikális politikai irányú szerepléséről nem tudhatunk meg sokat. Szerinte a zsidóellenes megmozdulásokkal egyúttal a márciusi ifjakon is el akarták verni a port politikai ellenfeleik, s helyesen szögezi le, hogy az ifjúság egy hónappal március 15-ét követően elvesztette befolyását az ügyekre. (102. o.)

Az 1848 júliusában tartott zsidó közgyűlésen két irányzat bontakozott ki: az egyik az emancipációt feltételül szabta a magyarok támogatásához, a másik a magyarok feltétlen támogatása mellett kardoskodott. Kezdetét vette a szabadságharc, amelyben a zsidók, sérelmeik dacára – Einhorn véleménye szerint –, a magyarok mellé álltak. Itt érdemes egy pillanatra megállni annak szemléltetésére, milyen nagy utat tett meg a szerző egyetlen év leforgása alatt. 1849. május 27-én elhangzott prédikációjában még úgy foglalt állást, hogy „...ez a küzdelem [t. i. az 1848–49-es szabadságharc – Z. P.] a legnagyobb, az utolsó és eldöntő harc, a jog és önkény, kényuralom és szabadság, népfelség és zsarnokság között”. Egészen másként vélekedett a magyarországi helyzetről 1850-ben, amikor a zsidóság forradalomban játszott szerepét elemezte: „Nem szabadság és rabság állottak itt egymással szemben; nem zsarnoki önkény és népuralom viaskodtak az uralomért. A magyar márciusi felkelés kiváltképpen az ország régi önállóságának helyreállításáért, Magyarország függetlenségéért és a magyarság uralmáért folyt.” (26. o.) A hir-

telen változást nem csak a szabadságharc veresége fölött érzett fájdalom indokolta, hanem az a – kötetben sajnálatosan nem olvasható – tény is, hogy Einhorn Ignác 1850-ben kérelmet nyújtott be a belügyminisztériumhoz az országba történő visszatelepülése érdekében, s kérelmét az osztrák hatóságok csak 1851-ben utasították el.

A zsidóság forradalomban játszott szerepét Einhorn Ignác a nemzetországban és a honvédségben lévő túlreprezentáltságuk mellett elsősorban a nemzetiségi lakosság által lakott területeken tartotta jelentősnek, ahol a zsidóság vált a magyar érzület hordozójává. Fontosnak tartotta a háborús szükségletek előteremtése kapcsán kifejtett tevékenységüket is. (136-140. o.) Némileg meglepő módon ugyanakkor nem ítélte jelentősnek a zsidó újságírók szerepvállalását. Korábban már említettük, hogy a mű egyik értékes része a szegedi, 1849. július 28-i események leírása. (148-155. o.) Végző következtetése szerint a zsidóknak a forradalomban kevésbé tulajdonítható kiemelkedő befolyás. A magyar zsidó (sic!) ugyanakkor szerinte sokat nyert a forradalommal: mindenek előtt az emancipációt; azután azt, hogy az egyenjogúság eszméje „a nép öntudatában is szilárd gyökeret eresztett”. Nem mellékes az a tény sem, hogy reményei szerint a zsidóság és a magyarság politikai szövetsége szilárdabbá vált. „A barátság és testvériség kötelékét a csatatéren kiöntött vér szilárdra és bensőségessé tapasztotta.” (161. o.) A zsidóságon múlik, hogy képes-e élni a számára megnyílt hatalmas lehetőségekkel.

A munkát névmutató és két utószó teszi könnyebben áttekinthetővé. Fenyő István, a mű fordítója, akinek fordítása minden dicséretet megérdemel, utószavában összefoglalja Einhorn Ignác életpályáját, majd röviden ismerteti a munka főbb megállapításait. Elismerően szól arról, hogy Einhorn a zsidóságot már nem látta monolit egységnek, és kiemeli annak jelentőségét is, hogy a zsidókérdés elemzését nem „önmagában” végezte el, „hanem általános társadalmi összefüggéseiben, más szociális erőtenyezőkkal való kapcsolódásaiban”. (185. o.) Arra is ki-

terjed a figyelme, hogy a szerző egyes megállapításait a rá jellemző szelídséggel és tudományos alaposzággal helyreigazítsa.

Miskolczy Ambrus utószavában azokat a kommunikációs köröket tárja fel, „amelyeket járva Horn Ede a magyar zsidó identitás egyik kialakítójaként léphetett és lépett fel”. (190. o.) Identitásának elemei eszerint 1848-49-ben és 1850-ben is azonosak voltak, csak a rangsoruk változott meg. Előbb „magyar, zsidó, világpolgár”, majd 1850-ben már „világpolgár, zsidó, magyar” volt a sorrend. Az osztrák illúziók összeomlása (a visszatérés lehetőségének elutasítása – Z. P.) után újabb változás következett be a sorrendben: „magyar, világpolgár, zsidó”. Az elemzés során megismerkedhetünk a zsidó reformkorral, az ortodoxia és a reformerek küzdelmeivel is. A zsidó-magyar párhuzamot kihasználva Einhorn érvelése szerint a magyar a másik zsidó, a zsidó pedig a rosszabb helyzetben lévő magyar. (199. o.) Miskolczy véleménye szerint Einhorn többfrontos harcot folytatott a zsidó (a pozitív zsidó) tipizálásával: egyrészt a belső megosztottságon akart úrrá lenni, másrészt nem akarta az ortodox zsidóságot bűnbakként odavetni ellenfeleinek.

Miskolczy Ambrus több ízben érinti a szerző teológiai-filozófiai nézeteit is. Megállapítja, hogy a megreformált, középkori maradványaitól megtisztított zsidó vallás „már-már a felekezeti fölötti felekezetiiség példaképe lett”. (210. o.) Helyesen emeli ki, hogy a fiatal rabbi gondolatmenete logikusan vezetett a transzcendenciától az evilági lét problémái felé. A kinyilatkoztatás fogalmának fokozatos tágítása végül a pozitív vallásosság felszámolásához és – hasonlóan a szerző kedvenc filozófusához, Spinozához – a zsidóságból való kiátkozáshoz vezetett.

Eredeti meglátással Miskolczy Ambrus a szerzőt Eötvös József báróval és Kemény Zsigmonddal állítja párhuzamba. Indoklása szerint azért, mert „mindhárman valami olyat tudtak, ami kortársaik fölé emeli őket”. (216. o.) Igen értékesek a gettó idealizálásáról, valamint a magyar haza mítoszáról papírra vetett sorok. Végző következ-

tetése szerint a kis mítoszok „egy nagy mítoszban egyesültek: a (re)integráció mítoszában. Ez volt a nemzet. Az ide vezető út: a harc. Igazában: integráció, de reintegrációként éltek át, ezért mítosz”. (229. o.) Einhorn Ignác talán maga sem vallotta be saját magának, hogy „a modern magyar nemzet Mózesre” szeretett volna lenni. Noha kevesen forgatták ezt a művét, az – Miskolczy Ambrus szerint – „mégis a modern magyar nemzeti identitás egyik alapműve”. (257.)

A recenziens mindenkori kínos kötelessége, hogy az adott munkában található hiányosságokat szóvá tegye. Most valóban nehéz helyzetben vagyunk, hiszen hibákat nem találva, pusztán csak arra szorítkozhatunk, hogy néhány olyan kérdést vessünk fel, amely segíthet bennünket Einhorn Ignác életének jobb megértésében. Rögtön szembetűnik, hogy a munkát nem látták el lábjegyzetekkel, így a szerző néhány pontatlan megállapítása, amelyek korrekciójára az utószavakban nem került sor, esetleg téves ismeretek rögzüléséhez vezethet. Példaként említenénk, hogy Einhorn Ignác szerint a magyar hadseregben egyetlen zsidó tiszt sem emelkedett a századosi rangfokozatnál magasabbra. (140. o.)

Már több ízben utaltunk rá, milyen fontos lett volna Einhorn 1850-es hazatérési kísérletére utalni. Több lehetőséget rejt magában a fiatal rabbi teológiai nézeteinek elemzése is. Itt hiányoljuk a teológiai háttér felekezeti határokat átlépő, összehasonlító elemzését. 1848 áprilisában például a pestbuda papság rendkívül hasonló követeléseket fogalmazott a katolikus egyház vonatkozásában, mint amilyeneket Einhorn Ignác egyik alapműve, a *Grundprinzipien einer gelauchten Reform im Judenthum* tartalmaz.

Miskolczy Ambrus nagyon fontos eredményre jutott, amikor megállapította, hogy Einhorn „a modern magyar nemzet Mózesre” akart lenni. Itt kiegészítésként megjegyezhetnénk, hogy ez a törekvése Kossuthnak is szemet szúrt. Az egykori kormányzó emlékirataiban elismerően szólt Einhorn Jósika Miklós mellett az emigrációban végzett munkájáról, de ugyanakkor kissé aggódva figyelte az ambiciózus publi-

cista tevékenységét. 1860. október 29-én kelt levelében többek között ezt írta Klapka Györgynek: „Teljességgel nem szeretném, hogy Horn [azaz Einhorn – Z. P.] minden-hová oda-oda biggyesztgeti a nevét. Ki az ördög gondol azzal, hogy Horn hogy gondolkodik? Csak úgy volna fontossága, ha az emigráció képviselőjének vétetnék – nagy hajlandósága van ezt gyanítani –, de nekem nincs hajlandóságom ezt szankcionálni, mert ha mond is bár olyat, mi nem rossz, mond olyat is, ami nem jó.”

Pontosításra szorul viszont az a megállapítás, miszerint Einhorn 1850-ben a „magyar-zsidó – Kossuth-kultusszal egybefonódó – messianizmusára tekinthetett vissza feledtető szkepszissel”. (218. o.) Itt ismét az összehasonlító elemzés hiánya bosszulta meg magát, hiszen Einhorn 1848–49-es prédikációit egyáltalán nem hatotta át olyan mértékben a Kossuth-kultusz, mint például néhány katolikus pap (Bardocz János, Kovrik Artúr stb.) szentbeszédeit. Az emigrációban viszont mind Görgeiről, mind pedig Kossuthról írt brosúrája hemzseg a kritikátlan megjegyzésektől. Vitatható, vagy legalábbis bővebb kifejtést igényelt volna az a megállapítás is, hogy az ismertetett mű Einhorn legértékesebb, illetve legizgalmasabb munkája. Szívesen olvastunk volna néhány sort a mű historiográfiai jelentőségéről is. Kritikai megjegyzéseink sorát mindazonáltal azzal kell zárunk, hogy egy ilyen munkához utószót írni rendkívül nehéz feladat, s ennek ellenére ezt mindkét szerző színvonalasan oldotta meg.

Einhorn Ignác egész életében a szabadságért küzdött. Szabadságért a zsidóság számára, szabadságért a magyarok és a Magyarországon lakók számára, szabadságért az elnyomott rétegek számára. Bármennyire is meghökkenne rajta, életpályája nem annyira Spinozáéval, mint inkább Lamennais vagy a magyarországi liberális katolicizmus elfeledett alakjainak életútjával állítható párhuzamba.

Zakar Péter

Számunk szerzői

Gabor S. Boritt	<i>történész, Polgárháborús Intézet, Gettysburg, USA</i>
Csikány Tamás	<i>hadtörténész, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest</i>
Csillag András	<i>történész, SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Szeged</i>
Dér Dezső	<i>egyetemi hallgató, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest</i>
Gebei Sándor	<i>történész, Eszterházy Károly Főiskola, Eger</i>
Hermann Róbert	<i>hadtörténész, Hadtörténeti Intézet, Budapest</i>
Homoki-Nagy Mária	<i>jogtörténész, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged</i>
Kőfalvi Tamás	<i>történész, SZTE Bölcsészettudományi Kar, Szeged</i>
Nagy István	<i>egyetemi hallgató, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest</i>
Pap József	<i>történész, Eszterházy Károly Főiskola, Eger</i>
Raáb Renáta	<i>Ph.D ösztöndíjas, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest</i>
Szabados György	<i>történész, MTA-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Szeged</i>
Szász Géza	<i>történész, SZTE Bölcsészettudományi Kar, Szeged</i>
Székel Melinda	<i>történész, SZTE Bölcsészettudományi Kar, Szeged</i>
Zachar József	<i>történész, Eszterházy Károly Főiskola, Eger</i>
Zakar Péter	<i>történész, SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Szeged</i>

A fordításokat CSILLAG ANDRÁS és NOVÁK GYÖRGY készítette.

CONTENTS

Essays

SZÉKELY, MELINDA Calamitas atrocissima (Teutoburg Forest, A. D. 9)	5
CSIKÁNY, TAMÁS Fatal victory (Lützen, November 16, 1632)	15
ZACHAR, JÓZSEF Hussar armies holding their ground in the birthplace of the Danube Monarchy (Kolín, June 18, 1757)	29
NAGY, ISTVÁN The Battle of Austerlitz (December 2, 1805)	50
HERMANN, RÓBERT The Transdanubian campaign of Mór Perczel and the battle of Mór (December 30, 1848)	80
DÉR, DEZSŐ The organization of the Northern Mobile Corps. Problems of organization and military failures at the turn of 1848-1849	104

Workshop

GEBEL, SÁNDOR Russo-Turkish peace talks at Karlóca and in Constantinople (1699–1700)	134
RAÁB, RENÁTA The Hungarian war of independence and the Danish public	155

Debate

HOMOKI-NAGY, MÁRIA Comments on Péter Banyó's essay entitled Inheritance of Landed Property and Filial Quarter: An Attempt for Interpre- tation of a Medieval Hungarian Legal Institution	189

Beyond the Borders

Hungarian specialist of the American Civil War. Introducing historian Gabor S. Boritt, Director of the Gettysburg Civil War Institute (Interview by ANDRÁS CSILLAG)	194
Bibliography of the books of Gabor S. Boritt	198

GABOR S. BORITI "And the War Came"? Abraham Lincoln And the Question of Individual Responsibility	199

Reviews

"Forgotten" wars? (B. Szabó János – Somogyi Győző: <i>Elfeledett háborúk. Magyar- bizánci harcok a X–XIII. században. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 120 old.</i>) SZABADOS, GYÖRGY	216

Five hundred years' Hungarian history — a new look (1. Kristó Gyula: <i>A tizenegyedik század története</i> 182 old.; 2. Makk Ferenc: <i>A tizenkettedik század története</i> 223 old.; 3. Almási Tibor: <i>A tizenharmadik század története</i> 221 old.; 4. Bertényi Iván: <i>A ti- zennegyedik század története</i> 213 old.; 5. Draskóczy István: <i>A tizen- ötödik század története</i> 246 old. <i>Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.</i>) KÖFALVI, TAMÁS	220

Dashing integration — Hungarian emigrants in 18 th -century France (Ferenc Tóth: <i>Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692-1815). Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 2000. 362 old.</i>) SZÁSZ, GÉZA	224

"The wounded enemy praised them..." (Csikány Tamás: <i>Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2000. 189 old.</i>) PAP, JÓZSEF	230

Confession of faith by a patriotic Jew from 1850 (Einhorn Ignác [Horn Ede]: <i>A forradalom és a zsidók Magyarorszá- gon. Budapest, 2000. 258 old.</i>) ZAKAR, PÉTER	235

Authors	239

Köszönjük mindazoknak,

akik személyi jövedelemadójuk 1%-át egyesületünk s így folyóiratunk számára ajánlották fel.

A befolyt 57 840 Ft-ot a számunk nyomdai előállításának költségeihez használtuk fel.

Előre is köszönjük azoknak, akik a következő évben is megtisztelnak bennünket bizalmukkal és támogatásukkal.

Adószámunk: 19079581-2-06.

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

*

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén.

A folyóirat előfizetési díja egy évre 1120 Ft.

A lap ára egy szám megrendelése esetén 280 Ft+postaköltség,
könyvesboltban 350 Ft.

*

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter Könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1.; Balassi Könyvesbolt, II. ker., Margit utca 1-3.; Eötvös Könyvesbolt, V. ker., Kecskeméti u. 2.; Litea Kft., I. ker., Budavár, Hess A. tér 4.; Írók Boltja, Parnasszus Kft., Andrássy út 45.; Atlantisz Könyvesbolt, V. ker., Váci utca; ELTE BTK könyvtár, Piarista köz 1.; Osiris Könyvesbolt, V. ker., Veres Pálné u.

Szeged: Katedrális Bt.: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27.,
Könyv- és Jegyzetbolt, Dugonics tér 12.; Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.;
JGYTF Kiadó Jegyzetbolt, Boldogasszony sgt. 6.;
Tolkien Könyvesbolt, Kossuth L. sgt. 1.

Miskolc: Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház;
Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.
Pécs: JPTE Iskolaszövetkezet Könyvesbolt, Ifjúság út 6.
Szombathely: Berzsényi Dániel, Tanárképző Főiskola jegyzetboltja
Károli Gáspár tér

*

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

Telefon:62/544-000/31-85

e-mail:aetas@jate.u-szeged.hu

<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Benkes Réka

Szerkesztőségi titkár: Tóth Klára

Technikai szerkesztő: Petit Irodalmi Stúdió

A borítót tervezte: Szekeres Ferenc

Nyomdai munkálatok: OFFICINA Press Kft.

ISSN 0237-7934

Bolti ár: 370,- Ft

Előfizetőknek: 300,- Ft

Gusztáv Adolf szintén az egyetlen lehetséges jó megoldást választotta, az első adandó alkalommal megtámadta az ellenségét, és addig erőltette a rohamokat, amíg azok sikerre nem vezettek. Különösen igaz ez a jobbszárnyra, ahol kedvezőbbek voltak a terepviszonyok és legalábbis kezdetben az erőviszonyok is.

A harc hevesességét és a felek elszántságát jól mutatja, hogy a két fél szinte mindent megtett a sikerért. Vezérek, alvezérek személyes vezetésével indultak a támadások és az ellentámadások, hullámzott a harc, hatalmas áldozatok árán születtek a sikerek.

A csatát végül a tudatosabb, jobban kiképzett és jól vezetett svéd sereg morális tartásával nyerte meg. Ez a tényező jelentette a siker döntő elemét. Mondhatjuk ezt akkor is, ha a harcászati főlény már a csata alatt megmutatkozott. A svéd harcrend első vonala foglalkoztatta az egész császári sereget szinte az egész csata alatt, a gyalogsági közép második vonala csak a küzdelem utolsó, döntő szakaszában avatkozott be. A mozgékony, jól manőverező svéd dandárok szinte minden alkalommal eredményesebbek voltak a tercióknál.

Csikány Tamás tanulmányát a 15-28. oldalakon olvashatják.